TITI LIVII

PATAVINI

OPERA OMNIA

TITI
LIVII
PATAVINI
OPERA QVAE EXSTANT OMNIA

EX RECENSIONE

G. ALEX. RVPERTI

CVM SVPPLEMENTIS

FREINSHEMII

TOMVS NONVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXV.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XI
IN LOCVM LIBRI XLVI LIVIANI.

EPITOME
LIBRI QVADRAGESIMI SEXTI.

Eumenes rex Romam venit: qui, quia macedonico bello se medium egerat, ne aut hostis iudicatus videretur, si exclusus esset, aut liberatus crimine, si admitteretur, in commune lex lata est, ne cui regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus consul alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus consul Ligures subegit. Legati Prusiae regis conquesti sunt de Eumene, quod fines suos depopularetur; dixeruntque, eum conspirasse cum Antiocho contra populum romanum. Societas cum Rhodiis deprecantibus iuncta est. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti septem millia viginti duo. Princeps senatus lectus M. Aemilius Lepidus. Ptolemaeus, Aegyptiorum rex, pulsus regno a minore fratre, missis ad eum legatis, restitutus est. Ariarathe, Cappadociae rege, mortuo, filius eius Ariarathes regnum accepit, et amicitiam cum populo romano per legatos renovavit. Res praeterea adversus Ligures, et Corsos, et Lusitanos, vario eventu gestas, et motus Syriae, mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum, cum Lysia tutore eius, Demetrius, Seleuci filius, qui Romam obses missus fuerat, clam, quia minime dimittebatur a Romanis, interemit; et ipse in regnum receptus. L. Aemilio Paulo, qui Persea vicerat, mortuo, tanta

eius abstinentia fuit, ut, quum ex Hispania et ex Macedonia opes retulisset, vix ex auctione bonorum eius redactum sit unde uxori eius dos redderetur. Pomptinae paludes a Cornelio Cethego consule, cui ea provincia evenerat, siccatae, agerque ex iis factus.

I. Afflicta Macedonum regia, totque nobiles provinciae imperio adiectae, quum potentiam romanam omnibus iam regibus nationibusque formidabilem effecissent, nullum ferme regnum, nulla respublica fuit, quin mittendis Romam legatis victori gentium populo adularetur. Acuerat praeterea diligentiam quorumdam non iniustus terror, ne poenae reposcerentur parum ex fide cultae societatis. Ista maxime causa movit Eumenem, Asiae regem, ut in Italiam navigaret. Comperto regis consilio dubitavere Patres, quonam modo excipi venientem verum esset: quippe quum proximo bello macedonico, neque satis pro amico, neque pro hoste se gessisset, haerebant, ne aut repulsus condemnari isto crimine, aut admissus liberari videretur: nam et absolvere pigebat haudquaquam illibatae fidei virum; et pudebat bello petere, quem ipsi paulo ante principem amicorum, ut aliis ad colendam amicitiam romanam exemplum esset, opibus et honoribus ambitiose auxerant.

II. Tandem ea via placuit, qua animi viresque regis frangerentur, nec in illum tamen nominatim aliquid constitueretur. Igitur in commune lata lex est, *ne cui regi Romam venire liceret.* Eius exemplum missus a senatu quaestor Eumeni, qui iam Brundusium appulerat, attulit: simul denuntiato, *si quid ei a populo romano opus esset, uti ederet; quod si nihil esset*

§. 1. Pol. Excerpt. Legat. 97. — Liv. Epit. XLVI. — Polyb. — §. 2. Liv. Epit. — Polyb. — Diodor. apud Fulv. Vrsin.

opus, quamprimum excederet Italia. Breve responsum Eumenis fuit, et quale in animo regio metus et ira pepererant, *nulla sibi re opus esse.* Submoto sic Eumene, senatus aliarum gentium civitatumque legatis operam dedit, qui gratulandi causa cum muneribus venerant: ii perhumaniter auditi dimissique sunt, impetratis ferme, quae postulaverant.

III. Sed Atheniensium legatio, neque moribus civitatis, ad quam mittebatur, neque famae eius, quae mittebat, satis convenire visa est. Pro Haliartiis, quorum urbem C. Lucretius praetor bello Persei deleverat, nequidquam deprecata; prolatis aliis mandatis repente vertit sermonem, et agros miserorum, quo precibus suis iuvare instituerant, populo atheniensi petiverunt. Minore indignatione acceptum est, quod Delon et Lemnum insulas restitui sibi postulavere; nam eas et olim obtinuerant: itaque tunc quoque reddi senatus iussit.

IV. Sub idem tempus Theaetetus, Rhodiorum legatus, apud Patres verba de societate fecit: sed quum res in curia traheretur, ille moerore et annis oppressus (erat enim octogenario maior), diem suum obiit. Supervenere deinde Cauniorum et Stratonicensium exsules, *urbesque suas contra quam senatui placuisset, Rhodiorum praesidiis teneri*, questi, novum impetravere senatusconsultum, quo urbibus istis excedere Rhodii iubebantur. Erant adhuc in Vrbe Philophron et Astymedes: quos quum cepisset metus, ne civitatis suae contumacia Romanorum iram asperaret, validiores parendi auctores futuri, si coetibus publicis interessent, continuo in patriam sunt profecti.

§. 3. Pol. Excerpt. Legat. 98. — Vell. I, 4. — §. 4. Pol. Excerpt. Legat. 99 et seq.

Movit repraesentatio discriminis Rhodios, ut non modo statim deducenda curarent praesidia, sed etiam legationem decernerent Romam, quae de societate coniungenda omni ope contenderet. Aristoteles legationis eius caput erat: is quum adulta iam aestate in Vrbem pervenisset, obsequium Rhodiorum et promptam ad parendum etiam duris imperiis voluntatem exposuit: deinde de societate ineunda multa verba fecit, vario sermone usus ad expugnandos iratorum animos. At Patres ad extremum amicitiae neutram in partem facta mentione, responderunt: ut *societas in praesentia Rhodiis daretur, ex dignitate populi romani non videri.*

V. Ludos interea megalenses M. Fulvius, M'. Acilius Glabrio aediles curules ediderunt. Consulibus, nullo usquam maiore bello, inalpini Galli et Ligures provinciae fuere: ex utraque gente triumphatum; quum Cl. Marcellus Gallos, C. Sulpicius Ligures subegisset. Consularibus deinde comitiis tanta candidatorum ambitio fuit, ut convocato in Capitolium senatu opus esset. Eo se milvus avis intulit, raptamque de cella Iovis mustelam in medium consessum misit. Id prodigium solitis sacrificiis, et lustratione urbis procuratum est. Plura mox sequens annus attulit, quum T. Manlius A. F. T. N. Torquatus, Cn. Octavius Cn. F. Cn. N. consulatum inivissent: nam et pestilentia sic in Vrbe laboratum est, ut ex sibyllinis libris populus, circum compita et sacella operatus, sederit. Et in aede Penatium noctu sua sponte fores patuerunt: lupi quoque in Esquiliis et colle Quirinali media luce conspecti, persequentibus eos, qui viderant,

§. 5. Tit. Andr. Ter. — Iul. Obseq. — Col. Triumph. — Liv. Epit XLVI. — Prolog. Hecyrae Terent.

fugerunt. Vrbe iterum lustrata, domi forisque tranquillae res fuerunt. Ludis magnis pugilum et funambulorum spectacula in scenam Sex. Iulius Caesar, Cn. Cornelius Dolabella aediles curules introduxere.

VI. Hic quoque annus memorabilior legationibus, quam rebus bello gestis, fuit. Venere Gallograecorum in Vrbem legati, magna spe, fore ut suspectus Eumenes, et tantum non pro hoste habitus, gratiorem apud Romanos petitionem suam faceret. Bellum enim habebant cum Eumene, praeter solita hostibus, peculiari quadam feritate gentis exitiabile; quod ex captivis aetate et forma praecipuum quemque victimarum in morem ornatos diis suis immolaverant; cetera omni turba, quamquam multi olim noti amicique in ea essent, telis obruta. Concessum his est ab senatu, ut legibus suis uterentur: iussi tamen sunt domi se continere, neque cum armis fines suos egredi.

VII. Haud aeque propitiis auribus, licet iustiore in desiderio, Achaeorum est audita legatio. Populus iste unus ea tempestate per Graeciam erat, cui ad res novandas neque animus, si ferret occasio, neque vires deesse viderentur. Igitur has accidere quaerentibus Callicrates et Andronidas aperuere viam, plerosque primores Achaeorum, quasi cum Perseo sensissent, criminati. Ex quibus Xenon, qui et ipse per ea tempora exercitum duxerat, quum innocentiae conscientia exclamasset, *se vel in ipso senatu causam suam defensurum esse*; dedit occasionem legato romano, qui tum aderat, ut mitti Romam omnes, qui ab accusatoribus nominati fuerant, imperaret. Duris et insolentibus mandatis (neque enim aut Philippus olim,

§. 6. Iust. XXXVIII, 6. — Pol. Excerpt. Legat. 97 et 102. — Front. Strat. I° 2, 16. — Casaub. in Polyaen. p. 714. — Diodor. apud Vales.
§. 7. Iust. XXXIV, 1. — Polyb. apud Vales. — Pausan. lib. VII.

aut filius eius Alexander, quum rerum potirentur, tam acerba iusserant) Achaei deteriorum metu paruere; missis in Vrbem principibus gentis, et quotquot aliorum per tempora macedonici belli in imperiis aut curationibus alicuius momenti fuerant, circiter mille. Hos Romani, tanquam a suis iudicatos, circum municipia coloniasque Italiae custodiendos dimiserunt. Ergo repetitis legationibus, *ut causa civium suorum cognosceretur, aut si credere innocentes senatus, quam reperire mallet, patriae redderentur,* Achaei orabant.

VIII. Quod ubi frustra fiebat, vacuique in Peloponnesum legati revertebantur, tanta omnium indignatio in Callicratem et ceteros eiusdem sectae exarsit, ut non iam secretis odiis, sed plane confessa simultate ab omnibus incesserentur, eousque, ut etiam a pueris e schola redeuntibus palam *proditores* appellarentur: neque in sacris Graecorum conventibus quisquam eorum cum laude mentionem facere posset, quin sibilis et tumultu vix credendo exciperetur: estque tradita res non indigna memoratu, aliquando Sicyone quum inter Antigoniorum solemnia balneis publice instructis Callicrates et Andronidas usi fuissent; neminem in eadem solia postmodum voluisse descendere, nisi prius emissa priore aqua omni, novaque infusa, veluti expiata et lustrata viderentur.

IX. Sed Achaei, quum aliud auxilium; praeterquam in precibus nullum esset, et harum vim maxime in perseverando positam crederent, denuo legationem decernunt, quam Eureas, et cum Anaxidamo Satyrus obierunt. Ii sub idem ferme tempus venere Romam, quo inter complures minorum gen-

§. 8. Pol. Excerpt. Legat. 103. — Polyb. apud Vales.

tium legatos a Rhodiis Astymedes, et a rege Prusia Python quidam accesserat. Hic introductus in senatum Eumenis accusationem orsus est, *cuius incursionibus fines Bithyniae vastarentur, oppidis etiam aliquot ereptis occupatisque: neque aliud magnopere Prusiam Eumeni displicere, quam quod amicitiam Romanorum cum fide retineret: idque ex eo intelligi posse, quod cum Antiocho, Syriae rege, de bello romano agitaret consilia: neque senatusconsultis haberet honorem, sed contra haec vexaret Gallograeciam, omnesque in universum socios clientesque Romanorum: res autem suas ubivis confirmando, qui suae factionis essent, stabiliret.* Non spernenda res senatui visa: ne tamen adhuc nudarent consilia, sufficere creditum, si favore suo Gallograecorum sustinerent animos, illorumque libertatem, quantum citra manifestam Eumenis iniuriam fieri posset, tutarentur.

X. Post hos Astymedes Rhodius iteravit civitatis suae preces: *satis eam magnas superbiae temeritatisque poenas luisse, quin et graviora delictis pertulisse supplicia*: « nam et Lycia Cariaque decedere coacti sumus, quas regiones non sine maximis sumptibus, triumque bellorum laboribus et periculis, civitas nostra quaesiverat. Nunc igitur vectigalibus istarum tributisque caremus, unde nobis egregii nuper fructus, et opum publicarum accessiones magnae certaeque fuere. Quamquam de Lycia Cariaque, si quis infensius urgeat, forte minus licitum sit queri. Quod enim vestro munere possederamus, videri potest non inique nobis ademptum esse, offensionibus obortis, et civium nostrorum vecordia

§. 9. Pol. Excerpt. Leg. 104. — Liv. Epit. XLVI. — Polyb.
§. 10. Diod. apud Vales.

» suspiciones et iram vestram provocante. Sed Caunum certe ducentis talentis a Ptolemaeo, sed Straticeam ab Antiocho et Ptolemaeo in magni beneficii loco accepimus: unde nobis annuus proventus centum viginti talentorum uno decreto vestro periit: cui quidem obedire quamquam maximo cum reipublicae nostrae detrimento coniuncta res erat, non distulimus. Quibus ex rebus effectum est, ut maiores poenas Rhodii dederimus semel dubii amici, quam semper certi hostes Macedones: ut iam alias taceamus gentes, ne cui incolumitatem suam invidere potius, quam velificari nostrae videamur.

XI. »Et tamen praecipuum civitatis nostrae vulnus nondum attigi, quod exemptione Deli, demptaque populo de portu et publicis statuendi potestate, portorium, hoc est, rhodiae rei fundus et columen sic interiit, ut quod paulo ante quadragies H-S. locari consueverat, hodie vix in sexcenta millia nummum inveniat redemptorem: adeo, Patres conscripti, iugulum premit ira vestra, et ipsos quasi nervos incidit civitatis. Quod si meritos haec urgeret calamitas, non foret absonum, publico delicta consilio, publicis quoque miseriis expiari: nunc autem, quando et paucorum iste furor fuit, et reorum omnium suppliciis populo rhodio expiatus; relinquitur, ut remotis a sensu malorum sontibus, indignatio vestra tantummodo adversus innocentes desaeviat. Quod quia neque pro cetera mansuetudine vestra, neque pro gloria saepius ignoscendo, quam vindicando quaesita, facere videmini; certa me spes tenet, fore, ut aliquando misericordiae, quam irae, meminisse malitis.

§. 11. Polyb.

XII. » Ob amentiam paucorum, iracundiam non » iniustam contra Rhodios concepistis: quanto aequius » fuerit venia prosequi sceleris innoxios, ob errorem » supplices, et poenitentia ac obsequiis admissa » correcturos? Amisimus dignitatem, potentiam, ve- » ctigalia, etiam libertate, pro qua iam inde ab an- » tiquissimis temporibus nihil non sustinuimus, haud » parum imminuta: et tamen ferimus ista patimurque: » modo sic tandem satisfactum sit irae vestrae, Pa- » tres conscripti, aerumnaeque Rhodiorum vel in » hac fortuna finem inveniant: id autem nullo pa- » cto sperare audemus, nisi, quod toties oravimus, » in amicitiam societatemque populi romani recipia- » mur. Olim invidiosa et suspecta multis potuit haec » esse postulatio, ne ad spes nimias praescriptione » vestrae societatis abuti cogitaremus: nunc ad eam, » velut ad asylum confugimus, nec ut aliis timori » simus, sed ut timere ipsi desinamus ».

XIII. Huic orationi, quum similis argumenti alia quaedam adiecisset, imagine humilitatis, in quam ex tanto fastu subito deciderat clarissima civitas, movit animos Patrum, ut societatem cum deprecantibus iungendam esse decernerent: neque deerant, qui reniterentur, simulatam Rhodiorum poenitentiam arguentes: sed apud plures misericordia valuit, adiuta Ti. Gracchi testimonio, qui *senatusconsultis omnibus obtemperatum a Rhodiis fuisse* referebat, *condemnatosque publico iudicio universos, qui populum a Romanis alienaverant;* nam huius Gracchi A. Manlio A. F. T. N. Torquato, Q. Cassio L. F. Q. N. Longino coss. celebris legatio per Asiam fuit, quam missus ab senatu ad res sociorum inspiciundas obiverat.

§. 13. Liv. Epit XLVI. — Pol. Excerpt. Legat. 104 et 105.

Causa mittendi maxime fuit, ut coram cognosceret, quid Antiochus et Eumenes animi consiliique invicem aut adversus populum romanum haberent. Honorificentissime ab utroque rege exceptum ferunt, nullo conspirationis inter eos certo indicio, benevolum ipsis faventemque revertisse.

XIV. Acerrimi viri diligentiam Eumenes prudentia eluserat, qua nemine tum regum inferior fuit; vicinia potentiorum ad consilia sua sollicite tegenda tam longa aetate exercitus. Antiocho loco sapientiae temeritas fuit, qua omnibus in negotiis usus, vix ullum animi sui certum firmumque vestigium sinebat animadverti. Quum enim alii reges potentiam divitiasque suas pari sollicitudine augerent tegerentque, gnari magnarum opum famam suspicionibus obnoxiam esse; hic, quasi data opera, produxit thesauros suos, et ostentavit. Magificentissimos enim ludos instruxit, ex universo fere terrarum orbe per ambitiosa praemia coactis artificibus: quo tempore quidquid regiae supellectilis, ceteraeque opulentiae, fuerat reconditum, id omne publice spectandum proposuit. Vix peracta hac solemnitate supervenit Ti. Gracchus, quem omni comitate ac liberalitate sic obruit, ut animum regis ob ereptam Aegyptum a populo romano alienissimi nullo indicio posset deprehendere. Quum enim natura largitor animus esset; tunc etiam studio honoris cultusque omnia argumenta sic intendit, ut toto eo tempore aliis in aedibus diversaretur, quo vacuam legatis romanis regiam relinqueret. Ea res, et quoniam paulo ante inter ludos animum usque ad pudendas ineptias effusissima hilaritate laxaverat,

§. 14. Polyb. apud Vales. — Diod. apud Vales. — Polyb. Excerpt. Legat. 101. — Ioseph. XI, 11.

Romanis facile persuasit, nihil in tali mente magnae seriaeque cogitationis agitari.

XV. Ceterum, ut ad institutum redeamus, non eadem humanitate, qua priores, achaici oratores excepti sunt ab senatu. Negabant illi, *principes Achaeorum tanquam damnatos, sed, uti causam dicerent, missos Romam fuisse: rogare igitur nunc quoque, ut ita fiat, si Patribus videatur; quod si isthoc nolint, at saltem remittant illos domum: spondere concilium achaicum enixe daturum operam, ne iudicium suum lenius, quam pro cuiusque merito, fuisse dicatur.* Nihil impetratum: literae quin etiam ad principes graecarum civitatum, qui romanae factionis erant, et in Achaiam ad Callicratem missae: *neque civitatibus publice, neque ipsis privatim profuturum videri, si homines isti suam quisque in patriam revertantur.* Hoc per Graeciam vulgato responso, passim metus erat et trepidatio, non eorum modo, qui Macedonum rebus studuerant, sed omnium, quibus erat patriae caritas externa dominatione potior. At Charopus et Callicrates, et ceteri eiusdem consilii, quanto humiliores videbant alios redigi, tanto ipsi maiores spiritus sumebant.

XVI. Dum ista diversis locis sic aguntur, Perseo, qui rerum istarum omnium causa fuerat, dubium an voluntarius exitus, calamitatis vitaeque finem attulit. Post L. Aemilii triumphum, in carcerem albanum conditus, et inde eodem L. Aemilio, senatusque principe M. Lepido adiuvante exemptus, in libera custodia biennium extraxit: tum vero miserias certas, spem incertam reputans, inedia sibi conscivit necem: quidam a custodibus, quos forte offenderat, somno

§. 15. Polyb. Excerpt. Legat. 105.

prohibitum exspirasse tradiderunt. Defunctum publico funere in honorem pristinae fortunae senatus efferri iussit, misso ad hoc quaestore Albam, ubi decesserat. Nec omittendum est in casu tanti modo regis aliud fortunae ludibrium, etiam ipsa, ut mihi videtur, captivitate ac morte miserabilius. Alexander solus liberorum patri superstes fabriles artes didicit, quibus se toleraret: deinde scriptum fecit, operamque eam magistratibus albanis locavit. Hoc anno Romae census actus est, lustrumque conditum. L. Aemilius Paulus, Q. Marcius Philippus condidere: censa sunt civium capita trecenta triginta septem millia, quadringenta quinquaginta duo.

XVII. Mitis ea censura fuit, moribusque et mansuetudini Pauli conveniens. Tres tantum senatu moti; nemo ex insignibus; eadem in equitibus romanis recensendis moderatio fuit. Principem senatus, quem et antecedentes quidam censores, legere M. Aemilium Lepidum. Operum, quae locavere, quod mireris, splendidiora nesciuntur; memoratur horologium, quod diligentius ordinatum Q. Marcius in publico posuit, grato in populum romanum munere, quia vetus, quod ibidem centesimum ferme ante annum M. Valerius Messalla statuerat, ad horas romanas parum conveniebat. Publicavit idem et Concordiae signum, quod deinceps in curia collocavit C. Cassius. At L. Aemilius Minervam, Phidiae praeclarum opus, in aede Fortunae posuit. Hoc primum anno in Italiam

§. 16. Diod. Eclog. lib. XXXI. — Plut. Aemil. cap. 63. — Diod. apud Vales. — Sall. Hist. IV, in Epil. Mithrid. — Valer. Maxim. V, 1, 1. — Zon. — Marcellin. XIV, 40. — Oros. IV, 20. — Liv. Epil. XLVI. — Fasti Capit. — Plutarch. — §. 17. Liv. XLIII, 15. — Diodor. XXXI, 2. — Censor. cap. 19. — Plin. VII, 60, et XXVI, 1. — Scaliger. — Cic. pro Domo, c. 50. — Plin. XXXIV, 8, et XXVI, 1.

venisse morbum, qui carbunculus appellatur, in annalibus annotatum est.

XVIII. Comitia deinde consularia habente A. Manlio, nam collega eius Q. Cassius in magistratu decesserat, Ti. Sempronius P. F. Ti. N. Gracchus iterum, M'. Iuventius T. F. T. N. Thalna facti sunt. Ii quum magistratum inivissent, Ti. Gracchus Galliam, M'. Iuventius Corsos provincias accepere: sed in Vrbe ludi megalenses a L. Cornelio Lentulo, L. Valerio Flacco aedilibus curulibus, acti sunt. In Corsis feliciter bellatum causa fuisse putatur consuli, ut rarissimo fati genere interiret. Quum enim sacrificanti forte literae senatus allatae essent, quae *ob res ab eo gestas supplicationem decretam* nuntiabant; eas attentissime legens ante foculum, subito concidit, exstinctus, ut putatur, gaudio, cuius in translatitia felicitate intemperiem angustus animus non ferebat.

XIX. Circum haec tempora, quum iam mirifice amplificata res romana esset, moribus omnium ferme regnorum se permiscuit: quare deinceps domestica externaque gesta, sicuti causis eventibusque sunt connexa, sic etiam narratione coniungentur. Prusias nunquam aequus Eumeni, et iam apud senatum criminationes adversus illum pronis auribus accipi doctus, non desinebat intendere suspiciones, etiam Gallograecis et Selgensibus, aliisque per Asiam populis, ad idem faciundum excitatis. Igitur Eumenes, quoniam ipse Roma excludebatur, fratres Attalum et Athenaeum misit, querelis omnium responsuros. Quod illi quum haud incommode perfecisse viderentur, magnis honoribus donisque affecti discessere:

§. 18. Fasti Capitol. — Vict. in I. — Rhet. Cic. — Titul. Heautontim. Terentiani. — Plin. VII, 53. — Val. Max. IX, 12. — §. 19. Polyb. Excerpt. Legat. 116. — Diod. apud Vrsin.

neque tamen omnis cura decessit Patribus, nunquam satis credito, conspirationis adversus populum romanum cum Antiocho initae vanam delationem fuisse.

XX. Placuit igitur, C. Sulpicium Gallum, M. Sergium specie legationis ad consilia regum exploranda proficisci. Obtendebantur res Graeciae passim interna discordia dissidentis: et controversia Megalopolitanorum, qui cum Lacaedemoniis de agri parte disceptabant. In ea legatione C. Sulpicium multa insolentia fecisse, graeci scriptores arguunt: *nam et cognitionem de finibus inter Argivos Spartanosque, Philippo quondam, qui Alexandrum genuit, disceptatam, ad Callicratem impurum invisumque toti Graeciae hominem reiecisse; et Aetolis a Pleurone, qui seiungi a concilio achaico cupiebant, indulsisse, ut suo nomine legatos Romam mitterent.* Sane senatui placebat, imminui potentiam Achaeorum, spiritusque frangi: quapropter et Aetolis, quod petierunt, concessum est; et C. Sulpicius occulto Patrum mandato morem gerens, alias quoque civitates, quae achaicae formulae erant, ab eo foedere dissociare instituit: neque minore deinceps acerbitate tractatus est Eumenes, quum idem ille C. Sulpicius in Asiam transiecisset: per celeberrimas enim Asiae urbes edicta legatus proposuit, *ut quibus de Eumene queri decretum esset, dicto die Sardis occurrerent.* Quo ubi venisset, posito apud gymnasium tribunali, decenduum solidum audiendis adversus regem querelis vacavit: convicia in illum probraque tam avide suspiciens, ut invitare accusatores, et desiderio reum faciundi quidlibet in crimen trahere videretur; vanus ingenio, et ex claris inimicitiis constantis animi famam appetens,

§. 20. Pausan. lib. II et VII. — Polyb. apud Vales.

XXI. Quum hic asiaticarum rerum status esset, in Aegypto Ptolemaei fratres iterum aemulatione et discordiis exarsere: validior tum iunioris factio, Philometorem, cognomen id maiori fuit, regno pulsum, ad petendam ab senatu opem Romam compulerat. Paucis comitatus servis, ex praesentis fortunae squalore pedes ad Vrbem faciebat iter, quum Demetrius Seleuci F., qui obses Syriae regum Romae haerebat, re cognita, obviam profectus est, familiamque suam et cum diademate ac veste regia aequum eximie ornatum obtulit, ne loci sui maiestatem sordido cultu prodidisse visus, a Romanis despectui haberetur. At ille Demetrii comitate prolixe laudata, illorum accepit nihil, rogavitque Demetrium, ut alicubi subsistens in via, se quo instituisset modo ingredi Vrbem pateretur. Id sive misericordiae movendae causa fecerit, sive metu, ne tanto cum fastu accedens, legem, qua reges Vrbis aditu prohibebantur, adversam haberet, parum mihi compertum est.

XXII. Ceterum tacite ingressus Vrbem, in hospitium pictoris cuiusdam alexandrini se contulit. Quod ubi rescivere Patres, advocatum humanissime sunt alloquuti, excusaruntque diligenter, *quod ei quaestorem non misissent obviam, neque publicum hospitium praebuissent; id enim non sua negligentia, sed ipsius improviso adventu commissum esse: ceterum posse illum senatus adeundi diem petere, et ab eo, quidquid amicis sociisque regibus tribui par esset, exspectare.* Statim deinde e curia deductus est in publicam domum: decretaque pecunia quaestori, ex qua ei quotidie munera mitteret. Sic erectus ad spem pristinae

§. 21. Liv. Epit. XLVI. — Trogi Pomp. prolog. 34. — Val. Max. V, 1, 2. — Diodor. apud Vales.

fortunae, non deteriorem his initiis eventum habuit: missi enim deinde ab senatu legati, concordiam inter fratres, et pulso reditum confecerunt.

XXIII. Inter haec mortuum, Cappadociae regem, Ariarathen cognominis patri filius excepit. Qui statim inter initia regni legatos in Vrbem ad amicitiam cum populo romano rènovandam misit, maxima cum demonstratione benevolentiae studiorumque: neque fides orationi defuit, quod Ti. Gracchus, *quo tempore legationem asiaticam obiverit, cum huius, tum defuncti regis animum abunde inspexisse*, testabatur. Sed etiam postea M. Iunium, qui ad bellum inter eos reges et Gallograecos componendum venerat, perhonorifice habuerant; neque minoribus officiis coluerant Cn. Octavium et Sp. Lucretium post paulo ab Vrbe missos: nam et cetera omnia prompte copioseque praestiterant; et quum in Syriam ituros comperissent, suas regnique vires obtulerant, si iis ad res Syriae constituendas eguissent: pertinere enim magnopere ad se negotia Syriae iudicabant; non magis ob terrarum, quam ob sanguinis coniunctionem, quia senior Ariarathes filium istum ex Antiochide susceperat, Magni Antiochi nata. Sed recusaverunt id auxilium legati, maiestate nominis romani tutos se rati fore; quod longe secus evenit: nam apud tranquillos et modestos auctoritas ac reverentia plurimum valet; ubi turbari res coepere, adversus improbitatem armatam debile munimentum pudor est.

XXIV. Quibus autem initiis concuti regiones istae coeperint, operae pretium est exponere. Puerum Antiochum pater Epiphanes Philippo cuidam ami-

§. 23. Liv. Epit. — Pol. Excerpt. Legat. 107 et 109. — Diod. XXXI, 3. — Polyb.

corum commendaverat, expeditionis elymaicae comiti. Sed audita morte regis Lysias, qui relictus in custodia regni fuerat, tutelam pueri novennis occupavit. Quod ubi Romae Demetrius comperit, adito senatu ostendit, *patris Seleuci nomine obsidem se in Vrbem venisse: sub Antiochi deinde regno, magis quia per aetatem ius suum nesciverit, quam legitima ex causa, eadem in conditione permansisse: nunc etiam hoc exstincto, se obligatione omni liberatum videri, aequumque putare dimitti ab senatu, atque etiam in regno recuperando adiuvari.* « Non enim modo iure potior sum, » inquit, Antiochi filio, cuius pater aetatem et absentiam meam occasionem suam ratus est; sed non » minus etiam favori vestro confido. Puer in hanc » urbem veni: nunc tertio et vicesimo aetatis anno, » tanto tempore inter vos educatus, civis potius vester, quam externus videri debeo. Vos ego patres » mihi, vestros liberos, aequales meos, fratres esse » reor; neque alia aut vos reverentia, aut illos caritate amplector ».

XXV. Non erat equidem vel iniusta Demetrii causa, vel ingrata oratio. Sed vicit utilitas, ut potius immaturum puerum, quam aetate florenti adolescentem, opulentissimo regno praeesse vellent. Itaque non retentus modo ille; sed etiam paulo post tres legati Cn. Octavius, Sp. Lucretius, L. Aurelius delecti, qui in Syriam proficiscerentur, ex voluntate senatus regnum ordinaturi. Facile passuros hoc Syros rebantur, rege per aetatem invalido, et tutoribus

§. 24. Machabaeor. 1-6. — Ioseph. XII, 14. — Hieronym. in Daniel. c. 11. — Polyb. et Diod. apud Vales. — Appian. Syriac. — Polyb. Excerpt. Legat. 107. — Iustin. XXXIV, 3. — Polyb. — Zonar.

§. 25. Iust. Appian. — Liv. Epit. XLVII. — Polyb. — Zon. — Machab. I, 6. — Ioseph. XII, 14.

satis habituris, si Demetrio Romae retento, ipsi in administratione rerum relinquerentur. Neque species honesti consilio aberat: *cura socii et amici regni* praetendebatur, *ne quietem eius mors regis et ex ea timendi tumultus turbarent*: *maxime quum procurationem regni Lysias invasisset*; *ius ex mandato morientis regis*, *cum reliquiis exercitus rediens Philippus vindicaret.*

XXVI. Ceterum occasio nata videbatur ad opes regni minuendas, mandataque in hoc legati acceperant; et nominatim, *ut naves tectas incenderent*, *elephantos occiderent*, *quae contra foederis leges habere Antiochus dicebatur.* Iisdem etiam commissa Macedoniae pacandae cura, quam ex regio imperio insolita libertas, et publicorum consiliorum nondum bene composita forma in seditiones egerat. *Gallograecos etiam et Cappadociae regnum diligenter inspicere* iussi sunt: et iam digressis advenere literae, quibus negotium dabatur, *ut ad conciliandos Aegypti reges nihil laboris industriaeque praetermitterent.*

XXVII. Interea Ti. Gracchus cos. subacta Cammanorum gente, Romam ad triumphum regressus, comitia consularia in annum sequentem habuit: quibus P. Cornelius P. F. Cn. N. Scipio Nasica, C. Marcius C. F. Q. N. Figulus designati. Notabilis tum res accidisse traditur: inter creandos consules, quum primus rogatorum eos retulisset, illico exspiravit, neque segnius peracta sunt comitia: id in omen versum, sermonibusque populi agitatum est, timentis, ne quid in religiones peccatum esset, publicis malis expiandum. Gracchus rem ad senatum retulit: senatus consulendos censuit aruspisces. Hi ubi, *rogatorem*

§. 26. Cic. Philipp. IX, 2. — Polyb. — §. 27. Polyb. Excerpt. Legat. 106. Plutarch. in Gracch. cap. 1. — Cic. de Nat. Deor. II, 4. — Liv. Epit. XLVI.

comitiorum non fuisse iustum, responderunt, incensus ira Gracchus, «Itane, inquit, ego non iustus, » qui et consul rogavi, et augur, et auspicato? Vos » iusti comitiorum, romanique iuris interpretes, » Tusci homines, et barbari»? Sic in praesentia nihil mutatum. Consul peractis comitiis in Corsos profectus videtur, ut morte collegae tumultuantes coërceret: inde, forte quod ibi quoque novarum rerum semina erant, in Sardiniam transiecisse. Neque enim de gestis huius et proximorum annorum certa satis memoria superest, sed leviter annotatum, circum haec tempora contra Ligures, Corsos, et Lusitanos vario successu bellatum esse.

XXVIII. Iam Scipio Figulusque non magistratum inierant modo, sed etiam in provincias fuerant profecti, quum Ti. Gracchi literas ad senatum augures detulere, ad collegium suum ex Sardinia missas, quibus significabat, *comitiis consularibus, quum ad auspicium repetendum Vrbe in campum rediisset, eodem se tabernaculo, quo antea de caelo servaverat, usum: id iam libros augurales legenti apparere rectum non fuisse: eamque rem, licet cum suo pudore coniuncta esset, quia pertinere ad religiones populi romani videretur, perscribere voluisse.* Tanta res senatui visa, ut a praetore urbano literas ad consules scribendas censeret, quibus certiores de eo negotio fierent, provinciisque decedere iuberentur. Atqui illi vitio creatos rati, et antiquiorem reipublicae, quam suae dignitatis, curam esse oportere; Scipio e Corsica, Figulus e Gallia maturato reditu, magistratum abdicarunt. Nam et ingenio probo modestoque erant

§. 28. Val. Max. I, 1. — Plut. Marcello, cap. 5. — Cic. ad Quint. fratrem, II, 2. — Idem, de Nat. Deor. II, 4. — Auct. de Vir. ill. c. 46.

(Scipio etiam sapientiae fama celebris), et recordabantur, quale C. Flaminius in causa simili, senatus auctoritate spreta, certamen cum Patribus, et postremo fatum habuisset.

XXIX. Per interregem deinde suffecti consules P. Cornelius L. F. L. N. Lentulus, Cn. Domitius L. F. Cn. N. Ahenobarbus fuerunt. Quum inter haec in Syriam legati ab senatu pervenissent, et multa passim a regibus contra foedus facta arguerent, mutarentque; in odium gentis, atque ex eo in periculum inciderunt. Maxime movebant naves pulcherrimae sumptuque ingenti fabricatae, quas incendi Cn. Octavius iusserat: etiam elephantorum incendebat miseratio, quod egregiae belluae, raraeque possessionis, domitae insuper mansuetaeque, nulla, ut putabant, de causa concidebantur. Itaque non difficulter inducti Syri, gens laeta seditionibus, ut Romanos eiicerent, Cn. Octavium etiam interficerent; cui Laodiceae, dum in gymnasio ungitur, Leptines quidam manus attulit. Lysias, ad dissimulandam facinoris, cuius ipse praecipuus auctor ferebatur, conscientiam, et Octavium magnifico funere extulit, et ad purgandum crimen nomine regis legatos e vestigio misit Romam. Ii quum multis verbis, *nihil publico consilio gestum esse*, contendissent, sine responso dimissi sunt. Cn. Octavio, *quod pro republica mortem oppetisse videretur*, statuam in Rostris, loco celeberrimo, senatus decrevit.

XXX. Nec Romani tantum succensebant Syris, sed in exterorum quoque mentibus immanitas rei conciverat indignationem. Inter quos praecipuus Ariarathes Cappadox, praeter insitum virtutis amorem, stu-

§. 29. Fasti Capitol. — Appian. Syriac. — Zonar. — Iul. Obseq. — Polyb. Excerpt. Legat. 114. — Cic. Philipp. IX, 2. — Plin. XXXIV, 6.

diumque in populum romanum, etiam amicitia privata movebatur, quam cum Octavio in regia sua contraxerat. Quia tamen, legatis ad puerum Antiochum missis, matris suae sororisque reliquias repetebat, alieno tempore Lysiam offendere timens, earum rerum mentionem a suis fieri vetuit. Ceterum haud obscurum eius iudicium erat, quum populi romani amicitiam plurimi faceret: ita quidem, ut sub idem fere tempus reversis, quos Romam miserat, legatis, promptamque Patrum erga regem voluntatem referentibus, honorem habuerit diis, sacrificioque magno peracto, cum ducibus suis hilariter fuerit epulatus.

XXXI. Dum haec in istis locis fiunt, alibi quoque parum tranquillae res fuerunt. Calyndenses obsidione Cauniorum, a quibus defecerant, pressi, a Cnidiis auxilio impetrato aliquamdiu restiterunt: deinde, timentes de exitu belli, ni maioribus opibus defenderentur, Rhodios imploravere, se suaque dedere polliciti. Rhodii receperant quidem parumper ex priori consternatione animos: sed tamen iram senatus verebantur, si inconsulto eo quidquam maioris negotii aggrederentur. Ab legatis igitur Cleagora et Lygdami petiverunt, *ut sibi recipere Calyndenses liceret; utque possessiones, quas in Caria Lyciaque privatim Rhodii haberent, eodem essent iure, quo ante fuissent.* Donum praeterea decreverant in aede Minervae, colossum cubitorum triginta, populo romano ponere: cessitque res iis feliciter; nam et subsidiis terra marique missis, Calyndensium oppidum hoste submoto receperunt; et Romae accepta facti ratio est, iusque novae ditionis auctoritate senatus stabilitum.

§. 30. Polyb.. Excerpt. Legat. 112. — Diod. lib. XXXI.
§. 31. Polyb. Excerpt. Legat. 110 et 111.

XXXII. Maior deinde res occasionem praebuit Patribus, ex aliena discordia suam potentiam augendi. Quippe minor Ptolemaeus, cui Physcon cognomentum erat, Romam profectus, institutam cum fratre divisionem retractari orabat: *neque enim se sponte assensum, sed iniquitati temporum cessisse*: petebat igitur, *ut Cyprus adiiceretur sorti suae, sic quoque fraternam non adaequaturae.* Contradicebat his Menithyllus alabandensis, princeps legationis, quam ob id ipsum Ptolemaeus maior miserat, ut senatum edoceret, *suo beneficio fratrem non modo cyrenaicum regnum, sed etiam vitam ipsam habere, quam citra ipsius operam contracto tam acri omnium odio tueri non potuisset. Praeterea religionibus, quae apud Aegyptios sanctissimae censeantur, mutuoque iureiurando firmata pacta violari non debere.* Isthaec disserentes, etiam Canuleii et ceterorum, qui rebus omnibus interfuerant, testimonio iuvabantur.

XXXIII. At Patres, quibus potentissimi regni vires dividi opportunum videbatur, refellenti isthaec Physconi credere maluerunt; et legatione, quae illi Cyprum a fratre impetraret, decreta, T. Manlium Torquatum, Cn. Merulam proficisci iusserunt, cum mandatis, *ut conciliatis inter se fratribus, minori Ptolemaeo Cypri regnum citra vim et arma traderetur.* Quum in eo statu res regnorum essent, Demetrius Seleuci F. ad Syriae recuperandum regnum apertam sibi occasionem iudicabat, infensis Lysiae Romanis, et ob facinus contra gentium iura patratum, totam istam aulam aversantibus. Igitur, Apollonio Apollonii F. consultore (quippe Polybius, ingenio et usu excellenti

§. 32. Polyb. Excerpt. Legat. 113 et 114. — Diod. apud Vales.
§. 33. Polyb. Excerpt. Legat. 114. — Appian. Syriac.

praeditus, communi proverbio usus, *caveret bis ad eundem lapidem impingere*, dissuaserat) senatum adire statuit, ut, *si regnare Patres Antiochum mallent, ipse saltem necessitate pro obside manendi solveretur. Nec enim iure se attineri, mortuo Epiphane, cuius in locum obses ipse factus esset.*

XXXIV. Haec quum ita nequidquam postulasset (nihil enim acciderat, cur priorem sententiam senatus mutaret) ad alia consilia conversus, Diodorum ad se vocat, educatorem suum, qui nuper ex Syria Romam advenerat. Is, ut erat homo callidus, et qui praesentem regni statum accurate teneret, ostendit, *nulla re alia, praeterquam praesentia Demetrii, fore opus: ei, ubi conspectus primum esset, protinus omnes adhaesuros. Nam et Lysiam invisum popularibus, et populum Lysiae suspectum esse, neque a Romanis timendum; nunquam enim iis, quorum opera Cn. Octavium occisum esse crederent, auxilium laturos. Nihil igitur aliud in praesentia meditandum, nisi qua ratione fugae consilium solertissime nunc tegere, mox exsequi possit.* Adolescens, probata Diodori sententia, rem cum Polybio communicat: per hunc Menithyllus, Philometoris Aegypti legatus, Demetrio conciliatur. Is navem Punicam nactus, quae primitias Carthagine Tyrum ex veteri religione vehebat, quasi usurus ea ad reditum suum, palam cum nautis paciscitur: convenit de mercede; comparatur ac infertur commeatus; tempus profectionis constituitur.

XXXV. His ita praeparatis, praemittitur in Syriam Diodorus. Demetrius in eam diem, qua erat abiturus, paucis domesticorum secum retentis, ceteram turbam praecedere Anagniam iubet; et cum canibus appa-

§. 34. Polyb.

ratuque venatico, ad Circaeum sibi occurrere: nam ibi saepe antea venationi operam dare consueverat. Idem fit a ceteris, quos consilii participes, viaeque comites legerat: in quibus et Nicanor fuit, mox praecipuus amicorum. Ii cum singulis pueris ad navem, quae ad Ostiam stabat, sese conferunt: venit eodem Demetrius, reperitque Menithyllum, qui nautis obtentu novi a rege mandati excusat, *quod ipse nequeat discedere: ceterum se iuvenes istos probatae fidei ad illum mittere.* Non interfuit nautarum, quos vectores tollerent, quandoquidem de mercede nihil ipsis decedebat. Itaque prima luce sublatis ancoris vela fecerunt, de comitibus suis praeter id, quod a Menithyllo acceperant, nihil suspicati. Hac fraude quatriduum abiit, priusquam de fuga Demetrii dubitatum est.

XXXVI. Quinto demum die coactus ob eam rem senatus, quia multum itineris ille iam praeceperat, minime prosequendum esse censuit. Sed haud multo post tempore, Ti. Gracchum, L. Lentulum, et Servilium Glauciam ad res Graeciae inspiciendas miserunt: iis mandatum, *ut ex Graecia in Asiam transiicientes, cum aliorum regum, tum praecipue Demetrii consilia specularentur.* Datum etiam negotium est, *ut regum cum Gallograecis controversias iudicarent*: praesertim Graecho iniunctum, *ut his rebus omnibus praesens superesset.* M. deinde Valerius M. F. M. N. Messala, C. Fannius C. F. C. N. Strabo consulatum acceperunt. In horum magistratu conviviorum luxui obviam itum, qui tum, ut rebus prosperis solemne est, in dies sumptuosiore intemperantia valescebat.

§. 35. Ioseph. XII, 17. — Iustin. XXXIV, 3. — Polyb. — §. 36. Fasti Capitol. — Macrob. Saturnal. II, 13.

Neque lex Orcia, quam vicesimo ante anno C. Orcius de senatus sententia in tribunatu tulerat, ruentes mores satis sustinebat, etiamsi servaretur: quia numero tantum convivarum coërcito, ceteram epularum luxuriem sine freno reliquerat.

XXXVII. Crevit igitur, ut saepe fit, irritatum remedio malum, passimque iam in pauciores convivas maior impensa, quam in plures antea, fiebat: adeoque in publicum damnum et dedecus vesana ingluvies iverat, ut vulgo iam in comitium ad consultationes de republica homines ebrii ventitarent; multique bonis suis evoluti per foedam et abominandam turpitudinem prostituto corpore quaererent, quod mox haud multo minore infamia per gulam erant perdituri. Quum igitur hanc intemperiem aegerrime ferret, quidquid in Vrbe sanum erat, consensu bonorum sumptuariae leges expeti coepere. Consulibus ea de re ad senatum referentibus, senatus in haec verba censuit: *uti principes civitatis, qui ludis megalensibus antiquo ritu mutitarent, iurarent apud consules verbis conceptis, non amplius in singulas coenas sumptui esse facturos, quam centenos vicenosque aeris, praeter olus et far et vinum, neque vino alienigena, sed patrio, usuros: neque argenti in convivio plus pondo, quam libras centum illaturos.*

XXXVIII. *Ferre deinde consules ad populum* placuit *de modo sumptuum, qui in unumquemque diem fierent:* ab altero consulum *Fannia lex* est appellata. Haec *ludis romanis, item ludis plebeiis, et saturnalibus, et aliis quibusdam diebus centenos aeris insumi* concessit, *decemque aliis diebus in singulis mensibus tricenos: cete-*

§. 37. Sammonic. Seren. ap. Macrob. — Ateius Capito ap. Agell. II, 24. — §. 38. Sammonic. — Lucill. apud Agell. et Macrob. — Athen. lib. IV, f. Titul. Eunuch. et Phorm. Comoed. Terentian. — Zonar.

ris autem omnibus diebus non amplius denos. Invitari vero praeter domesticos convivas ceteris diebus ternos, nundinis quinos. Eorum qui legem suaserunt, C. Titii oratio exstat: qui, acriter invectus in vitia civitatis, *stare istam posse* negavit, *nisi illa tollerentur.* Ludos megalenses romanosque hoc anno L. Postumius Albinus, L. Cornelius Merula aediles curules fecerunt.

XXXIX. Ita constitutis domi rebus, nihil aeque, ac syriaci motus, curam Patrum exercuit. Demetrius enim, postquam Lyciam fuga attigisset, scripserat senatui, *se ad poenas ob Octavii necem a Lysia repetendas, in Syriam festinare. Antiocho, quem populus romanus regem appellasset, nihil nociturum.* Neque segnius, quam ostenderat, Tripolin pervectus, urbem voluntate oppidanorum recepit. Ibi quum magnus hominum ad eum concursus fieret, diademate sumpto, Romae se ad repetendum senatus auctoritate regnum venire, mentiebatur: nihil enim aut sciebant aut suspicabantur de fuga eius homines, cuius famam celeritate praevenerat. Igitur paulo post Apamea quoque potitus, cum valido iam exercitu contendit Antiochiam, regni caput. Lysias, metu Romanorum opponere arma non ausus, in speciem pacis cum Antiocho procedit obviam; nec admissus in conspectum, cum pupillo a suis militibus interficitur: ita Demetrius regnum paternum citra laborem recuperat.

XL. Eodem anno senatum M. Pomponius praetor de philosophis atque rhetoribus consuluit: quod sub his nominibus multi mercenarii sapientiae facundiaeque professores, iuventutem romanam contemptu patriorum institutorum, religionumque imbuere dice-

§. 39. Ioseph. XII, 16. — Appian. Syriac. — Zonar. — Machab. I, 7. — Liv. Ep. XLVI. — Euseb. Chron. — Agell. XV, 11.

bantur. De his senatusconsultum factum est, *ut M. Pomponius praetor animadverteret, curaretque (si ei e republica fideque sua videretur) uti Romae ne essent.* L. deinde Anicius L. F. L. N. Gallus, M. Cornelius C. F. C. N. Cethegus ineunt. His consulibus egregiae vitae L. Aemilius Paulus extremum diem obiit. Maximae hominibus admirationi continentia viri fuit, quod quum liberaliter quidem, sed tamen citra luxuriam vixisset, unde dos uxori solveretur vix reliquerat; vendendisque mancipiis, et supellectile, et praediis adhuc nonnullis, fuit opus, ut sexcenta nummorum millia conficerentur: quibus detractis, in hereditate non amplius quindecies sestertium remanebat. Nempe cum ditissimis populis regibusque bello congressus, et incredibili opum vi potitus, aerarium populi romani pecunia, suam domum laude locupletare studuit. Plus auri ex Hispania, quam quisquam ante illum alias, advexerat in Vrbem: macedonico triumpho bis millies centies in aerarium intulerat, tanto in populum romanum beneficio, ut exinde tributum pendere desineret.

XLI. Neque male respondit ei benevolentia et honoribus civitas, quippe maximis condecoratum magistratibus, plus etiam impensi amoris testificatione ornavit. Sed et alia omnia, quae homines faventi fortunae acceptum ferunt, cumulatim ei obvenere. Sub finem vitae, postquam Veliae, quo se ex consilio medicorum contulerat, in secessu et otio diu fuerat versatus, desiderium non ferens populus, cum alias, tum in theatro, crebras edebat significationes, *ut se conspectui civium redderet.* His acclamationibus,

§. 40. Tit. Adelph. et Hecyrae Terent. — Liv. Epit. — Plutarch. in Aemil. c. 5 et 42. — Auct. de Vir. ill. — Polyb. et Diod. apud Vales. — Valer. Maxim, IV, 3. — Cic. de Offic. II, 22. — Vell. I, 9.

et sacrificio quodam solemni instante inductus est, ut Romam reverteretur: idque sacrum cum collegis suis, inter maximam gratulantis populi frequentiam peregit. Postridie rursus ipse pro sua incolumitate fecit; statimque, ut reversus est domum, delirio correptus, per quod ne sentire quidem morbum posset, tertia deinde luce exspiravit.

XLII. Tum vero patuit, quantus apud omnes amor eius viri, quantaque veneratio esset: nam ad deductionem funeris, non modo manuarii artifices, ceteraque vilis turba, suo quisque relicto opere, certatim concurrerunt; sed etiam magistratus atque senatus iustitio sumpto res protulere. Quin et ex circumiacentibus municipiis, quotquot occurrere in tempore potuerant, visendi simul honorandique funeris causa confluebant. Vnde raro splendidiores cuiusquam exsequiae fuere; non tam auro aut ebore, ceterique apparatus nitore, quam insigni omnium benevolentia studioque, defunctum decorantibus. Praeferebantur quidem, ut in funere nobilissimi viri, longa serie maiorum imagines; sed maius ornamentum erat in ipsa hominum frequentia, quum non cives modo, sed ex infensissimis modo hostibus, quotquot aderant, erga memoriam tanti viri certarent studiis. Videres ex Liguribus, ex Hispanis, ex Macedonibus validiores quosque circa lectum funebrem ambitiose diligentes: sequebatur turba seniorum, et magno cum affectu servatorem suae quisque patriae patronumque appellabat. Quem enim armatum pugnantemque hostes ob virtutem timuerant, eundem in pace victi ob iustitiam gravitatemque haud minus amabant.

§. 41. Plin. XXXIII, 3. — Diodor. — Vell. I, 9. — Val. Max. IV, 3, 8. — Plutarch.

§. 42. Diod. apud Vales. — Plut. in Aemil. c. 67. — Diod. XXXI, 4.

XLIII. Funebres parenti ludos Q. et P. Aemiliani fecere: quorum alterum in Fabiam, alterum in Corneliam gentem adoptandos dederat. Heredem utrumque reliquerat pater, sed P. Scipio iam tum in ea aetate generosum monstrans animum, cuius mox gloria praecelluit, semissem suum fratri C. Fabio adiecit, quod ipse in ditiorem domum ascitus, cupiebat illum familiaris rei copiis sibi exaequari. Nec ideo minus in edendis gladiatoribus, ne sumptu frater obrueretur, dimidiam eius partem, ad millia nummum quadringenta, ex sua pecunia contulit.

XLIV. Haec et alia liberalitatis specimina, quae in affinibus et matre ediderat, in urbe, ubi si nondum avaritia, iam parcimonia magna erat, laudibus et admiratione adolescentis omnia repleverunt. Qui constanter inhaerens proposito suo, paulo post novis rumoribus priorem famam auxit, quum defuncta matre Papiria, non modo ex universo, quo eam donaverat, cultu recepit nihil; sed, quamquam ipse solus heres erat, omnia bona materna concessit sororibus, ad quas nulla pars hereditatis recepto iure pertinebat. Sub ea tempora magni laboris magnaeque famae opus consul M. Cethegus perfecit, paludes Pomptinas exsiccando. Locus ille olim trium et viginti urbium fuisse creditur: ubi tum animoso conatu consulis factus est ager, laeto magis praesentibus, quam in longam posteritatem durabili, beneficio.

§. 43. Titul. Adelphor. Terent.—Diod. et Polyb. apud Vales.—Plutarch. in Aemil. c. 6.

§. 44. Diod. — Polyb. — Liv. Ep. XLVI. Mucian. apud Plin. III, 9.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XII
IN LOCVM LIBRI XLVII LIVIANI.

EPITOME
LIBRI QVADRAGESIMI SEPTIMI.

Cn. Tremellio tribuno plebis mulcta dicta est, quod cum M. Aemilio Lepido pontifice maximo iniuriose contenderat: sacrorumque, quam magistratuum, ius potentius fuit. Lex de ambitu lata. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita trecenta viginti octo millia, trecenta quatuordecim. Princeps senatus lectus Aemilius Lepidus. Inter Ptolemaeos fratres, qui dissidebant, foedus ictum, ut alter in Aegypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes Cappadociae rex, consilio Demetrii, regis Syriae, et viribus pulsus regno, a senatu restitutus est. Missi a senatu, qui inter Masinissam et Carthaginienses de agro iudicarent. C. Marcius consul adversus Dalmatas parum prospere primum, postea feliciter pugnavit; cum quibus bello confligendi causa fuit, quod Illyrios, populi romani socios, vastaverant; eandemque gentem Cornelius Nasica consul domuit. Q. Opimius consul transalpinos Ligures, qui Massiliensium oppida, Antipolim et Nicaeam, vastabant, subegit. Praeterea res in Hispania a compluribus parum prospere gestas continet. Consules anno quingentesimo nonagesimo octavo ab Vrbe condita magistratum, peractis comitiis, insequentisque anni consulibus creatis, inire coeperunt. Mutandi comitia causa fuit, quod Hispani rebellabant. Legati, ad disceptandum inter Masinissam et Carthaginienses

missi, renuntiaverunt, vim navalis materiae se Carthagine deprehendisse. Aliquot praetores, a provinciis avaritiae nomine accusati, damnati sunt.

I. Memorabilis hoc anno contentio fuit inter Cn. Tremellium, tribunum plebis, et M. Aemilium Lepidum, qui pontifex maximus erat. Itaque tribuno plebis, qui cum Lepido iniuriose iurgatus fuerat, mulcta dicta; sacrosancti magistratus maiestatem sacrorum vincente reverentia. Ludi hoc tempore romani a Q. Fulvio, L. Marcio aedilibus curulibus editi sunt. Legem de ambitu, quae circa hunc annum lata fertur, quis tulerit, adhuc quaero. C. Cornelium Cn. F. Cn. N. Dolabellam, aut M. Fulvium M. F. M. N. Nobiliorem legis auctorem exstitisse non absurdum est, qui proximi consules fuere. Sed quia postmodum, credo, de eodem crimine plenius diligentiusque cautum est, memoria vetustioris legis exolevit.

II. Celebrior multo censura est, quam his consulibus gessere duo clarissimi viri P. Cornelius P. F. Cn. N. Scipio Nasica, M. Popilius P. F. P. N. Laenas. Ii lustrum fecerunt quartum atque quinquagesimum: censa sunt civium capita trecenta viginti octo millia, trecenta quatuordecim. Ab his quoque princeps senatus, M. Aemilius pontifex maximus lectus est quintum. Censurae severiter actae hoc quoque monumentum est, quod sequitur. Eques romanus quum equum strigosum et male habitum, ipse pinguis et bene curata cute, adduxisset, interrogatus est a censoribus, qui fieret, ut dominus equo tantum esset habitior? Atque ille, « Quoniam, inquit, ego me

§. 1. Liv. Epit. XLVII. — Titul. Hec. Terentianae.

§. 2. Fasti Capitol. — Liv. Epit. — Massur. Sabin. ap. Agell. IV, 20, et Non. voce *Strigosus.*

» curo ; equum, Statius meus. » Id responsum quum parum reverens videretur, notatus ille est a censoribus, aerariusque factus.

III. Horologium novum in superiore censura locatum fuerat : id quoniam usui non erat tempore nubilo, P. Scipio, divisis aequaliter noctis ac diei horis, horologium sub tecto dedicavit, quod fluentis aquae indicio temporum intervalla metiretur. Graeci clepsydram appellarunt. Res in speciem haud magnifica, ob ingentem utilitatem laetis animis accepta est : nam apud prudentes pleraque vitae officia temporibus distribuuntur ; quorum negligi rationem qui parum referre putant, utilissimae rei pretium non intelligunt. Iidem censores, ut ambitioni, vires quotidie sumenti, sic quoque iretur obviam, quum multae passim circa forum statuae essent positae, sustulerunt omnes, exceptis quae de senatus aut populi sententia statutae essent : in his, quam apud aedem Telluris Sp. Cassius, qui regnum affectavit, posuerat, etiam conflavere. Operum, quae in censura hac locata sunt, nobilissimum porticus in Capitolio fuere : locavit P. Cornelius. Lustrum hi fecerunt sub exitum magistratus sui, consulatum iam gerentibus M. Aemilio M. F. M. N. Lepido, C. Popilio P. F. P. N. Laenate iterum.

IV. Hic etiam annus pluribus regum negotiis, quam propriis, occupatos Patres habuit. Ptolemaeus enim Physcon, magno cum favore dimissus ab senatu, in Graecia validas mercenariorum copias conduxit. Recepit et Damasippum, genere Macedonem, qui proximas inter turbas publico consilio, quod Phaci fuerat, interempto, cum uxore liberisque ex Macedonia

§. 3. Plin. VII, 60. — Censorin. de Die natali, cap. 23. — L. Piso apud Plin. XXXIV, 6. — Auct. de Vir. ill. cap. 44. — Vell. II, 1 et 3.
§. 4. Polyb. Excerpt. Leg. 115.

profugerat. Cum his in oppositam Rhodo continentem transgressus, et hospitaliter exceptus a Rhodiis, navigare Cyprum statuerat: nisi T. Manlius Torquatus, qui legatione ab senatu fungebatur, monuisset, *contra sententiam Patrum facturum videri, qui eum citra vim iussissent reduci.* Vnde postremo consensit, ut, dimisso circa Sidam milite, Cypro abstineret, et in finibus Cyrenes Torquatum opperiretur, qui, *se recta profecturum Alexandriam*, dicebat, *ut adducto in suam sententiam rege, una cum ipso eosdem ad fines occurreret.*

V. Ita cum altero legatorum Cn. Merula, et Damasippo macedone, in Cretam se contulit; conductisque mille ferme Cretensibus, navigavit in Libyam Aegypto conterminam, ibique exscensione facta, castra ad Apin posuit. Hic quum ad aliquot dies Torquatum frustra exspectasset, Cn. quoque Merulae persuasit, ut Alexandriam pergeret, animum fratris citius expugnari posse auctoritate duorum arbitratus. Sed hoc quoque consilium frustra fuit, retentis Alexandriae legatis, quos maior Ptolemaeus omni arte versabat, ne vel perficere, quod instituerant, vel prius regredi, quam ex utilitate regis, possent. Ita quum Physcon ad Apin diebus quadraginta nequidquam haesisset, alio praeterea maioris taedii nuntio perculsus est.

VI. Quippe deficientes Cyrenae alias quoque civitates ad consensum traxerant, aderatque iis socius consiliorum et adiutor Ptolemaeus, cui rex, Romam proficiscens, summam rerum mandaverat. Hoc nuntio vix peracto, supervenit aliud, *iam in armis defectores esse, coactoque exercitu castra locis apertis me-*

§. 6. Iustin. lib. XXXVIII, cap. 8.

tari. Quapropter amittere Cyrenen timens, dum Cyprum studet adiicere, dilato hoc consilio Cyrenen versus iter instituit. Ceterum neque minis, neque precibus, adduci potuere Cyrenenses, ut arma ponerent, et immitis domini iugum sponte subirent, cuius crudelitatem Alexandriae malis abunde testatam noverant, horrebantque. Itaque post leves aliquot velitationes signis collatis certatum est; victumque regem Cyrenenses repulerunt.

VII. Rediit tum ad eum Cn. Merula, negans, *a Philometore quidquam impetrari potuisse, asseverante, pacta inter fratres olim inita; neque esse, cur mutari ea, vel aboleri oporteat.* Igitur ex suis Comanum et Ptolemaeum fratres adiungit Merulae, ut de regis alexandrini iniquitate apud senatum querantur. Introductorum in curiam haec oratio fuit: *Gratias senatui populoque romano regem, gratias legatis agere: neque enim per hos stetisse, quo minus alterorum auctoritate curaque, alterorum labore ac opera finem votorum suorum obtinuisset; nisi fratris iniqui dolo circumventi omnes forent: neque mirandum, si senatum contemptui, si legatos ludibrio habuisset, homo praeter profundam dominandi cupiditatem non rationi ulli, non affectui penetrabilis: apud quem iam olim et arctissimae necessitudinis iura, et foederum pactorumque fides, quo uno firmissimo vinculo generis humani societas continetur, eviluerunt.*

VIII. « Sed antiqua non repetimus: utinam tam » facile novis iniuriis ille abstineret, quam nos prio» rum obliviscimur! Quinquennio ante, quum iusta » civium indignatione pulsus vestram ad opem per» fugisset, vos pro solita bonitate vestra, et quia

§. 7. Polyb. Excerpt. Legat. 116.

» aequum esse putabatis, quos natura tam arcta co-» gnatione iunxisset, eos animis non dissidere, ve-» stram auctoritatem interposuistis: ibi rex noster, » quamquam causa viribusque superior, tamen quid » vobis deberet, quam quid ille meruisset, cogitare » maluit: in potestate legatorum vestrorum fuit: illis » agentibus eas conditiones victo dedit, quas in pari » iure fortunaque petere non esset ausus, sperare » nequivisset. An non igitur tantae sociorum curae » favorique, tantae fratris indulgentiae vicem referri » oportuerat? Ille autem quid fecerit, videte: mo-» destas fratris querelas non sine contumelia eius in-» super habuit, novis etiam additis iniuriis, cumu-» latisque.

IX. « Quas ubi ille ferre diutius non potuit, ad » vos, tanquam deorum vicem regibus populisque » iura reddentes, se contulit: vobisque, ut in tam » evidenti negotio facillimum factu fuit, causam ita » probavit, ut ex amplissimo ordine viros clarissimos » legatos Alexandriam mitteretis, qui voluntatem ve-» stram, de Cypro insula fratri restituenda, signifi-» carent. Te nunc, T. Torquate, appello, teque, » Cn. Merula, veneritisne Alexandriam, mandata se-» natus exposueritis, pro fide, pro prudentia vestra » praetermiseritis nihil, quo animum intractabilem » docendo, monendo, hortando, ad meliora consilia » flecteretis? Ita certe a vobis abunde factum; ne-» que quidquam, quod ab hominibus vestri loci ani-» mique exspectari fas est, defuit.

X. « At quo successu eventuque ista factitata sint, » iam olim, opinor, Patres conscripti, his ipsis re-» ferentibus, cognovistis. Ita sunt circumducti frau-» dibus, ut constaret, eludendi eos consilium captum » esse: ita, quum eludi non possent, per varias et

» absurdas causas retenti, ut appareret, si manere
» decepti nollent, manendum coactis fore. Post mul-
» tas demum dilationes re infecta dimissi sunt: di-
» missi sunt, inquam, vacui irritique legati, neque
» apud eum regem maiestas populi romani valuit,
» pro quo apud hostem Antiochum, totam Aegyptum
» armis obtinentem, valuerat: neque hic finis im-
» pietatis et contumaciae fuit; sed cyrenaica seditio,
» quibus aliis facibus, quam regis alexandrini nuntiis
» atque consiliis, exarsit? Neque enim satis aut in
» fratrem acerbus, aut adversum vos contumeliosus,
» sibi videbatur, nisi Cypro, quam restitui iubeba-
» tis, retenta, etiam Cyreuen extorqueret.

XI. « Verum enimvero fructu improbitatis suae
» haudquaquam diu gloriabitur, sat scio, Romani:
» neque enim animos viresque vestras eodem, quo
» ille, iudicio, atque aestimatione metimur. Ille, ut
» hominibus improbis mentem vitia hebetant, neque
» consilia vestra supra artes suas, neque arma supra
» potentiam aestimat: nos neque senatui huic ullum
» in orbe terrarum par sapientia concilium esse no-
» vimus; neque legionibus romanis aliud militum
» genus fortitudine conferendum. Itaque magna cum
» spe non irritarum precum, vos rogamus obtesta-
» murque, Patres conscripti, ne regem, quem ipsi
» fovistis, texistis, ornastis, quique invicem vos per-
» petua fide observavit atque coluit, eo maxime tem-
» pore, quo vestro munere florentissimus esse de-
» buerat, inopem, extorrem, deceptum a fratre,
» proditum ab amicis, contemptum a popularibus,
» consilium auxiliumque vestrum frustra implorare
» sinatis: quandoquidem ita cum vestra gloria ac uti-
» litate causa illius coniuncta est, ut, quantum ille
» aut existimationis, aut opum amiserit, tantumdem

» vestrae quoque famae, vestrisque obsequiis decessurum esse videatur. »

XII. Adversus haec iterum Menithyllus a maiore Ptolemaeo affuit. Sed in minoris causam inclinatis Patrum animis, Torquatoque et Merula, qui a legatione interim redierant, eandem enixe iuvantibus, senatus *intra diem quintum Italia excedere Menithyllum* iussit, decreto, *uti foedus, quod populus romanus cum maiore Ptolemaeo habuerat, tolleretur; legatique mitterentur ad iuniorem, huius senatusconsulti ad eum perferendi gratia.* Missi P. Apustius, C. Lentulus Cyrenis, iam receptum reperere. Quare nova spe animatus, tota mente de Cypro recuperanda coepit cogitare, militemque et alia bello necessaria summa ope colligere.

XIII. Novorum interea motuum causae cum Dalmatis exortae. Populus iste sub Pleurato nuper fuerat: eo defuncto, deficiens a Gentio, non usurpabat modo libertatem, sed iam vicinos incipiebat ad servitium cogere; tributoque pecorum et frumenti nonnullis imposito, alii, qui id dedecus abnuebant, perpetuis illorum latrociniis vastabantur. Lissii praecipue, Daorsique fiducia romanae societatis resistebant; frequentesque ab ipsis querelae delatae erant: Lissiis agros et oppida sua (Tragyrium et Epetium habebant) infestari nuntiantibus; nec absimilia Daorsi afferebant. Placuit igitur legationem ad Dalmatas mitti, eadem opera res illyricas inspecturam. Eius legationis princeps C. Fannius fuit. At Romae M. Fulvius Nobilior proconsule ex Liguria de Eleatum populo triumphavit a. d. XII kal. septembres. De quo equidem, quas

§. 12. Polyb. Excerpt. Legat. 117. — Diod. apud Fulvium. — Polyb.
§. 13. Liv. Epit. XLVII. — Zonar. — Polyb. Excerpt. Leg. 124. — Fasti Capitol. — Cic. in Bruto, c. 73.

res, aut quomodo gesserit, nihil praeterea inveni. Certe per ea tempora quum graviorum bellorum materia deficeret, non ideo deficiebat ambitio: sed quia soli propemodum Ligures, magis loco, quam viribus, freti, arma retinebant, in horum expugnandis castellis captandae laudis occasio quaerebatur.

XIV. Sex. deinde Iulio Sex. F. Sex. N. Caesare, L. Aurelio L. F. L. N. Oreste consulibus, Romam Ariarathes venit, vi Orophernis, qui se fratrem eius ferebat, Cappadocia expulsus. Cuius rei originem paulo supra repetendam arbitror. Ariarathes, qui proxime regnaverat, Antiochidem in matrimonio habuit, Antiochi Magni filiam: quae quum, prioribus aliquot coniugii annis sobole nulla genita, timeret, ne vilior viro et Cappadocum genti fieret, callidissima mulier semel atque iterum foecunditatem mentita, primum sub Ariarathis nomine puerum, deinde alium, Orophernen, educavit. Postea vero quum, ut fit, natura aut remediis vitium vincentibus, voti se compotem factam videret, duas filias unumque mox filium enisa, rem totam marito patefecit. Ille, ne subdititii liberi vero et naturali filio obstarent, alterum quidem Romam mediocri instructum censu, alterum in Ioniam ablegavit. Mithridatem autem (id nomen nato ex se fecerat) mutato vocabulo, Ariarathen et ipsum appellavit, unice dilectum parenti, neque male respondentem in amore. Denique pulcherrimum certamen inter eos exortum est, ut, quo tempore alibi locorum regna parricidiis aut appeti, aut servari in morem venerat, in Cappadocia pater Ariarathes cedere filio contenderet, filius quidlibet

§. 14. Polyb. Excerpt. Leg. 126. — Diodor. XXXI, 3. — Liv. XLII, 19. — Diodor. apud Vales.

passurum potius, quam ut patrem privatum videret, pervicacissime testaretur. Vnde non immerito Philopatoris ei cognomen inditum est a Graecis, qui tum primum (nam et studiorum amore peritiaque adolescens iste celebratus est) in Cappadocia literarum et cultioris sapientiae sedem posuerunt.

XV. Hic igitur Philopator, post obitum senis hereditate adita, nihil antiquius habuit, quam ut patrem omni honoris et magnificentiae genere contumularet: deinde amicos, praefectosque, et populum universum, digna quemque cura prosecutus, maximam apud omnes benevolentiam sibi comparavit. Vnde prospera ei regni initia fuerunt; magnusque iam vulgo et clarus, ob amorem suorum, et iustitiae fideique gloriam, habebatur: cuius egregium specimen in casu Mithrobuzanis Zariadre geniti demonstravit. Is de Sophenes regno cum fratre certans, ab illo, qui viribus Artaxiae praevaluerat, fusus est. Pulso apud Cappadoces perfugium fuit, et mox auxilium ab Ariarathe; qui supplicem suum valido cum exercitu in regnum paternum reducebat. Sed Artaxias moris sui tenax, quum Armeniae, parum laudabiliter occupatae, Sophenen adiicere cuperet, legatione missa conditionem Ariarathi obtulit, *ut ille Mithrobuzanem occideret; se pariter fratrem illius interfecturum: ita dividi inter ipsos regnum Sophenes posse.* Hoc scelus aversatus Cappadox, non modo, legatis increpitis, Artaxiam monuit, ab eiusmodi cogitatione desisteret; verum etiam Mithrobuzanem non deseruit, priusquam in res amissas eum restitueret.

XVI. Hac fama et societate romana conspicuus, sine metu regnabat, donec rex Syriae Demetrius ad-

§. 15. Strab. lib. XI.

versarium ei Orophernem excitavit: offensus, quod in gratiam Romanorum, qui Demetrio succensebant, Ariarathes, foedere inter Syriae Cappadociaeque reges abolito, sorori quoque eius nuntium remiserat. His incensus, et mille talentorum pretio, quae Orophernes ei promittebat, impetere consiliis et viribus Ariarathen non ante destitit, quam regno illum cogeret excedere: neque pulsum, et Cappadocia profugum, segnius Romae per legatos urgebat, quorum princeps Miltiades fuit. Aderant et ab Oropherne legati Timotheus et Diogenes, donum populo romano coronam auream ferentes; *amicitiamque renovari cum rege petebant, quae populo romano cum patre eius Ariarathe fuisset.*

XVII. Hi consensu oppugnabant Ariarathen, et quoniam despectum et inopem ipsi florentes opibus et gratia premebant, apud plerosque divitum et largitorum calumniae plus poterant, quam unius miseri vera defensio. Hactenus tamen causa eius, et meliorum ex senatu contentio, profecit, ut *in regnum recipi* iuberetur, *sed cum Oropherne fratre dividendum.* Neque enim eo tempore quidquam aut gratius Romanis, aut usitatius erat, quam dare operam, ut regnorum potentia, partitis in plures opibus, divideretur. Sed non diuturnum ob vitia novi regis incommodum prioris fuit. Orophernes enim, quum in recenti possessione firmare sibi favorem hominum prudentia beneficiisque deberet, pari intemperie in luxum et avaritiam provolutus est; nam et vino deditissimus, praeter instituta patria, bacchicorum

§. 16. Diod. apud Fulvium Vrsinum. — Iustin. XXXV, 1. — Appian. Syriac. — Liv. Epit. XLVI. — Polyb. III, 5. — Ei. Excerpt. Legat. 126.

§. 17. Liv. Epit. — Appian. — Zonar. — Diod. apud Vales. — Aelian. Hist. var. II, 41. Polyb. apud Athen. X, 11.

artificum introduxit insaniam: et, pecunia undequaque corrasa, Timotheum quidem, quo praecipue auctore ad regnum pervenerat, talentis quadraginta, Demetrium regem septuaginta, coronavit; praeter sexcenta talenta, quae paulo post numeraturum eidem recepit, et alio die residua quadringenta. Quibus rebus quum alienatos a se popularium animos animadverteret, iam velut ab inimicis vindictae causa extorquebat pecunias, quando in suorum animis non posset, in his spem praesentium rerum collocaturus: eo consilio et apud Prienenses pecuniam, talenta quadringenta, deposuit, ut subsidio hoc in omnem fortunam uteretur.

XVIII. Nihil horum Ariarathen fallebat, qui, quum se plerisque Cappadocum gratum esse, contra Orophernem omnibus exosum, sciret, colligere copias coepit, et regni partem, unde vi extrusus fuerat, vi repetere; neque leve adiumentum erat Attalus, qui nuper defuncto Eumene, pro filio eius Philometore Attalo regnum administrans, enixe ferebat auxilium: plus tamen ipse sibi contulit, prudentia et labore dignum se loco, quem reposcebat, ostendens. Vnde res suas quotidie deteriores fieri videns Orophernes, et hoc quoque metu, ne ad hostem deficeret, ob stipendiorum solvendorum moram, exercitus, quem per iniustitiam occupaverat statum, sacrilegio tueri instituit. Celebre gentibus illis sub monte, quem Ariadnes vocant, templum est, Iovi sacrum: id veteri opulentia dives spoliavit ille, militibusque stipendium ex ea pecunia dissolvit: neque tamen (ut breve plerumque aevum est potentiae pravis artibus

§. 18. Strab. lib. XIII. — Polyb. apud Vales. — Polyb. III, 5. — Diod. — Iust. XXXV, 1.

fultae) diu resistere vel hostium viribus, vel civium odiis, potuit; relictoque regno, ad Demetrium, unde venerat, Antiochiam se recepit. Hic eo tempore finis motuum in Cappadocia fuit.

XIX. At in Africa perpetuis Masinissae adversus Poenos odiis iniuriisque res inquietae erant. Circa minorem Syrtin ager amplus colitur, quem uberem gleba, oppidis quinquaginta frequentatum, et per haec locuplete reditu, Carthaginienses obtinebant: ipsi Tyscam vocant regionem; Graeci dixerunt Emporia. Eum quum coepisset concupiscere Masinissa, ob potentiam suam, et favorem apud Romanos, seu vi, seu iure agendum foret, potiorem se futurum ratus, armata manu occupare non distulit. Et agrum quidem facile receperat, Poenis quum alias ad terrestria bella minus aptis, et tum ex diuturna pace languidioribus: oppida tamen illi retinebant. Hic rerum status utrosque impulit, ut iis de litibus frequenter legatos mitterent Romam; deteriori semper Poenorum conditione: neque dubium erat, quin causa vincerent; nam et Masinissa, quum annis aliquot antea persequeretur Aphtheratum quendam, qui a rege desciverat, transitu per regionem istam, ut alienam, precario postulato, deinde, quia negabatur, omisso, Carthaginiensium ius affirmaverat.

XX. Sed senatorum plerique magis ad utilia, quam ad iusta respicientes, regi gratificabantur, adeo cum aperta Poenorum iniuria, ut non modo urbibus, de quibus controversiam Masinissa moverat, exigi, sed et quingenta insuper talenta, fructuum perceptorum nomine, quasi malae fidei possessores, pendere pa-

§. 19. Polyb. Excerpt. Legat. 118. — Appian. Iber. — Polyb. — Liv. XXXIV, 61.

§. 20. Polyb. — Appian.

terentur. Quippe decretam a se legationem tamdiu distulerant, donec adigi a rege ad iniquas pactiones possent: tum demum a Roma legati, et in his M. Cato, venerunt. His Masinissa quidem arbitrium totius negotii facile permittere: Poeni, quod desperabant aequo se iure usuros, negare, *ullo novo arbitrio opus esse: foedus sibi cum rege multos ante annos auctore Scipione percussum: id potius pudore et fide contrahentium, quam correctione ulla, indigere.* Legati, quod *altera partium invita nihil se statuere posse* causabantur, rebus uti erant relictis, redierunt: neque in praesens modo iniqua haec legatio Poenis, sed etiam paulo post exitiosa fuit; hinc orto Catonis metu, ob quem deinceps continuo ad Carthaginis delendae consilia Patres stimulabat.

XXI. Sed prior bellandi cum Dalmatis occasio venit. C. Fannius, ex ista legatione reversus, renuntiaverat, *ne proferri quidem apud Dalmatas mandata potuisse, sibi nihil cum Romanis esse negotii ferentes: sed neque quidquam in se hospitaliter, aut etiam humaniter, Dalmatis factum; neque locum et lautia data. Quin equos aliunde ab se adductos praedae barbaris fuisse, adeo procaciter invectis, ut haud procul exitio abfuerint legati, nisi contumelias istas iniuriasque patientia et silentio pertulissent.* Movit hominum arrogantia Patres, eamque gentem bello persequendam haud dubitabant: sed plus adhuc stimulorum subiiciebant aliae causae, quod bellum sibi necessarium iis locis putabant: tum quia multo iam tempore, ex quo Demetrius Pharius debellatus fuerat, partem illam Illyrici, quae ad mare adriaticum vergit, non inspexerant; tum quia nolebant italicorum populo-

§. 21. Appian. Illyr. — Polyb.

rum animos diuturniori otio marcescere. Annum enim iam duodecimum, redacta in potestatem Macedonia, quieverant.

XXII. Haec eo ferme anno gesta, et in piceno agro Auximum coloniam deductam, reperio. Sed ubi L. Cornelius Cn. F. L. N. Lentulus Lupus, C. Martius C. F. Q. N. Figulus iterum, magistratum inierunt, prodigia quaedam nuntiata: quibus rite procuratis in provincias profecti sunt consules. Bellum dalmaticum C. Marcio evenerat: cum eo iussi proficisci legati ad res Epiri ordinandas; nuper enim a Phoenica, quae maxima epiroticarum urbium est, legati venerant, postulantes, ne recipere exsules cogerentur, qui Charopo auctore pulsi urbe fuerant, et tum, missis ex suo ordine nonnullis, a senatu restitui orabant. Ceterum C. Marcius consul cum exercitu in fines Dalmatarum irruptionem fecit. Sed, occurrentibus strenue Dalmatis, ignominia et paene clades accepta est, turbato Romanorum agmine, et ad fluvium usque Naronem retroacto. Quapropter emendaturus, quod acciderat, consul, hostem hieme iam appetente recedentem insequutus est: spes erat, quod evenit, ex anni tempore, et re commode gesta, negligentiores ad custodiam regionis Dalmatas fore.

XXIII. Illi, iam in sua oppida dilapsi, ad famam venientis exercitus romani, propere congregantur. Sed prius ab intento hoste disiecti sunt, quam contrahere vires suas et ordinare possent. Delminium plerique fuga contenderunt: robustissimum illis locis oppidum, et gentis caput. Id ex itinere oppugnare aggressus, quum primo impetu nihil egisset, admo-

§. 22. Vell. I, 15. — Iul. Obseq. — Polyb. Excerpt. Legat. 127. — Polyb. apud Vales. — Appian. Illyr. — Liv. Epit. XLVII.
§. 23. Liv. Epit. — Appian. — Flor. IV, 12.

verique machinas loci, ubi sita urbs erat, altitudo vetaret, ad alia minora oppida exercitum circumduxit. Quae ubi metu hostium deserta et vacua videt, Delminium revertitur. Vrbs erat loco et opere munita, sed inerant aedificia multa ex arida materie: id postquam animadversum est, sudes bicubitales parari consul iubet, quas pice ac sulphure illitas, stuppaque multa obligatas, catapultis in urbem mitterent: et successit dolus; leviter incensae, dum per aërem feruntur, ingentem vim concipiebant flammarum, quae ubi aedificiis incidissent, vicinis quibusque facile comprehensis, tantum excitarunt incendium, ut, eo multis hostium consumptis, ceteri venire in potestatem cogerentur.

XXIV. Nescio, an hoc anno, circa hoc tempus certe, Aelia et Fusia leges, a duobus tribunis plebis perlatae, comitiorum vitia, quoad occurri potuit, pleramque partem sustulerunt. Aelia cavebatur, *uti comitiis legum haud minus, quam magistratuum, de caelo servandi, obnuntiandi, intercedendique ius esset.* Fusia *fastis diebus legum ferendarum causa cum populo agi* vetabat. Exceperunt deinde P. Cornelius P. F. Cn. N. Scipio Nasica, M. Claudius M. F. M. N. Marcellus, uterque iterum consules. Horum Scipioni Dalmatae, Marcello Ligures et gallicae provinciae evenerunt. Ex praetoribus unius A. Postumii Albini maxime nota sors est, quem ex legationibus in senatum introductis praetorem urbanum fuisse, indubitatum est: nam et ille annus celebres Graecorum legationes habuit. Athenienses delectos studiorum et philosophiae fama Carneadem academicum,

§. 24. Pighii Ann. — Manut. de Leg. romanis. — A. Gell. VII, 14. — Petavii Ration. p. 128. — Cic. Orat. II, 37. — Euseb. — Pausan. Achaic.

et Diogenem stoicum, et Critolaum peripateticum misere; qui iudicium rescindi postularent, quo, ad mulctam Oropiis luendam, talenta quingenta erant condemnati; namque populus atheniensis necessitate potius, ut creditur, stimulante, quam avaritia, sociam atque foederatam urbem Oropum diripuerat. Oropii, apud senatum questi, obtinuerunt, *ut de suis iniuriis Sicyonii cognoscere iuberentur, et quanti eas fecissent, illis tanti Atheniensibus lis aestimaretur.* Sicyonii talentis quingentis aestimarunt.

XXV. Sparsa per Vrbem fama, viros sapientia et eloquentia celebratissimos venisse, statim accendit iuventutem, ut ad visendos audiendosque concurrerent; praecipua Carneadis admiratione, cuius ad persuadendum quidlibet incredibiliter apta erat oratio. Is enim violenta et rapida dicebat, scita et teretia Critolaus, modesta Diogenes et sobria; tanquam omnia facundiae genera, diversis formis, pari excellentiae laude complexi. Quibus rebus tantum aestimationis pepererunt, ut C. Acilius senator pro magno munere petierit, *mandari sibi ad orationes illorum exponendas interpretis vices.* Haec equidem ceteris Patrum non aegre ferentibus (neque enim absurdum videbatur, romana ingenia etiam studiorum cultu nitescere), M. Cato severitate solita stomachabatur, veritus, ne gustata harum artium dulcedine, studium armorum romana iuventus amitteret. Igitur quum primum in senatu verba fecissent, omnes philosophos per honestam aliquam causam ex Vrbe ablegandos censuit; atque alio tempore in senatum ingressus, obiurgavit magistratus, *quod homines persua-*

§. 25. Plutarch. in Catone mai. c. 44. — Cic. de Orat. II, 38. — Rutil. et Polyb. apud Agell. — Macrob. Saturnal. I, 5. — Aelian. Hist. var. III, 17

dendi quaelibet artifices tam diu non absolverent: quo ad Graeculos suos regressi, romanam pubem, nullis argutationibus corruptam, ad maiorum exemplar legibus atque magistratibus obedire sinerent. Itaque dimissi deinde sunt, mulctae maxima parte remissa, *ut de quingentis centum tantummodo talenta penderent.*

XXVI. Interim in Asia bellum inter Attalum et Prusiam reges exarserat: quo inferior Attalus, quum ab hoste urgeretur, P. Lentulo, qui tum ex Asia revertebatur, Athenaeum fratrem adiunxit, *ut senatum de rebus omnibus certiorem faceret, ac ad opem sibi serio ferendam hortaretur.* Miserat antea quidem Andronicum, qui doceret Patres, *a Prusia se infestari:* sed hi potius arbitrati, Attalum Bithyno imminentem parare sibi probabilem causae speciem, rem insuper habuerunt; eo magis, quod et Nicomedes, filius Prusiae, et legatus Antiphilus negabant, quidquam eorum factum, quae Andronicus diceret. Paulo autem post, quum, ipso rumore res perferente, viderent Patres, non esse nihili, quod accidisset, neque tamen, quale esset, liquido possent intelligere, iusserunt L. Apuleium et C. Petronium ad res regum introspiciendas proficisci. Venerunt deinde L. Lentulus, et regis frater Athenaeus. Lentulus quum asiaticarum rerum statum, qualem ipse viderat, exposuisset Patribus; confestim vocari Athenaeum in curiam placuit, et pro benevolentia senatus in regem Attalum legatio decreta, quae Prusiam bello iuberet abstinere.

XXVII. Profecti sunt cum Athenaeo C. Claudius Centho, L. Hortensius, L. Aurunculeius legati. Tum iterum causa achaicorum exsulum tractata est in se-

§. 26. Pausan. — Polyb. Excerpt. Legat. 123 et 129.

natu, quum de iis Xenon Aegiensis, et Telecles Tegeates, verba fecissent, nihilque propius factum, quam ut dimitterentur; nisi A. Postumius praetor (is per absentiam consulum senatum habebat) astu rem intervertisset: quum enim tres essent sententiae: una, *absolvi homines placere dimittique*; altera, *non absolvi, et retineri;* tertia, *retineri quidem adhuc, sed absolvi tamen:* praetor rogatione sua duas complexus, tertiam dissimulavit, *discedere in unam partem* iubens, *qui dimittendos censerent; in diversam, qui alia omnia.* Sic ad eos, qui absolvendos negaverant, iis quoque se adiungentibus, qui dixerant in praesentia retinendos, illa sententia numero vincere visa est. Iudicium eo tempore L. Lentuli actum, qui consul anno superiore fuerat: isque damnatus repetundarum lege Caecilia, postmodum tamen ad supremos in republica honores admissus est.

XXVIII. Dum haec Romae aguntur, in Hispania cum Lusitanis, duce punico quodam, agros sociorum nostrorum incursantibus, improspere dimicatum est. Manilius, qui romanum exercitum ducebat, multis amissis retrocessit. Melioribus auspiciis consules in Liguribus et Dalmatis gesto bello, triumphum meruerunt. Clariora tamen P. Scipionis acta sunt, qui, confecto bello dalmatico, provinciam novam adiecit imperio. Maximus haec agenti labor circa Delminium fuit, quam relictam a C. Marcio gens Dalmatarum instauraverat, contractoque ex omni regione flore iuventutis, acerrime pro ea propugnabat. Vnde consul, difficultate rei percepta, exercitum aliis

§. 27. Val. Max. VI, 9, 10. — §. 28. Appian. Hispanic. — Diod. Ecl. XXXI, 5. — Fasti Capitol. — Polyb. XII, 3. — Front. Strat. III, 6. — Auct. de Viris illustribus, cap. 44. — Zonar. — Strab. lib. VII. — Polyb. Excerpt. Legat. 130.

eorum oppidis admovere coepit: at ii, quorum ea oppida erant, omisso Delminii praesidio, ad sua quisque tutanda accurrerunt. Ibi tum Romanus, protinus ad Delminium raptis copiis, urbem inopia propugnatorum laborantem facili negotio redegit in potestatem. Imperatoris nomen, quum de more a militibus acclamatum esset, recusavit; parique deinde modestia triumphum, a senatu oblatum, vix accepit. Multi eo bello Dalmatarum capti sunt, quos in servitutem consul vendidit. Delminium, quae prius urbs ampla fuerat, exiguam, solumque pecori pascuum redegit.

XXIX. Venerunt deinde rursus ab Achaeis legati, animatis priorum relatione, qui proxime optatum finem adductum fuisse negotium narrabant. Telecles Megapolitanus et Anaxidamus missi; sed et istorum diligentia nihilo felicior, quam superiorum omnium, fuit. Massiliensium vero preces benigne sunt auditae, auxilium adversus Ligures petentium, qui, obsessis Nicaea et Antipoli, Massiliensium oppidis, urbem ipsam magnas in angustias coëgerant. Decretum est, *uti legati ad res Massiliensium inspiciendas mitterentur; iique darent operam, uti Massiliensibus satisfieret, ne quod bellum ea de causa suscipi opus esset.* Neque tamen declinari necessitatem eam barbarorum feritas passa est; quin sequenti anno, quo Q. Opimius Q. F. Q. N., L. Postumius Sp. F. L. N. Albinus consules fuere, cum Oxybiis atque Deceatibus Liguriae populis bellaretur. At L. Postumius quum iturus in provinciam immolasset, in plurimis victimis caput iocinori defuit. Profectus nihilominus, post diem septi-

§. 29. Polyb. Exc. Legat. 131 et 132. — Liv. Epit. XLVII. — Polyb. — Iul. Obseq. cap. 76. — Fasti Capitol.

mum aeger relatus est Romam, ibique exspiravit. Ista res perculit hominum animos: maxime quia et, Consae arma in caelo volare visa, nuntiatum, et multa illustria loca fulminibus tacta fuerant. In mortui locum, consul factus est M. Acilius M. F. C. N. Glabrio.

XXX. Quum interea novi a Massilia legati, *nihil pro se populi romani auctoritatem valuisse*, afferrent, statim a senatu missi sunt Flaminius, Popillius Laenas, L. Pupius, qui, conscenso navigio, Aegitnam, quod Oxybiorum oppidum est, appulerunt. At Ligures, audito, venire Roma legatos, qui solvi obsidionem imperarent, procurrunt in portum; alios, qui adhuc in navi erant, exscensionem facere vetant, Flaminium iam egressum agro suo iubent excedere: quod quum ille facere recusaret, manus iniiciunt sarcinis; vim prohibentes servulos, duobus occisis, repellunt, ipsumque adeo legatum convulnerant, haud dubie interfecturi, ni subito receptus in navim, praecisis funibus, imminenti exitio se eripuisset, Massiliam ad curanda vulnera contendens. His rebus Romae auditis, maturare profectionem Q. Opimius consul iussus, in agro placentino diem edicit militibus: inde per Apenninum ducit in Oxybios, castrisque ad amnem Apronem positis, adventum hostium exspectat; concurrere enim illos, et obviam Romanis ituros, fama tulerat. Deinde, ubi rem diutius trahi videt, motis ab Aprone castris, Aegitnam contendit, et urbe per vim potitus, homines in servitutem redigit, auctores violandae legationis vinctos duci Romam iubet.

§. 30. Polyb. Exc. Leg. 134.

XXXI. His ita gestis, hosti procedit obviam, ubi Oxybiorum iuventutem consedisse acceperat. Illi iam ad hominum millia quatuor convenerant, nondum adiunctis Deceatibus, numerus ad sustinendum consularem exercitum perquam exiguus: sed desperatio, placari Romanos post commissum in legatos facinus posse, in eam amentiam adegerat efferatos, ut, non exspectato sociorum auxilio, ad pugnam contra Romanos egrederentur. Commovebat consulem hostium audacia; sed nulla omnino ratione temeritatem istam niti videns, ut erat vir militaris rei peritus, et ingenio mirifice sagax, certa cum spe victoriae contra educit aciem: cohortatusque pro tempore militem, *lento passu in hostem iri; deinde, ubi cominus ventum esset, acerrima impressione turbari hostium antesignanos*, iubet. Salutaris haec admonitio fuit: vix primum impetum tulere hostes, inde effusa fuga cesserunt. Iamque Deceates, ut serum post cladem auxilium, ita fugientibus non inutile praesidium, aderant. Cum his quoque proelium aliquanto pertinacius, sed eventu simile, fuit. Victi seque et civitatem fidei Romanorum permisere. Consul ex agro capto deditoque quam potuit plurimum massiliensi populo dedit: utque securitati eorum etiam in posterum consuleret, obsides Ligurum ire Massiliam, statisque temporibus permutari a suis, imperavit.

XXXII. Iussis deinde tradi armis omnibus, et sic confecto bello, exercitum hibernandi causa per oppida Oxybiorum Deceatumque divisit. Q. Opimio ad bellum profecto, Romam iterum Ptolemaeus Philometoris frater venit: ostensisque cicatricibus, dolo fratris se petitum arguit, multa arte Patres ad com-

§. 31. Polyb. — Livii Epit.

miserationem suae sortis, et odium fraternae crudelitatis illiciens. Neque apud occupatos animos Neolaidae et Andromachi (hi ab maiore Ptolemaeo legati aderant) defensio valebat; quorum senatus ne verba quidem ad aures sustinebat admittere. Iis igitur continuo ex Vrbe iussi discedere, legati quinque decrèti sunt; quorum principes Cn. Merula, L. Thermus fuere: totidem iis decretae quinqueremes, dataque mandata, uti Ptolemaeum in Cypri regnum deducerent. Scriptum etiam graecis et asiaticis sociis, *nihil contra voluntatem senatus facturos, si eo in negotio minorem Ptolemaeum adiuvissent.* Ceterum eventus belli pro maiore Ptolemaeo fuit: qui in Cyprum magno cum exercitu veniens, primo Archiam, praefectum suum, qui Demetrio insulam prodere voluerat, honores apud ipsum eximios et quingenta insuper talenta pactus, amovit: deinde cum fratre, qui multorum instructus auxiliis occurrerat, proelio congressus, victum in urbem Lapitham compulit: necessitate deinde ad deditionem coactum, non modo dimisit incolumem, sed etiam Libyen Cyrenesque regnum reddidit ei: pro Cypro urbes quasdam, et frumenti annui certum assignavit modum, etiam filiae suae matrimonium pollicitus. Quae partim ingenii mansuetudine fecisse creditus, laudem invenit apud scriptores; partim, ut putant, quia Romanos metuebat, si quid in fratrem, quem protegebant illi, severius statueret. Ita compositis aegyptiacorum regum controversiis, Asiam adhuc ardere bello, Prusiaeque iniuriis Attali regnum devastari, reversi Pergamo legati renuntiabant. Quippe Prusias, parum

§. 32. Athen. lib. XII. — Polyb. Excerpt. Leg. 132 et 133. — Polyb. apud Vales. — Suidas in Ptol. — Euseb. Chron. gr. pag. 54. — Diodor. apud Vales. — Liv. Epit. — Zonar. — Iust. — Prob. XXX, c. 33.

eo territus, quod res Attali senatui populoque romano cordi esse audiebat, nihil ad evertendum eum violentiae fraudisque, nihil ad despiciendam senatus auctoritatem contumeliarum reliqui fecerat.

XXXIII. Quum enim a L. Hortensio ceterisque legatis nostris, bellum cum Attalo, populi romani socio atque amico, gerere vetaretur, parere gravatus, ad disceptationem controversiarum vocantibus obsequuturum simulavit. Constitutum erat, ut ad fines regnorum cum millenis equitibus invicem occurrerent. Id Prusias opportunum perfidiae tempus esse iudicans, legatos praemittit ad Attalum, qui, affuturum paulo post cum numero definito, nuntient. Ipse interea ad opprimendum inimicum universas copias concitat: parumque abfuit, quin sceleris praemio poliretur, nisi Attalus, legatique romani, qui cum illo erant, de dolo admoniti, celerrima fuga praeparatum discrimen evasissent. Prusias, direptis etiam legatorum impedimentis, Pergamum, quo illi cum Attalo confugerant, adducit exercitum. Erat ante urbem Aesculapii celebre fanum, ubi re divina facta, quum litavisset, honore ad superstitionem usque profuso numen veneratus, in castra rediit. Postridie vero admotis ad Nicephorium copiis, quem lucum rex Eumenes fanis et omni donariorum genere perornaverat, cuncta foeda ruina pervastat, delubra incendit, statuas sedibus suis avellit, ne deorum quidem simulacris parcens: inter quae sustulit et Aesculapii signum, Phyromachi nobilis artificis opus, id ipsum, quod pridie tanta cum religione adoraverat: is turbatae menti error inerat, quam nulla veri iustique scientia

§. 33. Appian. Mithridatic. — Polyb. — Diodor. — Suidas in Προυσίας. — Strab. lib. XIII. — Polyb. apud Vales. — Plin. XXXIV, 8.

stabilitam abripiebant affectus; modo ad muliebris superstitionis ineptias cogente metu, modo ira stimulante ad violanda per contumeliam, quae paulo ante supra modum decorumque coluerat.

XXXIV. Neque melior ipsi deinde rerum eventus, quam pro tanta protervia fuit. Nullo apud Pergamum virili opere edito, Elaeam, quod Attali regis emporium et navale erat, a Pergamo tria distans passuum millia, obsedit. Qua nequidquam tentata (nam Sosander, collactaneus regis, cum praesidio ingressus oppidum fuerat), exercitu cetero terrestri itinere domum reverti iusso, ipse navibus contendit Thyatira: ne in reditu quidem ad violanda deorum templa segnior; nam ad Hieran Comen Dianae spoliavit fanum: Apollinis autem Cynei aedem, quae in Temno fuit, non spoliavit modo, verum etiam incendio consumpsit. Atque huc deinde relatum est, quod et pedestres copiae profluvio alvi pleramque partem interierunt, et classis partem subita tempestas in Propontide cum ipsis hominibus mersit, aliam, in loca importuosa compulsam, tabulis armamentisque confractis, reddidit inutilem. Haec ubi Patres acceperunt, ob absurdum et infestum Prusiae facinus ira accensi, continuo legatos decem decrevere, qui finire bellum, et Attalo pro illatis iniuriis satisfacere eum cogerent.

XXXV. In his L. Anicius, et C. Fannius, et Q. Fabius Maximus fuerunt. Censores hoc anno creati sunt M. Valerius M. F. M. N. Messala, C. Cassius C. F. C. N. Longinus, quorum Valerius ipse aliquando censoria nota perstrictus fuerat. Atque ut hic priorem

§. 34. Polyb. apud Steph. in Ἐλαία. — Strab. lib. XIII. — Polyb. apud Vales. — Diod. — Polyb. Excerpt. Legat. 133.

ignominiam novis honoribus delevit: ita L. Cotta tribunus plebis magistratus sacrosancti dignitatem vili animo factoque polluit; ne creditoribus suis satisfaceret, tribunatus praescriptione turpiter abusus. Sed non mens eadem reliquo collegio fuit: decreveruntque consensu, ni *L. Cotta aes alienum dissolveret, aut sponsores daret, appellantibus se creditoribus auxilio futuros.* Haec Romae gesta. Ceterum in Hispania res parum prosperae fuerunt. Calpurnius Piso praetor a Lusitanis duce punico victus, aliquot millia mili, tum cum Terentio Varrone quaestore amisit. Victor punicus ad Oceanum usque promovit signa, concitatisque in arma Vettonibus, agrum Blastophoenicum (sic appellant progeniem ex Africa per Hannibalem transductorum) omni clade belli vastavit, quod ii fidem Romanis datam constanter tuebantur.

XXXVI. Successus iste multis et aliis Hispaniae populis animos ad rebellandum fecit. Vnde, quia maiores iam motus timebantur, comitia consularia citius haberi, consulesque designatos (Q. Fulvius M. F. M. N. Nobilior, T. Annius T. F. T. N. Luscus erant) ante diem kalendas ianuarias inire magistratum placuit; quum eatenus idus martiae solemnis ei negotio dies fuissent. T. Annius Gallos (nam et ii in armis erant) provinciam habuisse videtur: Nobilior in Celtiberos, qui Belli cognominantur, est profectus. Illi tumultuum per Hispaniam auctores Segedam incolebant, urbem magnam et opulentam, quam foederi suo Ti. Gracchus, quum Hispaniam ordinaret adscripserat. Eam tum, coactis deserere minora oppida incolis, augebant barbari, murumque stadiorum qua-

§. 35. Fasti Capitol. — Valer. Max. II, 9, et VI, 5. — Liv. Epit. — Iul. Obseq. — Appian. Hispan.

§. 36. Liv. Epit. — Cassiod. Chron. — Marian. Scot. — Appian. Hispan.

draginta circum exstruebant; etiam Titthis, vicina gente, in eandem compulsis: neque parere senatui voluerant, vetanti novari quidquam, tributaque et auxiliares copias imperanti. Quippe *foedere gracchano perscriptum quidem* asserebant, *ne urbes novas conderent: veteres quin instaurarent munirentque, nihil exceptum; tributorum vero et militiae vacationem ab ipso senatu, post Gracchi foedus datam:* neque aberat hoc a vero, sed immunitas ista quum a senatu conceditur, addi semper solet, *mansuram, donec senatui populoque romano videatur.*

XXXVII. Et Segidenses quidem, cognito consulis adventu copiisque, nam ad triginta hominum millia adducebat, quia nondum permunita urbs erat, ad Arvaccos cum uxoribus et liberis perfugerunt. Arvacci, protinus consociatis viribus, Caro segedensi summam rerum deferunt, viro bellicis certaminibus exercitato: qui proximo statim triduo, quum iter facere praeter loca insidiis opportuna Romanos compperisset, captata occasione, cum peditum viginti millibus, equitum quinque, impetum fecit. Post acrem et diuturnam pugnam vertuntur in fugam Romani: deletusque foret occidione exercitus, ni equites, ad custodiam impedimentorum relicti, pugnam redintegrassent, postquam inter insequendum Celtiberorum quoque turbatos esse ordines animadverterunt. Nocte demum incumbente proelium diremptum est, haud levi utrinque damno: quippe Carus imperator hostium, et cum eo sex millia ceciderunt; et par numerus civium romanorum desideratus est. Dies etiam ipsa (Vulcanalibus pugnatum fuerat) ex eo tempore inter atras habetur. Arvacci Numantiam ea nocte

§. 37. Flor. II, 18. — Appian.

digressi, novos imperatores Ambonem et Leuconem constituunt.

XXXVIII. Consul, refectis suorum animis, tertio post die iterum ad hostem ducit, et ad tria millia passuum ab urbe ponit castra. Quo quum opportune auxilia Masinissae regis, Numidae trecenti, cum decem elephantis advenissent, copiam pugnandi hostibus facit. Qui quum et ipsi ferociter procurrissent, subito diductis suorum ordinibus, collocatas ad hoc a tergo belluas ostendit nec opinantibus. Hostes, equi virique, novo spectaculo conterriti, effusa fuga urbem repetunt: instat fugientibus consul, iamque sub ipsos muros pertinaciter certabatur; quum unus ex elephantis saxo caput saucius, ingenti barritu, et mox tumultu ac strage complevit omnia: nam et ceteri, voce huius excitati, eodem furore suorum perrumpebant sternebantque manipulos. Numantini, contuiti haec ex moenibus, ubi Romanos impetum belluarum solutis ordinibus declinare vident, erumpunt portis, palatosque assequuti, ad quatuor hominum millia, et elephantos tres interficiunt: multisque armis signisque militaribus potiti, cum tripudio sui moris in oppidum revertuntur; quum ipsorum quoque duo ferme millia periissent.

XXXIX. Hac fortuna non insolenter usi hostes, misere legatos ad pacem aequis conditionibus petendam: responsum est ex dignitate romani nominis, *pacem, nisi deditis dari non posse*. At consul, ut primum confirmare suos ex adverso casu potuit, Axenium urbem petivit, ubi Celtiberi commeatuum vim magnam comportaverant. Ne huius quidem loci felix oppugnatio fuit, desideratisque haud paucis, ceteri

§. 39. Diod. apud Fulv. Vrs. — Appian. Hispan. — Strab. lib. III.

noctu se in castra receperunt. Ex castris deinde praefectum equitum Biesium misit, ut a vicina quadam gente auxiliarios equites adduceret. Excepere Celtiberi redeuntem: insidiisque eorum conspectis, sociorum equitatus fugit; Biesius, multique cum eo Romani, fortiter pugnantes occubuere. Tam crebris bellorum offensionibus sollicitati sociorum sunt animi: et Ocilis urbs gentibus illis clara, ubi annona et pecuniae Romanorum servabantur, ad Celtiberos defecit. Consul, etiam ceteris idem animi esse suspicatus, sub pellibus hiemavit: ibi multi militum penuria aut frigore, saeviebat enim acris hiems, exstincti sunt. Hoc initium fuit numantini belli, quod magna cum clade ac ignominia populi romani, vicesimum ad annum productum est: tanta plerumque violentia, ut non tam de eo, uter populus imperaret, quam uter esset, susceptum videretur.

XL. At in ulteriore Hispania L. Mummius praetor cum Caesare, quem in occisi ducis punici locum sufficerant hostes, collatis signis dimicavit. Pulsus cum clade Hispanus, ubi victorem exercitum temere in sequi neglectis ordinibus videt, cohortatur suos, convertit agmen, occisisque de Mummii exercitu novem millibus, praedam castraque iam amissa non modo recuperat, verum etiam castris romanis potitur. Mummius, cui quinque circiter millia militum supererant, non ausus praeterea copiam pugnandi facere, tutis locis castra ponens, intra vallum studiose exercebat suos, donec parumper animos territorum confirmaret. Tum in practervehentes praedae partem barbaros eruptione facta, disiecit hostem, praedamque et signa, quae amiserat, militaria recuperavit.

§. 40. Cic. Offic. I, 12. — Appian. — Diod. XXXI, 5.

Iisdem diebus colentes cis Tagum amnem Lusitanorum civitates, Caucoeno duce, Cuneos invasere socios populi romani, urbeque ampla ac potenti (Conistorgin vocabant) expugnata, traiecerunt Oceanum: inde, divisis copiis, pars adversam continentem populabantur; alii urbem Ocilen absidione cinxerant. Ibi vero L. Mummii par industria et felicitas fuit. Contractis suis et sociorum viribus (in universum equites quingenti, cum novem peditum millibus, erant), primo populatores aggressus, quindecim eorum millia interfecit: inde ad Ocilen transduxit exercitum, magnaque et ibi strage Lusitanorum edita, obsidionem solvit. Postremo agmen adortus, quod praedam ex agris raptam avehebat, occidione occidit; ut ne nuntius quidem cladis superesset. Ex praeda, quantum ferri poterat, militibus datum: cetera omnia praesidibus bellorum diis incendi praetor exurique iussit.

XLI. Interim in Asia rex Attalus, magno per hiemem exercitu coacto, ad bellum Prusiae inferendum se parabat, adiutus etiam auxiliaribus Cappadociae Pontique regum copiis, quas Demetrius Ariarathis F. adduxerat. Cadis tum erat, ita sito oppido, ut inter Phrygas Mysosque ambigui soli habeatur, quum decem, quos senatus miserat, legati ad eum venere: ii deinde, colloquio cum rege de communibus rebus habito, recta perrexerunt ad Prusiam. Prusias, auditis senatus mandatis, cavillando tempus trahere nisus est; alia quidem se facturum asserens, alia minime. Vnde offensi decem legati, renuntiata illi societate, continuo ad Attalum se receperunt: quos aliquantisper prosecutus Prusias, multisque blanditiis

§. 41. Polyb. Excerpt. Legat. 135. — Strab. lib. XII.

placare conatus, postquam frustra se esse videt, anxius iam, et magnitudinem periculi serio reputans, in regnum rediit. Legati, monito Attalo, ut, sua defendere contentus, bello sponte inferendo abstineret, inter se constituerunt, ut pars ad haec omnia renuntianda senatui Romam reverteretur; ceteri, per Ioniam Hellespontumque et vicinos Byzantio populos discurrentes, abstraherent a Prusia hominum animos, Attaloque conciliarent.

XLII. Ita non multo post tempore frater regis Athenaeus cum classe navium tectarum octoginta navigare in Hellespontum potuit. Ex his quinque triremes Rhodiorum erant, Cyzicenorum viginti; quibus suarum septem et viginti Attalus addiderat: reliquae ab aliis sociis submissae fuerant. Cum his Athenaeus, ut quamque urbium Prusiae praetervehebatur, exscensione facta, magnam ubique vastitatem terroremque faciebat. Vnde summas in angustias redactus Prusias, gratanter accepit, quod Ap. Claudius, L. Oppius, A. Postumius, legati ab senatu, ad finem bello imponendum venerunt. Patres enim, edocti a prioribus, quo loco res Asiae essent, confestim hos iusserant proficisci. Horum opera convenit, *ut Prusias Attalo regi naves tectas viginti statim; deinde intra proximos annos viginti, talenta quingenta daret: ager utriusque iis finibus esset, quibus ante bellum fuisset: Methymnaeis, Aegiensibus, Cumaeis, Heracleotis, damni, quod a Prusia passi essent, nomine, talenta centum penderentur.* Hoc foedere perfecto, Attalus cum pedestribus simul equestribusque copiis domum est regressus.

§. 42. Polyb. Excerpt. Legat. 136. — Appian. Mithridat. — Polyb.

XLIII. At in urbe quum iterum de iis, qui ex Graecia fuerant evocati, verba a legatis Achaeorum in senatu facta essent, senatus nihil mutandum censuit. Quo quidem tempore, quum multi de ea re sermones fierent, M. Cato, perpetuus Carthaginis hostis, dixisse fertur: « Tanquam deesset, quod ageremus, sedemus hic, de senibus graeculis deliberantes, a nostrisne, an ipsorum, sandapilariis sint efferendi. » Solebat enim omnibus sententiis, quas dicebat in senatu, subiungere: « Hoc censeo, et Carthaginem delendam. » Tunc autem recenti metu providentiam viri stimulabat reversa ex Africa legatio, quae nuper, specie disceptandarum cum Masinissa controversiarum, magnam vim navalis materiae Carthagine deprehenderat. Inter haec, durantibus Hispaniae bellis, et a Poenis impendente metu, necessarium visum, indulgeri iustis provinciarum querelis, quas de magistratuum romanorum avaritia ad senatum detulerant. Itaque severe exercitae sunt leges, damnatique aliquot praetores, qui in extorquenda capiendaque pecunia egressi modum fuerant.

§. 43. Polyb. Excerpt. Legat. 137. — Lucan. VI, 788. — Plutarch. Apoph. Rom. cap. 19. — Appian. Punic. — Flor. II, 15. — Diodor. apud Vales. — Plin. XV, 18. — Liv. Epit. XLVII. — Plutarch. in Catone, c. 50.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER VIII

IN LOCVM LIBRI XLVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QVADRAGESIMI OCTAVI.

Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita trecenta viginti quatuor millia. Semina tertii belli punici referuntur. Quum in finibus Carthaginiensium ingens Numidarum exercitus, duce Ariobarzane, Syphacis nepote, diceretur esse, M. Porcius Cato suasit, ut Carthaginiensibus, qui exercitum, specie contra Masinissam regem, sed re vera contra Romanos, accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. Contradicente P. Cornelio Nasica, placuit, legatos mitti Carthaginem, qui specularentur, quid ageretur. Castigato senatu Carthaginiensium, quod, contra foedus, et exercitum et navales materias haberent, pacem inter eos et Masinissam facere voluerunt, Masinissa agro, de quo lis erat, cedente: sed Gisgo, Hamilcaris filius, homo seditiosus, qui tunc in magistratu erat, quum senatus pariturum se iudicio legatorum dixisset, ita bellum adversus Romanos suadendo concitavit, ut legatos, quo minus violarentur, fuga explicuerit. Id nuntiantes, infestum iam senatum Carthaginiensibus, infestiorem fecerunt. M. Porcius Cato filii, in praetura mortui, funus tenuissimo, ut valuit (nam pauper erat), sumptu fecit. Andriscus, qui se Persei filium, regis quondam Macedoniae, ingenti asseveratione mentiretur, Romam missus. M. Aemilius Lepidus, qui princeps senatus ab sextis iam censoribus

erat lectus, antequam exspiraret, praecepit filiis, lecto se strato sine linteis, sine purpura efferrent; in reliquum funus ne plus, quam aeris denos, consumerent: imaginum specie, non sumptibus, nobilitari magnorum virorum funera solere. De veneficiis quaesitum. Publicia et Licinia, nobiles feminae, quae viros suos consulares necasse insimulabantur, cognita causa, quum praetori pro se vades dedissent, cognatorum decreto necatae sunt. Gulussa, Masinissae filius, denuntiavit, Carthagine delectus agi, classem comparari, et haud dubium bellum strui. Quum Cato suaderet, ut iis bellum indiceretur, P. Cornelio Nasica dicente, nihil temere faciundum, placuit, decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus consules, quum delectum severe agerent, nec quemquam gratia dimitterent, ab tribunis plebis, qui pro amicis suis vacationem impetrare non poterant, in carcerem coniecti sunt. Quum hispaniense bellum, parum prospere aliquoties gestum, ita confudisset civitatem romanam, ut ne ii quidem invenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire vellent, P. Cornelius Aemilianus processit, et excepturum se militiae genus, quodcumque imperatum esset, professus est. Quo exemplo omnes ad studium militandi concitavit. L. Lucullus consul, qui M. Claudio Marcello successerat, quum lacessere omnes Celtiberiae populi viderentur, Vaccaeos, et Cantabros, et alias adhuc incognitas nationes in Hispania subegit. Ibi P. Cornelius Africanus Scipio Aemilianus, L. Pauli filius, Africani nepos, sed adoptivus, provocatorem barbarum tribunus militum occidit; et in oppugnatione Intercatiae urbis, maius multo etiam periculum adiit: nam murum primus transcendit. Ser. Sulpicius Galba praetor male adversus Lusitanos pugnavit. Quum legati ex Africa cum oratoribus Carthaginiensium, et Gulussa Masinissae filio, redissent, dicerentque, et exercitum se et classem Carthagine deprehendisse, perrogari sententias placuit. Catone et aliis principibus senatui suadentibus, ut in Africam confestim transportaretur exercitus, quod P. Cornelius Nasica dicebat, nondum sibi iustam causam belli videri, placuit, ut bello abstinerent, si Carthaginienses classem exussissent, et exercitum dimisissent: si minus, proximi consules de punico bello referrent. Quum locatum a censoribus theatrum exstrueretur; P. Cornelio Nasica auctore, tanquam inutile et nociturum publicis moribus, ex senatusconsulto destructum est,

populusque aliquandiu stans ludos spectavit. Carthaginienses quum adversus foedus bellum Masinissae intulissent, victi ab eo, annos habente nonaginta duos, et sine pulpamine mandere et gustare panem tantum solito, insuper romanum bellum meruerunt.

I. Lustrum deinde quintum et quinquagesimum conditum est a M. Valerio, C. Cassio censoribus: censa sunt civium capita trecenta viginti quatuor millia. Hoc lustro, quum in Capitolio, prostrata tempestatibus palma, quae aliquot ante annis eodem in loco surrexerat, ficus enata esset, prodigii loco res est habita, et, *ex eo tempore subversam in Vrbe pudicitiam*, L. Piso, non spernendus auctor, tradidit. Certe moribus, ad omnem turpitudinem ruentibus, legum auxilio fuit opus, ut detestabili flagitio iretur obviam. Lata est Scatinia, quae *perversae Veneris foeditatem, in eum, qui fecisse, quive passus esse videretur, mulcta decem millium nummum* vindicaret. Ceterum plerisque, ut assolet, morum dehonestamenta strenue negligentibus, ea sola cura erat, ne bella, et ab hostibus discrimen, imperio portenderentur. Huc trahebant, quod et Ariciae lapidibus pluerat, et Romae multis locis vanae togatorum species, accedentium visentiumque manus et oculos eluserant.

II. Senatui maius certiusque portentum videbatur, quod super omnes bellorum apparatus, qui contra foedus a Carthaginiensibus fieri dicebantur, exercitum illi grandem coëgerant. Igitur M. Claudius M. F. M. N. Marcellus, L. Valerius L. F. P. N. Flaccus, consulatu inito, ad Patres retulerunt, *magnas Nu-*

§. 1. Fasti Capit. — Liv. Epit. XLVIII. — Plin. XVII, 25. — Iul. Obseq. cap. 69. — Cic. Phil. III, 6. — Quintil. Inst. Orat. IV, 2; et VII, 4.
§. 2. Zonar. — Liv. Epit.

midarum copias, duce Ariobarzane, Syphacis nepote, in Carthaginiensium finibus esse: praetexi a Masinissa metum; sed considerandum, ne imperium populi romani his apparatibus peti possit. Plerisque ad hanc suspicionem inclinantibus, praecipuus M. Catonis ardor fuit: tum multa vi orationis bellum suadentem P. Scipio Nasica, contrariae sententiae auctor, excepit, movitque Patres, ut lenioribus remediis ageretur. Ita legatio Carthaginem missa, cuius princeps idem fuit, qui mittendam pervicerat, senatum Poenorum castigavit, *quod materiam navalem exercitumque contra foedus haberent*: illisque *necessitatem, quae leges nesciret, et Masinissae iniurias* obtendentibus, obtulerunt legati, *cum rege acturos, ut aequissimis conditionibus arma poneret*: tantumque industria eorum et auctoritas apud Masinissam valuit, ut agro controverso honoris Romanorum gratia cessurum polliceretur.

III. Praeclare confectum negotium erat, senatu quoque carthaginiensi legatorum iudicio rem permittente, nisi fortuna urbis periturae unius hominis temeritatem ad excitandum id incendium perpulisset, quo paulo post tantae antiquitatis potentiaeque respublica conflagravit. Agebat in magistratu Gisgo Hamilcaris filius, homo seditiosus: is pro concione non in Romanos magis, quam senatum urbis suae, invectus, imbellem eundem et ferocem populum adeo incitavit, ut *adversus romanam versutiam, qua toties rebus punicis, amplius, quam bello, nocuissent, armis agendum* conclamaret, ac, velut inde rectissime inciperetur, legatos ipsos ad exitium quaereret. Sed illos quidem, licet aegre, tamen explicuit fuga. Principes

§. 3. Appian. Punic. — Liv. Epit.

civitatis, qui Romanorum et Masinissae rebus studere arguebantur, quadraginta ferme in exsilium pulsi; obstrictusque iureiurando populus, *ne aut reciperet exsules unquam, aut etiam de recipiendis verba fieri a quoquam pateretur.*

IV. Atque hi quidem, ad Masinissam pergentes, illum ad bellum patriae suae inferendum stimulabant: neque minores iras excitabant, reversi Romam, legati; certumque iam habebatur, insolentiam carthaginiensis populi severioribus minis retundi oportere. Quo minus bellum statim iuberetur, nihil tam obstitisse, atque Celtiberiae motus, credi potest, qui tum maximis cum terroribus effervescebant: nam in Gallia prosperae res erant; et, ea in provincia hoc anno bene pugnatum, tradunt. At M. Marcello consuli, et M. Atilio praetori, quorum ille citeriorem Hispaniam, hic ulteriorem obtinebat, ut ad extremum felix expeditio, ita multis emenda periculis, fuit. Iam primum Marcello, advenienti cum legionibus duabus, in quibus quaterna millia peditum, equites duceni quinquageni fuere, structae sunt ab Hispanis insidiae; quibus ille sapienter evitatis, ad Ocilin, quae nuper ab Romanis defecerat, penetravit: quam ipso adventus sui terrore perculsam extemplo accepit in fidem, obsidibus, et argenti talentis triginta imperatis.

V. Asperiorem adversum desertores futuram crediderant victoriam Celtiberi: ergo clementiam imperatoris romani admirata Nergobrigum civitas misit quaesituros, *quo fidei et obsequii pignore in gratiam recipi posset.* Petiit consul equites auxiliares centum: et accepta est conditio. Verum donec legati Nergobrigum pacis vias legesque cum Romano tractant,

§. 4. Iul. Obseq. c. 77 — Eutrop. — Appian. Iber.

alia manus, partem exercitus iter facientem adorta, turbavit postremos, impedimentorumque nonnihil abripuit. Redierunt nihilominus cum promissis equitibus legati; veniamque delicti petentes, excusabant *ab ignaris initae pactionis commissum*. At Marcellus equites in vincula coniici, equos vendi iussit: et mox vastatis Nergobrigum agris, praedaque militibus divisa, oppidum obsidione cinxit. Conspicati periculum hostes (strui enim Marcellus aggeres, admoverique machinas iusserat) caduceatorem misere, pacem orantes. Amictus ille fuit pelle lupi, quod iis gentibus pro caduceo pacifici nuntii signum est. Consul, *nihil iis exspectandum pacati*, respondit, *nisi Arvacci omnes, Bellorumque et Titthorum populi una rogarent:* neque mora in illis fuit; venere trium civitatum legati, rogitantes, *ut*, *tolerabili mulcta imperata*, *reciperet omnes in Gracchani foederis leges.*

VI. Contradicebant his aliarum gentium oratores, qui, ab Arvaccis sociisque bello vexati, quod romanarum partium essent, obtestabantur consulem, *ut suae vindictae simul securitatisque rationem ageret.* Consul, non minus belli adversus duram gentem finiendi cupidus, quam voluntatem suam callide tegens, utrosque reiecit ad senatum, induciasque cum hostibus, donec legati reverterentur, pactus, hibernatum abiit Cordubam, eumque locum abundantibus circa agris alendae hominum multitudini non incommodum videns, in urbis speciem atque magnitudinem exaedificavit. Sed in Lusitania, postquam L. Mummius ad triumphum decessisset, M. Atilius praetor provinciam accepit: ubi quum, septingentis hostium interfectis, urbem Oxthracas, iis locis maximam, oc-

§. 6. Polyb. Excerpt. Legat. 141. — Appian. — Strab. lib. III.

cupasset, eoque metu vicina oppida Romanis adiunxisset (inter quae pars aliqua Vettonum fuit, vicinae Lusitanis nationis) in hiberna abduxit exercitum. Tum vero subita defectione omnium de integro turbatae res, et quaedam urbium cum Romanis sentientium circumsessae.

VII. Dum in eo statu hispaniense bellum est, Romae senatus Astymedi datur Rhodiorum legato, quem praefectum simul classis creaverant. Erat his bellum cum Cretensibus, adversus quos sociorum opes sollicitabant. Decrevit extemplo legatos senatus, qui bello finem imponerent. Idem negotium Achaeorum erga Romanos detexit obsequium, libertati gentis haud sane conveniens, sed pro tempore necessarium. Rhodiis, auxilium petentibus, plerique mittendum censuerant. Sed Callicrates Leontesius negavit, *fas Achaeis esse vel indicendi cuiquam belli, vel ferendi auxilii, Romanis inconsultis.* Hac oratione tanquam fulmine percussi, qui diversum censuerant, quievere. Multae deinceps legationes Romam quum venissent, prae reliquis auditus Attalus est, Eumenis filius. Venerat is in urbem admodum puer, ut se commendaret Patribus, amicitiamque et hospitii paterni ius cum populo romano recoleret. Hic igitur perbenigne comiterque tum ab senatu, tum ab paternis amicis, exceptus, cum responso, quale optaverat, honoribus aetati convenientibus, domum rediit; insigni favore graecarum urbium, per quas iter ipsi erat, profusae benevolentiae signis venientem abeuntemque prosequentium: nam pater pueri Eumenes unus omnium sua aetate regum, plurima in Graecos publice privatimque beneficia contulerat.

§. 7. Polyb. Excerpt. Legat. 138, 139 et 140, et apud Vales. lib. XXXI.

Venit similiter discessitque Roma Demetrius puer, mediocribus, ut anni eius erant, affectus honoribus.

VIII. Hoc digresso, Heraclides, qui cum Laodice et Alexandro dudum in urbe commorabatur, postquam ad causam suam fulciendam nihil calliditatis et praestigiarum praetermisisset, quos facillimos fraudi putabat Patres ambiendo, tandem in curiam est introductus. Prior Alexander oravit senatum, ut *amicitiae, quae cum Patre suo Antiocho fuisset, memor, maxime quidem regnum Syriae sibi restitui iuberet; sin vero, at certe permitteret eum suis fatis, neque aut abeuntem moraretur, aut volentibus iuvare paternas opes repetentem impedimento esset.* Excipiens deinde Heraclides, multis collaudata regis Epiphanis memoria, multis incusato Demetrio, sermonem eo deduxit, ut, *quando res et tempus ita se daret, iustum esse* diceret, *adolescentes, veram Antiochi stirpem, modis omnibus adiuvari.* Diversae super his sententiae senatorum fuere. Optimus quisque atque sapientissimus commentum improbum, et actorem fabulae Heraclidem, abominabatur: at plures, quos aut mendaciis suis dementaverat, aut promissis corruperat, senatusconsulti in haec verba scribendi auctores fuerunt: *Quod Alexander et Laodice regis socii amicique liberi in senatu verba fecerunt, senatus censuit, dimittendos in paternum regnum, atque, uti petierunt, auxiliis adiuvandos videri.*

IX. Hoc armatus senatusconsulto Heraclides non distulit extemplo conducere militem, et, quos ex illustribus viris ei consilio opportunos noverat, arcessere. Quibuscum Ephesum delatus, totis viribus ad

§ 8. Polyb. Excerpt. Legat. 140. — Sulpic. Sever. Hist. Sacr. II. — Polyb.

bellum, quod parabat, se coepit accingere. Demetrius, ut adversus hunc terrorem se Romanorum benevolentia tueretur, quum alia ipsis officia attente praestitit, tum Adramyttenum quendam (Andrisco nomen erat) sub custodia Romam misit, quia Persei se filium is ferebat, qui postremo rex Macedoniae fuerat: neque parvi aestimandum hoc officium Demetrii fuisse, mox eventus docuit, quum ille veterator, clam elapsus, Macedoniam Thraciamque ingenti motu concitaret, ut in loco referemus. Quum haec diversis terrarum partibus agerentur, Romae insignes aliquot viri obierunt: M. Aemilius Lepidus pontifex maximus, et M. Porcius praetor; alter quoque consulum L. Flaccus in magistratu mortuus est. M. Porcium Cato pater pro modo facultatum, quas habebat non amplissimas, honore ac affectu, quam impensa, maiore extulit: et eum quidem carissimum habuisse, ipse sibi testimonio est, qui tanquam praestantissimi animi virum passim in scriptis suis praedicat: mortem tamen eius, quum pro cetera morum constantia fortiter tulit, tum, quia philosophiae studiis eruditus, negabat interire, qui mori dicantur; sperabatque, se filium meliore in vita, coetibusque piorum esse reperturum.

X. Memorabile etiam in M. Lepido fuit, quod, priusquam moreretur, praecepit filiis, lecto se strato sine linteis, sine purpura, efferrent: in reliquum funus etiam modicam consumi pecuniam iussit, dictitans, *imaginum specie, non sumptibus, nobilitari magnorum virorum funera solere.* Huius in locum P.

§. 9. Liv. Epit. XLVIII et XLIX. — L. Ampel. — Fasti Capitol. — Cic. in Catone, cap. 23 et 14. — Plutarch. in Catone maior. c. 48.

§. 10. Liv. Epit. XLVIII. — Cic. in Catone. — Appian. 64. — Iul. Obseq. c. 77. — Liv. VIII, 18. — Val. Max. VI, 38.

Cornelius Scipio Nasica pontifex maximus lectus est. Aliorum deinde complurium obitus admonebant homines, quod initio anni, quum ante aedem Iovis in campo columna cum signo aurato decussa esset, haruspices *interitum magistratuum et sacerdotum fore* responderant. Sed et in suspicionem venisse matronas crediderim, antiquum eas scelus retulisse: nam et olim fraude muliebri magnus principum romanorum numerus eodem anno interceptus ferebatur. Certe Publicia et Lucinia, nobiles feminae, quarum haec Claudium Asellum, illa L. Postumium, qui tertio ante anno consul obiverat, viros suos veneno necavisse arguebantur, cognita causa, quum vades praetori dedissent, ad cognatorum iudicium remissae, horumque decreto strangulatae sunt. Ne sic quidem satis expiatae prodigiorum minae videbantur; nisi removerentur, in quos intentatae illae fuissent: ita monitis haruspicum magistratus omnes abdicarunt.

XI. Comitia per interregem habita. L. Licinius L. F. Lucullus, A. Postumius A. F. Sp. N. Albinus consules facti. Animos deinde, his eventibus tristes, aliae aliaeque perturbationem causae concussere: maxima fuit omnium, quod in Africa simul Hispaniaque res parum pro voluntate senatus successerant. Ex Africa filius Masinissae nuntiabat, *se per causam deprecandi pro exsulibus cum fratre Micipsa, parentis missu, Carthaginem venisse: ceterum in urbem non esse admissos: et sibi, quum reverteretur, ab Hannibale Samnite, qui caput factionis popularis esset, insidias structas, et ex comitatu suo quosdam interemptos; se fuga salutem quaesivisse. Ceterum pro comperto se af-*

§. 11. Liv. Epit. — Appian. Punic. — Flor. II, 15. — Plutarch. in Cat. cap. 48.

ferre, Carthagine delectus agi, parari classem, neque dissimulanter iam aut obscure bellum contra Romanos strui. Non erat ita prostratus domestico vulnere Catonis animus, ut aut publicis consultationibus abstinendum, aut de solito rigore quidquam remittendum esse, duceret. Itaque tum quoque, ut semper, *bellum indici Poenis oportere*, magna asseveratione tendebat: neque segnius opinionem suam P. Scipio Nasica tuebatur, *omnia prius experiunda.* Sic iterum in hanc sententiam discessum, facto senatusconsulto, *uti decem legati quamprimum mitterentur, speculaturi, quid Carthaginiensibus animi consiliive esset.*

XII. Interim Celtiberorum legati, quum Romam pervenissent, diversimode excepti sunt: nam qui a sociis civitatibus venerant, iis in urbe hospitium praebitum: reliqui trans Tiberim manere iussi. Die senatus, priores vocati sociorum oratores, civitatis cuiusque separatim, eandem in sententiam verba fecerunt: *Eam esse conditionem Hispaniae, ut aliis nihil carius romano imperio, aliis nihil intolerabilius videatur: has inter factiones necessario intuta inimicaque omnia esse: nec alteram posse stabili in fortuna consistere, nisi depressis partis alterius viribus.* « Quod si » igitur, aiebant, duces vestros exercitusque bello » nondum confecto revocatis, nihil futurum est certius, quam ut in nos, tanquam proditores patriae, » omnis communium hostium cooriatur impetus: nam » si hoc constiterit, arma vobis impune inferri posse, » neque aliud inde timendum, nisi ut vindictam minitemini, deinde omittatis, non erit tam imbecillis » animi quisquam, ut vim romanam sibi magnopere » formidandam esse putet. Eorum deinceps exemplo

§. 12. Polyb. Excerpt. Legat. 141. — Appian. Hispanic. — Polyb.

» et successu sollicitabuntur ceterarum nationum » animi: quando inter feroces et periculis laetos » haud difficulter imitatores invenit felix temeritas. » Nos igitur, ut in certo et propinquo timore, merito » fidem vestram invocamus, Patres conscripti, ne » deserti et proditi praeda nostris vestrisque inimicis » relinquamur. Arvaccorum magna potentia et in » nos inexpiabile odium est: neque nobis ullum » sollicitudine ac periculo vacuum tempus erit, nisi » aut perpetuo consularis exercitus in Hispania sit; » aut, priusquam decedat, ita castigentur hostes, ne » aut ipsi possint ultra nocere sociis Romanorum, » aut alii audeant ».

XIII. Secundum hos placuit Arvaccorum legatos audiri: his sermo, quam animus, modestior demissiorque fuisse dicitur. Pacem orabant: sed ut ne bellum quidem recusaturi viderentur, nisi, quod petebant, fieret: petebant autem, *ut certa sibi mulcta indiceretur; quam ubi luissent, iterum fruerentur foederis eius legibus, quod olim cum iis Ti. Gracchus icisset*: ad hoc, ut reputatione sortis humanae inclinarent animos, inter loquendum saepe ambiguos fortunae lusus commemorabant, pugnarumque cum romanis ducibus ita faciebant mentionem, ut, quamquam gloria belli cederent, plus tamen successuum aliquanto habuisse intelligerentur. Post omnes introducti in senatum sunt, quos proconsul miserat. Ii literas M. Marcelli attulerunt, quibus pacem suadebat: et epistolis consentientia ipsi loquebantur. Patres, re expensa, sociis consulendum esse, spiritusque Arvaccorum deprimendos, non dubitabant; quibus id potissimum rationibus fieret, ambigebatur:

§. 13. Appian. Hispan. — Polyb.

responderi tandem in praesentia placuit, *M. Marcellum proconsulem senatus voluntatem utrisque significaturum esse.* Legatis Marcelli clam mandatum, ut ad bellum ex dignitate populi romani gerendum, proconsulem hortarentur.

XIV. Metu enim cunctari illum plerique interpretabantur, dabantque operam, ut quamprimum successor ei mitteretur. Sed studium senatus, haudquaquam pari ardore iuventutis, aliquandiu vanum et inefficax fuit. Quum enim Q. Fulvius, quique cum eo ex Hispania decesserant, celtiberici belli difficultatem, continua cum hoste certamina, numerum occisorum, virtutem hostium, assiduis sermonibus ferrent; iamque etiam Marcellum detrectare id bellum formidine appareret: is pavor invasit civitatem, ut neque tribuni militum ad numerum reperirentur, neque legatus ire quisquam vellet; et, quod importunissimum erat, citati iuniores vel ad nomina non responderent, vel eas causas comminiscerentur, quas neque cognosci pudor sinebat, neque puniri delinquentium multitudo. Rem, per se taedii ac difficultatis plenissimam, difficiliorem reddebat tribunorum plebis intemperies, qui delectum recusantibus auxilio erant, consulumque conatum et industriam intempestiva contentione morabantur. Ergo, ad praecidendam omnem non iniquae querelae speciem, instituerunt, munia militaria, non, ut semper moris fuerat, sui beneficii arbitriive facere, sed inter aequales sorte distinguere praefecturarum ac ordinum gradus. Quamquam ne sic quidem petulantia tribunorum composita usque eo prorupit, ut consules ambos, quoniam gratiae nihil dabant, nec pro ami-

§. 14. Suidas in πύρινος πόλεμος. — Polyb. — Liv. Epit. — Appian.

cis suis deprecantibus militiam tribunis obsequebantur, in carcerem coniicerent. In hac rerum perturbatione, quum neque senatui, neque magistratibus, quidquam consilii potestatisve reliquum esset, scirique nequiret, quem ad finem iuniorum abitura esset *impudentia* (nam hoc nomen inauditae antea consternationi senatus fecerat), P. Cornelius Scipio Aemilianus peropportunam orationem habuit, iuvenis adhuc, nec nisi togatis virtutibus notus.

XV. Is, graviter increpita civium formidine, « Saepe, « inquit, » hoc loco interfui, Patres conscripti, » quum de republica sententiae dicerentur: neque » verba sum facere conatus, quod malebam eorum » auscultare dictis, quibus venerationem aetas, et » longus rerum usus prudentiam conciliasset. Nunc » autem, quia praesens consultatio magis animos et » exemplum, quam auctoritatem et consilium, desi» derat, nihil aut annis meis alienum, aut proposito » discors facturum arbitror, si praesentem, igna» viamne dicam, an consternationem nostrae iuven» tutis, iuvenis ipse coarguam, aliorumque mentes » ab hoc tanto dedecore ad pristinam virtutem verbis » factisque, quantum quidem in me erit, revocem. » Igitur, quod felix faustumque sit, iamprimum le» gationem macedonicam abdico, deponoque: deinde » ad bellum hispaniense operam meam, quacumque » in re consul utendum ea iudicabit, reipublicae » offero. Constare autem puto, si quidem bellum » defugerem, nemini meorum aequalium honestio» rem et speciosiorem vacationis causam esse, nomi» natim a paternis clientibus postulatus; si nobilis» simae provinciae dissidia, fortassis ad imperii nostri

§. 15. Val. Max. III, 2, 6. — Oros. IV, 21. — Polyb.

» periculum eruptura, componerem, et obtentum » timor, et ambitio cupiditasque occasionem habe» rent. Sed ego, in domibus Aemiliorum atque Sci» pionum genitus ac educatus, neque metuere peri» cula, neque mirari pecuniam debeo: gloriam autem » veram inde demum sperandam existimo, si ratio» nes meas omnes ad patriae salutem retulero, idque » potissimum quoquo tempore peragendum putaro, » quod ipsius necessitates aut commoda praecipue » postulaverint.

XVI. » Neque vero domesticum mihi exemplum » deest: nam et avus meus P. Africanus, quo tem» pore in Italia Hannibal erat, in eandem istam » Hispaniam, aliis itidem, ut nunc fit, provinciam » istam metu detrectantibus, profectus est, atque » illa populo romano asserta, sibi etiam in Africam » iter ad belli omnium gravissimi plenam victoriam » patefecit: quamquam profecto longe maioris tum » periculi res fuit; non modo pluribus populis, re» busque suis multo florentibus, in odium romani » nominis accensis, sed etiam Carthagine ipsa, aliis » super alios mittendis ducibus exercitibusque, ad » retinendam Hispaniam omnes opes effundente. Nunc » vero paucis neque maximis nationibus tumultuan» tibus, quum neque diuturnum aeque bellum, ne» que clade aliqua magna insigne geramus, iuven» tutis nostrae animi ceciderunt, et pristinus ille » bellatoris populi ardor sic emarcuit, ut vix mihi » ipsi credam, aut eosdem nos esse, qui esse sole» bamus, aut iis prognatos, quorum virtutem et » constantiam nulla vis lassare potuit, nullum discri» men frangere. Verum enimvero pro se quisque

§. 16. Liv. XXVI, 18.

» viderit, quid vel sibi, vel maioribus posterisque » suis, approbet; ego, quod unum possum, neque » cuiquam exemplum inertiae ero, et primo quoque » tempore ad exercitum proficiscar. »

XVII. Adolescentis orationem admirati Patres, quibus in tanto omnium timore nihil ab his annis speratum praesidii fuerat, certatim in complexum eius ruebant: *dignum familia, et in qua genitus, et in quam adoptatus esset*, praedicantes: *pergeret bonis avibus implere datam fato sortem, et clarissimam maiorum famam, suis virtutibus gloriaque et felicitate renovaret.* Maiores natu ferebant *factum senioris Africani, qui, quum eandem in Hispaniam ire auderet nemo, patriae suam operam ultro obtulisset: nunc ab alio P. Scipione idem prorsus exemplum relatum, in quo quum cetera essent omnia, qualia et avus habuisset, iam se eandem in illo factorum nominisque amplitudinem* aiebant *augurari.* Productus deinde in concionem populi, quum eadem disseruisset, pudore et aemulatione sic permovit non vulgus modo, sed etiam primarios cives, ut et legatorum tribunorumque numerus, sponte se multis offerentibus, expleretur; et legiones, agminatim iam nomina dantibus, qui antea tergiversati fuerant, citra longiorem moram conscribi possent.

XVIII. Dum his impedimentis delectus Romae trahitur, M. Marcellus proconsul, cupidus belli ante successoris adventum quoquo modo finiendi, ut pacatae Hispaniae titulum aucuparetur, quantum ipsis immineret periculi, admonere Celtiberos non destitit; et, ut humanitate quoque ad pacis amorem eos illiceret, obsides reddidit petentibus. Cum principe au-

§. 17. Liv. Epit. — Polyb. — Liv. XXVI, 18.
§. 18. Appian. Hispan.

tem legationis, quae missa Romam fuerat, diu secreto colloquutus, suspicionem propositi eius auxit; ceteris etiam, quae mox evenere, non obscura rei eiusdem indicia praeferentibus: statim enim et Nergobrigas quinque Arvaccorum millia occuparunt; et proconsul, ad Numantiam exercitu ducto, ante urbem posuit castra, egressosque obviam levi certamine intra muros compulit. Ibi Litenno, hostium ductor, pede firmato exclamavit, se colloqui cum proconsule cupere. Accepta haud gravate petitio est; convenitque, *ut, obsidibus et pecunia data, Celtiberi suis legibus viverent, sociique et amici populi romani haberentur.* Summam pecuniae talenta sexcenta fuisse Posidonius, hispaniarum rerum peritus auctor, tradidit.

XIX. Quum hoc modo pacati omnes Celtiberiae populi viderentur, novum subinde bellum L. Luculli consulis cupiditate excitatum est. Is, quum Hispaniam sorte accepisset, idque sibi putaret agendum, ut locupletis provinciae copiis rei familiaris anhelantem inopiam refocillaret, occasionem manubiarum coepit quaerere. Novam pacem, quum re acta supervenisset, turbare periculosum rebatur: in Turdulos, Cantabros, aliasque nationes, romanis adhuc armis incognitas, impressionem facere statuit. Ad hos iter per Vaccaeos erat: huc igitur signa protinus infert, quum neque mandatum belli cum his gerundi ab senatu, neque causam ab ipsis ullam accepisset. Cauca trans Tagum urbs erat; ad quam, transmisso amne, quum castra posuisset, mirantibus oppidanis, qua in Romanos offensa obsidionem meruissent, Carpetanorum iniurias ultum se venire, professus est. Caucaei, ad sua tuenda conversi, post-

§. 19. Strab. lib. III, p. 162. — Liv. Epit. — Appian. — Flor. II, 17.

quam hostem frumentari lignarique audacius animadvertunt, eruptione in palantes facta, multos interficiunt, reliquos ad ipsa usque castra repellunt. Primis conatibus quum ita successisset, facti animosiores, signis collatis dimicare sunt ausi, et, donec eminus certabatur, levibus assueto proeliis, et ad velitationem meliore Hispano, consulis exercitus laborabat: ubi, missilibus exhaustis, ad manus et gladios ventum, hostis, ut in nulla re pari, continuo terga vertit, urbem haud longe distantem concitato cursu petens. Aderat Lucullus, haud segniter perculsis instans: ita, dum pro se quisque, inter primos nititur irrumpere, constipati in angustiis portarum impune se caedendos victori praebuere; tria millia eo casu sunt desiderata.

XX. Quo quum cecidissent animi, postridie eius pugnae cum coronis et supplicum velamentis seniores Lucullum adeunt, quibus obsequiis placari pateretur, rogitantes. Ille primum obsides, et argenti talenta centum, postulavit; equitibus etiam eorum inter sua auxilia militare iussis. Hoc ubi prompte a barbaris factum, adiecit, praesidio in urbem introducto sibi opus esse. Annuentibus et hoc Caucaeis, delectorum ex toto exercitu duo millia per hanc speciem introiverunt. Sed foeda consulis avaritia moenibus hi, ut mandatum erat, occupatis, omni reliquo exercitui patefecerunt aditum; signoque tuba dato, omnes Caucaeorum puberes ad millia hominum viginti interficiuntur: imbellis aetas sexusque, praemium perfidiae, in captivitatem abstrahitur: tantaque ex multitudine oppido pauci, per praerupta quaedam, eoque neglecta custodibus, loca, iactis in praeceps corporibus, evasere. Vrbe direpta, quum facinoris eius fama omnes iuxta populos velociter percurrisset,

qui apertis locis habitabant, in praealtos montes, aut munita oppida se contulerunt, corruptis, quae avehi non potuerant, rebus suis, ne quid hosti tam crudeli tamque perfidioso relinqueretur.

XXI. Sic aliquamdiu plus exercitui laboris, per desertam regionem eunti, quam ab hostilibus armis periculi fuit, donec Intercatiam perventum, Vaccaeorum et ipsam, ubi Hispanorum copiae, pedites viginti millia, duo equitum consederant. Hi quum a consule ad conditiones invitarentur, illudentes interrogarunt, *eidemne fidei credituri essent, cui Caucaei credidissent?* Erat omnino eorum hominum Lucullus, qui, quoties aliquid exprobrari sentiunt, aliorum potius libertati, quam suis delictis, irascuntur. Itaque, velut gravi iniuria laesus, agrum pervastat; oppidum circumvallare aggreditur, et saepe, instructa acie progressus, potestatem aequis locis pugnandi hostium ducibus facit. Verum illi, levibus proeliis vires experiri contenti, ad periculum de summa rerum adduci non patiebantur. Ea quum saepe fierent, Intercatiensis quidam, splendidis armis ornatus, saepe Romanos provocabat, si quis singulari certamine vellet congredi: et, nemine contra exeunte, discedebat, irrisu et ludibriis ignaviam hostium exagitans.

XXII. Non tulit indignitatem rei P. Scipio, qui tum sub Lucullo tribunus, cum ea magnitudine animi, quam haud multo post amplissimis gestis orbi testatissimam reddidit, corporis etiam insigne robur, rara felicitate coniunxerat. Is igitur, pugna cum provocatore conserta, prostravit hostem, pari Romano-

§. 21. Polyb. apud Strab. l. III, p. 162. — Appian. — Plin. XXXVII, 1, — Val. Max. III, 2, 6. — Liv. Epit.

rum laetitia, et hostium terrore, quod ingentis corporis virum, modicus ipse staturae deiecisset. Proxima nox vanam in castris trepidationem movit errore incerti clamoris, qui pariter ex urbe campisque accidebat. Equitatus enim Vaccaeorum, qui, sub adventum Luculli pabulatum egressus, deinde hostilium copiarum obiectu exclusus urbe fuerat, passim obequitans altissimis vocibus strepebat: cui quum ex urbe par clamor redderetur, percellebatur Romanus incerta aestimatione, quidnam sibi periculi tumultu isto, et unde portenderetur. Augebant metum invalidae stationes, quod ad obeunda militiae munia, praeter damna proeliorum, etiam morbis imminutus exercitus erat. Carnibus enim cervorum leporumque sine sale vescebantur (sal omne vinumque, cum aceto, et oleo defecerat); et his alimentis coeperat tentari militum valetudo, multique passim profluvio alvi moriebantur. Ergo, postquam tumultus iste cessavit, tanto intentius operibus institit consul, machinisque admotis muri perfregit partem.

XXIII. Ibi denuo Scipionis Aemiliani magnifica virtus enituit; nam irrumpentibus in urbem militibus, ipse, primus omnium conscensis moenibus, aperuit viam: neque tamen obtineri urbs potuit, praevalidis numero hostibus, et pro salute sua suorumque fortissime propugnantibus; repulsique sunt cum aliquo detrimento Romani, quum super eos, quos hostile ferrum absumpserat, etiam multi locorum ignorantia in subterranea quaedam aquarum receptacula illapsi periissent. Nocte sublapsam muri partem refecit hostis: pluresque deinde per dies,

§. 22. Diod. apud Vales. — Flor. II, 17. — Appian. — Vell. I, 12.

§. 23. Liv. Epit. — Val. Max. III, 2, 6. — Auct. de Vir. ill. — Strab. cap. 58. — Appian. — Vell. I, 12.

expertis utrinque cum damno viribus, segnis obsidio fuit. Ea res inopiam simul in castris, et in urbe auxit: quod quia neutris ignotum erat, inde colloquio initium, et mox deditioni fuit. Et quando suspecta barbaris Luculli fides erat, Scipio spopondit, nihil contra pacta factum iri: moxque patuit, quanti sit usus etiam in bellis opinio iustitiae, quae probitate constantiaque morum comparatur. Adolescentis privati dexterae inermi permisere barbari urbem, quam consul exercitusque romanus armati, nec auctoritate sua, neque forte vi extorquere potuissent. Agnovit beneficium Lucullus, iuvenemque pro concione meritis cumulatum laudibus, murali corona donavit. Intercatienses consuli sex millia sagorum dedere, cum obsidibus quinquaginta (sic enim convenerat) et certo armentorum pecorumque numero. Hae solae divitiae fuere; auri et argenti, qua maxime gratia Lucullus eas regiones scrutatus fuerat, nihil repertum. Dum istae res in Hispania citeriore geruntur, ulterior, infestis Lusitanorum armis, luctuosa populo romano fuit.

XXIV. Ser. Sulpicius Galba praetor, quum a M. Atilio provinciam eo in statu accepisset, ut ad eximendos obsidioni socios festinatione opus videretur, incredibili celeritate supra sexaginta millia passuum una die ac nocte permensus, ex itinere instruxit ad proelium copias, ut hostibus improvisus incumberet: neque fefellerat fortuna consilium, nisi fortunam ipse alio consilio fefellisset. Prima impressione pepulit imparatum hostem; poteratque velocitatis suae fructu gaudere, si ad vires reparandas defatigato militi spatium concessisset: dum fugientes languide per-

§. 24. Liv. Epit. — Appian. — Oros. IV, 20.

sequendo infirmitatis suae admonet, corrupta et prodita victoria est. Quum enim continuatus itineris et pugnandi labor, ad recipiendum spiritum nunc hos, nunc illos, interquiescere cogeret, in dissipatos et defessos impetu reversus hostis, ad septem millia militum obtrivit. Praetor, assumptis, quos circum se habebat, equitibus, fugae beneficio evasit Carmelim: ubi collectis, qui eodem ex fuga convenerant, quum etiam de sociorum auxiliis hominum millia viginti effecisset, in Cuneorum gentem se recepit, nihilque praeterea tentare ausus, exercitum in hiberna distribuit, donec ex citeriore Hispania L. Lucullus adveniret.

XXV. Lucullo enim, sicut fortuna prosperior, ita plus ad reliquos conatus audaciae, fuit. Ab Intercatia digresso tentare Pallantiam placuit, Tarraconensis Hispaniae clarissimam civitatem: cuius, ob magnitudinem oppidi, et virtutem civium, insignis fama, plurimos accolentium barbarorum, ut ibi perfugium salutis suae quaererent, attraxerat. Quare neque deerant, qui suaderent in consilio, *potius omittendam firmissimae urbis oppugnationem, quam eo anni tempore cum evidenti periculo cladis et ignominiae suscipiendam esse.* Putant, avaritiam obstitisse consulis, ne sententiam istam sequeretur; urbem enim opulentissimam esse audiverat. Non igitur prius abcessit, quam in magnas redactus angustias, quod ob pallantinorum equitum frequentes excursiones tenui re frumentaria utebatur, non modo spem capiendae urbis, sed etiam quieti reditus, amisisset. Quadrato agmine abeuntem carpsere Pallantini, donec ad Du-

§. 25. Pomp. Mela, II, 6. — Appian.

rium amnem perventum est: inde, digressis noctu Hispanis, consul in Turdetaniam hiematum abiit.

XXVI. Interea Romae suspensi omnium animi rerum africanarum exspectatione erant. Decem enim legati, quos ad speculanda Poenorum consilia senatus Carthaginem miserat, et exercitum et classem ibi se deprehendisse, referebant: reverterat una Masinissae filius Gulussa, paternis et propriis odiis infensus Carthagini; neque quidquam, quod ad exacerbandos Patrum animos pertineret, docendo, rogando, querendo, praetermittebat. Miserant et Poeni suos oratores: sed apud aversas aures etiam vera et aequa pro fictis indignisque accipiebantur. Auditis omnium orationibus, perrogari sententias placuit: ibi plerique principes, *bellum indicendum esse*, fremebant, et ante omnes implacabilis Cato: sed huius violentiam, et illorum numerum, et ceteri senatus inclinationem, unus maxime P. Cornelius Nasica facundia et auctoritate sustinuit; pervicitque, *ut, nunc quoque dilato ultimae indignationis impetu, tempus Carthaginiensibus ad poenitentiam daretur, intra quod si classem exussissent, dimisissentque copias, amico populo romano uterentur: ni facerent, futuri consules de bello iis inferendo referrent.* Neque sine causa temporibus illis tantum ei viro deferebatur; quippe sanctissimis moribus, et inviolabili mentis rectitudine praeditus, aetatem procul iis ineptiis habuerat, quibus vis ingenii animique inanium aut noxiarum rerum admiratione vilescit. Sapientiae artibus, publici privatique iuris peritiam, et utrisque studium eloquentiae coniunxerat: illis opus habere iudicans,

§. 26. Liv. Epit. — Vell. I, 12. — Auct. de Vir. illustr. cap. 44. — Cic Bruto, c. 20, et Caton. c. 14.

ut vir civisque bonus esse posset; hoc, ut alios efficere. Quibus de causis in admiratione hominum quum esset, communi faventium usu *Corculum* est appellatus. Idem iisdem temporibus documentum illustre dedit, cum efficaci facundia summae auctoritatis.

XXVII. Inter alia quaedam opera publica theatrum proximi censores, a Lupercali in Palatium versus locaverant: id tum struebatur, neque procul perfectione aberat; quum P. Cornelius, exitiosum civitatis moribus institutum esse docens, si vanae voluptatis illecebris mansura sedes poneretur, neque aedificari porro, et quod aedificatum esset dirui oportere, censuit. Multum prospexisse sapientissimi viri animum sequentis aevi vecordia demonstravit; quum ingenti civitatis dedecore ac damno, theatralibus ludis, quidquid enervare virilem indolem, quidquid imbuere flagitiis, impudentia, seditionibus homines potest, spectandum publice, atque per hoc imitandum proponeretur. Tum autem, necdum adeo degenerantibus a pristina integritate mentibus, persuasum est, ut senatusconsulto *destrui affectum opus, subhastarique omnia, quae comparata theatro fuerant*, iuberentur; addito, *ne quis in urbe propiusve passus mille subsellia posuisse, ludosve sedens spectare vellet*: digno utique senatusconsulto, quod inter nobilissima romanae gravitatis argumenta notaretur.

XXVIII. Nequaquam eadem innocentia res in Hispania gerebantur: ubi Lucullus, bello cum Vaccaeis iniussu senatus populique gesto, in Turdetania hiemabat. Ibi quum animum advertisset, Lusitanorum

§. 27. Auct. de Vir. ill. — Liv. Epit. — Vell. I, 15. — Appian. Civil. lib. I, et Hisp. — Aug. de Civitate Dei, lib. I. — Oros. IV, 21. — Val. Max. II, 4. — Tacit. Ann. XIV, 20.

copias in propinquo negligentius agere, dimissa cum legatorum tribunorumque acerrimis expedita manu, circumvenit incautos, et ad millia quatuor interfecit. Iterum deinde circa Gades magnum eorundem hostium exercitum adeptus, occisis mille quingentis, ceteros in edita loca compulsos, quum rerum necessariarum inopia premerentur, in deditionem accepit. Post hos successus perterritis hostium animis, per Lusitaniam populabundus incedebat, nemine obsistere auso: quae res etiam Ser. Galbae fecit audaciam, ut et ipse ad vastandas hostium regiones liberius procurreret. Vnde correpti poenitentia, qui defecerant, miserunt ad Galbam, petitum, *ut iisdem legibus, quibus anno praeterito cum M. Atilio pacti fuerant, in amicitiam reciperentur.*

XXIX. Galba, minime laudabili arte, perfidia in perfidos uti cogitans, simulata comitate excipit legatos: *compertum sibi, non pravitate ingenii a prioribus pactis resiluisse Lusitanos, sed inopia coactos, ob sterilitatem suae regionis, alienos agros incurrisse. Id ne deinceps quoque facere necessum haberent, terram* ait *daturum bonam atque commodam: non quidem, quae tantam multitudinem continenti spatio aleret; sed si tres in partes dividi paterentur, idoneas singulis sedes assignari posse.* Credunt promissis propraetoris, accepta in id fide, barbari; desertisque domibus, ad eum locum, quem Romanus indicaverat, maximo numero confluunt. Eos in tria partitus agmina in lata planitie, satis magno alios ab aliis intervallo, considere iubet; ibique reditum suum praestolari. Tum proximos benigna oratione compellans, quando iam

§. 28. Liv. Epit. — Oros. IV, 21. — Val. Max. II, 4. — Tacit. Ann. XIV, 20. — Vell. I. — Appian. Hispan.

amici sociique essent, deponere arma iubet: barbari sine metu paruere: at ille vallo circumdari universos imperat, mox immissis armatis caedi. Eadem deinde fraude alteros oppressit; eadem tertios: nec ex tanta vi hominum evadere crudelem eius perfidiam, nisi perpauci, potuere; quos inter Viriatus fuit, quem fortuna vindictae, secutaeque vindictam celeberrimi nominis nobilitati servaverat: ceteros aut ferrum statim hausit, aut captos in servitutem Galba vendidit; incertum avarior, an crudelior, quibus rebus Lucullum, quum perfidia aequaret, superabat.

XXX. Tum quoque praedae minima parte militi amicisque distributa, ceteram servavit sibi: inter immensas opes, quibus nemo tum Romae instructior fuit, semper egenus, et in pace quoque non mendacio, non periuriis parcens, quoties ex his lucrum speraret. De numero Lusitanorum, qui Galbae dolo perierint, dissentitur: aliis, novem fuisse millia; quibusdam, aucto vehementer numero, triginta millia affirmantibus. Simillimum vero est, hunc universae multitudinis numerum fuisse; ex eo interfectos novem millia, ceteros sub corona venisse. Et haec quidem in annum sequentem egressa sunt, qui T. Quintium T. F. T. N. Flaminium, M'. Acilium L. F. C. N. Balbum consules, idemque initium tertii cum Poenis belli habuit: quod ut certius cognoscatur, quaedam illorum adversus Masinissam referenda gesta sunt; quando illa, si non causam romanis armis, occasionem certe praebuerunt.

XXXI. Oroscopa vocatur oppidum, quod, Paenorum quum esset, a Numida obsidebatur. Mittitur ab

§. 30. Val. Max. IX, 6, 2. — Liv. Epit. — Sueton. in Galba, cap. 3. — Appian.

urbe quinque et viginti peditum millibus, equitibus urbanis quadringentis stipatus Hasdrubal: adeo felici expeditionis principio, ut advenienti statim sex millia regiorum equitum a praefectis Anasi Iubaque adducerentur, qui ob contentiones quasdam cum Masinissae liberis fidem mutaverant. Vnde plenus animorum Hasdrubal, castris propius hostem motis, premebat Masinissam, omnibus ferme levibus proeliis, quae ut inter vicinos exercitus crebra fiebant, superior. At rex, inveteratus belli artibus, ex ipso incommodo suo victoriam moliebatur; tanquam igitur hostilibus armis resistere non posset, cedere paulatim, simulare metum, castrisque saepe mutatis, aliis atque aliis locis considere; donec in aridam planitiem pertraxit hostes, praeruptisque collibus undique cinctam: hic locus quum proelio placuisset, castra in eadem planitie posuit rex; Hasdrubal in tumulos, ut tutiores, subduxit copias.

XXXII. Pridie quam pugnaretur, missu L. Luculli ad Masinissam P. Scipio Aemilianus accessit, elephantos ad bellum celtibericum ob eo petiturus. Rex, missis cum omni equitatu filiis, excipi venientem iubet: quo minus ipse obviam proficisceretur, non tam aetate, quam imminente mox proelio, praepeditus, cui vires integras reservabat. Is enim adhuc vigor duodenonaginta annos agenti aderat, ut nihil in eo ad ducis pariter militisque obeunda officia desideraretur; neque labore ullo, neque victu duriore frangebatur: panem sine pulpamine mandere, iisdem in vestigiis, quoties opus videretur, totos dies persistere,

§. 31. Appian. Punic.
§. 32. Liv. Epit. XLVIII et L. — Polyb. apud Vales. — Cic. Cat. c. 10. — Appian.

itinera longa pedibus aut equo continenter, utro coepisset modo, peragere, neque insolitum ipsi neque molestum habebatur: senem se esse sola praeteritarum rerum recordatione sentiebat. Tum quoque summo mane, more Numidarum nudo insidens equo, copias eduxit, acieque instructa provocavit hostem: neque moram pugnandi Hasdrubal fecit, aucto ex novis auxiliis animo, quae magno numero ad eum ex tota Carthaginiensium ditione confluxerant.

XXXIII. Id proelium P. Scipio ex locis editis velut in theatro spectavit: saepe postea professus, nullum aliud tanta cum voluptate vidisse, quia cura omni exsolutus (tanquam amicus et hospes utrorumque) tantum vacaret notandis, quae a centenis denis hominum millibus facinora ederentur: *neque ante se, nisi duobus, simili spectaculo frui licuisse*, praedicabat, *Iovi ab Ida*, *Neptuno e Samothracia*. Pugnatum est acerrimis animis ab orto sole ad occasum, magna utrinque caede, sed melioribus ad extremum Masinissae rebus. Cui a pugna redeunti Scipio se obtulit, ab eoque maxima cum amoris laetitiaeque demonstratione est exceptus. Etiam Carthaginienses, audito Scipionis adventu, gavisi sunt, sperantes, per illum se pacem impetrare posse. Ceterum quum agro circum Emporium cederent Poeni, praetereaque praesentis pecuniae talenta ducenta daturos pollicerentur, et octingenta alia in certum tempus; rex ante omnia transfugas restitui postulabat: cuius rei mentionem quum nec ad aures admitteret Poenus, colloquium re infecta diremptum est. Scipio, acceptis elephantis, in Hispaniam renavigavit.

§. 33. Hom. Iliad. VIII, 51, et XIII, 12. — Appian.

XXXIV. At Masinissa, commeatum adempturus hosti, collem, in quo punica erant castra, fossa circumdedit; quamquam ea etiam locorum natura esset, ut quantumvis libera frumentatione, parum reperiri copiarum potuisset; adeoque ipsi quoque vix e longinquis locis necessaria parce afferebantur. Vnde spes Hasdrubali fuit (nam instructior ipse videbatur) priorem Numidam inopiae succubiturum esse: accedebat quod ab Roma legati adventare dicebantur, quorum imperio solutum iri bellum putabat. Verum illi cum his mandatis advenerant, *ut, sicubi laborare viderent Masinissam, tollere controversias studerent, superiorem uti fortuna hortarentur.* Ita frustratus exspectatione sua Hasdrubal, quum etiam erumpendi occasionem, attritis interim corporibus amisisset, in maximam calamitatem incidit. Iam iumentis omnibus equisque in cibum absumptis, etiam amenta telorum coxerant: ita fame afflictis, ut solet, morbi non pepercere, maxime quum ingens hominum vis angusto loco clausa, praeter ceteras miserias, aestatis, quae per Africam ardentissima est, incommodis urgeretur. Esurientibus cibus, aegrotis fomenta, etiam sepultura morientibus deerat; quum neque cremari corpora lignorum penuria (iam enim et scuta combusserant), neque efferri castris intentae hostium custodiae paterentur: ita languentes, semivivi, mortui, quum permixti iacerent, adeo totis castris increbuit pestilentiae malum, ut tolerari ultra nequiret. Masinissa conditiones imposuit, quales infensus et superbus victor potest. Transfugis redditis, vectigal talenta centena in annos quinquaginta pendere, exsulesque suos, contra iusiurandum, recipere

§. 34. Zonar. — Polyb. apud Suidam in Ἀνάστασις. — Appian.

promiscrunt. Ita cum singulis tunicis ignominiose dimissos Gulussa, periculi sic memor, et velut in auctores perfidiae ipsorum exemplo iuste usurus, interfici a Numidis equitibus iussit; incertum an inscio Masinissa: illi, quum neque ad resistendum arma, nec ad fugiendum vires haberent, praeter paucos, qui cum ipso duce evaserunt, sunt interfecti. Hoc bellum exitio Carthagini fuit: nam et praetextum dedit Romanis, ut eos armis peterent, et victoriae fiduciam; quum exscindere attritas a Masinissa opes (hominum ad millia duodesexaginta perierant) neque periculosae ad modum, neque diuturnae luctae viderentur.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XIV

IN LOCVM LIBRI XLIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QVADRAGESIMI NONI.

Tertii punici belli initium altero et sexcentesimo anno ab Vrbe condita, intra quintum annum, quam erat coeptum, consummatur. Inter M. Porcium Catonem et Scipionem Nasicam, quorum alter sapientissimus vir in civitate habebatur, alter etiam vir optimus a senatu iudicatus erat, diversis certatum sententiis est; Catone suadente bellum, et ut tolleretur deleretúrque Carthago; Nasica dissuadente. Placuit tamen, quod contra foedus naves haberent, quod exercitum extra fines duxissent, quod socio populi romani et amico Masinissae arma intulissent, quod filium eius Gulussam, qui cum legatis romanis erat, in oppidum non recepissent, bellum iis indici. Priusquam ullae copiae in naves imponerentur, uticenses legati Romam venerunt, se suaque omnia dedentes. Ea legatio, veluti omen, grata Patribus, acerba Carthaginiensibus fuit. Diti patri ludi ad Terentum *, ex praecepto librorum sibyllinorum, facti: qui anno centesimo, primo punico bello, quingentesimo et altero anno ab Vrbe condita, facti erant. Legati triginta Romam venerunt, per quos se Carthaginienses dedebant. Catonis sententia pervicit, ut in decreto perstaretur, et ut consules quam primum ad bellum proficisce-

* Olim *ad Tarentum:* correxit Sigon. ex Festo et Val. Max. II, 4.

rentur. Qui ubi in Africam transierunt, acceptis, quos imperaverant, trecentis obsidibus, et armis, omnibusque instrumentis bellicis, si qua Carthagine erant; tunc, quum ex auctoritate Patrum iuberent, ut in alium locum, dum a mari decem millia passuum, ne minus, remotum, oppidum facerent, indignitate rei ad bellandum Carthaginienses compulerunt. Obsideri oppugnarique coepta est Carthago ab L. Marcio, M'. Manilio consulibus. In qua oppugnatione quum neglectos ab una parte muros duo tribuni temere cum cohortibus suis irrupissent, et ab oppidanis graviter caederentur, a Scipione Africano expliciti sunt: per quem et castellum Romanorum, quod nocte expugnabant, paucis equitibus iuvantibus, liberatum est; castrorumque, quae Carthaginienses, omnibus copiis ab urbe pariter egressi, oppugnabant, liberatorum is ipse praecipuam gloriam tulit. Praeterea, quum ab irrita oppugnatione Carthaginis consul (alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum duceret adversus Hasdrubalem, qui cum altera manu iniquum saltum insederat, suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confligeret: victus deinde complurium, qui et prudentiae eius et virtuti invidebant, sententiis, et ipse saltum ingressus est; quumque, sicut praedixerat, fusus fugatusque esset romanus exercitus, et duae cohortes ab hoste obsiderentur, cum exiguis equitum turmis in saltum reversus, liberavit eas, et incolumes reduxit. Quam virtutem eius et Cato, vir promptioris ad vituperandum linguae, in senatu sic prosecutus est, ut diceret, *reliquos, qui in Africa militarent, umbras militare, Scipionem vigere;* et populus romanus eo favore complexus, ut comitiis plurimae eum tribus consulem scriberent, quum hoc per aetatem non liceret. Quum L. Scribonius tribunus plebis rogationem promulgasset, ut Lusitani, qui, in fidem populi romani dediti, a Ser. Galba in Gallia venissent, in libertatem restituerentur, M. Cato acerrime suasit: exstat oratio in Annalibus eius inclusa. Q. Fulvius Nobilior, et saepe ab eo in senatu laceratus, respondit pro Galba: ipse quoque Galba, quum se damnari videret, complexus duos filios praetextatos, et Sulpicii Galli filium, cuius tutor erat, ita miserabiliter pro se loquutus est, ut rogatio antiquaretur: exstant tres orationes eius; duae adversus Libonem tribunum plebis rogationemque eius, habitae de Lusitanis; una contra L. Cornelium Cethegum, in qua Lusitanos propter sese castra habentes caesos fatetur,

quod compertum habuerit, equo atque homine suo ritu immolatis, per speciem pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse. Andriscus quidam, ultimae sortis homo, Persei regis se filium ferens, et mutato nomine Philippus vocatus, quum ab urbe romana, quo illum Demetrius, Syriae rex, ob hoc ipsum mendacium miserat, clam profugisset, multis ad falsam eius fabulam, velut ad veram, coëuntibus, contracto exercitu, totam Macedoniam aut voluntate incolentium, aut armis occupavit. Fabulam autem talem finxerat: ex pellice se et Perseo rege ortum, traditum educandum Cretensi cuidam esse, ut in belli casus, quod ille cum Romanis gereret, aliquod velut semen regiae stirpis exstaret: Perseo demortuo, Adramytti se educatum usque ad duodecimum annum aetatis, patrem eum esse credentem, a quo educaretur, ignarum generis fuisse sui: affectu deinde eo, quum prope ad vitae finem ultimum esset, detectam tandem sibi originem suam, falsaeque matri libellum datum, signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, quum ad puberem aetatem venisset; obtestationesque ultimas adiectas, ut res in occulto ad id tempus servaretur: pubescenti libellum traditum; in quo relicti sibi duo thesauri a patre dicerentur: tum scientem mulierem subditum se esse, veram stirpem ignoranti edidisse genus; atque obtestatam, ut prius, quam manaret ad Eumenem res, Perseo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur: eo se exterritum, simul sperantem aliquod a Demetrio auxilium, in Syriam se contulisse; atque ibi primum, quis esset, palam expromere ausum.

I. Tertium carthaginiense bellum, sicut diuturnitate temporis, et magnitudine proeliorum prioribus impar, ita longe maximum eventu, nobilissimumque fuit. Siquidem hoc quintum intra annum coepto finitoque, non modo gloria roburque punici imperii, sed ipsa quoque sedes civitatis funditus excisa est. Post malam adversus Numidas pugnam, haud magis praesentium taedio, quam exspectatione futuri sol-

§. 1. Flor. II, 15. — Liv. Epit. — Appian. Libyc. — Zonar.

licita, consiliique incerta Carthago, iam tum imminentis exitii sensum desperatione et luctu praesumebat. Rex vicinus et victor ipsis urbis faucibus cum validis copiis instabat: et graviore adhuc metu senatus romani nunquam aequus punicae genti animus, et praesentium rerum facie ad vindictam odio speque irritatus, timebatur. Atqui non alia Romae consilia, quam pro suspicione Poenorum, agitabantur. Quamprimum enim de rebus africanis auditum fuerat, senatus decrevit, ut per universam Italiam, quae quisque populus auxilia consuesset mittere, ea in parato haberet; non addito, quem ad usum imperarentur. Itaque Carthaginienses, ne tam publico consilio, quam instinctu paucorum bellasse viderentur, Hasdrubalem ducem, et ex magistratibus Carthalonem, aliosque nonnullos, perduellionis reos publico praeconio pronuntiarunt: missisque Romam legatis, in hos et Masinissam omnem actorum culpam conferentes, non minus de temeritate suorum, quam de iniuriis Masinissae, querebantur: *hunc improbe lacessendo, illos praepropere vindicando, res in eum statum adduxisse.*

II. Antiquas referre artes videbantur, ut prospera publice agnituri, quia fortuna contra dederat, privato ducum consilio coeptum gestumque bellum videri cuperent. Igitur a senatore quodam interrogati: *quid ita damnandis ducibus belli eventum exspectassent, nullo eousque signo edito, sibi consilia eorum displicere?* quum parum expedirent responsum, audivere: *populum carthaginiensem ob illatum contra foedus socio amicoque regi bellum, satis purgatum senatui populoque romano non videri.* His perturbati oratores rogabant, *siquidem peccavisse respublica sua iudicaretur, qua ratione corrigi delictum luique posset?* neque aliud

responsum auferre potuerunt, nisi *dandum esse operam, uti senatui populoque romano fiat satis.* Torsit ea res senatum Carthaginis, quid ea formula Romani praecepissent plerisque ambigentibus: alii, *pecuniam adiiciendam videri*, dicebant, *summae, quam P. Cornelius Scipio suo foedere imperasset;* alii, *Masinissae relinquendam esse regionem, de cuius iure pugnatum esset:* postremo satius visum denuo mitti cum precibus exploraturos, *quemadmodum senatus satisfieri vellet.* Nihil responsum, nisi *rem ipsis minime ignotam Carthaginienses frustra quaerere.* Quod ubi Carthaginem relatum, maior in urbe consternatio pavorque esse coepit: quum perplexis omnium animis, nihil iam, nisi bellum, et hostis, et captarum urbium species, et extrema omnia obversarentur.

III. At eodem tempore, quemadmodum rigide cum Carthaginiensibus, ita cum Achaeis clementius actum: principesque eorum longo exsilio absoluti, post septimum decimum, quam evocati fuerant, annum, minus trecenti rediere: ceteros (supra mille initio fuerant) partim morbus, alios, quum evadere ex custodia tentavissent, poena absumpserat. Dimissos in Polybii maxime gratiam, annitente P. Scipione, constat, cui et antea et postea vir ille ob virtutem et egregias artes fuit gratissimus. Tum quoque Pietatis aedes in circo Flaminio exstructa est, memorabili de causa. Mulier ingenua ob delictum tradita triumviro capitali fuerat, ut in carcere necaretur. Eam quum fame constituisset occidere, mulieris filia puerpera obtinuit a praefecto custodiae, ut ad matrem visendam admitteretur. Hoc quum factum aliquoties esset,

§. 3. Pausan. lib. VII. — Plut. in Cat. mai. cap. 16. — Polyb. ap. Vales. — Iul. Obseq. cap. 114. — Valer. Maxim. V, 4. — Solin. cap. 7. — Plin. VII, 36,

morsque mulieris ultra, quam humana natura pati inediam possit, protraheretur, admiratus rem praefectus, quamvis puerperam minime suspectam haberet, quam semper diligentissime, ne quid ciborum inferret, excusserat; tamen attentius observare illam statuit; deprehenditque exserta mamma lactis alimenta reddentem anui, cuius ipsa lac aliquando iuvenculae infans suxerat. Dignum erat spectaculum, quod ad triumvirum, et ab hoc ad praetorem referretur. Praetor ipse quoque re ad consilium iudicum relata, ut poena mulieri condonaretur, impetravit. Addidit senatus utrique perpetua de publico alimenta; locumque carceris mutari iussit in sedem Pietatis, velut ab ipso numine delectam.

IV. At in curia per eos dies sententiis de punici belli fine certabatur, nobili iam inter duos civitatis principes controversia, quum M. Cato, *salvam esse rempublicam posse, stante urbe punica*, negaret; P. Nasica, *ne Carthaginis excidium romanis quoque rebus perniciem afferret, relinqui illam oportere* testaretur. Quod enim videbat, antiquos mores non iam paulatim exolescere, sed amore peregrinae luxuriae abiici expellique, verebatur, quod evenit, ne, remoto urbis aemulae timore, veluti vinclis exsoluta improbitas in omnia magnorum imperiorum vitia, et ex his in calamitates praeceps rueret. Carthaginis autem opes minores esse iudicabat, quam ut Romanis nocere possent; ampliores, quam ut deberent contemni. Atqui hoc ipsum Cato anceps esse reputabat, si morbis intestinis laboranti reipublicae, urbs antiquitus nobilis

§. 4. Fest. in *Pietat.* — Flor. II, 15. — Cic. Caton. c. 6. — Polyb. apud Vales. p. 153. — Plin. XXXIII, 11. — Sall. Hist. lib. I. — Plut. in Cat. mai. c. 51.

potensque, et rebus adversis non tam fracta, quam ad prudentiam et severitatem erudita, immineret. Senatui nequaquam facile erat statuere, utrius sententiae standum esset. Nam et maiorem imperii gloriam maioremque fructum inde redire videbant, si maximarum urbium domini, quam si eversores esse dicerentur; satisque prospiciebant, crebriora deinceps pertinacioraque domi futura certamina; neque socios magistratuum romanorum avaritiam superbiamque pari patientia perlaturos.

V. Vicit ad extremum propior metus, adiutus insuper invidia, quod, post duo gravissima bella, non modo stabat adhuc Carthago, sed valebat. Irritatos etiam maximopere Catonis artificio Patres ferunt, qui praecocem aliquando ficum in curiam intulit, quumque senatores magnitudinem pomi pulchritudinemque mirarentur, interrogavit eos, *quando demptum ex arbore putarent?* illis, *recens videri*, affirmantibus, *Atqui*, inquit, *tertium ante diem scitote decerptum Carthagine: tam prope ab hoste absumus.* His machinis expugnati Patres, quibus moris erat non nisi iusta bella suscipere, diuque ac multum considerare, ne quid temere decerneretur, quum in Capitolio coactus senatus esset, *bellum Poenis indicendum* censuere, *quod contra foedus naves haberent; quod extra fines exercitum duxissent; quod socio et amico populi romani arma intulissent; quod filium eius Gulussam, qui cum legatis romanis fuerat, non recepissent.* Hae inferendi belli causae in publicum sunt editae.

VI. Ad senatusconsultum faciendum quum ultro senatus inclinaret, magnopere quoque impulsum fe-

§. 5. Diod. apud Vales. — Vell. I, 12. — Plutarch. in Caton. c. 51 et 56. — Plin. XV, 18. — Appian. — Liv. Epit.

runt ab uticensibus legatis, qui, non exspectato adventu consulum (L. Marcius C. F. C. N. Censorinus, M'. Manlius P. F. P. N. iam inierant), se suaque omnia in populi romani fidem potestatemque dediderunt. Peracerbum id Poenis accidit, urbium libycarum post Carthaginem maximam, portu idoneo, passuum sex millibus paulo amplius distantem, odio superbae dominationis in tempore detegendo, rerum punicarum imbecillitatem desperatione sua prodidisse. Romae etiam, tanquam certe et facilis victoriae omen, accepta deditio est. Neque diutius moram nectere consules iussi, praeparatis omnibus Lilybaeum transiecerunt. L. Marcio classis evenerat: pedestrem exercitum M'. Manilius sortitus: equitum quatuor erant millia, peditum octoginta, lecta iuventus, quod ad uberem claramque militiam civium sociorumque maximae copiae concurrerant, plerisque ultro nomina dantibus. Hic exercitus quinqueremibus quinquaginta, hemioliis centum, vehebatur; aphractis praeterea, et cercuris, et onerariis permultis. Consulibus secreto mandatum, *ne quem bello finem, nisi diruta Carthagine, facerent.*

VII. Interea domi animis, ut in magnarum rerum exordiis consueverunt, ad religionum curam versis, decemviri, iussu senatus libris sibyllinis aditis, ex iis ediderunt, *Diti patri ludos faciendos ad Terentum* (loci ad Tiberim, haud procul Vrbe, nomen est), *quales ante centesimum annum, flagrante primo bello, punico celebrati fuerant.* Haec omnia quum Carthaginienses idem nuntius docuisset, qui et senatus-

§. 6. Appian. — Liv. Epit. — Polyb. Exc. Legat. 142. — Strab. l. XVII. — Diodor. apud Fulv. Vrs.

§. 7. Zosim. lib. II. — Val. Max. II, 4. — Zonar. — Liv. Epit. — Appian. — Polyb.

consultum belli indicendi, et classem iam profectam attulerat; maximis in angustiis constituti, quomodo praesentibus uterentur, deliberabant: ad bellum erant imparatissimi: aequas conditiones pacis omnes desperabant; ne iniquas quidem Vticensium factum reliquerat, a quibus praeventi, etiamsi urbem dederent, parum habituri gratiae ad promerendam misericordiam videbantur. Post multas secretas consultationes, consilium, quod ipsa necessitas suggerebat, tenuit; delectique sunt ex primoribus triginta, quibuslibet conditionibus pacem impetraturi: quem ad finem liberam eis agendi, quae ex usu publico viderentur, potestatem concedebant. Horum principes Gisgo, cognomento Strytanus, tum Hamilcar, et Misdes, et cum Magone Gillicas fuere.

VIII. De hac quoque legatione inter se commissi sunt, consuetum his certaminibus par, P. Nasica, et M. Cato. Cato, *neque revocari decretum de bello*, *neque admitti legatos*, volebat: Nasica obtinente, admissi sunt, et miserabili oratione, *urbem Carthaginem*, *agrumque*, *et omnia sua populo romano permittere* dixerunt. Non improbabile est, quod quidam sentiunt, minime hanc sententiam legatis aut populo carthaginiensi fuisse (neque enim prioribus bellis, quamquam ad extrema redacti, mentionem deditionis aut facere aut accipere sustinuerant): sed quia parum referre putabant, quantum promitterent, resilire a pactis, quamprimum occasio fuisset, atque interim praesens periculum quoquo modo avertere, certi. Revocatis in curiam oratoribus, senatus sententiam praetor exposuit: *quando ad optimum tandem consilium*

§. 8. Liv. Epit. — Diod. apud Fulv. Vrsinum. — Polyb. — Zonar. — Appian. — Diodor.

adiecissent animos Poeni, Patres ipsis libertatem, leges suas, agrum omnem, sacra, sepulcra, quidquid denique publice privatimve possiderent, concedere. Quae quum legati, ut in eiusmodi rebus satis optabilia, laeti audivissent, adiecit praetor, *ita compotes horum fore, si, antequam in Africam consules proficiscerentur* (triginta dierum spatio id tempus definitum est) *obsides trecentos ex senatorum aut seniorum liberis Lilybaeum misissent, et consulibus dicto audientes fuissent.* Quod postremum quamvis angebat homines, quam habiturum interpretationem esset nescios, tamen, quia potius sperari nihil poterat, confestim ad renuntianda acta in patriam renavigarunt.

IX. Senatus, auctore Catone, *insistendum proposito nihilominus*, censuit, misitque ad consules, *ut profectionem maturarent; neque aliter facerent, quam in urbe praesentibus senatus praecepisset.* Poenos tamen celeriores ad redeundum timor, quam Romanos ad solvendum cupiditas, effecerat: itaque, non exspectato die praestituto, cum obsidibus affuerunt. Nam Carthaginienses, cognito senatus responso, cetera quidem haud male per legatos peracta credebant; uno mirifice affligebantur, quod inter multa, quae Romani concessuros dixerant, omissa fuisset urbium mentio, quum alia nominatim referrentur. Ibi quidam inter eos Mago, cui Brutio cognomen erat, prudenter et animose monuisse fertur: *ex duobus temporibus deliberandi, alterum iam cessisse, alterum nondum venisse; nam et priusquam se suaque in ius et ditionem Romanorum dederent, quaerendum fuisse, quid imperaturi consules, quove consilio praetermissa urbium mentio esset: nunc nihil restare, nisi ut patien-*

§. 9. Liv. Epit. — Appian. — Polyb. — Diod.

ter ferant, quidquid imperatum fuerit, donec alterum illud tempus advenerit, ubi plura sibi sentientes iniungi, quam tolerare possint, iterum consultent, habere tale bellum, an facere imperata, malint.

X. Ita non dubitatum est diutius, quin mitti obsides oporteret; conquisitique trecenti ex principibus iuventutis, qui Lilybaeum aveherentur. Eos magna omnium tristitia dimissos referunt, prosequentibus propinquis necessariisque, miserabili praecipue matrum eiulatu, quae, matronalis decori parum inter hanc calamitatem memores, tanquam lymphatae discurrebant; modo liberos amplexu, modo naves, adhaerendo ancoris, praecidendo funiculos, retinentes: fuerunt, quas ipsas in aquas adigeret dolor, ut, quoad possent, natatu insequentes, velut postremo suorum adspectu potirentur: omnes profuso fletu, evulsis comis, percussis pectoribus suam pariter publicamque vicem miserabantur: nam et inter promiscuas querentium voces non defuere, quae praedicerent, *liberorum se suorum iacturam gratis facere, nullo inde ad patriam redituro emolumento.* Vt Lilybaeum venerunt, acceptos a legatis obsides Q. Fabio Maximo, qui praetor Siciliam regebat, tradidere consules; Poenisque dixerunt, *cetera, quae ad pacem pertinerent, Vticae se imperaturos.* Q. Fabius obsides in Vrbem misit. Consules navigarunt in Africam, exercituque iis in locis constituto, ubi olim P. Scipio castra habuerat, classis portum Vticensium ingressa est.

XI. Eius rei nuntio Carthaginem perlato, plena erant omnia luctus et timoris ob mala, quaeque passi, quaeque passuri erant; nec quidquam satis

§. 10. Diod. — Polyb. — Appian. — Zonar. — Oros. IV, 22.

expediebatur, nisi quod legandos constabat, qui a consulibus, *quid iuberetur*, exquirerent; *civitatem prompte facturam imperata*, pollicentes. Apud Romanos omnia consulto ad terrorem augendum praeparata erant. Tuba signo dato quum silentium factum esset, voce praeconis legati Carthaginiensium ad consulum tribunal iussi sunt accedere. Illi media per castra et dispositos utrinque cum erectis comptisque signis ordines, ut multitudo nosceretur, adducti, consules in suggestu excelso sedentes repererunt, legatis tribunisque circumstantibus. Ibi intervallo, quod in morem atticorum iudiciorum praetensis funiculis effectum erat, disclusi, silentium tenuere: donec a consulibus, *si quid vellent dicere*, iussi, de antiquis populi utriusque foederibus coeperunt commemorare, deductaque per Carthaginis ipsius antiquitatem, frequentiam, opes, et amplissimum terra marique imperium oratione, subiecerunt, *non iactantiae causa haec referri* (*neque enim suis temporibus eam convenire*) «sed ut nostris, *aiebant*, calamitatibus edocti, » praesenti fortuna sapienter atque moderate uta» mini».

XII. «Nam, ut quisque melior atque temperantior » est, ita rebus aliorum afflictis celerius movetur ad » misericordiam; sibique propitiam semper fortunam » fore confidit, sciens, in adversam aliorum nihil se » per inhumanitatem peccavisse. Et haec quidem vo» bis maxime digna sunt, vestraque religione, quam » uni omnium hominum sanctissime vos colere pro» fitemini. Quod si tamen mala quadam sorte nostra » in hostes inexorabiles incidimus, sic quoque satie» tas aliqua nostrarum miseriarum esse deberet: in-

§. 11. Polyb. — Appian. — Liv. XLV, 29. — Meurs. Lect. Attic. 60, 14.

» perium terrae marisque ereptum est; ademptae » naves; ferarum usu et venatione interdictum; obsi» des nobilissimi et olim et nuper dati; vectigalia, » quae ab aliis consueti eramus accipere, iusto tem» pore soluta. Et his quidem contenti patres vestri » fuere, quibuscum nostri bellaverant; foedusque » in has leges factum, ut inter socios amicosque, » pari utrinque religione firmatum. Atque illi, cum » bello positis inimicitiis, placitas semel conditiones » bona fide servavere: vos vero, quibus nec opposita » unquam arma sunt, quam quaeso temporum horum » noxam potestis coarguere?

XIII. « Ideone bellum, et priusquam audiremur de» cernendum, et priusquam indiceretur, inferendum » fuit, quia tributa ex fide solvimus? elephantos » non domamus? nihil contra foedus antiquum fa» cimus? an quia modo supra quinquaginta hominum » millia fame nobis perierunt? At gessistis contra » Masinissam bellum: gessimus enim, sed lacessiti, » sed coacti: diu enim patientissime quidlibet per» tulimus, vos reveriti: donec ille contra nos, solum» que, ubi educatus, ubi institutus est, nullum in» iuriarum finem faciens, regionem circa Emporium, » et, hac potitus, alias subinde aliasque invaderet, » ac ad hoc foederis vestri caput negligendum vi ac » necessitate nos subigeret. Haec igitur necessitas si » apud vos vel in causam armorum, vel in prae» textum invaluit, nos certe et publico praeconio » condemnavimus eos, qui Numidae vim repulerant, » et Romam oratores ad factum purgandum misimus; » postque paulo alios, quibus omnis potestas acci» piendi leges, quas imponeretis, commissa fuit.

§. 13. Zonar.

» Quorsum igitur classis tam instructa, quorsum » tantus exercitus adductus est, si, et quod commi- » simus, Poeni fatemur, et luere commissum arbitrio » vestro parati sumus? Nihil a nobis fingi, rebus » ipsis apparuit, quum obsides eius nobilitatis, tanto » numero, etiam ante diem dictam, quum frumentum, » a vobis his diebus imperatum, summo studio mi- » simus. Quae quum ita sint, nosque eiusdem sena- » tusconsulti partem alteram mittendis in tempore » obsidibus expleverimus, alteram ut vos expleatis » superest; quae, datis obsidibus, libertatem nobis » resque nostras reliquit ».

XIV. Haec loquuti conticuerunt. Tum L. Marcius, « Causas, » inquit, » belli, Carthaginienses, quum le- » gati vestri ab senatu intellexerint, quid opus est » exponere? Quod autem senatusconsulto satis a vo- » bis factum praedicatis, id vero argui iure debet. » Nam et senatusconsulto comprehensum, et a nobis » in Sicilia praedictum est, cetera mandata senatus, » Vticae nos edituros esse. De obsidibus quidem, » cum delectu et diligentia adductis, consilium ve- » strum laudamus; sed, si nihil praeterea praestari » creditis oportere, fallimini. Equidem si fraudu- » lenter pacem petitis, per occasionem rebellaturi, » non est nobis animus, calliditati vestrae arma, per » quae nocere possitis, relinquere: sin bellandi co- » gitationem omnem vere deponitis, iam aequis ani- » mis bellorum instrumento carebitis. Afferte igitur, » quidquid vobis publice privatimque armorum est, » telaque et catapultas; naves etiam, quas habetis, » tradite ».

§. 14. Appian. — Polyb. Excerpt. Legat. — Zonar. — Polyb.

XV. Non ausi repugnare Carthaginienses tantum, oraverunt, *cogitarent consules, quid futurum urbi suae esset, si, exsulibus castra in propinquo habentibus, inermis ipsa relinqueretur.* Nam Hasdrubal, qui post infelix cum Masinissa bellum capitis fuerat damnatus, collectis hominum viginti ferme millibus, bellum patriae intulerat. Responsum est, *securitatem gentis punicae senatui populoque romano curae fore*: missique ad exurendam classem, et accipienda arma quaestores consulum P. Cornelius Scipio Nasica, Cn. Cornelius Hispallus. Tantam armorum vim fuisse traditam, auctores quidam sunt, quanta toti armandae Africae suffecisset: illud relatione multorum constat, gravis armaturae millia ducenta, telorum innumerabilem copiam fuisse: catapultarum apud alios scriptores duo millia, apud alios tria inveni. Consulto fecerant consules, ut singula imperia seorsim ederent: ne, si tot res tamque graves simul iuberentur, Carthaginienses ad bellum praeoptandum adigi desperatione possent. Exarmatis quidlibet tuto iniunctum iri putantes, misere Carthaginem, qui delectos ex senatu arcesserent: iis se postremum eorum, quae faciunda essent, denuntiaturos. Venerunt triginta ex illustribus, quos ultro comitata est alia principum et sacerdotum manus, patriae discrimine anxia, et consules aspectu suo reverentiaque permotura ad misericordiam.

XVI. Hi omnes eodem, quo accesserant, cultu ad consules introducti, quum taciti adstarent, iterum consurgens L. Marcius (nam huius facundiae senior collega concedebat): *Quod obsidibus armisque traden-*

§. 15. Appian. Punic. — Diod. apud Fulv. Vrsin. — Flor. II, 15. — Pigh. Annal. — Oros. IV, 22. — Strab. lib. XVII, p. 833. — Zonar. — Diodor.

dis voluntati senatus celeriter et cum cura estis obsequuti, recte et ordine a vobis factum est, Carthaginienses, nunc, quia necessitatis minime verbosa est oratio, unum, quod restat, senatus mandatum, magno animo capessite. Vrbem aliam, ubicumque videbitur, sed decem minimum millia passuum a mari distantem, et sine muris, condite: nam hanc quidem Carthaginem solo aequare iussi sumus. Interrupit postrema consulis verba sublatus a Poenis ululatus, clamorque, qualis in gravissima eadem et inexspectata calamitate esse debuit: quum modo, manibus in caelum extentis, invocarent deos, doli, quo appetiti essent, ultores; modo, conversa in Romanos voce, multa et acerba increparent; sive exitium taedio vitae provocantes, sive mentem dolor eripuerat: nam et multa faciebant insanientibus solita; abiicere se in humum, pugnis atque capitibus verberare terram, lacerare amictus, ne ipsis quidem corporibus abstinere infestas manus: postremo, ubi iam fatigatus remiserat dolor, mortuorum instar sine voce, sine motu iacebant.

XVII. Attoniti ad haec Romani stabant, commiseratione et exemplo sortis humanae stupentibus animis: ipsi quoque consules indulgebant hominibus, in subita consternatione primum animi impetum male sustinentibus; guari, hoc habere magnas calamitates, ut statim quidem audaciam iniiciant mentibus, mox necessitate, et assuetudine ferendi, audacia in humilitatem vertatur. Quod etiam Carthaginiensibus tum contigit: quum enim aliquandiu taciti mala sua considerassent, indignatione deposita, cum ploratu et lacrymis vicem suam liberorumque et coniugum deflebant, ipsius-

§. 16. Liv. Epit. — Zonar. — Appian. — Diodor.
§. 17. Diodor. — Appian.

que patriae, et hanc, quasi audientem, nomine invocabant. At vero sacerdotes vocabula sacrorum numinumque ciere, ipsis quoque, tanquam praesentibus, communem interitum exprobrare; mixtusque et miserabilis luctus nunc privatas calamitates, nunc publicas, deplorantium, ipsos quoque Romanos hostium infortunio illacrymari coëgerat. Consules, et ipsi rerum humanarum instabile fatum gementes, severo tamen vultu finem et horum questuum exspectabant.

XVIII. Poenos ubi, lamentis paulisper cessantibus, res ipsa suae sortis admonuit; urbem exarmatam, copias domesticas exiles, sociales nullas, ne tempus quidem aut spem parandarum esse; contra liberos suos, arma, agrum in potestate hostium, Romanorum navalem pedestremque exercitum in oculis, Masinissam in lateribus, reputantes; omissa invidia tumultuque, infirmis adversorum solatiis, iterum ad preces confugerunt; et, qui praesentium nobilissimus erat, Hanno cognomento Gillas, impetrata dicendi venia, ita coepit: « Siquidem iisdem de rebus » iterare sermonem fas est, non ego de iure vobiscum » contendam, Romani; nam id quidem intempestivum » est miseris: sed tantum ostendam, si misericordia » velitis uti, nihil praeter rationem atque decorum » facturos esse. Nos enim Africae quondam marisque » domini, quum vobiscum de imperio diu certasse» mus, a Scipione victi, classem, elephantos, tributa » dedimus: per deos igitur, qui tum iurati sunt, » parcite nobis, parcite famae Scipionis, ne, socios » et amicos Romanis Carthaginienses fore, falso iura» verit: neque enim est, quod contra foedus istud

§. 18. Diodor. — Appian.

» peccaverimus; tulimus, dedimus, fecimus, omisi» mus, quidquid illo comprehensum fuit; praeterea » adversus tres reges, duos Macedoniae, unum Sy» riae, vobis auxilia misimus; neque reprehendatis, » si repeto, quae nuper etiam dicta sunt, quum a » nobis arma postularentur.

XIX. » Loquaces miseriae faciunt: et in ore sup» plicum quid validius esse commemoratione foederum » potest? aut ad quae potius argumenta confugere » nos aequum est, qui horum intuitu vobis potentiae » nostrae viriumque instrumenta tradidimus? Et sic » quidem vetera habent, quorum nobis sponsor » Scipio fuit: horum vero recentium pactorum au» ctores iidemque testes ipsi estis, consules. Petii» stis obsides; tradidimus lectissimos: petiistis arma; » tradidimus omnia: quod ne in captis quidem ur» bibus, nisi ultima necessitate metuque, obtinetur. » Moribus porro consuetudinique romanae credidi» mus: nam et senatus literis, et vos sermone confir» mabatis, suis legibus usuram Carthaginem, si ob» sides traderentur.

XX. » Dicetis, adiectum fuisse, ut, obsidibus tra» ditis, et alia, quae imperaturi essetis, praestarentur: » certe; sed unde rem tam incredibilem coniiceremus, » ut, quam Carthaginem in petendis obsidibus libe» ram fore dixissetis, eius excidium accessionem ac» ceptorum obsidum velletis facere? praesertim quum » ex eo tempore tot alia, frumentum, naves, arma » accepissetis; quibus omnibus prompte exhibitis, » quum iam sive delicto nostro, sive infortunio, » satisfactum esse putaremus, hoc adeo acerbum et » triste imperium additis, ut Carthago diruatur. » Quam profecto si vobis evertere fas est, qui pote» ritis libertati legibusque suis relinquere, quemad-

» modum facturos affirmatis? Et haec quidem erant, » quae tum de priori foedere, tum de praesenti, di» ceremus: quod si vero ne haec quidem audire su» stinetis, omittimus, omittimus omnia; quodque unum » relictum est infelicibus, lamentis, precibusque rem » gerimus. Et horum quidem amplissimam materiem » tanta nobis malorum vis suppeditat. Sunt enim eae » res in periculo, quarum nuda enumeratio humanum » pectus possit ad misericordiam flectere: urbs perve» tusta, deorum imperio condita, potens, nobilissima; » templa, quotquot in ea sunt (sunt autem permulta » et ornatissima), dicata numinibus, quae nihil uti» que adversum vos deliquerunt, quibusque ideo » solemnia sua religionesque non voletis adimere; » quemadmodum nec sepulcra parentationesque » mortuis invidebitis, quando neque ad hos odia ve» stra, aut supplicia, cupietis extendere.

XXI. »Quod si nostri quoque vos miseret (qui » enim alibi quietam liberamque sedem conceditis, » videmini misereri) parcite, quaesumus, iis, sine » quibus vivere non possumus: nec enim aris focis» que nostris, et foro, et Deae, quae curiae praesi» det, denique omnibus, quae homini grata et vene» randa habentur, superstites esse sustinebimus. » Adde, quod nullus iam vobis a Carthagine metus » superesse potest, ademptis navibus, elephantis, » armis. Si quis autem est, qui abunde tributum » misericordiae putet, quod alio loco, sed a mari » remotius, exstruere urbem sinimur, is non satis » aestimat, quam exiguum hoc esse possit solatium » populo nautico, maximam partem constanti ex in» finito mortalium numero, non aliunde, quam ex » re maritima, viventium. Quapropter aliam vobis » conditionem referimus, optabiliorem nobis, et ve-

» stro imperio minus invidiosam: ut hanc quidem » urbem, nullius ream maleficii, sinatis intactam; » nos vero, quibus alias conceditis sedes, iubeatis » interfici: sic enim fiet, ut hominibus succensuisse » videamini; non autem in fana, et Deos, et sepulcra, » et innocentis urbis aedificia, improbabilem iram » effudisse.

XXII. » Quam equidem saevitiem ultro deprecatur » fama pietatis et virtutis, quam omnibus in operibus » vestris quaeritis, Romani: eoque semper, ut quos» que populos armis superastis (superastis autem » quam plurimos), studium vobis fuit, ut mansue» tudinem vestram moderationemque orbi terrarum » approbaretis. Ne igitur, per Iovem ceterosque » deorum, cum alios, tum qui Carthaginem adhuc » habitant, ne, inquam, odiorum erga nos liberosve » nostros memineritis; neve vestram ipsi gloriam in » nobis primum sinatis intercidere, si partam tot » monumentis clementiae existimationem tali facinore » polluatis, quod et factu fuerit saevum, et auditu » horrendum, cuiusque ne quidem exemplum ha» ctenus ullum humana vita tulerit. Quum enim et » Graeci et barbari bella multa gesserint, multa vero » et vos, Romani, nemo tamen unquam urbem exci» disse memoratur, quae et ante pugnam submiserit » manus, et arma, obsidesque principum liberos » tradiderit, et quamcumque mulctam aliam morta» litas invenire aut pati potest, subire parata fuerit.

XXIII. » Per igitur, vos, iurata foederibus numina, » per conditionem humanitatis, et formidandam feli» cibus Nemesin, obtestamur, ut et vestram fortunam » habeatis reverenter, et nostram supra modum ne » oneretis. Quod si vobis certum est lacrymis pro » urbe deprecantium non moveri, at, ut Romam le-

» gatos mittamus, concedite: nihil hic, puto, petitur,
» quod ullo pacto vobis molestum esse queat: quidquid in eo negotio grave incommodumque erit, id totum nostrum erit: temporis haud magna mora postulatur; intra quod nostros quidem animos incerti eventus torquebit acris exspectatio; vobis autem patrandi, quae voletis, tum quoque manebit eadem facilitas, sed accrescet interim pietatis et clementiae fama ».

XXIV. Haec proloquutus Hanno finem dicendi fecit. Consules totum hominis sermonem immoto vultu exceperant, ut appareret, nihil eorum, quae peterentur, concessuros. Tum L. Marcius, « de senatus quidem voluntate, » inquit, « quid opus est saepius loqui? illius arbitrium fuit, nostrum obsequium est: neque differre ulterius possumus, quod iam factum oportuit. Et quidem si haec tanquam hostibus imperarentur, nihil, nisi iussa et parendi necessitatem, adhiberi decuit: nunc, quia communis utilitatis habita est ratio, et magis etiam vestrae, non me pigebit rationes adducere, ut persuasi potius eadem, quam coacti, malitis. Istud mare conspectu suo pristinae potentiae admonens, ad delinquendum, et ex hoc ad poenam delictorum, vos praecipitat. Per hoc et invasistis Siciliam, et perdidistis; navigastis in Hispaniam, et eandem amisistis: inter foedera negotiatoribus insidiati estis, civibus romanis maxime, quos etiam, ne deprehenderemini, demersistis; donec, patefacto scelere, mulctati a nobis Sardiniae possessione estis: ita per hoc idem mare et Sardinia vobis periit. Eius enim haec natura est, ut, quoniam ad opes cele-

§. 24. Cic. de Offic. I, 2.

» riter adaugendas nihil est quaestuosius, quibus » plurimum lucri contulit, plus semper desiderare » cogat.

XXV. » Atque hoc et Atheniensibus accidit, donec » classibus studuerunt, ut parvo temporis spatio tol- » lerentur, caderentque. Similes sunt enim merca- » toriis maritimi quaestus, in quibus neque lucro » ferme, neque detrimento, mediocri locus est. Illos » equidem, ut scitis, imperio adblandiente, in Sici- » liam usque pertraxit cupiditas; neque prius missos » fecit, quam omni potentia exuti, navesque et portus » victoribus tradere, praesidium in urbem accipere, » muros longos suis manibus diruere coacti, quasi » mediterranei victu moribusque esse coeperunt; per » quam deinde mutati status tranquillitatem diutissi- » me servata est civitas. Constantior enim, Carthagi- » nienses, in continenti hominibus vita est, quae, » per agriculturae labores silentio traducta, minorem » forte quaestum, sed certiorem atque securiorem » exhibet. Mihi quidem civitas maritima similis omni- » no navigio videtur, quod non minus exposita pe- » riculis et mutationibus, quam istud ventis flucti- » busque, sit: urbes autem mediterraneae, quemad- » modum ipsa terra, rariore motu et clementiore » conquassantur. Hanc ob causam veteres quoque » regiae omnes mediterraneae erant; et ob hanc » maxime creverunt opibus, ut Medorum, Assyrio- » rumque et Persarum, aliarumque gentium historiae » testantur.

XXVI. » Sed regia quidem exempla, quae parum » ad vos hoc tempore attinent, praetermitto: vos » autem Africam vestram intuemini, ubi vobis lice- » bit deligere vicinos, quos optaveritis; simul aberitis » a conspectu eorum, quae animos vestros recorda-

» tione praeteritorum excruciant; nunc enim, quoties » vacuum navibus mare adspicitis, navalium, quas » habuistis, copiarum magnitudinem cogitatis, et re- » portatas ex loginquis regionibus manubias, et » portuum, navalium, armamentariorum magnifi- » centiam: iam vero, quae sunt in moenibus vestris, » receptacula exercituum, equorumque et elephan- » torum stabula, quaeque iuxta exaedificata sunt » horrea, quarum vobis rerum monumenta sunt, » quidve aliud possunt, quam ut dolorem in mentibus » vestris excitent, desideriumque, si qua possitis, » eandem potentiam gloriamque recuperandi? Re- » medium vero amissorum nullum est oblivione cer- » tius: at haec contingere vobis nequit, nisi oculos » ab eorum conspectu abstraxeritis. Hoc autem a me » verissime dici, argumento est ipsa experientia: nam » saepius veniae pacisque facti compotes, his negle- » ctis, priorem fortunam repetivistis. Quo animo si » adhuc estis, imperiumque affectare pergitis, tem- » poribus insidiantes, certum est indigere vos huius- » modi urbe, talibusque portubus, et navalibus, et » moenibus castrorum in formam dispositis: sed » haud minus certum est, nos hominibus hoc modo » affectis parcere non debere. Sin vero cupiditatem » imperii bona fide ponitis, et retenta, quae vestri » iuris est, Africa, cetera populo romano vere per- » mittitis; agite, omisso, quod alienae iam ditionis » est, mari, vestra in terra statuite urbem, ut, » quam verbis praefertis, obedientiam ipso etiam opere » factoque demonstretis.

XXVII. » Neque enim est, ut sacrorum, et pena- » tium, et fori, et sepulcrorum vicem deflere fingatis: » nam delubra quidem et sepulcra non movemus; » licebitque sacrorum et parentandi causa eo acce-

» dere; cetera vero diruamus; neque enim navalibus » immolatis, neque parentatis moenibus: domos au» tem et alia sacra, promptum erit vobis, ubicumque » eritis, condere: quod ubi factum fuerit, parvo post » tempore et haec vobis erunt patria; plane ut olim » iis, quae Tyri erant, relictis, hic in Africa alia » instituistis, eademque nunc patria vocatis, quae » tum recens comparata fuerunt. Sed, ut compendio » dicam, vel hinc cognoscetis, nullo nos odio, sed » quia concordiae securitatique communi consultum » cupimus, haec praecipere: quod Albam quoque, » minime hostilem urbem, immo antiquam patriam, » communis utilitatis gratia diruimus, civesque Ro» mam transtulimus; cuius rei neutrum populum » poenituit.

XXVIII. »Id quoque vanum fuit, quod turbam » hominum victum ex mari quaerentium allegastis: » nam et his prospectum satis est, poteruntque fa» cili negotio ad exportandos importandosque fructus » opportunitate maris uti, non ultra ab eo, quam » ad decimum lapidem, remoti; quum nos ipsi, qui » haec praecipimus, passuum duodecim millibus » quingentis absimus. Locum autem vobis indulge» mus, quem legeritis, ubi libertate legibusque salvis » habitetis. Hoc enim est, quod ante quoque dixi» mus, civitatem vobis liberam mansuram, si impe» rata fecissetis. Vos enim, non solum atque aedificia, » Carthaginem esse arbitramur». Quum, verbis hactenus factis, consul obticuisset, videretque sibi nihil a Poenis metu exsternatis responderi, adiecit, *quae ad persuadendum consolandumque facerent a se dicta*

§. 27. Appian. — Diodor.
§. 28. Diodor. apud Fulv. Vrs. — Appian.

esse; ceterum senatus imperio, et quidem sine mora, parendum: abirent igitur, et haec renuntiarent suis civibus: adhuc enim legatos videri.

XXIX. His dictis, quum a lictoribus submoverentur, prospicerentque animis tumultum, qui renuntiata hac legatione Carthagini esset futurus, rursum dicendi veniam petiverunt; introductique dixerunt, *videre se mentem consulum inexorabilem, neque potestatem sibi concedi Romam mittendi oratores*: « ne ad vos quidem, » inquiebant, licebit per nostrum populum reverti, » qui tristissimae rei nuntios, priusquam sermonem » absolverimus, discerpet. Rogamus autem, non no» stram vicem solliciti, quos paratos ad perferenda » omnia videtis, sed ipsius patriae cura, si forte co» minus admoto armorum terrore cogi ad obsequium » possit: ut interea dum proficiscimur domum, clas» sem in conspectum urbis adducatis; ut simul a » nobis audiens imperia vestra, simul vos ad exse» quendum instructos conspiciens civitas, ad su» beundam hanc necessitatem animum, si potest, » inducat. Huc enim calamitates nostrae nos propu» lerunt, ut ipsi adversus patriam classes vestras ad» vocemus ». Id quoque gratificati sunt consules, et L. Marcius quinqueremibus viginti adnavigans, haud procul urbe oberrabat. Legatorum autem pars, quo cuique melius visum, desperatis patriae rebus, diffugerunt: alii manserunt in romanis castris; plures domum silentio regrediebantur.

XXX. At in urbe magna hominum multitudo muros compleverat, cunctationem eorum increpantium, comasque prae dolore vellentium: alia manus impatiens morae extra urbem procurrerat; quae ubi in legatos

§. 29. Diodor. — Zonar. — Appian.

incidit, avida noscendi quae afferrentur, postquam moesto vultu incedentes vidit, frontem manibus pulsans, modo ab universis, modo a singulis, ut quibusque familiaritas, aut notitia erat, quod actum esset, requirebant. Vt vero respondit nemo, ipsum hoc silentium pro dirissimo nuntio accipientes, ut certo in exitio complorabant: quorum audito gemitu, qui in moenibus constiterant, quidquid afferretur, acerbum esse interpretati, pari et ipsi luctu insonuerunt. Iam vero postquam ad portam ventum, adeo densa incubuit turba, ut paene conculcati laceratique inter diripientium percontantiumque manus legati fuerint: donec, *senatui prius indicanda, quae ferrent*, exclamarunt. Statim discedere via plerique: pars ultro submovere restitantes, ut eo celerius desiderio suo satisfieret. Ibant legati modo capita ferientes, modo sublatis in caelum manibus invocantes quidquid deorum in mentem venerat; donec in senatum introgressis, illoque considente, submota turba curiam circumstetit.

XXXI. Tum, legati ut primum exposuerunt consulum iussa, clamor ortus est in curia, qui statim foris a populo exceptus auctusque: illis deinde narrare pergentibus, quid ipsi pro iure Carthaginis, aut misericordiae movendae respondissent, quibusque verbis veniam mittendae Romam legationis orassent; iterum altum in curia silentium erat, universis exitum rei anxia quiete opperientibus: ad hoc exemplum et consistens in foro plebs tacebat. Vt vero cognitum est, ne legationis quidem impetratam potestatem esse, denuo ingenti eiulatu curia personuit; quo excitata plebs, non ultra dilationem ferens, irrupit et ipsa,

§. 30. Diodor. — Appian. — Suidas in Οττευομένη.

impetuque et furore, qualis bacchantium mulierum esse solet, cuncta permiscuit.

XXXII. Non enim iam ullo dignitatis aut meritorum respectu reliquo, quidam invadebant auctores sententiae, qua obsides erant dati; primosque hostilis doli architectos increpantes excruciabant, lacerabantque: alii pari crudelitate vexabant eos, qui arma tradenda censuerant: nec deerant, qui legatos lapidarent, ut ferales nuntios, raptarentque per urbem corpora: statimque furentis vulgi impetus in Italici generis homines incubuit (erant autem adhuc ibi, ut in subito improvisoque malo, plures); in quos varia immanitate saevientes, *poenam se ab his obsidum, et armorum, et totius romanae fraudis repetere*, dictitabant.

XXXIII. Ita commota urbe, plena omnia luctus simul, et irae, et timoris, et minarum erant: strepebant viae clamoribus carissima quaeque nominibus cientium: in templa, tanquam asyla, confugiebatur; ibidem convicia ingerebantur numinibus, *quibus ne ad sui quidem defensionem ullae vires essent:* multi, quum in armamentaria se intulissent, vacua videntes, ploratum edebant; alii, ad navalia decurrentes, absentiam navium querebantur, quas hominibus perfidis tradidissent: erant, qui nomina elephantorum, tanquam adhuc praesentium, inclamarent: inter haec maiores suos seque ipsos exsecrabantur, quod elephantos, naves, tributa, arma dedissent, quos una cum patria armata potius extrema quaeque pati decuisset. Inflammabant amentium iras matronae, quarum liberi traditi Romanis obsides fuerant, tragicarum Erinnyum instar crinibus passis urbem cum

§. 32. Zonar. — Appian..

ululatu pervagantes, ut in quemque incurrerant, *liberos ab amplexu matrum raptos, spretasque miserarum preces*, exprobrabant: tum insanos in cachinnos effusae, ita meritis vindictam hanc deorum gratulabantur.

XXXIV. Non multos, ut ex tanto numero, vidisses, qui mentis adhuc compotes crederentur: iis tamen claudere portas urbis curae fuit, et, quia catapultae deerant, ad arcendos aggressores vim lapidum in moenia comportare. Eodem die, ut primum aliqua senatus esse forma potuit, decretum de gerendo bello factum est: ad quod quia praesidia omnia deerant, uno praeconio servos omnes ad libertatem et militiam vocari placuit: proxima de exsulibus cura fuit; quorum dux Hasdrubal, exercitu viginti millium stipatus, haud procul urbe consederat: ad hunc missus est, qui rogaret, *ut iniuriarum, quas necessitate coacta patria intulisset, oblitus, Carthaginiensium imperator rebus foris gerendis esse vellet.* In urbe cum imperio esse iussus alius Hasdrubal, Masinissae filia genitus.

XXXV. His ita constitutis, iterum legarunt ad consules, petitum, *ut induciae triginta dierum mittendis Romam oratoribus concederentur.* Qua re tum quoque denegata, prorsus inaudita audacia infremuit civitas; adeoque sunt accensi omnium animi, ut *vel in defensa patria victuros sese dicerent, vel in defendenda morituros.* Itaque statim delubris omnibus aliisque amplioribus aedificiis in officinas publicas versis, viri, feminae, pueri, senes, non die, non noctu intermisso

§. 34. Liv. Epit. — Flor. II, 15. — Zon. — Appian.
§. 35. Zonar. — Oros. IV, 22. — Strab. lib. XVII, p. 833. — Front. Strat. , 7. — Flor. — Plut. de vitando aere alieno, cap. 3. — Appian.

labore, armis fabricandis insudabant: et, ne quod tempus ab opere vacaret, dimensum non simul, sed per partes, suo quisque tempore accipiebat. Hoc studio quotidie scuta efficiebantur centena quadragena; gladii treceni; tela, quae machinis mittuntur, millena; tragulae et lanceae quingenae: tum catapultarum quantum poterat: ad quas tendendas quia funiculorum erat inopia, primum ancillas raserunt, ut ex earum capillis torquerentur; mox etiam matronae crines suos hunc ad usum contulere: ferro deinde et aere, cuius antiquitus vis magna in thesauris publicis superfuerat, deficiente, statuas conflatas, et pro viliore metallo aurum et argentum adhibitum, reperio.

XXXVI. At ex diversa parte consules, sive ut poenitentiae spatium furentibus darent, sive urbem inermem, quandocumque libuisset, capi posse existimantes, adhuc cunctabantur: quod enim notae erant necessitates Carthaginiensium, eventurum credebant, quod solet, ut qui pro atrocitate rei plurimum indignationis statim conceperant, re diligentius expensa ad obsequium timore descenderent: praesertim quum etiam Carthagine quendam, ut de alia re dicturum, surrexisse comperissent, qui, ad praesentem civitatis fortunam oratione deflectens, *inermi populo, quod ex malis minimum foret*, dixisset *eligendum*. Verumtamen spes sua falsos, etiam Masinissae superbia taedio et dolore affecit. Ferebat enim iniquo animo, quod, vincendae Carthaginis quum ipse causa fuisset, victae titulum Romani occupatum ibant: ne quidem, ut antea facere consueverant, re cum ipso communicata: postremo, quum sibi debellandum Hasdrubalem

§. 36. Zonar. — Appian.

poposcisset, non fuerat auditus. Quapropter consulibus ad pertentandum eius animum auxilia postulantibus, *missurum*, ait, *ubi vidisset opus esse*: neque multo post misit quaesitum, *an aliqua re indigerent.* Consules, elato regis animo offensi, praeterea diffisi, tanquam irato, nihil responderunt, nisi *petituros, quum eguissent.*

XXXVII. Et tamen commeatu non admodum amplo utebantur, quum tantum Adrumeto, et Lepti, et Vtica subveheretur, duobusque obscuri nominis oppidis, Saxo et Acholla: nam cetera quidem Africa tota Hasdrubalis erat; isque res necessarias inde mittebat Carthaginem. Quum haec paucos intra dies sic gesta fuissent, ambo consules ad urbem punicam adduxerunt copias, oppugnandique fecerunt initium. Sed antequam obsidionis eius acta narrem, situm antiquae Carthaginis, qualis, quo tempore oppugnabatur, fuit, partesque urbis praecipuas, operae pretium est, eorum, qui hanc historiam legent, oculis spectanda proponere.

XXXVIII. Igitur Magna Carthago sita fuit in spatiosi sinus intimo recessu, in peninsulae figuram annexa continenti: cervix, quae inter duo maria protenditur, non ultra trium millium passuum latitudinem patet: ipsa peninsula quinque et quadraginta millia in circumitu habet, quod totum spatium muro erat permunitum. A cervice lingua passus circiter sexaginta lata in longitudinem haud exiguam occasum versus procurrit, quae inter mare et paludem rupibus praealtis cincta non nisi simplici lorica ad tutelam sui egere visa fuerat, sed qua meridiem terramque

§. 37. Strab. lib. XVII, pag. 832. — Appian. — Liv. Epit.
§. 38. Strab. lib. XVII. — Appian. — Oros. IV, 22. — Iustin. XVIII, 5. — Diodor. lib. XXXII.

spectabat locus, ubi Byrsa quoque fuit, arx Carthaginis, triplex fuit murus circumdatus, in altitudinem triginta cubitorum, qua propugnacula et turres non erant additae; his enim ad alios quoque cubitos decem crescebant moenia: quorum turres binum maxime iugerum spatio inter se distabant, ad contignationes quatuor eductae, pedum triginta altitudinem habentibus fundamentis.

XXXIX. Ipsa moenia binis distincta tabulatis: interius cava recipiendis elephantis stabula erant structa, adiectis etiam horreis ad pabula ipsorum asservanda. Similiter in superiore spatio stabulare poterant equorum millia quatuor, cum suo et ipsi penu. Praeterea militum ibidem erant cubilia, quae peditum viginti milia caperent, equitum quatuor. Tantus hic apparatus solo moenium spatio continebatur. Sic tota eorum latitudo ad duos et viginti cubitos pertinebat. In tam accurata munitione urbis unus tantum angulus, qui ex muro praeter linguam, de qua dixi, ad portus deflectebat, infirmus erat, et iam inde ab initio neglectus.

XL. Portuum autem hic erat situs, ut ex altero in alterum navigari posset, et a mari venientibus aditus esset passuum septuaginta, qui catenis ferreis claudebatur. Prior horum portuum negotiatoribus patebat, multisque et varii usus tabernis erat instructus: in interiore iacebat insula rotunda, cui *Cothon* erat nomen (quasi parvam diceres), crepidinibus magnis et ipsam et portum continentibus: in his crepidinibus loca erant manu facta recipiendis navibus, quarum ibi stare ad ducentas viginti poterant: et supra ipsa

§. 39. Strab. — Appian. — Diodor.
§. 40. Strab. — Appian. — Zonar.

navium receptacula structae erant cellae, quibus armamenta et supellex nautica clauderetur: ab uniuscuiusque stationis lateribus prominebant columnae operis ionici, speciem porticus undique reddentes visentibus. In ipsa insula tabernaculum erat praefecto classis, unde signum tuba dabatur, et praeco edicebat, et praefectus ipse prospiciebat: nam in primo portus ore quum posita esset insula, sic ea praetendebatur, ut in mare prospectus praefecto late pateret, et contra adnavigantibus interiora portus visu impenetrabilia essent: ne intrantibus quidem negotiatoribus statim in conspectu erant navalia; duplici enim muro cingebantur: et in urbem accedere ex suo portu mercatores per aliam viam poterant, quam quae per navalia ducebat. Haec antiquae Carthaginis forma fuit: qua in urbe tum temporis hominum ad septingenta millia numerabantur: cuius adhuc imperium trecentae per Africam urbes agnoscebant.

XLI. Sed romani consules nihil aliud, quam exarmatam esse, cogitantes, minimi laboris expugnationem eam futuram arbitrabantur: ideoque nulla de re, nisi scalis comparandis, solliciti, his effectis ad oppugnandam urbem proficiscebantur; partibusque inter se divisis, Manilio quidem a continente per cervicem fossa implenda, loricaque super fossam, et deinde murus sublimior superandus evenerat. L. Marcius ad infirmum muri angulum ex terra simul navibusque scalas admovebat. Nihil tam contra opinionem evenire cuiquam potest, quam quod eo tempore consulibus romanis evenit, cum muro tantum et inermibus perculsisque defensoribus negotium sibi futurum ratis: ergo ubi novis armis instructa manus

§. 41. Zonar. — Appian.

ubique se obiecit, fortissime pro moenibus propugnans, inopinata re perterriti retrocesserunt: renovata deinde impressione, cum nihilo magis profecissent, Carthaginienses quidem confirmati sunt animis. Consules autem metu Hasdrubalis, qui a tergo ipsorum supra paludem, haud longe a Romanis, cum exercitu consederat, bina et ipsi castra munire sunt aggressi; L. Marcio supra paludem sub moenibus urbis, Manilio in ipsa cervice ducentis ad continentem viae, vallum iacientibus.

XLII. Per eos dies L. Marcius, machinis opus esse videns, materiae cedendae causa paludem traiecit. Sed immissus ab Hasdrubale praefectus equitum Himilco, cui Phamaeas cognomen, acer iuvenis, ad quingentos eorum, qui in opere erant, occidit, armaque multa (cuius rei penuria maxima tum laborabant Poeni) cepit. Asportata tamen materiae vis est, quanta parandis, quae desiderabantur, machinis sufficiebat: quibuscum iterum adorti sunt urbem ambo consules, iterumque re infecta discesserunt; quippe Manilius, quia terra oppugnabat, quum magno labore vix loricae oppositae partem deiecisset, nihil ultra tentare ausus, abscessit. L. Marcius, aggerato margine paludis iuxta linguam, quo plus ad machinas admovendas esset spatii, duos adhibuit vastae molis arietes, quorum alter a sex millibus peditum impellebatur, alter a navalibus sociis: his praefecti triremium, militibus tribuni praeerant. Sic inter diversa genera oppugnantium, aemulatione virtutem stimulante, pars aliqua muri cessit, ut iam interiora urbis conspicerentur. Sed plus auxilii Carthaginiensibus in animorum firmitudine, quam in moenibus fuit.

§. 42. Zonar. c. 47. — Appian.

XLIII. Repulsis ergo, qui conati fuerant irrumpere, collapsam muri partem noctu instaurare coeperunt: deinde considerato, neque noctem operi sufficere, neque recentes et udos adhuc muros Romanorum machinis resistere posse, ad has corrumpendas eruptionem per ruinas fecerunt, aliis arma, aliis nihil praeter faces accensas ferentibus: et incendi quidem machinae non potuere, accurrentibus ad arcendum hostem Romanis: inutiles tamen sunt redditae; et militum aliquis numerus desideratus. Orta luce, Romanos impetus cepit in urbem perrumpendi, qua nondum commissa murorum latera ostentabant iter; nam aream quandam intus videbant, in qua explicari acies posset: ibi Carthaginienses instructi stabant, armatis in fronte, post hos inermibus collocatis, qui fustes et saxa portabant: circum aedes quoque vicinas magnum disposuerunt numerum, qui a lateribus irrumpentes incesserent. At Romani magis etiam hoc spectaculo animabantur, pudore quoque incitante, ne ab inermibus contemni paterentur. Itaque duo tribuni militum cum cohortibus alacriter intulerunt signa. Sed P. Scipio Aemilianus, quam in quarta legione tribunum consul Manilius adduxerat, altiore consilio rei difficultatem mensus, introire suos vetuit, et plures in partes divisos circa murum constituit: quumque pellerentur, ut praeviderat, Romani, recipiebat eos; hostemque cupide incumbentem, obiecta recenti armatorum manu, a persequendo deterrebat. Ista res Scipioni prima earum, quas ad Carthaginem gessit, patefecit ad gloriam iter, quod eventura certius acutiusque, quam ipse consul, providisset.

§. 43. Appian. — Zonar. cap. 47. — Liv. Epit. — Cic. Somn. Scip. — Oros. IV, 22.

XLIV. At Romanos angebat tum irriti incepti pudor, tum alia non pauca incommoda: neque enim longius a castris ad varios usus Hasdrubalis et Phamaeae metus sinebat digredi; nec auxiliis Masinissae sublevabantur: et Marciana castra, stantibus et graveolentibus aquis imposita, morbo tentabantur: neque liberum ex mari cursum imminentia urbis moenia permittebant. Haec L. Marcium ex loco, quem castris ceperat, in mare transferre classem coëgerunt. Carthaginienses, observato, qui mare versus ferebat, vehementi vento, scaphas, sarmentis stuppisque repletas, sub muris, donec videri ab hostibus non poterant, redentibus potrahebant: deinde ubi flexere sinus, et iam in conspectu Romanorum erant, sulfure ac pice perfusas, igne iniecto ventis permiserunt. Atque illae velorum et flammae impetu in classem Romanam momento delatae, non ita multis effugientibus navibus, ceteras exusserunt. Iamque comitiorum tempus instabat: quorum causa profecturus domum consul Marcius, quum obiter maritima loca vastare vellet, nullum memoria dignum eventum habuit; nisi quod Aegimurum (inter Siciliam et Africam insula est) praetervectus, deinde subito reversus, in potestatem redegit.

XLV. Sed Carthaginienses, discessu alterius consulis dimidiato timore, Manilium acrius audaciusque infestabant. Semel noctu facta eruptione, fossam adversus se ductam, per tabulas, quas eum ad usum portaverant, superarunt, vallumque aggressi sunt convellere. Iamque in magna consternatione res exercitus erant, nocte tumultum augente, et morante

§. 44. Appian. — Liv. Epit. — Zonar. — Strab. lib. XVII, p. 834.
§. 45. Liv. Epit. — Appian. — Zonar.

consilia ac imperia; quum P. Scipio, cum equitibus per aversam ab hoste portam egressus, terrorem iniecit Poenis: quorum quum haud pauci, maxime ex inermibus, cecidissent, reliqui recessissent intra muros, P. Scipio servatorum eo tempore castrorum praecipuam gloriam tulit. Ab hoc proelio timidior factus consul maiori diligentia castra communiit, loco valli muro circumducto, et ad mare castello excitato, quod appellentibus cum annona onerariis praesidium esset.

XLVI. Inde in mediterranea loca suscepit expeditionem, lectis ad hoc decem peditum, duobus equitum millibus, ibatque per agros hostium populabundus: hoc instituto, ut quoties lignatum, aut pabulatum, frumentatumve pars copiarum emitteretur, tribuni militum, sua quisque vice praeessent. Id quoque Scipionis famam comparatione ceterorum illustravit. Cum Phamaea negotium erat, viro perstrenuo, qui aetate et audacia promptus, cum equis parvis et celeribus, ad famem sitimque ferendam assuefactis, si modico interim gramine reficerentur, omnia quotidie intuta infestaque Romanis efficiebat. Saepe longissime abesse creditus, in propinquis arbustis, vallinmve confractibus latitabat: unde simul alicubi remissum aliquid neglectumve senserat, in morem aquilae provolabat; damnoque, quanto poterat, dato, priusquam circumveniri posset, iterum dilabebatur. Sed idem, quoties Scipionis esse vices senserat, nusquam comparebat. Is enim nunquam aliter, nisi instructa velut ad proelium acie, iter faciebat: deinde quum ad campum, quem demessurus venerat, accessisset; ante omnia equitum et gravis armaturae

§. 46. Zonar. — Appian. — Suidas in Ἀν' ἑκάστην et in Ἀψύχως.

firmis stationibus cingebat locum: cum reliquo equitatu ipse continuo obibat messores, et si quis secretus ab aliis, aut extra praesidia vagatus deprehenderetur, eum severe castigabat.

XLVII. Horum quum Pharmaeas nesciret nihil, hunc solum ex omnibus timebat aggredi: quod ubi in morem, et ex more in famam vertit, invidia correpti ceteri tribunorum, *Phamaeam, ob avitum hospitium, quod ei cum Scipionibus esset, a lacessendo Aemiliano abstinere,* comminiscebantur. Sed nimirum frustra premit virtutem invidia; quod illa semper sui similis, et in quasvis occasiones prompta, saepe invenit gloriae locum, ubi haec nullum invenit calumniae. Igitur nequidquam oppugnata Scipionis fama apud militem, apud hostem quotidie fiebat clarior, quum non modo suis laudibus, sed etiam vitiis inimicorum commendaretur. Afris enim in castella turresque, quarum ea in regione magnus erat numerus, confugientibus, reliqui tribuni fidem dabant se dedentibus, fallebantque: at Scipio magna salutis eorum cura domum illaesos deducebat; unde postea nemo se Romano cuiquam, nisi praesente Scipione, dedere voluit: tantum brevi tempore tam apud cives, quam apud hostes, virtus eius fidesque incrementum gloriae habuit.

XLVIII. Post hanc expeditionem, quum Carthaginem ad castra revertisset consul, castellum Romanorum, quod ad tutelam navium exaedificatum erat, noctu a Poenis oppugnatum est cum maximo clamore, quem non pugnantes modo, sed etiam qui relicti in urbe fuerant, ad distrahendum hostem tollebant;

§. 47. Suidas in διαζηλοτυπούμενοι — Appian. — Diod. apud Val. c. 48. — Zonar. — Liv. Epit.

§. 48. Liv. Epit. — Appian. — Zonar. cap. 49.

processeratque ipsis inventum suum, ni Scipio in exercitu fuisset: quippe consul ancipiti tumultu, quod periculum et ubi esset dubitans, ne hostilibus insidiis daret locum, suos in castris continebat. Scipio autem, assumptis equitum haud amplius duabus alis, cum accensis facibus accurrit, edicto suis, ne quis per tenebras cum hoste concurreret, sed tantummodo cum facibus obequitantes, multitudinis speciem Poenis, et tanquam aggressuri metum facerent: hoc commento perturbatis hostibus, et in oppidum refugientibus, castellum periculo liberatum est.

XLIX. Consul, quum hinc frequentibus Poenorum eruptionibus, inde incursu Hasdrubalis nocte dieque fatigaretur, in hunc convertere impetum statuit; eo devicto, cetera sibi ad victoriam proclivia fore arbitratus. Nepheris erat castellum, situ et opere permunitum, ad quod castra habebat Hasdrubal: dissuadebat expeditionem Scipio, quod per iniquum saltum, superioribus ab hoste locis occupatis, eundum esset; verum victus diversa per invidiam suadentium consiliis, ipse quoque iter est ingressus. Minus iam passibus quadringentis ab hoste aberant, quum amnis se obiecit, qui castra Hasdrubalis petentibus transeundus erat.

L. Ibi quum agmen necessario constitisset, iterum institit Scipio, ut reverterentur, *alia occasione aliisque artibus adversus Hasdrubalem opus esse*, dictitans: reliquis autem tribunis magno studio repugnantibus, *timiditati*que *rem similiorem quam consilio*, *futuram* dicentibus, *si conspecto hoste retrocederent*, *idque nec impune facturos*, *illo terga tanquam fugientium con-*

§. 49. Liv. Epit. — Appian.
§. 50. Liv. Epit. — Zonar. — Appian. cap. 41.

temptim invasuro : iterum petiit, *ut saltem castra citra amnem ponerent, quo si pellerentur*, quod omnino futurum affirmabat, *receptus tamen esset, sic quidem nec fugae locum habituris.* At illi hanc quoque sententiam irridebant; fuitque, qui minaretur, *abiecturum se gladium, si quidem non consuli Manilio, sed tribuno Scipioni, parendum esset.* Manilius igitur, vir nec alias multae in bello experientiae, confirmatus plurium sententiis, transcendit flumen. Cui quum occurrisset Hasdrubal, magna utrinque caedes facta est, donec Hasdrubal omissa pugna in castellum se recepit, ubi ex tuto tempus observabat turbandi regredientes.

LI. Romani, quos iam consilii sui pigebat, donec impedimentum itineri nullum occurrit, servatis ordinibus discessere: ubi ad amnem ventum, isque paucis locis vadari et difficulter poterat, necessario distractum turbatumque agmen est: quod simul intentus hostis vidit, tum primum totis viribus incubuit, paucosque pugnantes, plures fuga palatos interfecit: sed et tribuni tres cecidere, ii ipsi, qui malae pugnae praecipui auctores fuerant. At Scipio cum trecentis, quos secum habebat, equitibus, aliisque, quotquot colligi celeriter potuerant, cursu duxit in hostem, duas in turmas divisos, praemonitosque, *ut alternatim capesserent pugnam, emissisque iaculis se reciperent:* sic enim fiebat, ut, uno recedente globo, alter extemplo succederet; neque hosti quies ulla daretur; multique Afrorum continuo telorum iactu convulnerarentur. Ita, dum in se plurimos hostium abstrahunt Scipionis equites, exercitus minore cum impedimento cis fluvium se recepit: tum demum

§. 51. Zonar. — Appian.

concitatis equis vadum petiit Scipio, et quamquam densus in eum telorum imber mitteretur, incolumis in citeriorem ripam penetravit.

LII. Acciderat autem, ut in primo ingruentium hostium tumultu, cohortes quatuor, a ceteris divulsae, in quendam tumulum confugerent: eae ab Hasdrubale circumsidebantur ignaris adhuc Romanis, donec in stativa perventum est. Tum, consilio advocato, plerisque rectius visum; *urgeri coeptum iter, neque causa paucorum cunctos in perniciem coniici:* donec Scipio dixit, *hunc sibi semper animum fuisse, ut, antequam discrimen subiretur, etiam atque etiam cogitandum existimaret, non magis quemadmodum laedi hostis posset, quam sui quomodo minimum ab hoste laederentur. Sed rebus eo deductis, ut tot cohortes signaque periclitentur, optimum consilium putare, non consulere, sed, quae res atque tempus postulet, celeriter ac strenue peragere. Ergo, si me paucas equitum alas legere sinitis, aut hos*, inquit, *mecum incolumes adducam, aut ego cum illis laetus lubensque mortem oppetam.* Accepto deinde bidui commeatu, statim se commisit itineri, maximo cum metu universi exercitus, ne et ipse amitteretur.

LIII. Vt vero ad obsessum ab hoste collem ventum est, oppositum illi tumulum cursu cepit, ut inter utrosque tantum vallis interesset. Tum vero Afri omni conatu expugnare collem sunt aggressi, priusquam, resumptis ex itinere viribus, succurrere Scipionis equites possent. At ille, qui per radices tumulorum circumiri posse vallem interiectam animadverterat, nihil cunctatus, qua patere viam videbat, strenue in

§. 52. Liv. Epit. — Appian. — Diodor. apud Valesium. — Suidas in Σημαίαι.

hostes incurrit: illi, ne inter duo Romana agmina medii clauderentur, veriti, non solum cessere loco, sed effusa fuga dilapsi sunt. Scipio, servasse suos contentus, neque Afros, numero longe superiores, persequi curae habuit, et cum liberatis obsidione cohortibus ad exercitum reversus est: ubi quum praeter spem omnium non modo salvus ipse, verum etiam servator aliorum conspiceretur, maximus prae gaudio sublatus est clamor, virtutem eius fortunamque cunctis admirantibus, tanquam exemplo superioris Africani (de quo creditum idem fuerat) divino quodam instinctu futura praesentisceret, omnibusque in conatibus suis praesentem numinis favorem experiretur. Obsidionali corona donatum ob servatas cohortes Scipionem, Varro tradidit; statuaeque Scipionis in foro suo postea adscripsit Augustus.

LIV. Vni inter haec tam laeta querelae causam praebebant insepulta militum interfectorum corpora, praesertim tribunorum, qui occubuerant, vicem miserantibus; et hinc quoque Scipioni laudis materies fuit: qui permissu consulis per captivum vinculis solutum Hasdrubali scripsit, ut tribunos sepeliret. Atque ille requisitos inter cadavera, et agnitos ex annulis aureis (nam vulgus militum ferreos gestabat) tumuli honore affecit, lectaque eorum ossa remisit ad consulem; sive humanitate quadam, sive, quod moribus hominis proximius est, surgentem Scipionis magnitudinem iam tum incipiens adulari. Magnam haud dubie res haec existimationem Scipioni circumdedit, quem unum prae omnibus Romanis etiam apud hostes in honore esse videbant.

§. 54. Plin. XXII, 6. — Auct. de Vir. ill. — Diod. apud Vales. — Appian. — Diod.

LV. Consul ad castra, quae sub Carthagine habebat, reduxit exercitum, multa passus ob errorem, quo consilia Scipionis neglexerat: nam super priora incommoda, recedentibus ab Hasdrubale Phamaeas molestus fuit; et Carthaginienses in postremum castra intrantium agmen eruperunt, impedimentorumque pars ante ipsa munimenta amissa est. Dum ista maxime aguntur, ab senatu legati ad inspiciendas res Africae venerunt; citoque cognitis omnibus, in urbem reverterunt laudibus Scipionis onusti. Nam et consul, et concilium, et tribunorum superstites, cedente iam meritae felicitati invidia, et universus denique exercitus testimonium ei verum praeclarumque dabant, et rerum ipsarum praesens fides id honoris dignissimo haberi ostendebat. Laetus favensque accepit ista senatus, et ipse Cato, vir promptioris ad vituperandum linguae, graeci poëtae verbis, *reliquos velut umbras oberrare*, dixit; *Scipionem solum sapere, ac vigere*; unde tantum ei nomen tantusque favor apud populum romanum esse coepit, ut comitiis multae tribus consulem eum facerent, quum ab aetate consulari, quam leges postulabant, plurimum abesset.

LVI. Ne legum quidem auctoritas plus, quam in unius anni moram, valuit: in quem Sp. Postumius Albinus Magnus, L. Calpurnius C. F. C. N. Piso Caesonius, sunt designati. Clarum hoc tempore iudicium in urbe Ser. Sulpicii Galbae fuit, qui nuper in Hispania pro praetore Lusitanos diripuerat: ei L. Scribonius Libo tribunus plebis diem dixit; idemque ro-

§. 55. Liv. Epit. — Plutarch. in Caton. cap. 52, et Apophtheg. — Hom. Odyss. X, v. 495. — Polyb. apud Suidam, in ἀΐσσουσι.

§. 56. Appian. Hispan. — Corn. Nep. in Catone. — Val. Max. VIII, 1. — Cic. de Divin. cap. 20; idem in Bruto, cap. 23. — Tac. Annal. III, 66. — Agell. XIII, 23. — Liv. Epit.

gationem privilegio similem promulgavit, *ut Lusitani, qui in fidem populi romani dediti, a Ser. Galba in Galliа venissent, in libertatem restituerentur.* Eam M. Cato, qui a tempore consulatus, in Hispania exacti, patrocinium eius provinciae susceperat, acerrime suasit, nonaginta circiter annos natus, sed corpore adhuc sufficiens, animo accensus, *quod tantam rempublicam agier arbitraretur.* Haec enim verba sunt orationis, quam paucis ante mortem diebus an mensibus habitam, septimo Originum suarum libro inclusit. Reum defendebat Q. Fulvius Nobilior, qui et ipse ob res, in eadem provincia perperam administratas, saepe laceratus in senatu a Catone fuerat.

LVII. Sed ipse maxime Galba, quum se damnari videret, flexit populum et facundia, qua ut inter illius aetatis oratores excelluit; et magis artificio concitandae misericordiae, quum duos filios praetextatos, et filium C. Sulpicii Galli, cuius tutor erat, complexus, *nihil pro se recusare* diceret, *sed suos liberos, sed propinquum suum, memoria clarissimi patris favorabilem, populo romano commendare, ac, tanquam in procinctu testamentum faceret, sine libra atque tabulis populum romanum tutorem instituere eorum orbitati.* Sic mitigata concione, potentibus inimicis, et incumbenti ad perniciem eius Catoni a populo ereptus est, quum paene nullum triste suffragium habuisset, qui paulo ante consensu omnium periturus videbatur. Ferunt, divitias ei auxilio fuisse, ne damnaretur: sed ipse Cato scribit, *nisi pueris et lacrymis usus esset, poenas eum daturum fuisse.*

§. 57. Quintil. de corrupt. eloquent. c. 25. — Liv. Epit. — Cic. Brut. cap. 23; idem de Orat. I, 53. — Val. Max. — Cic. pro Muraena, cap. 28. — Appian.

LVIII. Galbae de hac causa orationes tres sunt editae: duae adversus Libonem, tribunum plebis, rogationemque eius; una contra L. Cornelium Cethegum (qui et ipse in Galbam subscripserat), in qua *Lusitanos, prope sese castra habentes, caesos* fatetur; *quod compertum habuerit, equo atque homine suo ritu immolatis, per speciem pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse.* Infamia magistratuum, nam ab aliquot annis multi, ob provincias avare administratas, accusati fuerant, quum optimi cuiusque sermonibus traduceretur, occasionem legi dedit, per quam sociis ereptas sibi pecunias recuperare liceret. Tulit L. Calpurnius Piso tribunus plebis, qui, nescio an ob hoc factum, primus Frugi cognominatus est. Haec rogatio diutissime servata est ob summam utilitatem; fuerunt certe paucae leges aequiores, quando etiam bonae pleraeque ita comparatae sunt, ut nocentes puniant, non ut laesis opitulentur.

LIX. Sub idem tempus Macedonia atque Thracia magno rerum novarum motu concussae sunt ex levibus principiis. Andriscus, qui se Philippum, Persei filium, vocabat, exinde *Pseudophilippi* nomine notior, quum in custodia Romae haberetur, clam elapsus, et in Macedoniam profugus, apud homines regio imperio assuetos, et post illud eversum perpetuis seditionibus agitatos, facile fidem favoremque invenit. Fabulam autem huiusmodi finxerat: *Ex pellice se et Perseo rege ortum, traditum educandum Cretensi cuidam esse, ut in belli casus, quod ille cum Romanis gereret, aliquod semen stirpis regiae exstaret: Perseo demortuo, Adramytti se educatum usque ad duodecimum*

§. 58. Cic. de Divinat. cap. 5; idem in Bruto, cap. 27; idem pro Front. cap. 13, et de Offic. II, 21.

§. 59. Porph. apud Euseb. pag. 229. — L. Ampelius. — Liv. Epit.

annum aetatis, patrem eum esse credentem, a quo educaretur, ignarum generis fuisse sui: affecto deinde eo, quum prope ultimum finem vitae esset, detectam sibi tandem originem suam, falsaeque matri libellum datum, signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, quum ad puberem aetatem venisset: obtestationesque ultimas adiectas, ut res in occulto ad id tempus servaretur: pubescenti libellum traditum, in quo relicti sibi duo thesauri a patre dicerentur: tum scientem mulierem, subdititium se esse, veram stirpem ignoranti edidisse genus; atque obtestatam, ut, priusquam ad Eumenem manaret res, Perseo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur: eo se exterritum, simul sperantem aliquod auxilium a Demetrio, in Syriam se contulisse; atque ibi primum, quis ipse omnino esset, palam exponere ausum.

LX. Aderat iuveni forma, quae Persei filium non dedeceret, si ex similitudine liberi aestimarentur. His confisus, antea quoque, sed clanculum, sollicitaverat Macedonum animos: neque motus est quisquam, sive quod fidem fabulae haberet nemo; sive Romani metuebantur. Tum autem ipso liberationis suae miraculo, deinde opportunitate temporum, quia belli punici gravia Romanis initia fuerant, primo credulos, mox dubitantes impulit; postremo, quidquid factionibus corruptum erat, confluxit ad eum, multaeque iam urbes, tanquam servato divinitus regi parebant: ita contracto exercitu, regium assumpsit habitum, et in arce regni paludatus ius dixit. Inde profectus in Thraciam, multos ex liberis populis, quosdam etiam regulos, imperium romanum gravatos, in commilitium traxit; horumque ingentibus auxiliis validus totam Macedoniam, aut voluntate incolentium, aut armis, occupavit.

§. 60. Flor. II, 14. — Zonar. — Vell. I, 11. — Liv. Epit.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XV
IN LOCVM LIBRI L LIVIANI.

EPITOME
LIBRI QVINQVAGESIMI.

Thessalia, quum et illam invadere armis atque occupare Pseudophilippus vellet, per Romanorum legatos auxiliis Achaeorum defensa est. Prusias, rex Bithyniae, omniumque humillimorum vitiorum, a Nicomede filio, adiuvante Attalo, rege Pergami, occisus est. Habebat alium filium, qui, pro superiore ordine dentium, enatum habuisse unum os continens dicitur. Quum legatos ad pacem inter Nicomedem et Prusiam faciendam Romani misissent, et unus ex iis caput multis cicatricibus sparsum haberet, alter pedibus aeger esset, tertius ingenio socors haberetur; dixit Cato, eam legationem nec caput, nec pedes, nec cor habere. In Syria, quae eo tempore ex stirpe generis Persei, regis Macedonum, inertia socordiaque similem Prusiae regem habebat, iacente eo in ganea et lustris, Ammonius regnabat; per quem et amici omnes regis, et Laodice regina, et Antigonus, Demetrii filius, occisi. Masinissa, Numidiae rex, maior nonaginta annis decessit, vir insignis. Inter cetera opera iuvenilia, quae ad ultimum edidit, adeo, etiam versus in senectam, viguit, ut post sextum et octogesimum annum filium genuerit. Inter tres liberos eius, maximum natu Micipsam, Gulussam, Manastabalem, qui etiam graecis literis eruditus erat, P. Scipio Aemilianus (quum commune eis pater regnum reliquisset, et dividere eos arbitro Scipione

iussisset) partes administrandi regni divisit. Item Phamaeae Himilconi, praefecto equitum carthaginiensium, viro forti, et cuius praecipua opera Poeni utebantur, persuasit, ut ad Romanos cum equitatu suo transiret. Ex tribus legatis, qui ad Masinissam missi fuerant, Claudius Marcellus, coorta tempestate, fluctibus obrutus est. Carthaginienses Hasdrubalem, Masinissae nepotem, quem praetorem habebant, proditionis suspectum, in curia occiderunt: quae suspicio inde emanavit, quod propinquus esset Gulussae, Romanorum auxilia iuvantis. P. Scipio Aemilianus, quum aedilitatem peteret, consul a populo dictus, quoniam per annos consulem fieri non licebat, cum magno certamine suffragantis plebis, et repugnantibus aliquandiu Patribus, legibus solutus, et consul creatus est. M'. Manilius aliquot urbes circumpositas Carthagini expugnavit. Pseudophilippus in Macedonia, caeso cum exercitu P. Iuventio praetore, a Q. Caecilio victus captusque est; et recepta Macedonia.

I. Sp. Postumio Albino, L. Calpurnio Pisone consulibus, tantum animorum novo Macedoniae regi accesserat, ut ad vicinas quoque regiones extenderet manus; magnitudinem imperii, quibus finibus nuper Philippus ante bellum Romanum tenuisset, cupiditate speque complexus. Ille modo mercenarius, incertae libertatis, qui nihil ab infantia, nisi sordidum et humile, viderat, anguste sibi dominari videbatur, si intra Macedoniae terminos potentiam coërceret: adeo nimirum amplas opes ex nullis, et ingentes ex mediocribus, non tam appetere magni animi, quam omittere moderati et sapientis est. Thessalia, proxima Macedoniae, et diu ditionis eiusdem, cum ad commoditatem invadendi, tum ad iuris speciem, omnibus aliis Graeciae regionibus visa est opportunior. In hanc transgressus, haud exiguam eius portionem in

§. 1. Flor. II, 14. — Liv. Epit. — Zonar.

fidem receperat: neque dubitabatur, quin sequutura cetera essent, ni legati Romanorum ruinae in modum praecipitanti defectioni consiliis et armis occurrissent.

II. Nam Romae, ubi certis nuntiis de progressibus Andrisci auditum, contempta eousque res, diligentiore cura tractari coepit; placuitque senatui, *legationem mitti*, *quae in nascente adhuc et nondum confirmato malo daret operam*, *ut motus iste lenibus remediis*, *docendo meliora*, *spemque veniae deceptis ostendendo*, *consideret*. Nemo visus ad haec P. Scipione Nasica melior, neque cui ad homines blande cogendos, plus existimationis, et facundiae, et dexteritatis esset. Idem neque bellicae laudis inops, si res armis eguissent, haec quoque paraturus auctoritate, recturus prudentia credebatur. Scipio, simul atque Graeciam attigit, et quo in statu res Macedonum Tessalorumque forent, certis auctoribus cognovit, perscriptis his omnibus diligenter ad senatum, ipse sociorum adiit concilia, copias, quibus Thessaliam tutaretur, contrahens. Promptissima et maxima ab Achaeis auxilia venere, qui tum adhuc plurimum inter Graecos viribus valebant.

III. Cum his ingressus Thessaliam, praesidia Andrisci passim exturbavit, et receptis, quae tenuerat, omnibus, ad fines usque Macedoniae signa promovit. Romae interea, perlatis lectisque Nasicae literis, compertoque, maiores opinione tumultus in Macedonia esse, P. Iuventio Thalnae praetori negotium a senatu datum est, ut, primo quoque tempore conscripto exercitu, ad liberandam Macedoniam proficisceretur. Moram neque ipsum hoc negotium pati vide-

§. 2. Liv. Epit. — Zonar.

§. 3. Zonar. — Appian. Mithrid. — Diod. apud Valesium et Suidam, in. Προυσίας. — Polyb.

batur, et periculum erat, ne alibi quoque turbatis sociorum regnis, rerum novarum exordia, nunquam negligenda praepotentibus, nascerentur. Apud Bithynos maxime Syrosque bellum, aut bello non melior pax erat, magis ob culpam regnantium, quam ullas externas causas, statu regnorum vacillante. Bithyniam adhuc minime laudato regimine Prusias obtinebat. Multa eum vitia corporis morumque dehonestabant, illiberalis facies, statura enormiter brevis, membra muliebri cultu indecora: nam pudendo luxu dies noctesque continuans, animumque et corpus sic effeminaverat, ut nec ad pericula bellorum quidquam ei constantiae, neque ad ferendos labores roboris superesset. Venationis tamen studiosus, unde et nomen Cynego fuit, sic quoque insuavis popularibus, quum voluptatem virtuti simillimam per luxuriam et sumptus ignavia sua mollitieque infamaret.

IV. Tales autem reges nulla ferme gens aequo animo patitur: Bithyni ceteris etiam minus, durum genus, et remisso imperio haudquaquam tractatu facile. Sed et in libidines praeceps, omni genere foeditatis corpus commaculabat. Summa inter haec bonarum artium imperitia, neque sapientiae studiis ullus apud ipsum honos, neque sermonum eiusmodi patientia aut intellectus erat. Quapropter quotidie in peius mutatus, omniumque, etiam humillimorum, vitiorum infamia obrutus, in tanto iam suorum odio et contemptu esse coeperat, ut, parva occasione oblata, non ad regnum ei modo, sed etiam ad vitam eripiendam concurreretur. Filium habebat Nicomedem, gratum vulgo, vel ideo, quia mali regis filius, ipse nondum imperaverat. Prusiae crudelitatem (nam et

§. 4. Liv. Epit. — Polyb. — Appian. — Zonar. — Iustin. XXXIV, 4.

hoc inter cetera vitio laborabat) ea quoque stimulabat cura, ne Bithyni novum imperium, moresque filii nondum cognitos experiri, quam saevi luxuriosique senis immedicabilem pravitatem diutius tolerare, mallent. Accedebat et studium consulendi alterius uxoris liberis, quorum aetati Nicomedes, firma ipse iuventa, gravis imminebat.

V. Igitur, quamquam pridem, ut ab oculis hominum amoveret iuvenem, in urbem Romam eum miserat, ne sic quidem tranquillo erat animo, maxime quum ibi quoque valere eum gratia et amicitiis principum intellexisset. Itaque varie versans animo, utrum ex vita filii potius, an ex morte, fructum perciperet (erat enim ad callida consilia minime hebes), Menam quendam ex amicis Romam mittit, datis ad Nicomedem mandatis, ut ipse et Menas, tanquam legati patris, adito senatu, *remitti pecuniam* postularent, *quae ex postremae pacis legibus Attalo debebatur.* Id si esset effectum, parci filio iubebat; sin vero nil obtinuisset, ne dubitaret eum Romae interficere: hunc in usum, et quo minore periculo facinus perageret, cercuros aliquot Menae, militesque ad millia duo attribuit. Missus et ab Attalo est Andronicus, eoque docente, *minorem imperatam esse pecuniam Prusiae, quam ipse ex agro pergameno rapuisset, nihil esse remittendum* senatus censuit.

VI. Menas, quum acceptum Romanis Nicomedem de medio tollere periculosum esset, neque tutius ad regem, mandato eius posthabito, reverti, per aliquot dies incertus consilii in Vrbe substitit. Subodoratus causam Nicomedes, colloquium expetivit hominis, id

§. 5. Zonar. — Appian. — Polyb.
§. 6. Iustin. XXXIV, 4. — Strab. lib. XII. — Appian.

ipsum cupide amplexi, conveniteque, *ut impiarum insidiarum fraudes in caput eius, qui struxisset, converterentur.* Assumitur in conscientiam Andronicus, ut per eum Attalus, re cognita, iuveni Bithyniae regnum invasuro arma viresque praepararet. Priores illi discesserunt, ita composita re, ut ad Bernicen (Epiri oppidulum est) appellenti occurrerent. Ibi egredientem ex navi, cum quingentis, quos habebat, militibus, Andronicus excepit, regisque appellatum nomine, cuius et habitum assumpserat, honorifico cum suis comitatu deducebat.

VII. Menas, ignorantiam anteactorum, et tum, ut in re subita, perturbationem simulans, accurrit ad suos, et multis quasi per indignationis aestum temere effusis, «porro quid agendum, «inquit,» milites? » neque enim levis est deliberatio; sed ex cuius » eventu salus nostra nostrorumque et fortunae » omnes pendeant. Inter duos reges iudicamus, utrius » deinde iudicio vitae necisque nostrae potestatem » permissura fortuna sit. Nam in hoc uno omnis » consilii nostri prudentia vertitur, ut illius in par» tibus inveniamur, cuius imperium approbaturi dii » sunt. Sane quis eventus negotii sit futurus, non » aliunde rectius, quam ex utriusque comparatione » intelligetur. In itinere nostro iuvenis est; domi » sedet senex: ille carus Bithynis; hic exosus: carus » et externis ille, de Romanis scitis; Attali legatum » Andronicum iam etiam satellitem Nicomedis videtis, » non obscuro argumento, quidquid hoc est, con» siliis Attali geri, gerundumque mox viribus, quas » et magnas habet, late imperans; et opportunas, » Bithyniae imminens; et promptas, ex veteri contra » Prusiam ob superiora bella odio.

VIII. » Vade mihi, fateor enim, valde inclinat

» animus, ut eum potiorem iudicemus, qui et propior » nobis, et aetate amicitiisque firmior est: praesertim » ubi Prusiae crudelitatem recogito; neque de quotidiana illa pervulgataque loquor, milites; scelus » est, quod neque nunc suspicamini, neque, ubi » dixissem, de alio possetis, quam de Prusia credere, » Nicomedem Romae interfici voluit; hoc erat praecipue, cur ego mitterer: ad hoc et naves istas, et » hanc militum manum accepi. Quae et ipsa non ultima reputandi causa est, quanto cum periculo si» mus ad tam immitem dominum reversuri, et an » nobis parsurus videatur, qui filio non pepercerit? » Quod si quo casu patris crudelitatem effugerimus, » non minus timenda erit filii severitas, ne tanquam » spretus a nobis poenas exigat; at demus, eum obli» visci iniuriam, quam vindicare, malle; tamen sine » notitia, sine gratia vulgus erimus: at nunc bene» ficio dando recipiendoque locus est; et vacuam » adhuc novi principis gratiam occupamus, cuius li» beralitatem prae omnibus sensuri sunt qui ante » omnes accesserunt. Velimus, nolimus, Nicomedis » auso, Bithyniae votis, Andronici consilio subscri» bendum erit, milites, nisi potius videtur, deterrimo » regi cum certo exitio, quam innocenti cum salute » et praemio accedere ». Hac oratione quum permotos omnium animos sensisset, priusquam mutari poenitentia possent, ad Nicomedem universos adduxit, proficiscentemque in Attali regnum comitatus est.

IX. Attalus iuvenem comiter exceptum *confidere* iussit; *debitumque sibi deum hominumque voluntate Bithyniae regnum magno animo capessere.* Nam et Sibyllae quaedam carmina ferebantur, per quae Atta-

§. 9. Strab. lib. XIII, pag. 624. — Zosim. lib. II, p. 690, edit, Francofurt, — Appian. — Liv. Epit.

lus fato destinatam Nicomedi Bithyniam interpretatus, cupiditatem hominis fiducia inflammabat. Missi deinde ad Prusiam legatis postulavit, *urbes quasdam concedi filio et agros, quorum reditibus aleretur*: ille, *paulo post totum Attali regnum ei daturum, neque alia mente nuper in Asiam se irrupisse*, respondit. Certos deinde homines Romam misit, de Nicomedis pariter Attalique iniuriis questum, contra quos auxilium fidemque populi romani invocabat. Neque illi segnius in Bithyniam invasere, subinde deficientibus ad eos multis. Vnde Prusias universis diffisus, et Romanorum ope insidias evasurum sperans, exercitum opponere supersedit: tantum a Diegyllide socero petitis acceptisque Thracibus quingentis, eorum praesidio, et arcis Nicaeae munimentis salutem tutabatur.

X. Non fuit id consilium felix Prusiae: nocuit praeter alia praetoris urbani factum, qui per absentiam consulum de legatione bithynica referre quum debuisset, quo gratum Attalo faceret, per quam multos dies neglexit: deinde quum senatus decrevisset, *ut ab ipso praetore legati tres nominarentur ad res Bithyniae componendas*, tales delegit, ut causam praeberet M. Catoni dicendi, *legationem a populo romano mitti, quae nec caput, nec pedes, nec cor haberet*: unius enim legatorum caput cicatricibus deforme erat; alter laborabat ex pedibus; tertius ad stultitiam usque simplex habebatur. Nec meliorem igitur eventum haec legatio, quam pro hominum opinione, habuit. Quum enim ex compacto Nicomedes Attalusque, *se in potestate senatus fore*, respondissent; Bithynorum principes prius edocti negaverunt, *se prodi discessu eorum debere, quorum fidem sequuti, bellum*

§. 10. Liv. Epit. — Plutarch. in Catone mai. cap. 16. — Appian.

adversus Prusiam sumpsissent: neque enim post professa odia, detectumque animum suum, sub ditionem crudelissimi regis redituros. Ita legati, ut qui ad Bithynorum istas querelas nullum a senatu mandatum attulerant, rebus eodem in statu, quo repererant, relictis, discesserunt.

XI. Destitutus unica spe Prusias, cuius fiducia nihil aliunde praesidii paraverat, Nicomediam perfugit, munire urbem, et, si venisset hostis, ferre obsidionem paratus. Tum vero vices suas plane peregit publicum odium; apertaeque ab oppidanis portae Nicomedem cum exercitu admiserunt. Prusiae ab omnibus, etiam servis, deserto perfugium in aedem Iovis fuit: ubi religione se tutantem, quam saepe violaverat, immissi a filio percussores interemerunt. Ambiguae aestimationis scelus, ut nescias, uter fuerit deterior, qui filium interficere voluit, an qui patris parricidium alio parricidio ultus est. Quum enim cuiuslibet hominis sanguinem haurire, nisi iustissime fiat, inhumanum sit; etiam ferarum immanitatem superat, eripere vitam, cui dederis, aut a quo acceperis. Neque mitior deinde in fratres fuit; quorum unus cognominis patri, raro naturae lusu pro superiore dentium ordine, os unum continuum ita habuisse dicitur, ut neque aspectu deformior inde, neque ad usum ineptior fieret.

XII. Quum hic bithynicarum rerum status esset, in Syria nihilo mitiora tempora fuere, quum regem inertia socordiaque Prusiae simillimum haberet. Alexander is fuit, quem pro filio Antiochi se gerentem, ad regnum Demetrio extorquendum, Ephesi se pa-

§. 11. Iustin. XXXIV, 4. — Diodor. lib. XXXII. — Appian. — Val. Max. 1, 8. — Plin. VII, 16. — Liv. Epil.
§. 12. Polyb. apud. Athen. X, 12. — Ioseph XIII, 3.

ravisse diximus. Quae ab illo tempore sequuta sunt, donec vita regnoque Demetrius exutus, ab instituto minime alienum est exponere. Demetrium luxus et ebrietas, qua maiore diei parte laborabat, neque minus vitium superbia, invisum suis reddiderant: nam, et conspectum sui populo denegans, vitam agebat in regia, quam sibi prope Antiochiam struxerat, turribus quatuor munitam, sine cura negotiorum regni, suis tantum voluptatibus intentus: unde non materia magis odii hominibus, quam occasio proditionis fuit: qua usus Alexander Ptolemaida, tradentibus, qui in praesidio erant, militibus, occupavit. Haec audita veternum Demetrio excussere; collectoque ingenti exercitu, ad confligendum cum hoste properavit. Iudaeorum eo tempore gens ducum suorum victoriis ex magno contemptu, in famam virtutis et fidei se vindicaverat: ergo Ionathanem (is tum praeerat genti) amicis literis Demetrius ad auxilium vocat, et oblivisci acceptarum a Syris iniuriarum iubet. Praevaluere Alexandri promissa, qui, nullis exosus maleficiis, proniores ad credendum sibi animos invenerat.

XIII. Tandem quum summis uterque viribus sese armavissent, proelio commisso, anceps primum victoria, deinde, cadente Demetrio, tota in parte Alexandri fuit. Nam dextrum Demetrii cornu ita splendide vicerat, ut oppositos sibi hostes non modo averteret, ac diu persequeretur, sed etiam castra capta spoliaret: at in laeva acie Demetrius superabatur, suorum ignavia; nam ipsi ad extremum virtus et robur animi superfuit. Diffugientibus enim, qui cum ipso fuerant, fortissime pugnans haud paucos interfecit: donec

§. 13. Ioseph. XIII, 4 et 5.

alios impetum eius declinantes insequutus, equo in paludosum locum adacto, explicare se non potuit. Tum reversi, qui cesserant, regemque iam peditem circumsistentes, coniectis undique telis non segniter se defendentem obruerunt. Hic exitus Demetrio fuit, undecimum annum Syris imperanti.

XIV. Alexander, ducta in uxorem Ptolemaei Philometoris filia, fortunam faventem ignavo animo tulit. Tanquam enim voluptatum, non virtutis et gloriae officina regnum esse deberet, segnis et excors, inter scortorum greges, in ganeo et lustris, Ammonio cuidam, crudeli et perfido homini, permissa regni administratione, infamem vitam transigebat. Vnde non per civitates modo atrocia multa gerebantur, venali ad omnium facinorum auxilium veniamque Ammonio; sed ipsam quoque regiam omnia saevae absurdaeque dominationis mala circumvenerant: donec praeter alios innumeros, amicis regis omnibus, et regina Laodice, et Antigono, Demetrii filio, interfectis, spoliatus consilio, privatus amore Syrorum, Alexander externis simul armis domesticaeque proditioni obiiceretur.

XV. Haudquaquam pari vita famaque per idem tempus in Africa Numidiae rex Masinissa decessit: vir non tantum armis, quibus nobilissimus fuit, sed etiam ingenio et artibus regnandi maximus. Ergo moriens quoque rebus filiorum et regni optime providit, donis luculentis inter naturales liberos, quos habebat multos, distributis; legitimisque, quorum ingenia moresque valde diversi erant, P. Scipionis arbitrium exspectare iussis, ut id unusquisque eorum haberet,

§. 14. Liv. Epit. — Ioseph.
§. 15. Appian. Punic. — Val. Max. V, 2, 4. — Eutrop. — Liv. Epit.

quod ipse tribuisset. Et hunc quidem vivus adhuc arcessiverat, avita propriaque amicitia cognitum, ut eo in hereditate filiis distribuenda consultore uteretur. Praevenit fatum: sed tamen rata sanctaque liberis etiam morientis voluntas fuit.

XVI. Hic non modo a Poenis et Syphace regnum paternum armis receperat, sed etiam multiplicaverat; hinc ad vicinam Oceano Mauritaniam, inde usque ad cyrenaici agri terminos ditione prolata. Sed et mores gentis, quod maxime regium opus est, humaniores, quam invenerat, reddidit; pro vagis et latronibus, civilis atque militaris disciplinae capaces, et urbium agrorumque bonos cultores efficiendo. Superioribus enim annis per ignaviam incolarum tellus, suo ingenio ferax, sterilitatis opprobrium immerito tulerat; quum homines, otiandi et praedandi dulcedine agriculturam negligentes, agrum feris relinquerent, ipsi herbis et lacte vescentes, inter sese potius de vili et aspero victu, quam adversum feras de optimi agri possessione, dimicarent. Horum desidiam et imperitiam Masinissa ipso opere arguit, ingentes diversis locis agros conserendo, qui omnis generis frugibus fructibusque, haud minus, quam ulla felicissimarum toto orbe regionum, abundarent. Vnicuique filiorum agros eiusmodi reliquisse dicitur, denum millium iugerum singulos.

XVII. Vitam ad haec et valetudinem, necessaria rebus magnis instrumenta, supra nonagesimum aetatis annum, temperantia et labore propagaverat; ex quibus sexaginta regnavit. Argumentum haud vulgarium in sene virium fuit, semper plena liberis regia, quorum numerus postquam primum superare denarium

§. 16. Strab. lib. XVII, p. 833. — Val. Max. VIII, 13. — Polyb. ap. Vales. — Diod. XXXII, 3. — Appian.

coepit, nunquam postea fuit minor; quum in deficientium locum plerumque plures subnascerentur: in quibus annotatus est robusto corporis habitu puer, quadrimus admodum, quum vita pater excederet. *Sthemba* ei nomen fuit, quem post communis parentis obitum Micipsa frater adoptavit. Sic tradidit Polybius; alii *Methymnatum* appellarunt: de re non dubitatur. Praeter hunc filios reliquit ex iusto matrimonio quatuor, ut idem Polybius scripsit: sed trium modo nomina et gesta noscuntur. His omnibus, ceterisque, quos ex concubinis susceperat, adeo semper venerabilis eius maiestas fuit, ut domus illa nullo unquam motu, quales in regiis familiis ciere iuvenum cupiditas, aut suspicio senum solet, concuteretur: quum et pecuniarum vim maximam, et egregios haberet exercitus, maiorem interdum novandis, quam continendis rebus, materiam, nisi magna dominorum auctoritate custodiantur. Scipio, dimissus a Manilio proconsule, post tertium diem, quam exspiraverat rex, Cirtam pervenit.

XVIII. Ibi cognito Masinissae testamento, cui et filiorum unanimis consensus acquiescebat, ceterae quidem liberorum turbae (quatuor et quadraginta relictos quidam numerant) praeter accepta a parente dona adiecit oppida quaedam agrosque; penes legitimos vero thesauros, et vectigalia, et regium nomen communiter esse voluit: seorsim autem, uti cuiusque moribus congruum videbatur, Micipsae, cui annulum pater moriens dederat (maximus is natu, et pacis erat amans) Cirtam cum regia, vectigaliumque tractationem; Gulussae, viro militari, pacis et belli

§. 17. Lucian. in Macrob. — Polyb. — Appian. — Liv. Epit. — Polyb. apud Vales. et Suid. — Val. Max. — Plin. VII, 14. — Zonar. — Eutrop.
§. 18. Liv. Epit. — Zonar. — Eutrop.

arbitrium; Manastabili, ob Graecarum artium et iustitiae studium, iudicia dedit.

XIX. Revertentem ad castra Scipionem statim Gulussa cum equitatu numidico sequutus est: iam enim hiems remissa, quae neque longissima isti caelo, neque acerrima esse solet, rebus gerendis opportunitatem aperuerat. Praesertim adversus Phamaeae incursiones magnum auxilium in Gulussa fuit; cuius equites equique, nec audacia, nec patientia hostilibus inferiores, non minus apti ad disturbandas insidias, quam ad struendas illi erant. Ita multa, quae in parte Carthaginiensium fuerant, oppida expugnata; multa voluntate incolentium, maxime per Scipionem, recepta sunt. Sed aliorum obscura est memoria; Tezagae urbis expugnationem occisorum captorumque numerus illustrem fecit. Duodecim enim Afrorum interfecta ibi millia, sex capta referuntur. Vrbs in navatae operae praemium diripienda militi data.

XX. Maximum deinde Carthagini praesidium, Himilco Phamaeas, consilio Scipionis ademptum. Sub idem tempus, quum forte ingens tempestas oborta esset, hinc Scipio, inde Phamaeas, suis quisque castris egressi, ita sibi mutuo occurrerant, ut invia vallis interiecta conspectum non adimeret, facultate invicem laedendi minime permissa: tum Scipio solita providentia, ne quid insidiarum porro absconditum esset, tribus omnino comitatus speculatum processit, Hoc animadverso Phamaeas cum fidissimo amicorum contra se tulit obvium: unde Scipio in colloquium venire velle virum suspicatus, et ipse, relictis duobus, cum uno comite adequitavit. Ex intervallo dein-

§. 19. Appian. — Liv. Epit. — Zon. — Oros. IV, 22.
§. 20. Appian. — Suidas.

de, unde percipi vox poterat, « Te vero imprudentem, ait Scipio, qui salute publica desperata, » saltem de tua non cogitas! » tum ille: « Ecquid, » inquit, salutis esse reliquum potest, siquidem Carthaginis haec fortuna salvum me praestare nequit, » vos a me tot affecti detrimentis non voletis? » « At » ego, excipit Scipio, si meam fidem sequeris, non » modo salutem et veniam, sed etiam gratiam a Romanis spondeo. » Ad haec Phamaeas: « Te quidem » Romanorum omnium fidei tenacissimum esse praedicant: sed tamen considerabo; et, quum fieri » posse putavero, faxo scias. » Sic in praesentia quidem discessum.

XXI. At Manilius, ut prioris expeditionis dedecus novo successu dispungeret, iterum ad Nepherin castraque Hasdrubalis signa movit, quindecim dierum commeatum portare iussis militibus: adveniens deinde, castris cis amnem, uti Scipio nuper suaserat, communitis, quum oppugnando hostium munitiones nihil promoveret, magnum in metum coniectus est, ne iterum recedentem Hasdrubal, sicut prius, adoriretur. Interim ab auxiliari Numida literae ad Scipionem deferuntur: quas, ut erant obsignatae, quum ad proconsulem pertulissent, in hanc sententiam scriptas invenere. *Illa die, illum locum* (utroque definito) *sum occupaturus: tu vero, cum quo voles numero tuorum, adesto, vigilibusque praecipito, ut venientem noctu recipiant.* Quamquam nullum erat adscriptum epistolae nomen, Scipionem non fallebat, a Phamaea illam proficisci. Timebat callidum Phamaeae ingenium et saepe expertas fraudes proconsul: sed fidenti animo Scipionem esse videns, *ire* iussit, *fidemque dare se*

§. 21. Appian. — Zon.

dedenti, praemia ad senatus voluntatem reiicere. Neque aliud Phamaeas postulabat; sed, *quantum ad salutem pertineret, satis sibi pignoris in dextera Scipionis esse, cetera senatui se permittere*, fatus, recessit.

XXII. Postero die quum suorum equitum aciem, tanquam ad pugnam, instruxisset, priusquam ad teli iactum ventum esset, ante agmen suorum constitit, evocatisque, velut ad subitum consilium, turmarum praefectis: « Si quidem adhuc aliqua in nobis patriae » spes esse potest, ultima experiri paratum videtis, » inquit. Sin vero res ad eum statum, quem novi» stis, adducta est, mihi tempus esse videtur de sa» lute singulorum consulendi. Et ego quidem fidem » iam accepi, me cum omnibus, quos adduxero, » salvum fore: vos autem quid vobis faciendum esse » putetis, exponendi brevis est occasio. » Haec dicenti quidam praefectorum cum equitibus bis mille ducentis se applicuerunt: reliquos Hanno, cui cognomen Albus erat, transfugere vetuit. Reducem cum Phamaea Scipionem obviam profectus exercitus laudibus et laetitia, veluti triumphantem, in castra deduxit.

XXIII. Proconsul, eo successu gavisus, maxime quod inter perturbationem perculsi hoc casu Hasdrubalis, receptum habiturus tutum atque honestum videbatur; nec enim diutius morari commeatuum inopia sinebat; septemdecim diebus in ea expeditione iam transactis, statim castris motis profectionem orsus est. Sic quoque fatigabat haud mollis cura, quia tridui itinere per exhaustam inopemque regionem repetenda priora castra erant. At Scipio, assumpto

§. 22. Liv. Epit. — Appian. — Zon.
§. 23. Zon. — Appian.

Phamacae Gulussaeque equitatu, et paucis Italicorum alis, in campos quosdam (*Magnum Barathrum* vocant) incursione facta, exercitus inopiam sufficienti annona refecit.

XXIV. Iam adventu successoris cognito, Manilius Scipionem cum Phamaea Romam dimisit, datis ad senatum literis, quibus, *eius iuvenis toto tempore belli praecipuam operam fuisse*, fatebatur: additis etiam, *quae circum Masinissam illi, circum Phamaeam, eximia et gloriosa contigissent.* Navem ingresso accurrens exercitus maximo cum affectu laeta omnia precabatur, nominatim rogitans deos, *uti Scipionem reverti in Africam consulem capiendae Carthaginis causa facerent.* Vniversis enim haec persuasio, veluti caelitus illapsa mentibus, aderat, *non ab alio, nisi Scipione, capi Carthaginem posse*; idque ipsum multorum literis in Vrbem perscribebatur. Senatus Scipionem magno favore excepit. Phamaeae quoque, quum in curiam esset introductus, honorem habuit, ut considere eum iuberet: dona deinde data, praetexta, bullaque aurea, et cum phaleris aureis equus, armaturaque integra, et pecuniae signatae sestertia quadraginta data, et vasorum argenteorum pondo centum, tentoriumque cum omni instrumento. Laudatum deinde, maiorumque spe repletum, *si bonam ad cetera belli operam praestitisset*, in Africam ad exercitum remiserunt.

XXV. Inter haec de Claudii Marcelli fine cognitum, qui cum duobus aliis senatoribus ad Masinissam legatus fuerat. Indigere bellum maioribus ab eo rege subsidiis senatus crediderat, et ad ea comparanda legatione tali opus esse. Sed inutilis ea opera fuit: ne-

§. 24. Zon. — Appian. — Liv. Epit.

que praeverti fatum regis Marcellus, neque vitare suum potuit, per tempestatem fracto navigio fluctibus haustus. Interea L. Calpurnius Piso consul, primo vere ex Sicilia profectus, in Africam appulit, unaque L. Mancinus praetor, cui classis evenerat. His ea ratio belli placuit, ut Carthagine et castris Hasdrubalis abstinerent, socias tantum illorum urbes obirent avellerentque. Prima, nec satis felici auspicio, tentata Clupea fuit; quam terra marique frustra oppugnatam omiserunt. Novam tamen urbem, propinquam Clupeae cepit Piso, diripiendamque militi dedit; quamquam violari in se belli iura, fidemque a consule datam insuper haberi Neapolitani testarentur. Nihil exinde prosperum Pisoni fuit, sive laesae fidei poenam reposcente numine; sive adversus fallaces hoc acerrimum laborantibus telum est, nihil in promissis certum fidumque esse credere, nec alibi, nisi in semetipsis, spem habere.

XXVI. Vnde quum ad Hippagreta adductus exercitus esset, urbem magnam, moenibus, et arce, et portubus, et navalibus ab Agathocle Syracusio pulchre communitam, in obsidione vana tota aestas contrita est. Inter Vticam et Carthaginem erant Hippagreta, diripiendoque naves, quibus ab Vtica commeatus in castra consulum portabatur, copia rerum et divitiis inter bellum creverant: unde non magis vindicta consuli ob iniurias, quam compendium ex praeda petebatur. Sed neque oppidum expugnari, neque adversus erumpentes (bis enim eruptione pugnatum) defendi machinae potuere, quum obsessis etiam a Carthagine subventum esset. Consul ab irrito

§. 25. Liv. Epit. — Zonar. — Cic. in Pis. cap. 19. — Appian. — Diod. apud Vales.

§ 26. Zonar. — Boch. Geogr. sacra. — Appian.

incepto, quum iam tempus hibernorum appeteret, Vticam exercitum reduxit. Mirifice confirmavit ea res Carthaginienses, aliunde quoque prosperis eventibus in spem erectos melioris fortunae: praeterquam enim, quod incolumes erant Hasdrubalis copiae, Phamaeae defectionem solabantur Bithyae ad ipsos transfugio, qui cum octingentis numidicis equitibus a Gulussa discesserat: Micipsae et Manastabalis promissa, nam Romanis arma et pecunias erant polliciti, differri videbant, haud dubie futuri cura regulis rem extrahentibus.

XXVII. Ergo regionem sine metu peragrantes, opportuna loca communiebant; et passim in concionibus apud urbes Romanorum famam lacerabant: *castra ad Nepherin bis infeliciter tentata, et vanam modo ad Hippagreta obsidionem, Carthaginemque ipsam, licet inermem, frustra oppugnatam* exprobrantes. Simul et ad Numidiae reges, et ad Maurorum liberas civitates dimissae legationes, *ad externum hostem Africa depellendum* hortabantur, docentes, *ipsis quoque imminere servitium a Romanis, si Carthaginem exscindi quieti* paterentur. Etiam Andriscum adiri placuit, bellum cum Romanis de Macedonia gerentem, et nuper magno proelio victorem: cum hoc a legatis in hanc sententiam actum:

XXVIII. « Quo tempore primum ad nos fama per-
» venit, Philippe rex, antiquum Macedoniae regum
» sanguinem, instar excisae arboris subnato a stirpe
» surculo reflorescere, erigere animos coepimus,
» certi, non ad exiguum aliquod opus, sed plane
» clarum et admirabile, tam singulari deum consilio
» te servatum esse. Ceterum, qualia mox a te perfe-

§. 28. Liv. Epit. — Appian. — Oros. IV, 22.

» cta sunt, ne divinare quidem, aut si quorum in » mentem venisset, credere potuissemus: adeo spem » quoque faventium, qua nihil solet esse in promit- » tendo liberalius, merita felicitate antevenisti. Vix » in lucem te prodiisse audiveramus, quum te Romam » in vinculis duci nuntiatum est: vix rescivimus » captum, quum te non modo liberatum iniusto car- » cere, sed etiam recuperata Macedonia paterni re- » gni compotem intelleximus: atque haec (quis cre- » dat?) ab uno et iuvene, tantillo tempore, patrata » sunt, ut callidissimorum hominum astum ingenio, » potentissimorum vires virtute superares; neque ex » tanti regni possessione quidquam, praeter admi- » rationem tam cito deperditae relinqueres. Quid » deinde, quum praetorem exercitumque romanum » tanta cum ignominia et clade repulisti?

XXIX. » Sed haec ut tibi praecipue gloriosa et uti- » lia sunt, ita non possunt non laeta esse omnibus, » qui sub tristi communium dominorum iugo, nihil » aliud, quam diem pristinae recuperandae liberta- » tis, circumspiciunt. Nam et exemplo plurimum » eriguntur, quod vinci Romanos posse, neque ne- » cessum esse servire, si animus sit libertatis capax, » docuit: et vident occasionem sibi patefactam, qua » tutius quisque adversus distractos distentosque » pluribus bellis ius suum vindicet. Atque haec se- » natum populumque carthaginiensem moverunt, » ut ad te gratulatum, et societatem amicitiamque » petitum mitteret; spe minime dubia, te quoque » paribus causis eadem consilia secuturum, eamque » rem utrisque saluti et gloriae fore; velut divina » quadam sorte ita temperatis omnibus, ut magnum » mutuum usum adversus communem hostem prae- » bitura foedera, nihil habere inter nos aut metus,

» aut etiam suspicionis possint. Romanis provinciis » utrinque proximi, tanto maris interiecto spatio sic » inter nos disiungimur, ut nocere invicem, si ho- » stili animo simus, nequeamus; sin amico, non » prohibeamur auxilia mutuo mittere.

XXX. » Praeterea foedus illud stabile perpetuum- » que fore spondet, satis magno fidei pignore, quod » ita se gesserunt Romani, ut neque nos Macedo- » niam, neque tu Carthaginem, unquam ad amici- » tiam illorum redituram suspicari debeamus; nisi » rem omnium carissimam pulcherrimamque, liber- » tatem, ultro proiecturos opinemur, qualibus in se » concedant dominationem immemores. Nam, ut no- » stra taceamus, quae passi ab iniustissimo populo » gravia et intoleranda olim et recens sumus; quo- » modo Romanis quisquam deinceps credere Mace- » donum poterit, qui bella cum Philippo, bella cum » Perseo gesta, regnum, ne se respicere, et pristinam » gloriam repetere posset, ita dissectum, ut etiam » connubiorum iure gentis eiusdem hominibus inter- » diceretur, alia, quorum neque obscura notitia, » neque sensus esse parum acerbus potest, meminerit.

XXXI. » Nam te quod attinet, praeter communes » omnibus causas, domesticae propriaeque iniuriae » perpetuum Romanis hostem auctorarunt. Vt avum » tuum taceam, ita contumeliose tractatum, ut deli- » beratum seni quoque fuerit, non ulterius ista pati: » quam indignis modis patrem tuum habuerunt mi- » serum, quem post varia et atrocia ludibria contra » fidem datam occiderunt! Quid de fratribus tuis di- » cam, quorum sanguini pepercerunt, ut ambigere » liceat, crudeliusne servaverint filios, an interfe- » cerint patrem? Quam immanis, dii boni, fastus! » quanta superbissimi populi insolentia! Quid aliud

» ea clementia quaesitum est, quam ut per summam » impudentiam, dum regii iuvenes aut fabrili opere » sordidantur, aut scriptum faciunt, et magistrati- » bus apparent, quotidie de Macedonia triumpharet?

XXXII. » Haec quidem novi cuiusdam et inauditi » exempli sunt, adeoque, priusquam fierent, cogi- » tare de iis nemo potuisset; iam tamen avorum no- » strorum providentia satis deprehendit, quam acer- » bus utrique populo futurus Romanus esset, nisi » iuncta ope sociatisque viribus coërceretur. Et pro- » fectum aliquid esset, nisi captivitate legatorum, » qui inter Hannibalem et Philippum commeabant, » communionem consiliorum, et opportunitatem tem- » porum, quae duo plurimum valent in bello, fortuna » sustulisset. Sed forte diis ita visum, ut, quid inter » gloriosam libertatem, et humile servitium interes- » set, experti, constantiore proposito coeptis in- » sisteremus. Quod igitur felix faustumque sit, his » legibus amicitiam ineamus, ut commune nobis con- » tra Romanos bellum sit, nec nisi communi consilio » ponatur. Nec in praesens a te aliud, quam quod » ultro facturus eras, petimus, ut quam iure cepisti » Macedoniae possessionem, armis usquequaque » tuearis.

XXXIII. » Egregium exercitum habes; Thracum » fortissima auxilia; nec tam longiqua est Italia; et » iter, de quo iam avus tuus deliberaverat, nosti; » non aliter quietae tibi domi res erunt, quam uti, » ne illis in Italia sint, effeceris. Navibus et pecunia » te prae magnitudine belli parum instructum esse » scimus; haec per nos tibi populus carthaginiensis » offert: a te, si quid auxilii poteris mittere, quum » opus erit, sperat. Hactenus quidem ita sustinuit » bellum, ut vi amiserit haud multa: nam arma,

» elephantos, et cetera decepti ultro tradidimus; » neque, quid sequutum sit, ignoras. Perfidum hostem a moenibus patriae, quum arma deessent, » corporum obiectu arcuimus: deinde raptim armati, » ut praesens necessitas suggesserat, magnas hostium » copias, et consularem exercitum, semel atque iterum ad Nepherin, semel atque iterum ad Hippagreta, cecidimus: praesidia locis opportunis imposuimus: denique bellum ea spe sustinemus, ut » prospere cessura putemus, quae agimus; iis animis, ut quamlibet potius sortem subituri, quam » Romanis nos dedituri simus. » Quid ad has legationes responsum a regibus civitatibusque fuerit, non traditur: quamquam id etiam ex cuiusque fortuna statuque, qualis eo tempore fuit, propemodum coniicere integrum est.

XXXIV. Iisdem causis, quibus Carthaginienses sustulerant animos, sed propria quoque gloria elatus Hasdrubal, iam etiam ad urbanae militiae praefecturam adspirabat; sed longum per bonas artes iter videbatur: quod proclivius erat, criminari Hasdrubalem urbi praefectum instituit; suspicionemque, tanquam avunculo Gulussae urbem proderet, apud quosdam principum movit: a quibus quum in senatu crimen acerbe obiectum esset, isque, improviso periculo perculsus, obmutuisset, in ipsa statim curia pro confesso subselliorum fragmentis est obrutus.

XXXV. Inter haec quum tempus comitiorum in propinquo esset Romae, intenta civitatis in novos magistratus cura erat, *quisnam adversus tanti belli morem idoneus imperator legeretur*. Cognitis enim Poenorum apparatibus, et Pisonis consulis ignavia,

§. 34. Liv. Epit. — Appian.

haudquaquam securis mentibus res in Macedonia adversas, in aliis regnis turbatas, odio Poenorum necessitate irritata, nullamque in tantis acerbitatibus spem pacis et conditionum, reputabant: quum subito, veluti numine quodam obiectus, Scipio Aemilianus, omnium animos moerore curaque exsolvit. Aedilitatem quum maxime petebat: nam a maioribus magistratibus aetas eum et annales leges arcebant. At ubi primum oculis populi se dedit, resque ab illo nuper eadem in Africa gestae, et favor exercitus, et nomen Scipionum, animis occurrerunt, vulgo homines exclamare, hunc non modo dignum consulatu, sed unum esse, a quo sperari optatus belli finis posset.

XXXVI. Vrbanae multitudinis desiderium non iam testimonia modo africani exercitus, sed scriptae ad senatum literae adiuvabant, quibus diserte Scipio ad carthaginiense bellum consul poscebatur. Obstabant tamen haud infirma tendentibus impedimenta, maiestas legum, dignitas candidatorum, et communis seniorum iniuria, si praeter morem et contra ius in civitate receptum universis unus adolescens praeferretur. Haec qui comitia habebat consul Albinus, haec alii Patrum inculcantes, negabant, *salvis legibus, salvaque dignitate civitatis, rationem Scipionis haberi posse.* Neque segnius niti populus, ut Scipionem utique consulem haberet. Post multa non leviora, quam pro magnitudine rei, certamina, quum ad Romuli Tullique leges provocaret populus, *sibi comitiorum potestatem iis datam* clamitans, unus de collegio tribunorum minatus est consuli, *se ius comitiorum adem-*

§. 35. Zonar. — Appian. — Auct. de Vir. ill. cap. 58. — Plutarch. Apoph. Rom. cap. 20. — Vell. I, 12.

§. 36. Val. Max. VIII, 15, 4. — Appian. — Diod. apud Vales. — Liv. Epit. — Cic. in Laelio cap. 3.

plurum, nisi voluntati populi cessisset. Ita postremo privilegium ferri placuit, quo legibus annalibus Scipio solveretur, accommodato magis ad praesentia consilio, quam in sequentem aetatem exemplo salutari. Adeo nunquam legibus sine aliquo reipublicae detrimento sua vis adimitur, etiam ubi mutari eas honestae iustaeque causae coëgerunt.

XXXVII. Datus Scipioni collega C. Livius Mamiliani F. M. N. Drusus, inito consulatu, intempestiva ambitione certamen de provinciis movit: victam semel consuetudinem frustra in partes advocans, qua de provinciis sortiri consules aut comparare solebant. Difficile erat eripere provinciam consuli Scipioni, quum huius ipsius provinciae causa contra leges consul factus esset. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, *uter consulum in Africa cum imperio esse deberet?* consensu *Scipionem* iusserunt. Hinc decretum, *uti delectum haberet ad exercitus africani supplementum*, donec eo numero militum is esset, *quo a principio fuisset. Praeterea si qui ex sociis militare sponte vellent, recipere eos* permissum: *literisque populi romani nomine auxilia regum populorumque excire.* Missaque sunt a diversis; et rebus omnibus ad profectionem apparatis, in Siciliam consul, et inde in Africam traiecit.

XXXVIII. Quae inter haec in Macedonia per P. Iuventium primum, deinde Q. Metellum praetores, ad ipsum belli finem gesta sint, tempus est referre. Iuventius Andrisci, tanquam imaginarii scenicique regis, arma despectui habens, quasi in bellis fortuna semper causam sequeretur, temere in Macedoniam

§. 37. Valer. Max. — Appian.

§. 38. Liv. Epit. — Vell. I, 11. — Eutrop. — Flor. II, 14. — Oros. IV, 22. — Zonar. — Diodor. apud Valesium.

irruptione facta, exercitum vitamque eadem clade amiserat, vix noctis superventu servatis copiarum reliquiis. Eo successu sublatus victor, nec enim inter fortunae blandimenta tegere se degener animus poterat, de cetero, velut auctoritate regnandi satis stabilita, sine pudore, sine metu ad crudelitatem iniustitiamque, tyrannici spiritus opera, prorumpebat: occidere, rapere, fictis criminibus ditissimum quemque tollere; postremo ne amicis quidem parcere, quorum haud pauci de medio sublati. Erat enim ingenio ferus avidusque caedium, in sermonibus arrogans, avaritiae ceterisque vitiis fere omnibus deditus, ut satis poenarum sub eo rege populo romano datura fuerit Macedonia, si diutius vitam imperiumque prorogare potuisset. Ceterum post Iuventii praetoris caedem iterum, signa Thessaliae intulit, multaque eius loca depopulatus, Thracum, ut ad fortunatam militiam, plures attraxit.

XXXIX. Haec ut Romae sunt audita, Q. Caecilium Metellum festinare ad tutelam sociorum senatus iussit. Advenienti huic in Macedoniam Andriscus cum exercitu statuerat occurrere: sed distractus Attali regis opera, qui cum classe in auxilium Romanis venerat, sollicitusque de ora maritima, non est ausus longius procurrere; sed modico a Pydna intervallo castra communiit. Inter haec quum propius suggressus esset Romanus, equestre proelium ortum: quo superior Andriscus, metu tamen pedestris exercitus, de summa rerum dimicare noluit. Saepe modica victoria magnae cladis initium fuit: adeo interdum humanae mentes nesciunt, quibus rebus dolere lae-

§. 39. Eutrop. — Pausan. in Achaicis. — Zonar. — Strab. lib. XIII, pag. 624.

tarive oporteat. Crevit animus equestris pugnae eventu, crediditque, se parem Metello nihilominus fore, tametsi partem copiarum ad vastandam Thessaliam dimisisset. Metellus, tempore usus, stultitiam hostis in suam occasionem vertit; copiisque, quae Macedoniae praesidebant, facili negotio fusis, ceteros, ultro poenitentes commissorum, in deditionem accepit.

XL. Andriscus in Thraciam profugerat, viribusque ibi reparatis, denuo cum Metello, qui, victoriae beneficio aperta Macedonia, defectionis auctorem, quocumque se reciperet, persequebatur, confligere est ausus. Par priori huius quoque proelii eventus, splendidaque Metelli victoria fuit: quinque et viginti millia hostium duabus pugnis occisa, provinciam Romanis, Metello cognomen Macedonici reddidere: neque minor capti Andrisci, quam ipsius victoriae laetitia fuit. Ad Byram Thraciae regulum confugerat, qui stultum esse ratus fidem servare post fortunam ei, quem unius fortunae causa coluerat, hospitem et supplicem suum Romanis dedidit. Idem fere fatum et alterius mox impostoris fuit, qui et ipse Perseum patrem mentitus, et Alexandri nomine tumens, regionem, quam Nestus fluvius alluit, contracta perditorum hominum manu, occupaverat. Metellus locis, quae tenuerat ille, nullo negotio receptis, ipsum comprehendere non potuit, quum celeri fuga ereptus in Dardaniam sese penitus abscondisset.

§. 40. Vell. — Eutrop. — Auct. de Vir. illustrib. — Liv. Epit. — Zonar. — Flor. II, 14.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XVI

IN LOCVM LIBRI LI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QVINQVAGESIMI PRIMI.

Carthago, in circuitu viginti tria millia passuum patens, magno labore obsessa, et per partes capta est; primum a Mancino legato, deinde a Scipione consule, cui extra sortem provincia Africa data erat. Carthaginienses, portu novo (quia vetus obstructus a Scipione erat) facto, et contracta clam exiguo tempore ampla classe, infeliciter navali proelio pugnaverunt. Hasdrubalis quoque ducis eorum castra, ad Nepherim oppidum loco difficili sita, cum exercitu deleta sunt a Scipione, qui tandem urbem expugnavit septingentesimo anno, quam erat condita: spoliorum maior pars Siculis, quibus ablata erant, reddita. Vltimo urbis excidio, quum se Hasdrubal Scipioni dedidisset, uxor eius, quae paucis ante diebus de marito impetrare non potuerat, ut ad victorem transfugerent, in medium se flagrantis urbis incendium, duobus cum liberis, ex arce praecipitavit. Scipio exemplo patris sui naturalis Aemilii Pauli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit, transfugasque ac fugitivos bestiis obiecit. Belli achaici semina referuntur haec, quod legati populi romani ab Achaicis pulsati sint Corinthi, missi, ut eas civitates, quae sub ditione Philippi fuerant, ab achaico concilio secernerent.

I. P. Scipio primo statim in Africam adventu haud parva aut dubia documenta dedit, quantum Romanis bonorum imperio suo, quantum calamitatis allaturus Carthagini esset. Nam appulsum eius extemplo memorabilis casus illustravit, non minus in praesentia utilitatis, quam ad summam rerum ominis praebens. Sero diei uticensem portum attigerat classis, et vixdum expositae copiae erant, quum sub mediam noctem a Mancino literae venere, celerem opem maxima cum obtestatione flagitantes. Non ille quidem ad Scipionem scripserat, quem adesse nesciebat; sed Pisoni proconsuli Vticensibusque significabat, *se in capta parte Carthaginis obsideri, certo cum exitio, nisi ante lucem succurreretur.* Mancinus enim, animadverso urbem amplissimis spatiis diffusam (ad tria et viginti millia passuum occupabat) non eadem sollicitudine omni ex parte custodiri posse, ad Megara (regio Carthaginis ista fuit) subito admoveri deprornptas ex navibus scalas iussit.

II. Quamquam enim remotior a cetera urbe pars ista erat, tamen, quia situ circum aspero et aditu difficili satis munitam putabant, non magno praesidio tenebatur. Scalis admotis pauci adhuc murum conscenderant, quum Carthaginienses portam, quae proxima erat, aperiunt, magnoque cum clamore ad deiiciendos loco hostes feruntur. Resistentibus fortiter, terga vertunt Poeni, refugientesque per eandem portam insequuti, qui pepulerant, eodem impetu perrupere. Alacris exinde, tanquam in certa victoria, clamor, plures ex navalibus sociis (nec enim procul classis aberat) excivit: et ad ferendam suis

§. 1. Zonar. — Appian. — Liv. Epit. — Bocharti Geogr. sac. I, 24.

opem, pauci armati, plerique prae studio et festinatione semiermes accurrerunt. Erat in hoc agmine dux ipse, non ut rector ceterorum, sed velut unus e turba; laetarum rerum imagine captus, adversus ambiguas providere neglexerat. Tarde agnito periculo, quia neque relinqui locus tuto, neque defendi sine armis et commeatu poterat, a Pisone milites, ab Vticensibus cibaria petiit.

III. At frustra ad Pisonem respexerat, qui procul in mediterranea loca abduxerat copias: neque Vticensibus animus aut vires erant, sine maioris exercitus praesidio ad moenia Carthaginis adeundi: eratque in ea conditione Mancinus, ut exemplis illorum ducum accessurus videretur, qui, nulla receptus habita ratione, quum in loca periculosa se coniecissent, tristi temeritatis exitu, monumentum posteris reliquerunt, *bono duci* (quod aliquanto post Sertorius dixisse dicitur) *non respiciendum minus, quam prospiciendum esse.* Periclitantem, ne simul cum luce Carthaginienses praecipitem per rupes ad mare agerent, fortuna èxplicuit, in idem illud tempus Scipione adducto. Qui, ut erat ad omnia subita consilio et audacia promptus, mora nulla interposita, classicum ad revocandos, qui exscenderant, milites cani, pubem Vticensium cum armis sequi, a senioribus commeatum in naves comportari iussit. Ad terrorem deinde hostium ex captivis aliquot solvit, nuntiaturos, adesse Scipionem. Ad Pisonem etiam alios super alios cum citis equis nuntios misit, ut quam celerrime ad Carthaginem occurreret.

IV. Ipse deinde quarta vigilia solvens, ut maioris exercitus speciem eminus praeberet, milites, ubi ap-

§. 3. Zonar. — Appian. — Suidas in ἀναδρομαί. — Plut. Sertor.

propinquassent urbi, stare in tabulatis navium erectos, iussit. Adeoque fuit opportunus consulis, et ad salutem Mancini, quique cum eo erant, necessarius adventus, ut si tantillum adhuc morae interposuisset, serum post acceptam cladem auxilium accessurus videretur. In orbem pugnabant Romani, receptis in medium inermium tribus ferme millibus, qui ab armatis admodum quingentis tegebantur. Iamque crebris vulneribus, et numero hostium fatigati, ad ipsa moenia se receperant, unde si deturbarentur, per abrupta et praecipitia fugientes, etiam sine hostili ferro, suus timor, et in abscissis locis facilis lapsus, velut ruina affligeret. Ad conspectam Scipionis classem animi ceciderunt Poenis, pugnaque intermissa, spatium dedere consuli Mancinum ceterosque in naves recipiendi. Mancinum e vestigio Romam ire iussit; nam et successor ei Serranus ad classem venerat: ipse, loco castris haud procul Carthagine capto, maiore vi bellum urbi inferre instituit, quam a prioribus consulibus factitatum fuerat. Carthaginienses quoque, extra urbem progressi, castra pro muris opposuerunt: in quae paulo post etiam Hasdrubal imperator, et praefectus equitum Bithyas, cum peditum sex millibus, equitibus mille, veteri et exercitato milite, sunt ingressi.

V. Quum interea Piso, ex mediterraneis reversus, exercitum Scipioni tradidisset, isque milites, ambitioso imperio habitos, pro labore et disciplina otium, avaritiamque, et rapinas sectari animadverteret, nihil antiquius habuit, quam ut hoc tantum flagitium primo quoque tempore tolleretur. Erat et aliud haud minus militiae dedecus, quod ex forensi plebe ma-

§ 5. Vell. I, 12. — Appian.

gnus numerus exercitum sequebatur, praedae causa cum audacissimis quibusque militibus iniussu ducis excurrentium: unde, sive felix iis, sive improspera temeritas fuisset, exercitus ignominia incommodoque gravabatur, et clades eorum, aut fuga, famam Romanarum copiarum minuebat; et praeda, si quam retulerant, disciplinae erat inimica, quum passim in castris, et in iisdem saepe contuberniis cupiditas de lucro disceptantium in iurgia et rixas, et nonnunquam in vulnera ac caedes exiret. His armorum dehonestamentis offensus Scipio, vereque secum reputans, difficile esse imperatori, ut hostibus evadat superior, donec militibus impar est, ad concionem vocatos tali oratione castigavit:

VI. « Si quidem quae facitis, milites (nam qualia » sint et ipsi nostis, et me referre pudet), ea vestra » magis, quam aliorum culpa fieri arbitrarer, non » essem peccantibus facilis, neque ad repraesentanda » supplicia piger: nunc autem, quia nuper, quum » adhuc vobiscum militarem, meliores fuistis, spes » est, futurum, ut quos laxata disciplina corrupit, » eadem adstricta et redintegrata corrigat. Quae a » vobis postulabo, eadem omnia ipse feci, facturus» que sum. Bellum severa lege, et ut nomine romano » dignum, animus est gerere, non in modum latro» cinii globos armatorum sponte procurrentium » evagari sinere; neque lixarum magis, quam mili» tum, officia facientes pati; neque deliciis et molli» tiei locum in castris relinquere. Quae omnia quum » faceretis, nunquam vobis in mentem venit maiorum » vestrorum, et antiquae severitatis, et his tantum » artibus provecti ad summa imperii? Ne castrensium

§. 6. Alexand. ab Alexand. Genial. Dier. I, 20. — Appian. Punic. — Zonar.

» quidem legum usquam occurrit recordatio, in quas » adacti sacramento estis? Si quis sine commeatu » longius a castris discedat, quam unde tubae cantum » audire possit, eum pro desertore habendum scitis: » frumentum publice datum vendi, praedas pecorum » aut mancipiorum vino permutari, et alia, quibus » segnior ad imperia molliorque miles redditur, ve» tita esse, non ignoratis.

VII. » Ad hanc igitur formam vos componite, si » effugere indignationem meam, et militarium legum » vindictam vultis. Et vos quidem, quotquot milites » non estis, ante noctem facessere e castris iubeo; » nisi cui nominatim manendi a me venia fuerit. » Neque reverti quisquam vestrum ausit, nisi ex causa » commeatus in castra importandi, sed simplicis et » militaris. Sed et his certum tempus constituam, » intra quod res suas vendant, cuius rei curam ego » quaestorque agemus. Et hoc sacramento non obli» gatis dictum esto: vobis autem, milites, unum ad » omnia praeceptum suffecerit, si meos mores indu» striamque imitemini; nam ad hoc exemplum si » vos composueritis, neque sine successu labor ve» ster, neque sine gratia et fructu erit. Nunc igitur » intendite animum nervosque: belli tempus con» tentionem strenuitatemque postulat; otio et de» liciis si quis locus est, post victoriam erit. Atque » haec a vobis ego legesque exigunt: vestrum est dare » operam, ut potius praemia per obsequium, quam » animadversionem ob delicta, mereatis ».

VIII. Repurgato ad hunc modum exercitu, quum iam satis attentos ad imperia haberet milites, audendum aliquid adversus hostem statuit, et, nocte ad hoc consilium exsequendum delecta, regionem Carthaginis, quae *Megara* vocabatur, est adortus. Diversa

hinc apud scriptores traditio est: alii, Pisonem, qui modo consul fuerat, cum parte copiarum ad unam portarum constitisse, narrant: ad aliam deinde longe distantem validam item manum obiectam: ipsum Scipionem intra moenia transfugarum ductu penetrasse, eosque, qui ante portas opperiebantur, effractis claustris admisisse. Ceterum, qui ad Carthaginem gesta prolixius sunt exsequuti, de Pisone nihil, sed duabus a partibus oppugnata Megara, neque tamen licet maximo conatu transcendi moenia potuisse, tradunt: donec Scipio, conspecta privati cuiusdam turricula, quae haud procul muris pari altitudine aberat, iuvenum promptissimos ascendere iussisset, et inde aditum in urbem moliri. Per hos primo missilibus deturbatos propugnatores, deinde tignis tabulisque ponticulum effectum, per quem ex turricula in muros transcensum. Inde, ad portam impetu facto, consulem cum quatuor hominum millibus intromissum, Poenos, tanquam ea parte urbis capta, in Byrsam compulisse, tanto terrore, ut etiam, qui ante urbem habuerant castra, relictis iis, eandem ad arcem confugerent.

IX. Vtcumque gesta res est, penetratum in urbem eo die, ipsiusque consulis magnam etiam in pugnando virtutem fuisse constat: ipsum quoque, Polybio tantum et militibus triginta comitatum, suffodisse portam, qua acceptus est exercitus, non contemnendi auctores prodiderunt; adversus superstantium hostium ictus testudine lapidea, qua fornicata porta erat, tectum. Occupatis Megaris, consul, loci naturam intuens, quod horti magno numero ibi erant, mace-

§. 8. Zonar. — Appian. Punic.
§. 9. Marcellin. XXIII. 7. — Polyb. ap. Vales. — Appian. — Iul. Obseq.

riis suis sepibusque distincti, rivis quoque multis et sinuosis interfluentibus, ne per tenebras et locorum imperitiam detrimentum acciperetur, militem inhaerere tergis fugientium non est passus, receptuique signo dato, in castra sua rediit. Insequenti die, tanquam in vindictam illatae cladis, foedum atque crudele Hasdrubal facinus facit: captivos enim Romanorum, quotquot in potestate habebat, in moenia, unde conspici a suis possent, adductos, partim oculis, aut lingua, aut pudendis privat, unco divellens corpora; aliorum amputat plantas, aut digitos; quibusdam detrahi cutem iubet, atque ita vivos adhuc spirantesque per rupes barbara feritate praecipitat.

X. Eadem opera cautum sibi rebatur adversus mobilitatem vulgi, taedio periculorum pacem quibuslibet conditionibus accepturi, ni magnitudine facinoris omnem spem a Romanis veniae desperasset. At illi res adeo in contrarium vertit, ut ex eo non vulgus modo timidius ad defendendam urbem fieret, sed etiam odio haberet Hasdrubalem, qui facto immanissimo invisos diis hominibusque Poenos reddidisset. Quibus ille opprobriis et suis sceleribus vecors, atque in dies crudelior, aperte tyrannidem usurpare coepit, nihil sibi ad salutem reliquum fingens, nisi metu et terrore res suas stabiliret: donec eo profectus est, ut in civitate, tot a seculis libera, impetu etiam in senatores facto, quosdam audacius praesentia increpantes, crimine proditionis de medio tolleret.

XI. Scipio, crematis hostium castris, fauces inter paludem et mare transversa fossa occludere coepit, non ultra teli iactum ab urbe divisus. Spatium permuniendum erat amplius trium millium passuum,

§. 10. Zonar. — Appian. — Polyb.

simul ad pugnam et opus intento. Nam Carthaginienses, ut ex propinquo, continuis fere assultibus perrumpere stationem, inferre se munitoribus, disturbare opera nitebantur. Sed providentia Scipionis superior fuit; perfectaque, quam instituerat, fossa, iam minore periculo, quia munimentum hoc adversus hostem obiecerat, aliam haud magno a priori intervallo duxit, in continentem versus: deinde aliis duabus additis, ut totum opus quadrata forma constaret, vallis praeacutis undequaque munivit: praeter haec a tergo et lateribus aggerem, a fronte in urbem versus murum opposuit, sex pedum crassitie, altum duodecim, propugnaculis atque turribus per legitima intervalla prominentibus; una, quae in medio erat, celsissima, cui insuper ex materia aliam tabulatis quatuor surgentem imposuerat, unde quidquid in urbe rerum ageretur, oculis subiici posset.

XII. His intra diem vicesimum effectis (summa enim contentione militum, alternatim opus et arma capessentium, supra ipsorum hostiumque exspectationem res processerat) exercitum induxit consul, duplex ab eodem labore commodum assequutus. Nam et castris opportunam sedem eadem munimenta praebebant; et vice circumvallationis omni a terra aditu occluso, arcebant commeatus, qui hactenus ea parte inferri in urbem consueverant. Magnae tamen adhuc molis erat obsidio, quum moenium inexpugnabilis firmitudo etiam a maximo propugnatorum numero defenderetur, quos adhuc a Bithya submissi commeatus sustentabant. Redigebatur tamen quotidie annona in urbe gravior, quum, praeter oppidanorum turbam,

§. 11. Appian.
§. 12. Zonar. — Appian.

maxima hominum multitudo ex agris eo confluxisset, quae, neque per hostium metum extra moenia audebat progredi, neque subvectione peregrinae annonae, mercatoribus periculum vitantibus, sublevabatur; tantum ex vicina Africa res necessariae terrestri maritimoque itinere veniebant, parcius a mari, modo tempestatibus, modo per classem hostium parum tuta navigatione.

XIII. Tunc autem intersepta penitus via, qua per terram erat aditus, forum rerum venalium maxima sui parte deficiens, Carthaginienses metu famis et iam incommodis angebat. Neque Bithyas, qui cum equitatu ante clausam urbem emissus ad comparandam annonam fuerat, per castra Scipionis perrumpere, aut omnino propius succedere, audebat: sed longo circumitu devectum ad mare frumentum committebat navibus, quae, observato vehementiore vento, per classem Romanorum, ante urbem exsultantem, illaberentur. Nam, ut in vadosis importuosisque locis, sparsae, et longius a moenibus, metu tormentorum, et ibi maxime tumultuantium fluctuum, stantes, facilem praebebant onerariis transitum; neque persequi transgressas usus erat, quum vento a mari fortiter flante (hoc enim solo tempore utebantur) fugientia vela nullo remigio consequi triremes possent. Sic Bithyae naves, sic et aliae mercatorum, qui lucri causa quidlibet audendum crediderant, aliquem frumenti modum Carthaginem convehebant. Sed neque saepe eius rei obveniebat commoditas; et, quidquid advectum fuerat, vix delectis ad militiam sufficiebat: triginta hi millia implebant, quibus Hasdrubal commeatum omnem solebat dividere, ceterae multitudinis nihil misertus.

§. 13. Suidas in Βιθύας. — Zonar. — Appian.

XIV. Sed neque hoc obsessis diuturnum esse solatium Scipio passus, considerato loci ingenio, portus ostium, quod ad occidentem vergebat, obstruere instituit. Spem dabat haud irriti laboris os ipsum non amplo aditu patens, vicinumque ei litus, unde ducto in undas aggere sperabat prohiberi naves introitu posse: itaque ab ea lingua, quae paludem a mari distinguit, orsus, molem in undas agere versus ingressum portus coepit, praegrandium saxorum magna copia crepidinem fulciens, ne vi fluctuum fatisceret: totum opus ita surgebat ab imo, minori subinde latitudine, ut in fundo duos et nonaginta pedes crassum, in summo quatuor et viginti esset. Carthaginiensibus quamquam certum videbatur, improbae spei opus ultro cariturum successu esse, tamen nihil ad arcendos incepto Romanos praetermissum est: sed frustra omnis eorum et vis, et dolus fuit.

XV. Vnde gravissimo terrore perculsi, quum nihil solitorum remediorum procederet, ad inusitati exempli consilium se contulerunt. Novum enim effodere ostium aggressi, qua medium in mare portus prospectabat, ubi maior altitudo maris, et vis ventorum impetuosior omnem obstruendi spem Romanis ademptura esset, opus tanto silentio perfecerunt, ut ne captivi quidem aliud indicare Scipioni possent, quam dies noctesque continuum strepitum audiri; quid autem fieret, ipsi consulque iuxta sciebant. Sed intus conclusi, quibus locatum opus fuerat, cum uxoribus et liberis, alii effodiebant terram, alii naves longas (superabat enim ex veteri copia materies) fabricabant: donec, perfectis omnibus, circa primam

§. 14. Liv. Epit. — Zonar. Appian.
§. 15. Strab. lib. XVII, pag. 833. — Liv. Epit. — Appian. Flor. II, 15.

lucem aperto portu, subita classis emicuit triremium quinquaginta, cum cercuris et paronibus, aliisque levioribus navigiis haud paucis, ad omnem usum belli terroremque hostium instructissimis. Constat, si statim adnavigatum esset romanae classi, totam in hostium potestatem fuisse futuram: adeo ipso novi portus et classis hactenus ignoratae miraculo attoniti obsessores erant: accedebat, quod nautica turba fere omnis ad urbis oppugnandae varias partes abducta, vacuas defensoribus naves reliquerat. Maluerunt Poeni ostentatione virium ac industriae, inanem laetitiam pascere, quam solidum aliquem fructum ferre tanti laboris: neque enim ad magnas occasiones semper gnara utendi mens hominibus datur: multique citius abstrusa penetrare, quam quae ante pedes erant posita, prospicere potuere; dum istis acriter intenti, ad propiora, tanquam nihil habitura magni, quodam fastidio negligentiaque caligant.

XVI. Tertio post die denuo egressis instructa iam romana classis se obiecit: pugnatum est summa utrinque animorum corporumque contentione; quum in hoc certamine totam, alii salutis, alii victoriae spem consistere haud immerito existimarent. Punicae naves ut magnitudine hostilium urgebantur, ita nauticis artibus et levitate subducebant se periculis, neque mediocriter incommodabant hostibus, quum celeri appulsu naves inter et remorum palmulas subintrarent; et alibi terebrata puppe, alibi gubernaculis aut remis detersis, aut alio per occasionem dato damno, priusquam prohiberi, aut plecti possent, eadem celeritate refugerent. Hunc ad modum quum ad seram usque vesperam incerta victoria pugnatum esset, punicarum navium gubernatoribus recedere visum, non quasi vim hostium male sustinentibus, sed quia

eum luce redintegrare pugnam malebant. Ibi parva navigia quum introire portum occupassent, singulis pro se festinantibus, incursu aliorum in alia ita constipatus est aditus, ut maiores deinde naves, introitu desperato, ad aggerem applicare se cogerentur, quem haud procul moenibus olim, ad exponenda mercatorum onera, structum, nuper, ne ab hostibus occupatus periculum urbi crearet, lorica praemuniverant.

XVII. Ad hunc igitur aggerem, proris in hostem obversis, exclusae portu naves constiterant, et suggredientes non ex tabulatis tantum propulsabant, sed etiam ab aggere et lorica superne iaculantium ope defendebantur. Ita nova pugnae forma erat, Romanis quidem aequior ob liberum adversus stantia navigia impetum; sed quoties retrocedere volebant, molesque ista longarum navium circumagenda erat, vicissim haud minora ab hostilibus damna patiebantur, quam rectis proris intulerant: donec peregrinis artibus romanae virtuti subventum. Sidensium quinque naves inter auxilia Scipionis erant, quae, animadverso incommodo, hoc remedium excogitarunt: ancoras rudentibus alligatas iecerunt eo a Carthaginiensium navibus intervallo, quod et ad impetum rostrorum sufficeret, et longitudinem funium, ex quibus religatae erant ancorae, non excederet. Ita concitato remigio in hostem invectae, ubi ictum intulerant, continuo attractis ancoralibus ad locum, unde evectae fuerant, ita revertebantur ut prora hostibus obversa, nihil inde accipere incommodi possent: ea ratione repetitis saepe vicibus immissae retractaeque, hostibus detrimentum sine periculo suo inferebant. Sequuta est exemplum cetera classis, et, in noctem usque

§. 17. Liv. Epit. — Appian.

protracto certamine, in urbem Poeni recessere, depressa aut capta relinquentes navigia, quotquot fugam suorum sequi nequiverant.

XVIII. Postero die Scipio aggerem illum (erat enim ad portum occludendum vehementer opportunus) capere connisus, arietibus machinisque ad loricam adductis, vim inferre iubet: iamque magna pars corruerat, sperabaturque locus expugnari die sequenti posse; quum, nocte interiecta, Poeni, licet fame multisque praeterea calamitatibus premerentur, perditorum hominum emittunt manum, non terra, quoniam aditus ibi non erat, neque navibus, quibus in mari vadoso incertum iter; sed globus nudorum hominum, neque aliud, praeter faces, ne has quidem incensas, ferentium, ne luce conatus proderetur, mare ingressi, qua nemo quemquam penetraturum esse crediderat, ut quisque in altiora aut depressiora loca incidisset, pedibus aut nando transmittebant; donec ad locum, ubi machinae stabant, ventum: ibi suscitato igne, accensisque facibus, ad machinas incendendas impetu provolant: eadem opera conspicui hostibus facti, multis vulneribus excipiuntur, quum vix ullum, ut in nuda corpora, irritum telum caderet. Sed ipsi, sola desperatione armati, ferarumque more in ferrum et mortem ruentes, non minora mala, quam patiebantur, inferebant: neque discessere, donec machinis concrematis, tantum praeterea terrorem Romanis iniecerunt, ut multi, tanquam amissis rebus, fugam inirent.

XIX. Scipio, metu maioris incommodi, cum delectis obequitans, quia fugam aliter sistere non poterat, fugientes pro hostibus caedi iussit: ita, paucis inter-

§. 18. Flor. II, 15. — Appian.

fectis, reliqua turba in castra redacta, totam deinde noctem (tanta erat trepidatio) in armis exegit, nulla unquam fiducia hostium, quantum nunc desperatione omnibus exterritis. At illi successu laeti, machinis corruptis, eadem, qua venerant, via domos repetiverunt. Affirmavit is casus Polybii prudentiam, qui, animadverso, locis iis vadosum mare esse, *ut tribuli aut asseres ferreis clavis horrentes, ad prohibendum hostilem incursum iniicerentur*, suaserat. Id consilium non vecordia aspernatus est consul; sed quod *absurdum esse* diceret, *si, iam muro urbis superato, formidare congressum hostium viderentur.*

XX. Prima deinde luce Carthaginienses, metu hostilium machinarum soluti, ruinas muri refecerunt, turribus etiam in eo multis per intervalla excitatis. Adversus quas Romani, simul atque novas machinas fabricaverant, aggeribus structis, faces inde et plena pice ac sulphure vascula in tabulata turrium iaculabantur: ita multis partibus materia concepit ignem; Romanisque inter flammas irrumpentibus, superata gemino periculo propugnatorum constantia cessit: fuga tamen securior fuit, quod victoribus per loca, quae, iisdem diebus saepius cruore perfusa, lubricitate fallebant gradum, minor currendi facilitas fuit. Consul, toto aggere potitus, murum ex adverso moenium urbis, non longo ab illis intervallo, neque breviorem, quam illa erant, lateribus struxit, fossamque ante murum obiecit. Ibi praesidium imposuit, quatuor iaculatorum atque velitum millia: qui continuo moenia hostium observantes, simul apparere quemquam in illis viderant, ut ab aequali altitudine,

§. 19. Plut. Apopht. Rom. c. 20.
§. 20. Appian.

non frustra petebant. Atque inter haec ferme opera, hasque pugnas, illa aestas praeteriit.

XXI. Consul, compulsis intra munitiones Carthaginiensibus, quum eruptiones illorum minus iam frequentes, minusque timendas operibus et armis effecisset, ne otiosum in castris militem pateretur, donec tempus anni sinebat, praesidia punica, quae passim adhuc per Africam erant, expugnare, omnemque spem auxiliorum obsessis adimere statuit. Dimissis igitur varia in loca, cum idonea manu, legatis tribunisque, ipse Nepherim, celebre irrito priorum ducum conatu oppidum, proficiscitur, cui per absentiam Hasdrubalis Bithyas praeerat: in quibusdam praefuisse Diogenem invenio: quod quia ignotum aliunde nomen est eo bello, inclinare cogor, ut hoc alterum nomen Bithyae fuerit, quemadmodum per ea tempora duplici nomine celebratus Himilco Phamaeas fuit. Huc ipse navibus per stagnum, C. Laelio terrestri itinere circummisso, quum advenisset, castra ad centum quinquaginta passus ab hoste metatus, relictoque, ad Afros continenter infestandos, Gulussa, propere Carthaginem rediit, ne spatium temeritati suorum, aut hostium ingeniis desperationique, ad mutandam belli fortunam daret. Atque ita saepius ultro citroque commeando (abest autem Carthagine Nepheris tribus ferme et viginti passuum millibus) necubi res suae detrimentum caperent, strenue providebat.

XXII. Inter haec oppugnata machinis Romanorum punica castra, collapso, quod inter tres turres fuerat, murorum spatio, aditum patefecerunt; quum superveniens Scipio tria delectorum millia facere impetum iubet, ordinibus in altum ita densatis, ut, etiamsi urge-

§. 21. Zonar. — Appian. — Strab. lib. XVII.

rentur primi, incumbente tamen suorum pondere, pedem quo referrent, non habentes, vi ac necessitate perrumpere cogerentur. Dum ab ea parte magno clamore magnisque viribus certatur, a mille ad hoc a consule delectis castra capta sunt: qui neglectum a diverso latere vallum, omnibus in eventum periculi, quod ante oculos habebant, intentis, transcenderunt. Afri, conspectos intra vallum hostes numerare non permittente metu, tanquam totus Romanorum exercitus irrupisset, effusa fuga se castris eiecerunt. Ibi patentibus in locis palantes adeptus Gulussa cum elephantis Numidisque suis, ingentem caedem fecit: interfecti dicuntur eo die milites agrestesque, cuius generis ad commeatus vehendos magna in castris multitudo fuerat, ad septuaginta millia, capta decem, ferme quatuor millia effugisse.

XXIII. Nec tamen statim recipi Nepheris potuit, quae petrae praealtae imposita, adhuc duos et viginti dies exercitum occupatum tenuit, tanto difficiliori oppugnatione, quanto in locis asperis hiberna frigora vehementius sentiuntur. Sed magnum operae pretium ab hac expugnatione consuli fuit; eodem enim fato Carthaginis vires cecidere. His enim e castris commeatus mittebatur obsessae urbi; haec altera spes punicum imperium amantibus, hoc unicum ad retinendos ambiguos vinculum erat; neque distulerunt cetera deinceps praesidia Romanorum fidei se permittere: unde, clausis in unam urbem Poenis, omnis in posterum accipiendi ulla ex parte commeatus facultas intercidit.

§. 22. Liv. Epit. — Appian.
§. 23. Strab. — Appian.

XXIV. Capto castello, universas iterum copias ad Carthaginis obsidium reduxit Scipio: inter quas quum Hasdrubal, Numidarum conspectis equitibus, Gulussam revertisse coniecisset, colloquium eius expetivit. Tum maxime conspecta hominis vanitas, fortunaeque suae perabsurde ignarus animus fuit. Accinctus enim, armisque toto corpore tectus, quibus chlamydem ex tyria purpura iniecerat, cum decem custodibus corporis machaeras ferentibus processit: deinde, relictis his, ad spatium ferme pedum viginti progressus, innuit regi, ut ad se accederet, quum contra fieri oportuisset. At Numida pro simplicitate gentis talia pro inanibus spernens, solus accessit: et quum ita sollicite perarmatum vidisset, quamquam fossa valloque interiecto tegeretur, interrogavit, cuius metu arma induisset? Illo, Romanos metuere, dicente, « Non » igitur, excipit Numida, sine causa, aut praeter » necessitatem urbi te inclusisti: ceterum, quid est, » quod petas? »

XXV. Tum Hasdrubal postulare, *ut ad romanum imperatorem legatione fungeretur, sponderetque, Carthaginienses imperata obedienter facturos, modo urbi parceretur.* Quum ad haec Numida, *puerilem esse petitionem, quodque rebus integris et sedentibus Vticae Romanis impetrari non potuerat, nunc terra marique circumvallatis, omni ferme spe salutis amissa, frustra sperari*, diceret: Hasdrubal, *et sociorum opibus confidere*, respondit (nondum enim, quae ad Nepherim erant gesta, audiverat) *neque de urbe desperare: summam autem habere spem in deorum immortalium commilitio; non enim neglecturos iniuriam per foederis simulationem deceptorum, sed multipliciter expeditu-*

§. 24. Zonar. — Polyb. apud Vales.

ros salutis viam: quapropter iubebat orari consulem, *ut et deorum metu, et fortunae reverentia infelicis urbis misereretur; sciretque, Carthaginienses, ni postulata impetrassent, extrema potius omnia, quam deditionem subituros.* His ultro citroque iactatis, condictoque, ut ante diem tertium eodem in loco colloquerentur, discesserunt.

XXVI. Haec ubi Scipioni sunt a rege renuntiata, ille ridens, « Haec igitur quum esses postulaturus, » inquit, Hasdrubal, tam impium et inhumanum » facinus in captivos nostros designasti? nunc scilicet » in diis habenda tibi spes est, postquam omnia et » divina, et humana iura violasti? » subiiciente tamen Gulussa, *studendum esse consuli, ut celerem rebus finem imponeret, priusquam alii exercitum, et cum eo suorum laborum operumque fructum, cogeretur tradere;* iussit Hasdrubali renuntiari, *se incolumitatem ipsi et uxori, et liberis, et propinquorum amicorumve familiis decem, dare, cum talentis decem et servis sex, quos optavisset.* Stato tempore item processit Poenus cum solito fastu purpurae et armorum, cultu incessuque, ut tyrannos, qui in scenam producuntur, ineptiis longe vinceret: nam natura corpulentus erat, et tum etiam sagina aqualiculum auxerat, colore praeter solitum adusto; ita ut potius bovis referret speciem in mercatu aliquo saginati, quam principis in ea civitate, cuius mala calamitatesque vel enumerare laboriosum esset.

XXVII. Ille tamen, auditis, quae ab romano consule Gulussa referebat, percusso identidem femore, » Ne vero, inquit, tantum hoc facinus dii et fortuna » siverint, ut ulla dies simul salvum Hasdrubalem,

§. 26. Zonar. — Appian. — Polyb. apud Vales.

» et eversam Carthaginem videat!» adiecit, *nusquam honestius magnorum virorum busta, quam in patriae ad extremum defensae incendio, collucere.* Talis ea tempestate Poenorum imperator fuit: cuius si orationem spectes, merito spiritus hominis et magnificas illius voces admireris; operibus deinde consideratis, convenientem sermonibus istis virum requiras. Nam inter publicae famis horribilia mala, ipse, funestius omnibus spectaculum, convivia agitans, et secundas mensas ambitiose instruens, obesitate sua maciem inopiamque miserorum traducebat. Neque transfugiis suorum, neque mortibus mutabatur, quum utroque modo magnum quotidie numerum amitteret, tanta iam vi necessitatis, ut etiam cadavera quidam in cibum converterent. At ille querelas aliorum irrisu, aliorum contumeliis aut nece prosequutus, in miserrima civitate potentiam iis artibus retinebat, quibus vix quisquam tyrannorum in beatissima uteretur.

XXVIII. Sed talibus nimirum opus est, quum populos diu felices ad interitum vocat humana omnia rotans rerum instabilitas. Itaque ne Graecis quidem (nam et horum maturescebat exitium) meliores aut sapientiores eodem tempore principes fuere. Nam et ab his bellum achaicum hoc anno accensum est, quo totius Graeciae libertas deflagravit. Causae illius ab iniuriis et avaritia Atheniensium ortae; quas deinde civitatum aliarum variis ambagibus implicati principes maiore vecordia exceperunt auxeruntque. Oropiis, ut supra diximus, mulcta debebatur, quam ab Atheniensibus achaicum concilium ex mandato senatus romani debebat exigere. At Oropios atheniensis

§. 27. Zonar. — Polyb. apud Valesium.
§. 28. Liv. XLVII, 24. — Pausan. in Achaicis.

populus etiam pluribus iniuriis affectos, Achaeorum implorare fidem coëgit: qui, ubi amicitia et reverentia nobilissimae civitatis cunctabantur, Menalcidam lacedaemonium, qui tum praetor Achaeorum erat, promisso decem talentorum, in sententiam suam adducunt. Ille socium operae mercedisque Callicratem, notum potentemque amicitia romana, adsciscit: hi perficiunt, ut Oropiis auxilium promittatur. Quod ubi ad summam inutile fuit, nihilominus pecuniam ab Oropiis exegit Menalcidas, sibique retinuit.

XXIX. Vnde ulturus hominem Callicrates, abeuntem magistratu legibus reum facit, *quod Lacedaemoniorum Romam legatus, ut achaico foederi civitas illa eximeretur, summo studio contenderat.* Hoc periculum ut avertat Menalcidas, Diaeo megalopolitano, successori suo, tria dat ex oropico illo latrocinio talenta, et ab eo, licet invitis Achaeis, eripitur. Magna inde in invidia Diaeus esse: ad quam excutiendam dum aliis occupare curis Achaeos quaerit, commode spartana se negotia obtulere. Spartani ad senatum romanum confugerant, orta de finibus controversia: senatus eos ad concilium Achaeorum reiecerat, *ut omnibus in causis ipsius iudicio uterentur, sola excepta capitalium rerum cognitione.* Id responsum mendacio Diaeus corrumpit, *etiam de capite lacedaemonii civis arbitrium Achaeis permissum esse*, commentus. Quo quum uti Achaei vellent, tanto acrius, quod controvertebatur, minae primum, mox arma Lacedaemoni illata, profugere, qui iura civitatis tuebantur, Romam coëgerunt.

XXX. Mittuntur eodem ab Achaeis Diaeus et Callicrates: sed, hoc Rhodi mortuo, solus Diaeus pervenit. Hic ubi in curia multa indecora obiecisset Menalcidae, multa vicissim ab ipso audivisset, decretum

ab senatu est, *ut ad iudicandas eas controversias legati in Peloponnesum mitterentur.* Qui quum tardius proficiscerentur, spatium praebuere, quo Diaeus Achaeos, Menalcidas Spartanos decipere potuerunt, utroque plenissime, quod cupiebant, impetratum fingente. Hic error denuo in bellum populos illos egit, quum iam Damocritus praetura apud Achaeos fungeretur. Hoc erat tempus, quo Q. Metellus, victo Andrisco, res Macedoniae componebat. Is missis forte ad res Asiae introspiciundas persuadet, ut aditis Achaeis differendi belli, exspectandique venientes Roma controversiarum arbitros, auctores sint. Sed, spreta horum admonitione, Damocritus victos pugna Spartanos intra moenia compellit, vastat uritque agrum, urbis capiundae potius neglecta, quam non oblata occasione: quam ob noxam damnatus proditionis, exsilii causa solum vertit.

XXXI. Fit iterum Diaeus praetor, Metelloque per legatos petenti promittit, *nihil adversum Spartam moturos Achaeos, donec, qui Roma exspectarentur, advenissent.* Interim vicos, Spartae circumiectos, sponte incolentium praesidiis firmat, totidem ad bellum lacedaemonium castella habiturus. Contra Menalcidas, creatus a Lacedaemoniis praetor, facinus insanum atque furiosum facit. Vrbem omni genere cladium exhaustam, lacessendis ultro adversariis, novo bello implicat: oppidum Iason in agro lacedaemonio, sed achaici tum iuris, ex improviso capit, captum diripit: unde, quum in summo omnium odio se esse intelligeret, salute sua pariter et civitatis desperata, veneno hausto vita se educit.

XXXII. Inter haec affuere Roma missi disceptato-

§. 30. Iustin. XXXIV, 1. — Pausan. in Achaic. — Flor. II, 16.

res, quorum princeps Aurelius Orestes fuit. Hic magistratibus achaicarum urbium, et practore Diaeo, Corinthum evocatis, ita loquutus fertur: « Nihil antiquius senatui populoque romano et fuisse, et esse, » quam ut sociorum res, quas magnopere ad suam » curam pertinere arbitratur, florentes quietaeque » sint; si quis in dubium vocare vellet, vos ante » omnes aequitatis humanitatisque nostrae testes » producerem, Achaei. Vos enim Philippi Antiochi» que bellis, T. Quintio reliquisque nostris impera» toribus, ob ea quae ex voluntate populi romani » beneficia vobis tribuerunt, saepe et in senatu egi» stis gratias, et illorum pariter nominisque romani » honoris causa plurima atque honestissima decreta » fecistis. Neque nos adhuc pristini in vos animi pro» positique poenitet, quin eadem illa, atque etiam, » si sit occasio, maiora lubentes volentesque conce» damus: sed a vobis interdum ea consilia suscipiun» tur, quae ad turbandam Graeciae pacem, et, si » verum auditis, ad periculum vestrum pertinent.

XXXIII. » Frustra, regibus Macedoniae Syriaeque » depulsis, Graeciam liberavimus, si foedius illam » intestinis motibus opprimi patimur, quam si ex» terna dominatione premeretur. Ecquando mutuo» rum inter consanguineos populos certaminum odio» rumque finis erit? Quanta cum Messeniis bella » gessistis, quanta cum Spartanis! Atque adeo nuper, » quum Macedoniam Andriscus rapuisset, et licet » sub falso nomine vetus gentis potentia resurgeret, » vos neque veterum periculorum memores, nec ad» versus futura providi, iuventutem viresque finiti-

§. 32. Zonar. — Polyb. Excerpt. Legat. 143. — Pausan.
§. 33. Pausan. in Achaic. — Dio apud Fulv. Vrsin. — Liv. Epit.

» morum bellis atterebatis. Quibus ut tandem aliquis » statuatur modus, neque nimia licentia in insana» bile vulnus ruatis, senatui placet, neque Lacedae» monem achaicae formulae censeri, neque ipsam » Corinthum. Sed et Argos et Heracleam, quae sub » Oeta est, item ex arcadicis urbibus Orchomenum, » et universim urbes, quae sub Philippo fuissent, » eximi oportere: neque enim has aut generis achai» ci, aut antiquitus in eodem foedere fuisse censet.

XXXIV. » Haec erant, quae senatus verbis nun» tiaremus: reliqua nostra erit benevolo magis con» silio utilis, quam speciosa verbis, oratio. Senatui » sic de vobis merito morem geri, non modo iustum » honestumque arbitramur, sed etiam utilitatis vestrae » interesse: nam, ut suas quaeque civitas leges sua» que iura habeat, id non magis singulis, quam uni» versae genti expedire; neutiquam obscurum est. » Tot diversas civitates, ut ad tempus certo foedere » coire posse non negaverim, sic in unum reipu» blicae corpus cogi, ita temperatis legibus, ut in » tam impari potentia par omnium ius sit, id vero » nec evenire facile, nec, ubi evenerit, diuturnum » esse potest. Citius inter flammam et aquas concor» diam effeceris, quam ut pares aemulatione, poten» tiores cupidine, infirmi metu careant; neque ad» versus haec consilium et ratio valet, et quae sunt » a natura humano generi insita, ea legibus frustra » coërceas.

XXXV. » Sed, ubi res ipsa clamat, supervacua » omnis est oratio: si quidem ea formulae vestrae » vis esset, ut per hanc tranquilla beataque repu» blica frui possetis, causam non dicerem, quominus » eo in statu maneretis, cuius adhuc vestrum poeni» tuisset neminem: sed ubi alii cogunt invitos ad

» easdem leges, alii perire quam cogi malunt; quae » aut inter dissentientes societas, aut in commune » felicitas esse potest? Nisi tanto iam tempore multis » experimentis constitisset, non eadem omnibus Pe- » loponnesi urbibus placere; rogari a reliquis urbi- » bus debeatis, ut reciperetis in formulam, non vero » restitantes repugnantesque vi compellere. Quapro- » pter, oro vos, Achaei, quum semper optastis quie- » tem vobis, pacem Graeciae retinete: unaquaeque » civitas ex suo commodo rem suam publicam con- » stituere optime novit.

XXXVI. » Multas inter sese ita convenire, ut loco, » moribus, voluntate, et, qui subnasci quotidie pos- » sunt, nec opinatis casibus, nunquam dissideant, » optari potius, quam obtineri potest: si suis quique » finibus contenti domi leges, foris pacem habeant, » omnes ex aequo liberi, omnes beati agent. Quae » oborientur controversiae, aut non exibunt in arma, » aut intra parva et propemodum innoxia bella con- » sistent, vicinorumque consiliis et auctoritate nostra » facile tollentur. Quid porro vobis opus est iungen- » dis per tot incommoda in unum opibus, quibus » hoc rerum statu nulla potentia est opus? Neque » enim vos crediderim, quamvis ea de re secretus » sermo ortus est, adversus Romanos bellum medi- » tari: iam intestina bella perniciosa vobis sunt; » adversus externa, quemadmodum contra Philip- » pum Antiochumque defensi estis, virtute atque » fide romana defendemini. »

XXXVII. Hunc sermonem ne audire quidem sustinentes Achaeorum principes, adhuc loquente Romano prosiliunt, conciliumque ex praesentibus repente cogunt. Multitudo, cognitis, quae senatus praecepisset, velut furore acta, quidquid lacedaemonii

nominis in urbe erat, partim trucidant, alios in vincula abripiunt, inter hos et aliis ex locis hospites, ut quisque tonsura, aut calceamentis, aut cetero vestitu, vel etiam ipsa appellatione ac nomine, Spartanum referre videbatur. Neque legatorum reverentia (nam ad illorum hospitium multi concurrerant) praesidio miseris fuit, quo minus inde quoque per vim extraherentur, multum obtestante Oreste, ea facta ad iniuriam senatus populique romani pertinere. Sed parum apud tumultuantem multitudinem monita prudentium aut futuri cura valet: tantumque abfuerunt a defendendis aliis legati, ut ipsi quoque ad extremum fuga sibi consulere cogerentur.

XXXVIII. Qui ubi asperius omnia Romae renuntiaverunt, tanquam non repentina populi consternatione, sed consulto iniuriis affecti forent; senatus, maxima commotus indignatione, legatos e vestigio nominavit, inter quos praecipuus dignitate Sex. Iulius fuit. His mandatum, *ut leniter obiurgatis Achaeis, de cetero accurate docerent, non esse praebendas pravis consultoribus aures, qui populum invitum ignarumque inimicitiis romanis illigare molirentur: esse adhuc poenitentiae locum, si in auctores facti per imprudentiam commissa vindicari sinerent.* Perspicuum ex his erat, ne prius quidem decretum, quod Orestes pertulerat, ad dissolvendum omnino concilium achaicum spectavisse; sed hoc potius actum ut terrore hoc iniecto, frangeretur contumacia gentis, eaque ad colendam maiori cum reverentia romanam amicitiam transduceretur. Neque deerant, qui tempori tantum molliora mandata tribui putarent, quod adhuc Carthago re-

§. 37. Pausan. — Iustin. XXXIV, 10.
§. 38. Iustin. — Polyb. — Euseb. — Fasti Capitol.

sistebat. Sed nimirum is tum erat urbis punicae status, ut parvum omnino momentum in consiliis Romanorum facere posset: praesertim pacatis omnibus aliis, et magna civium romanorum frequentia, quorum tum in tabulas publicas relata sunt trecenta viginti duo millia a L. Cornelio Lentulo Lupo, L. Marcio Censorino censoribus: quod lustrum sextum et quinquagesimum Romae fuit.

XXXIX. Magistratum deinde Cn. Cornelius Lentulus L. Mummius consules inivere. Ludos seculares tum quartum factos Cn. Piso, Cn. Gellius, et Cassius Hemina, qui eo tempore vivebat, auctores sunt. Provincias, Scipioni Africam, Metello Macedoniam, auferri non placuit: una consularis nova facta est Achaia, eamque Mummio sors attribuit: qui, licet maxima festinatione profectionem pararet, bellum tamen opera Metelli iam affectum reperit, ut postea memorabimus. Eadem enim hieme Scipio Carthaginem haud levius fame, quam per aestatem armis, premebat: unde mox facilior adversus invalidos et inedia exhaustos victoria fuit.

XL. Ergo vere incipiente Cothonem Byrsamque simul oppugnare instituit proconsul, quo magis etiam obsessos fatigaret: atque illi, desperata utriusque defensione, in Byrsam, ut munitiorem, cum rebus, quas auferre inter trepidationem potuerant, se contulerunt, incensis noctu navalibus, totaque ea regione Cothonis, quae quadrata vocabatur, ne Romanis usui esset. At victores, occupato portu, protinus aditum ad arcem moliebantur. Ibi, dum Hasdrubal et Carthaginienses in Scipionem intenti, qua pluri-

§. 39. Censor. de Die natal. cap. 17. — Pigh. Annal.
§. 40. Appian. Punic. — Zonar. — Flor. II, 15.

mum periculi apparebat, excubant, Laelius rotunda parte Cothonis, quam adhuc tenuerant hostes, superata, clamoribus et tumultu omnia implet: quo excitati, qui cum Scipione erant, vim et ipsi faciunt, viamque, qua cuique proximum est, aperiunt. In foro propinquo (nox enim superveniens tentari plura prohibebat) suos in armis continuit proconsul: donec orta dies reddidit prosequendae victoriae facultatem.

XLI. Itaque proconsul ipsam, quae sola restabat, arcem invadere, dum, amissa reliqua urbe, hostes trepidant, quatuor millia recentium militum iubet: illi prius in templum Apollinis, quod in Cothone fuit, irrumpunt; Apollinisque vestem auream, et fastigium auro bracteatum pondo mille talentorum in praedam vertunt; neque prius inde a praefectis abstrahi possunt, quam gladiis concisas opes inter se dividant: ea militum aviditas, quum, aliis rapientibus aurum, aliis caedentibus, et manus amputatae quorundam essent, effecit, ut miraculo et Apollinis irae res adscriberetur. At illi, praeda ablata, tum demum ad Byrsam oppugnandam convertuntur. Iam et Scipio ibi erat, magnoque certamine viam sibi aperiebat.

XLII. Ferebant autem in arcem a foro viae tres, densis utrinque aedificiis praealtisque comprehensae; ex quibus quum in Romanos tela coniicerentur, proxima quaeque primum, deinde contigua expugnavere: ut enim aliqua occupata domus erat, in vicinam aggeris praebebat vicem; semotisque propugnatoribus iungebantur tabularum iniectione, velut ponticulis, angiportus, et ex domo in domum victor miles transcendebat; et hic quidem in tectis aedium, neque secius infra, ut forte invicem occurrerant, ad angi-

S. 41. Hist. miscell. IV, 12. — Val. Max. I, 18. — Appian.

portus certabatur: plenaque erant omnia gemitu, et dissonis clamoribus, vulnerumque ac mortis varia imagine; dum alii ferro, alii ruina intereunt praecipitati ex solariis, afflicti humi, quidam etiam in erectas aliorum hastas gladiosque casu delati.

XLIII. Solum adhuc incendium aberat; non misericordia, sed quia partis utriusque magno numero repletae domus erant: donec ad muros Byrsae a Scipione penetratum; ad quos suffodiendos, quia propter vim propugnatorum valido robore erat opus, incendi tres inter forum arcemque vias iussit; statimque ruinas, ut quae ab igne factae essent, repurgari, quo posset ad arcem exercitus citra impedimentum accedere. Hinc vero multiplicata malorum facie, flammarum crepitus, procumbentiumque sonitus aedificiorum longe lateque horrendum fragorem edebant. Sed et inter caementa materiamque domorum, quas ignis aut nisus diruentium disiecerat, multa cadavera provolvebantur: multi etiam vivorum, quibus praecipue sexus aut aetas infirmior latebras suaserat, alii semiustulati, quidam laceratis ferro corporibus, miserabili cum eiulatu praecipites cadebant. Ne sic quidem finis malòrum erat; sed quibus muniendae viae datum negotium fuerat, quidquid ante pedes erat, lapides, ligna, cadavera, vivos atque semineces, furcis ferramentisve correptos, in foveas et loca cava protrahebant: ibi quidam, capitibus alii alia parte corporis exstantes, diu cum anima luctabantur, amissa omni vivendi spe ac voto, ne mortis quidem extremo solatio compotes; donec equorum ungulis obtriti, miserrimum spiritum acerbissimo fine expellerent, tam sine culpa facientium, quam sine misericordia.

§ 43. Zonar. — Appian.

XLIV. Nec enim data opera haec tam crudelia gerebantur, sed festinatione; quemadmodum et a munitoribus nihil proposito, sed per festinationem omnia fiebant: quippe contentio certaminis, et propinqua spes victoriae, et his stimulis properans exercitus, praeterea praeconum voces, et tubarum cantus, tum tribunorum centurionumque cum cohortibus aut manipulis discurrentium strepitus, omnium sensus hebetaverant; ut veluti lymphati quantalibet obiectorum spectaculorum foeditate parum moverentur. Duravit haec oppugnatio dies noctesque sex continuas, in locum fessorum succedentibus subinde recentibus, priusquam labore tam improbo proconsul vinceretur: qui, ceteris per vices quiescentibus, solus omnium perdius et pernox, somnique et cibi, nisi inter ipsum opus rapti, expers, vigilias, labores, adspectum ipsum tot tristissimarum rerum eadem patientia pertulerat. Tum vero lassitudini cedens, in excelso quodam loco, unde inspicere, quae agerentur, et moderari posset, consedit.

XLV. Septimo demum die quidam supplices cum infulis Aesculapii venerunt (huius enim dei aedes religiose apud ipsos colebatur) precati, *ut vita dedituris sese salva esset.* Annuente Scipione, nisi quod transfugas exceperat, primo mulierum millia quinque et viginti, mox triginta millia virorum egressa potestati se victoris permiserunt: alii virorum quadraginta millia, quidam hominum quinquaginta millia, non distincto sexu, tradiderunt. Hoc tempore accuratissimis precibus oratum ab uxore Hasdrubalem ferunt, ut amissa omni spe defendendae urbis, postremum

§. 44. Oros. IV, 23. — Appian. Punic.
§. 45. Oros. — Flor. II, 15. — Appian. — Liv. Epit. — Zonar.

suae suorumque salutis praesidium in clementia Scipionis quaereret: sed expugnari tum stolidi et vani hominis pertinacia non potuit; in Aesculapii templum, cum uxore et duobus filiis, transfugarumque reliquiis (ad nongentos supererant) se recipiens, inde adiutus altitudine loci (nam sexaginta gradibus adibatur), et transfugis per extremam necessitatem nihil non audentibus, repugnabat.

XLVI. Vt autem fame, vigiliis, laboribus, et metu imminentium confecti, succumbere tot aerumnis coepere, desertis, quae circum erant, in ipsam aedem se inclusere: non quod spes ulla superesset, sed ipsa desperatione adhuc ex tecto aedis sese defensuri. At ille magniloquus et inconcussae firmitudinis ostentator Hasdrubal, nullo conscio, ne uxore quidem aut liberis admonitis, ad genua Scipionis cum ramis oleae supplex procubuit. Quem ubi pedes assidentem proconsul ostendit transfugis, silentio impetrato, convicia dirasque in illum iaculati, aedem incenderunt, ut eodem igne sepelirentur.

XLVII. Inter illam necessitatem uxor Hasdrubalis, quam potuerat pulcherrime ornata, fertur ex adverso Scipionis cum liberis suis, templo iam flagrante, constitisse; elataque voce haec precata esse: « Tibi » quidem, Romane, nihil eveniat ob ista mala, quae » contra hostilem urbem belli iure commisisti: at ab » hoc Hasrubale patriae, sacrorum, meique et libe- » rorum proditore, dii Carthaginis, et tu cum diis » promeritas poenas expetatis! » mox in virum sermone vultuque converso: « Tu vero, facinorosissi-

§. 46. Zonar. — Suid. — Appian. — Flor. — Oros.

§. 47. Appian. — Valer. Maxim. III, 2, et VIII, 2. — Zonar. — Hieron. adversus Iovin. lib. I. — Flor. — Hom. Il. lib. VI, vs. 448, et 449. — Tertol. ad Martyr. 112, 9. — Adon. Chron.

» me, perfidissimeque et effeminatissime mortalium, » inquit, iam quidem me cum liberis communibus » hoc incendium tumulabit: at tu quale ad dedecus » servaris triumphum victoris ornaturus, dux magnae » Carthaginis! quas postea poenas huic, cui nunc » supplex assides, dabis! » Haec ubi dixisset, filios iugulatos in ignem mittit, superque ipsos eodem se praecipitem infert: simili ferme fato defuncta novissima Carthaginis regina, atque quondam absumpta prima fuerat. Hic exitus mulieris fuit, qualis potius virum decuisset.

XLVIII. Hoste non devicto tantum, sed etiam deleto, quum excussus inter bellicos tumultus humanitatis sensus libero iam curis pectore rediisset, illacrimasse Carthaginis excidio Scipionem ferunt: et postquam diu tacitus atque meditabundus adstitisset, versus graeci poëtae subito pronuntiasse, quibus impendens iliacae urbi fatum praedicitur: interrogantique Polybio, quem belli domique secum habere consueverat, quorsum ista diceret, aperte fassum, se reputatione sortis humanae, summa quaeque tam facile vertentis, etiam de sua patria moestis cogitationibus fuisse perturbatum: atque hoc ipse Polybius in historiis suis exposuit. Erat sane haud vulgare ad redarguendam fortunae suae stolide confidentium vanitatem exemplum, tantae urbis vix iis, per quos patratus erat, credibilis interitus; cuius quae magnitudo fuerit, ex ignium mora non inepte coniici quidam iubent, qui per continuos dies septemdecim exstingui nequivere.

XLIX. Scipio praedam urbis militi concessit, praeter aurum argentumve et donaria templorum, ad

§. 48. V. C. 606; A. C. 146. — Oros. — Appian. — Vell. I, 13. — Flor.

quaestorem deferri iussa. Ex his nonnulla ad fidem victoriae, celerrimae navium imposita, Romam misit; bellique fine nuntiato, quid porro fieri senatus vellet, consuluit. Praemia deinde donaque militaria, ut cuiusque virtus enituerat, data, nisi qui templo Apollinis diripiendo noxam contraxissent. Inter ceteros insignis honor Ti. Gracchi fuit, cuius sororem in matrimonio imperator habebat; itemque C. Fannii: qui duo ante ceteros murum hostilem conscenderant. In recognitione praedae quum plurima spolia Siciliae, a Poenis diutissime vexatae, inter signa praesertim ac statuas rarioris artificii reperisset, convocatis, qui tum aderant, Siculorum legatis, omnia se restituturum edixit civitatibus Siciliae, quae potuissent agnoscere.

L. Erant multae clarorum virorum pictae imagines; multae etiam ex auro argentoque statuae, et donaria deum: ex quibus, quae Himera quondam sublata fuerant, Thermitanis sunt reddita: alia Gelensibus: Dianam suam Segestani receperunt: nobilem illum Phalaridis saevitia taurum Agrigentini; quem Agrigenti unquam fuisse, Timaeus impudentius, quam cautius, negavit. Scipio certe, quum Agrigentinis eum redderet, dixisse dicitur: *aequum esse illos cogitare, utrum esset Siculis utilius, suisne servire, an populo romano obtemperare; quum idem monumentum, et domesticae crudelitatis, et mansuetudinis romanae, sint habituri.* Sed et Africae, deinde Italiae civitates, quae inde fuerant a Poenis abrepta, beneficio Scipionis recepere.

§. 49. Zonar. — Appian. — Plutarch. in Graccho, cap. 6; idem Apoph. Rom. 121. — Pedian. in Div. — Liv. Epit. — Diodor. apud Vales.

§. 50. Cic. in Verr. IV, 33, et V, 12. — Polyb. ap Valesium, XII.

LI. Magnum id quoque favorem ei apud omnes populos peperit, quod nullam cuique benefaciendi occasionem praetermitteret, non solum donis magnificus, sed etiam aestimandi, quibus quae donari deceret, sollers. At inter haec, quum aliis tanta largiretur, adeo nihil quaesivit sibi, ut, quum partem spoliorum divenderet, nemini familiarium suorum neque libero, neque servo, quidquam ex iis ne emptum quidem habere sineret. Haec illi viro ratio, hoc ad felicitatem et gloriam iter placuit: quod si nunc inire quisquam cuperet, ultro insanire putaretur, dum neque sine opibus quoquo modo partis constare dignitatem posse creditur, et tamen iisdem alii sine iudicio spargendis famam aucupantur; adeo hodie quam cuiuslibet laudis avidi, tam ignari verae sumus. Ceterum proconsul arma punica machinasque, et quod navium maritimis usibus aptum esse desierat, Marti ac Minervae donum romano more concremavit.

LII. At Romae, quum victoriae nuntium et signa ferens navis appulisset, seroque iam vespere vulgata per universam urbem tantae laetitiae fama esset, procurrere in publicum prae gaudio homines, amplectique invicem et gratulari temporum felicitatem, quod nunc demum vivere se ac valere, neque libertatem solum sine metu, sed etiam imperium sine aemulo tenere, deleta Carthagine, autumabant: neque sane nulla aut levi de causa sic exsultabant animis, gnari, quamquam ingentia et alias bella, contra Macedones, contra Hispanos, demum contra Magnum Antiochum ipsi patresve eorum bellavissent, nullum tamen aut magnitudine periculorum, aut acerbitate

§. 51. Eutrop. — Appian. — Cic. de Offic. II, 22. — Plut. Apoph. Rom.
§. 52. Appian.

cladium, aequale punicis fuisse, quibus in Sicilia Hispaniaque, sed maxime in ipsa Italia, per sedecim annos immania damna pertulerant: quum unus Hannibal oppida quadringenta flammis, hominum trecenta millia ferro consumpsisse dicatur; ne computatis quidem, quos extra pugnarum fortunam alii casus abstulerunt.

LIII. Haec igitur, et ad ipsam urbem Romam admota Poenorum signa reputantes, vix fidem rei gestae capiebant animis; alius alium rogitantes, *ecquid certis omnino auctoribus haec tanta victoria crederetur?* Deinde in admirationem urbis victae, hominumque extrema omnia pro urbe ausorum versi, quantum illius robur, quanta hominum audacia, quam incredibilis durities, quam ingeniosa calliditas fuisset, repetebant; non sine ingenti gloria imperatoris, qui haec omnia consilio, labore, ac virtute superavisset. His sermonibus nox ista exempta: simul autem illuxit, honores diis sunt habiti, et spectacula varii generis per publicam laetitiam edita.

LIV. De reliquiis porro Carthaginis etiamdum deliberatio in curia tenuit: dicebatur enim, quod evenit, *urbe punica excisa, liberatam externo metu civitatem procliviorem ad domestica certamina fore.* At Catonem contra suasisse, quidam referunt; *nunquam enim periculo vacuam fore Romam, donec aliquid Carthaginis superesset.* Ceterum Catonis exitum plures et meliores auctores sequutus, ad superiora tempora retuli. Constat tamen, senatui placuisse, *urbem solo aequari, neque habitari solum illud postea:* additis etiam exsecrationibus, *si quis eum locum, maxime*

§. 54. Zon. — Vell. I, 23. — Appian. — L. Si Vsus fr. 21, ff. quibus modis Vsus fr. lib. VII, tit. 4.

ubi Byrsa et Megara fuerant, iterum aedificiis frequentasset: ita tamen, ne cui accessisse ad ea loca spectandi ergo fraudi esset.

LV. Decem praeterea legati more maiorum ad Scipionem missi, quorum de sententia res ordinaret. Hi ubi venerunt, omnes reliquiae urbis funditus excisae: eadem aliis omnibus oppidis illata vastitas, quae in parte Poenorum per id bellum fuerant. Ager illarum sociis populi romani dono datus: largissime Vticensibus, quibus, quidquid Carthaginem et Hipponem regionis interiacet, contributum. Neque Numidiae reges suo sunt praemio defraudati. Ceteris, quorum neque officium, neque iniuria insignis fuerat, tributum est impositum, in agros, et capita: factaque provincia, quam missus quotannis ab Vrbe praetor obtineret. Haec ubi mandata legati ediderunt, Romam sunt reversi. Scipio, perfectis, quae senatus praeceperat, exemplo patris Aemilii, qui post macedonicam victoriam eodem genere magnificentiae Amphipoli fuerat usus, eximia spectacula, omnis elegantiae non modo iudex idoneus, sed etiam sollertissimus auctor, edidit.

LVI. Haec calamitas Carthaginem, post septingentos quam condita fuerat annos, delevit. Alterum mox imbecillitatis humanarum rerum in urbe minus potente, sed aeque nobili, documentum fortuna dedit, evertenda per occasionem achaicorum motuum Corintho. Eius cladis praecipua culpa penes Critolaum fuit, pari imperitia et fastu romana arma pertinacissime provocantem. Quum enim hinc Sex. Iulius Roma, inde Peloponneso Thearidas egressi, mutuo sibi

§. 55. Strab. lib. XVII, p. 833. — Appian. — Liv. Epit. — Liv. XLIII, 32.

in itinere occurrissent, Romanusque, *se afferre senatus mandata*, diceret, ambo in Achaiam sunt profecti: ubi quum Aegii concilium datum esset Romanis, Sex. Iulius, humana oratione praesentes alloquutus, crimen in legatos admissum etiam clementius, quam ipsi ferme Achaei, interpretabatur; ut appareret, haud magno negotio satisfieri sibi de eo senatum passurum: dum ne quid ulterius vel in ipsos Romanos, vel contra horum decreta in Lacedaemonios peccaretur.

LVII. Quare quidquid in concilio sanum erat, gratanter hunc sermonem excepere, conscii commissorum, et quae poena populi romani hostes maneret, ante oculos versante Macedonum exemplo admoniti. Sed vulgus imperitum, magis quia, quod orationi legatorum opponeret, non haberet, quam quod probaret dicta, silentio sauciam aegramque mentem protegebat. At vero Diaeus et Critolaus, ille postremo praetura functus, hic tum quoque praetor, et quotquot consilia cum his sociaverant (erant autem tanquam de industria delecti ex unaquaque civitate pessimus quisque), quum ipsi per se existimabant, tum aliis persuadere studebant, *fictitiam eam et temporis causa assumptam Romanorum mansuetudinem esse, omnia facere paratorum, ne super africanum et hispana bella etiam Achaeos concitarent.* Tamen in praesentia satis modeste respondent: *se nihilominus Thearidam ad senatum missuros, ut crimen de legatis dilueret: interea conventum indicturos Tegeam, ut ibi cum Lacedaemoniis de pace ageretur.*

§. 56. Appian. — Vell. I, 12. — Oros. IV, 23. — Cic. de Nat. Deor. III, 38. — Flor. II, 16. — Polyb. Excerpt. Legat. 144. — Pausan. lib. VII. — Polyb.

§. 57. Pausan. — Polyb.

LVIII. Ceterum haec ad fraudem tantummodo comparata, longe dissimilem, quam pro specie, quae praeferebatur, eventum habuere. Quum enim Romani, adductis etiam Lacedaemoniis, Tegeam constituto tempore venissent, Achaeorumque principes adeo exspectassent diu, ut eorum adventum iam ferme desperarent: solus postremo Critolaus venit, non ut ulla in re promissa praestarentur; sed, elusis, quae fuerant postulata, negabat, *nisi de sententia populi quidquam iis de rebus constitui posse: exspectandum igitur proximum concilium* (id secundum leges Achaeorum post semestre futurum erat); *in eo se de praesentibus negotiis relaturum.* Ferunt, ea quoque fraude Critolaum usum, ut palam quidem mitteret, ad arcessendos Tegeam Achaeos, secreto autem moneret, ne vocati accederent. Romani, aperte videntes, homini incredibiliter arroganti ludibrio se esse, dimissis domum Lacedaemoniis, in urbem redierunt.

LIX. His digressis, Critolaus tota deinde hieme ad obeundas civitates usus, specie narrandi, quae Tegeae forent acta, Romanos calumniando, leve vulgus odio, et cupiditate rerum novarum inflammabat. Idem mandabat magistratibus, *ne quem aeris alieni causa exculi, aut in vincula duci paterentur: utque debitorum solutio differretur, donec appareret, quis eventus belli lacedaemonii futurus esset.* His blanditiis delinita plebs, et futuri improvida, quidquid illi placuisset, facile et credebat dicenti, et imperanti obsequebatur.

LX. Quod ubi Q. Metello Macedoniam administranti cognitum, legatos ad gentem Achaeorum Cn. Papirium, et Aelium Lamiam iuniorem, cumque his A.

§. 58. Polyb. — Pausan.

Gabinium et Fannium misit. Qui ubi ad eandem ferme formam, ut Sex. Iulius nuper, humanissime placidissimeque monuissent, *caverent Achaei ullo modo tam necessariam genti cum Romanis amicitiam abrumpere*; non lenivit vulgi temeritatem, sed accendit legatorum modestia: paucis exceptis, qui, quid ageretur, intelligebant, cetera multitudo, et ante omnes Corinthii (concurrerat autem forensis turbae numerus, quantus alias nunquam) tanto furore correpti sunt, ut non modo irriderent Romanos, sed etiam cum tumultu et clamoribus maximis concione eiicerent: pulsatos fuisse, aut hos, aut qui cum Oreste fuerant, neque affirmare possis, neque refellere, aliis auctorum aliter eandem rem referentibus: superbius appellatos, atque adeo a quibusdam, quorum aedes praeteribant, sordibus conspersos, certior fama est.

LXI. Quidquid eorum fuerit, Critolaus, quum sibi destinata supra votum videret procedere, magistratus, maxime quos adversarios in republica habuerat, perstringere coepit: non iam abstinens gravioribus et apertioris consilii etiam in Romanos verbis: « Quousque, « inquit, » verba nobis dari patiemur, Achaei? » aut quem modum finemque impudentissimi mortales opprimendae libertatis vestrae statuent? Proximis annis, quum rempublicam nostram contemptui, foedera ludibrio haberi, principes nostros ad causam dicendam, quasi captivos in externas oras trahi, alia etiam relatu indigna pateremur, Callicrates et pauci alii incusabantur: hi in ore atque odio omnium erant; absque his si foret, retineri dignitatem publicam, vitari servitutem posse puta-

§. 60. Liv. Epit. — Flor. II, 16. — Cic. pro lege Manil. cap. 5. — Strab. lib VIII, p. 381. — Polyb.

» bamus. Quid igitur factum est? quieverunt post » illorum fata iniuriae, simulque cum illis pericula » nostra exstincta sunt? an vero multos pro uno Cal- » licrates nacti, postquam ille periit, perniciosius » etiam, quam doneo salvus esset, laboramus?

LXII. » Scilicet haec nostra culpa fiunt, Achaei, qui » iuris, a maioribus traditi, parum memores, quos » affici poenis oportebat, honoribus atque magistra- » tibus extollimus: eorumque in hominum manus » tradimus rempublicam, in quibus illa si fuisset, » modis omnibus ad recuperandam illam liberandam- » que erat connitendum. Sunt adhuc, deorum bene- » ficio, qui commune Achaeorum iusta cura prose- » quantur; qui antiquiorem divitiis fidem habeant, » et patriae caritatem obiectare se periculis non dubi- » tent; quorum equidem rationem haberi oportebat: » sed si tantum a veteri virtute descivimus, ut vel » nullos eiusmodi viros reperiamus, vel repertis no- » limus uti, ponamus illos liberae opulentaeque » gentis indebitos nobis spiritus, et saltem eorum, » quibus servituri sumus, gratiam occupemus, sponte » nos imperiis offerendo: nam si, quo coepimus ire, » pergimus, sub inani libertatis umbra, proditione » paucorum ignari invitique vendimur, ut, vilissimo- » rum mancipiorum instar, ne heris quidem conti- » nuo, sed communium herorum servis famulemur.

LXIII. » Lubenter equidem in hoc negotio men- » tione romani nominis abstinerem: sed quia illud » semper in ore habent, quorum opera libertas no- » stra perit, dissimulare non possum, iam olim cor- » datos apud nos viros mirari, cur hanc invidiam, » aut immeriti ferant Romani, aut meriti ferantur » a vobis? Etenim potentiam utrorumque iusta aesti- » matione metior: sed ipsi quoque vidimus, non

» semper pro modo virium belli fata dispensari, et » interdum magnis apparatibus plus valere modicos, » ubi concordia adsit, et morti quam servituti prom» ptior animus. Sed de futuris viderint dii! ego quem» admodum minime lacessendos esse Romanos arbitror, » ita (dicendum enim semel est) amicos pati possum, » dominos non possum: vobis autem, siquidem viri » futuri estis, socios non defore scitote; sin semiviri, » dominos ».

LXIV. His atque similibus multis stimulare Critolaus ferocitatem amentis plebeculae non desinebat. Quoque fortius omnes permoveret, interiiciebat voces, quibus *non temere ad haec consilia ferri, sed esse sibi regum, esse civitatum aliarum conscientiam, et fore auxilia*, significabat. Quum ad haec seniores coërcere hominis intemperantiam vellent, et ab huiusmodi deterrere sermonibus, ille armatis advocatis ultro minabatur *malum, si quis accedere ad sese, prehendere, aut omnino chlamydem attingere auderet*. Tandem, quum furiata mente regere se plane non posset: « Atqui, « inquit, » nimis iam diu sileo, ne, quod » in rem communem est, edam: neque enim vel La» cedaemonii nobis, vel Romani, aeque cavendi sunt, » quam ex nostris civibus, qui potius illorum volun» tati, quam patriae utilitatibus serviunt ». Quoque fidem dictis faceret, Evagoram Aegiensem, et ex Trittaea Strategium, quidquid in consilio magistratuum secreto tractaretur, id eos insimulat Cn. Papirio prodere.

LXV. Quum ad haec Strategius, sibi quidem cum Papirio, aliisque Romanorum colloquia fuisse, et futura tanquam Achaeorum sociis amicisque, diceret; quidquam autem arcani protulisse cum iureiurando infitiaretur, potior apud corruptam multitudinem

criminantis auctoritas, quam defendentis innocentia, fuit. Qua inclinatione animorum abusus Critolaus perfecit, ut decretum fieret de bello cum Lacedaemoniis prosequendo: quo ipso arma adversum Romanos sumi, quamquam dissimulata eorum mentione, obscurum nemini erat. Atque sic quidem ille modis omnibus, ut ingenti malo patriam mactaret, laborabat. Legati autem Romanorum Cn. Papirius Athenas, inde Spartam profectus est, ad observandas temporum opportunitates; Aelius Naupactum: dum reliqui duo Metellum, quem affuturum esse non dubitabant, Athenis praestolantur.

§. 65. V. C. 606; A. C. 146. — Pausan. — Polyb.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XVII

IN LOCVM LIBRI LII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QVINQVAGESIMI SECVNDI.

Cum Achaeis, qui in auxilio Boeotos et Chalcidenses habebant, Q. Caecilius Metellus ad Thermopylas bello conflixit: quibus victis, dux eorum Critolaus veneno sibi mortem conscivit; in cuius locum Diaeus, achaici motus primus auctor, ab Achaeis dux creatus, ad Isthmon a L. Mummio consule victus est: qui, omni Achaia in deditionem accepta, Corinthon ex senatusconsulto diruit, quia ibi legati romani violati erant. Thebae quoque et Chalcis, quae auxilio fuerant, dirutae. Ipse L. Mummius abstinentissimum virum egit: nec quidquam ex iis opibus ornamentisque, quae praedives Corinthus habuit, in domum eius pervenit. Q. Caecilius Metellus de Andrisco triumphavit; P. Cornelius Scipio Africanus Aemilianus, de Carthagine et de Hasdrubale. Viriathus in Hispania primum ex pastore venator, ex venatore latro, mox iusti quoque exercitus dux factus, totam Lusitaniam occupavit; M. Vetilium praetorem, fuso eius exercitu, cepit, post quem C. Plautius praetor nihilo felicius rem gessit; tantumque terroris is hostis intulit, ut adversus eum consulari opus esset et duce, et exercitu. Praeterea motus Syriae, et bella inter reges gesta referuntur. Alexander, homo ignotus et incertae stirpis, occiso (sicut ante dictum est) Demetrio rege, in Syria regnabat: hunc Demetrius, Demetrii filius, qui a patre quondam ob incertos belli casus ablegatus Gnidon fuerat,

contempta socordia inertiaque eius, adiuvante Ptolemaeo Aegypti rege, cuius filiam Cleopatram in matrimonium acceperat, bello interemit. Ptolemaeus, in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, exspiravit: atque in locum eius frater minor Ptolemaeus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem, quam per tormenta in suos exercebat, a Diodoto quodam, uno ex subiectis, qui Alexandri filio, bimulo admodum, regnum asserebat, bello superatus, Seleuciam confugit. L. Mummius de Achaeis triumphavit; signa aerea, marmoreaque, et tabulas pictas in triumpho tulit.

I. Dum Critolaus inter Achaeos omnia turbat miscetque, Thebis altera fax rerum novarum Pytheas Boeotarchus haud remissiore impetu cives suos in bellum romanum impellebat. Is adolescentia turpiter transducta, mox etiam in republica per audaciam atque avaritiam multa designabat in perniciem civitatis eruptura: sed ubi Metellus, cui negotium hoc senatus dederat, mulctam pro illatis Phocensium populo, Amphissensibusque, et parti Euboeae iniuriis solvere, iussit; ibi Pytheas exulceratos molesto imperio animos adeptus, prius exstimulare non destitit, quam professis contra Romanos odiis, ad arma cum Achaeis coniungenda, incitaret. Trahuntur in societatem Chalcidenses: tam infirmis subnisus amicitiis in Romanos sumere bellum Critolaus audet; ne ulla quidem in eventum sequiorem sibi excusatione relicta. Quippe impingere et vinci, etiam post consilia non inepte capta, humanum est, et fortunae solet imputari: at audacia cum imbecillitate, non infortunium, sed amentia recte vocatur. Itaque non difficilior Romanis victoria fuit, quam in tanta hostium stultitia oportuit.

§. 1. V. C. 606; A. C. 146.— Pausan. Achaic.— Polyb. ap. Val.— Liv. Epit.

II. Metellus, ut pondus legatorum suorum verbis adderet, eodem fere tempore, quo profecti illi erant, et ipse exercitum per Thessaliam praeter Lamiacum sinum instituit ducere. Iam Critolaus, adiutus etiam boeoticis auxiliis, Heracleam obsidebat, in Thessaliae finibus sitam urbem, et Achaeis contribui recusantem. Sed adventu Metelli cognito, Sperchiumque fluvium ab eo superatum, ex insana illa ferocia subito in tantum pavorem incidit, ut neque eodem loco exspectare hostem, neque saltem in angustiis ad Thermopylas auderet consistere; unde contra ingentes Persarum Gallorumque copias Graeci magna olim virtute, magnaque gloria dimicaverant.

III. Ad Scarphaeam Locridis urbem itinere fugae simillimo contendens, non tamen attingere illam potuit, quin a Metello, qui festinanter insequutus fuerat, pugnare cogeretur. Magnam ibi caedem fuisse non ambigitur: circiter mille vivi capti. Critolaus post res perditas, iudicii sui errore primum agnito, ut se praesentibus malis exsolveret, venenum in fuga bibit. Apud alios neque vivus, neque mortuus repertus esse post pugnam traditur; quum ad montis Oetae radices fugam urgeret, in locis paludosis et profundis subsidisse creditus. Ex cetera multitudine mille Arcades, delecta iuvenum manus, Elateam Phocidis urbem concessit, et ab Elatensibus pro veteris amicitiae iure hospitaliter excepta est. Sed fama proelii ad Scarphaeam vulgata, metuentes iram Romanorum Phocenses excedere finibus suis Arcadas iubent.

IV. Hos reditum per Boeotiam tentantes, haud procul Chaeronea, Metellus delevit. Haec rerum a

§. 2. Oros. V, 3. — Zonar. — Pausan.
§. 3. Vell. I, 11. — Pausan. — Liv. Epit.

Metello contra Achaeos gestarum proxima vero videtur esse narratio: neque enim aut de numero proeliorum, aut de loco, similia apud scriptores traduntur. Achaeorum ad Thermopylas viginti millia, iterum in Phocensibus septem occisa millia, Claudius refert. In Achaia quidam et Elidis campis pugnatum produnt: etiam de duce hostium ambiguum Valerius Antias facit, qui cum Diaeo pugnasse Metellum (si tamen fidi sunt codices) scripsit. At Polybius, qui res domesticas ignorare non potuit, cum plerisque omnibus, Critolaum nominat: neque dubium habetur, eo demum sublato, imperium ad Diaeum revertisse. Hoc enim iure Achaei utebantur, ut, ubi praetor fatis concessisset, qui proxime praetor fuisset, is magistratum usque ad tempus comitiorum gereret.

V. Igitur Diaeus, belli, cuius primus auctor ipse fuerat, administratione suscepta, praesidium Megara misit, ad hominum millia quatuor, Alcamene duce, qui videlicet irrumpentem Metellum repellerent, quem modo cum florentissimo exercitu praetor Achaeorum Critolaus sustinere nequiverat. Ipse Argos profectus, inde literas ad omnes Achaiae civitates dedit, *ut ex vernis ad millia duodecim manumissi cum armis Corinthum mitterentur*; quibus vernae ad numerum non essent, ex aliis mancipiis supplere permissum. Ea quoque descriptio inaequaliter, et magis, ut praetori placuerat, quam ex opibus civitatum, imperata. Quod etiam ob bella lacedaemonia in magna difficultate pecuniariae rei versabatur respublica, opulentiores quoque viros matronasque privatim aurum argentumque conferre coëgit. Simul omnes, qui

§. 4. Oros. — Flor. II, 16. — Auct. de Vir. ill. cap. 60. — Pausan. — Polyb. — Liv. Epit.
§. 5. Polyb. — Pausan.

aetate militari essent, ex Achaia Arcadiaque Corinthum armatos convenire, iussit.

VI. His omnibus de causis maxima per Achaiam trepidatio, maximusque cum desperatione metus erat: neque tamen ad sana consilia poterant adiicere animos; sed, quod perculsis semel mentibus evenit, principum suorum dementiam damnabant simul, et sequebantur. Prae ceteris Eleorum, Messeniorumque, et Patrensium flebilis erat conditio. Illi metu torquebantur, ne, ad mare obiectis regionibus, primum consulis Mummii cum classe venientis impetum excipere cogerentur. Patrenses cum circumiectis oppidis, accepta clades fregerat, magna parte iuventutis in proelio amissa: tantaque illis locis consternatio fuit, ut multi necem sibi consciscerent, in puteos, aut ex praecipitiis desilientes; plures desererent patriam, non quia, ubi vitam acturi essent, scirent, sed quia scire videbantur, in patria se non posse vivere. Erant, qui ad Romanos proficiscebantur, alii alios, ut auctores novarum rerum, accusantes; ne propinquis quidem parcente motu: quamquam nemo erat, qui adhuc aut exigeret delationem, aut quaestionem exerceret.

VII. Neque alia rerum apud Thebanos facies erat; immo aliquanto foedior, quia fugientibus universis vacua urbis aedificia relicta fuerant. Inter ceteros et Pytheas, cum uxore liberisque in exsilium profectus, tota Peloponneso oberrabat. Metellus enim, caesis apud Chaeroneam Arcadibus, ad Thebas cum exercitu victore accedebat. Quo ubi pervenit, laudabili mansuetudine usus, non templis modo domibusque

§. 6. Pausan. — Polyb.
§. 7. Pausan. — Polyb.

pepercit; sed etiam quemquam Thebanorum vel manentem occidi, vel fugientem capi vetuit, uno Pythea excepto, quem ad se adduci iussit, ubicumque repertus esset; captusque is post aliquod tempus, supplicio capitis scelerum suorum furorisque poenas luit. Thebis receptis, ad Peloponnesum Romanus convertit iter; iamque Megaris appropinquabat, quum Alcamenes, ne tentata quidem urbis defensione, cum praesidio suo Corinthum in castra Achaeorum se recepit: Megarenses urbem sine certamine dediderunt.

VIII. Iam et Diaeus Corinthum venerat: neque multo post accessere missi a Metello Andronidas, et Lagius, et Archippus, viri nobiles, ut ad pacem accipiundam Achaeos hortarentur. Magno enim studio Metellus agebat, si qua ante consulis adventum componere res Achaiae posset. Neque temere sumpta spes erat, quod post infelicem pugnam multis iam displicebat bellum, positisque armis, parati erant per conditiones transigere. Sed vicit Diaci factio, qui diu ante, quos venturos noverat, tanquam fautores hostium calumniatus, postquam accessere, multitudinis odio temeritatique obiecit: comprehensi igitur statim, et cum omni genere contumeliarum in vincula rapti sunt.

IX. Sub idem ferme tempus etiam Philo Thessalus Corinthum se contulit, adeo manifesta salutis eorum cura, ut multos iam Achaeorum flecteret. Ex quibus Stratius Trittaeensis praeter ceteram dignitatem aetate quoque reverendus, Diaeum amplexu blanditiisque rogabat, *ut conditionibus a Romano propositis assentiretur.* At consilii principes neque rationibus, neque prece movebantur, desperata ab Romanis salute, quos

§. 8. Polyb. — Pausan. — Zonar.

atrocius offendisse rebantur, quam ut exspectari venia posset; neque tamen ad exitum viris dignum se parabant, aut quidquam moliebantur, quod hominibus gloriae imperiique cupidis dignum esset: non tamen mirabitur vilitatem et amentiam hominum, quisquis meminerit, neque alia decreta fieri posse, quam velint consilii publici moderatores; neque alios tum fuisse principes, quàm Diaeum et Damocritum, nuper exsules, mox fatali temporum imprudentia in civitatem receptos, cumque his Alcamenem, et Theodectem, et Archicratem, prudentia ac probitate nihil iis, quos dixi, praestantiores.

X. Fit igitur decretum non de Andronida modo et ceteris; sed etiam Sosicrates in carcerem compingitur, hoc crimine, *quod quum in praetoris vicem concilio praeesset, auctor legatos ad Metellum mittendi fuerit, omniumque causa malorum, quae deinceps incidissent:* sed et constitutis postridie iudicibus, condemnatum vinctumque acerbo cum cruciatu intcremerunt, nihil eloquutum, quale ipsi voluissent. Lagium autem, et Archippum, et Andronidam missos fecere, quia supplicio Sosicratis irritatam multitudinem senserant; simul favente Diaco, qui talentum ab Andronida, ab Archippo quadraginta minas acceperat · adeo his sordibus ille assueverat, ut ne in tali quidem tempore posset a captandis undecumque muneribus desistere.

XI. Idem paulo ante haec tempora crudele quoque in Philinum Corinthium facinus ediderat, mittere illum nuntios ad Menalcidam, et Romanorum sectam sequi, criminatus: verberibusque et tormentis ipsum et adolescentes filios, ut alios aliorum quoque dolore cruciaret, in mutuo conspectu occiderat. Vnde quum

§. 10. Polyb.

tales haberet Achaia duces, qui et domi crudelitate avaritiaque omnia corrumpebant, neque militiae cognitionem ullam, aut lectione, aut auditione, aut usu (qui soli res eas discendi modi sunt) paraverant; nihil potuit accidere felicius, quam quod accidit, ut quam celerrime victi, neque saeviendi in Achaeos causam darent Romanis, neque ipsi haberent facultatem: agnoveruntque hoc ipsi mox Achaei, apud quos per ea tempora Themistocleum illud proverbii vice usurpatum est, *perieramus, nisi periissemus.*

XII. Inter haec L. Mummius summa contentione ad exercitum festinabat, audito iam prospero Metelli proelio, ne post confectum bellum exsors gloriae imperium haberet, veritus. Nam rerum illarum non modo fama celeriter est evulgata; sed etiam nuntii literaeque Romam venere, ante omnes A. Postumii, qui primus omnium de victoria Metelli ad senatum scripserat: namque homo ingenio vanus, quum sub tempus conserendae pugnae per simulationem valetudinis Thebas Phthioticas concessisset, post eventum omnia perscripsit diligenter, eoque verborum genere, tanquam ipse interfuisset. Inde, quae historiis eius habenda sit fides, haud difficile arbitratu est, in quibus et ipsis quemadmodum a Catone sit illusa puerilis in viro consulari iactantia, multorum scriptis annotatum est.

XIII. L. igitur Mummius, quum iam ad Isthmum castra Metellus admovisset, lictoribus tantum, et paucis equitum comitatus, non die, non noctu intermisso itinere, cum Aurelio Oreste, qui in achaica

§. 11. Polyb. fragmenta in edit. Casauboni, pag. 1014. — Polyb. apud Valesium, et apud Suidam in Στρατηγία. — Plutarch. in Themistocl. c. 41.
§. 12. Zonar — Polyb. — A. Gell. XI, 8. — Plutarch. Cat. maior.

legatione fuerat, in castra sub lucem venit. Inde Metello in Macedoniam dimisso, ipse in Isthmo substitit, donec universae copiae convenissent. Summa exercitus fuit equitum tria millia quingenti, peditum tria et viginti millia. His accessit sagittariorum ex Creta manus; et, duce Philopoemene, Attali regis auxilia. Ex his partem consul, adiunctis etiam nonnullis italicis cohortibus, ad mille quingentos passus ante castra locum capere stationibus iussit. Hos, quum negligentius agere viderentur, subito effusa hostium manus turbat, occisisque nonnullis, ceteros usque ad castra persequitur: unde submota, et ad sua vicissim castra repulsa, tamen scuta circiter quingenta ex hostibus capta refert.

XIV. Post haec Diaeus, contracto quod ubivis habebat virium, potestatem pugnandi consuli facit: consul, ut hostium augeat vecordiam, in castris suos continet: crescit hinc Achaeis animus, adeo intemperanti alacritate, ut non modo priores in vallem inter diversa castra mediam descenderent, sed etiam vehicula secum ducerent, ad hostium reportanda spolia; coniugesque suas cum liberis in vicinis montibus spectare dimicantes iuberent, cito de spectatoribus praedam hostium futuros. Apud Leucopetram, sub ipsis Isthmi faucibus, concursum est. Equitatus Achaeorum statim fugit, vix prima exspectata impressione romanorum equitum, quos consul ex occultis latebris subito in latus hostium immiserat: pedes aliquanto constantius restitit; quamquam nudatus equitum fuga, minutoque animo, etiam multitudine hostium

§. 13. V. C. 606; A. C. 146. — Agell. XI, 8. — Plutarch. in Catone mai. cap. 23. — Flor. II, 16. — Oros. V, 3. — Pausan.

§. 14. Zonar. — Pausan. — Iustin. XXXIV, 2. — Auct. de Vir. ill. cap. 3 et 60.

urgeretur. Tandem mille fortissimi viri conglobati, transversam aciem perrupere. Tum vero effusa fuga, ubi quisque potest, salutis praesidium quaerunt. Ipse Diaeus recta Megalopolin, patriam suam, intendit cursum: qui si Corinthi munitionibus, seque, et qui ex fuga potuissent colligi, esset tutatus, potuisset consulem taedio obsidionis ad conditiones non iniquissimas adducere: nunc vero statim atque inclinare suos sensit, tota spe abiecta, refugit domum; eaque incensa, coniugem, ne in hostium veniret potestatem, interfecit, eiusque corpus in incendium misit; ipse veneno epoto vitam posuit.

XV. At qui in urbem Corinthum confugerant, absentia ducis perterriti, nocte proxima omnes dilapsi sunt: excesserunt etiam Corinthiorum prae pavore plurimi, omnes, quos in urbe sua non videbant, captos caesosve rati: neque tamen consul, licet vacuam apertisque portis indefensam, continuo ingredi voluit, insidiarum metu. Tertio demum die, omnibus exploratis, Corinthum romana signa intraverunt: puberes reliqui a militibus interempti ferme sunt; mulieres puerique sub corona veniere; multos etiam flammis consumptos esse traditur, dum urbs, crudeliter prius direpta, praecinente tuba deletur. Tantum enim fuisse incendium ferunt, ut quum omni ex parte subiectae aedificiis faces essent, quidquid comprehensum intra moenia fuit, eundem in apicem coëuntibus flammis, tanquam unus ignis arderet. Atque is deinceps etiam, quum cineribus ruderibusque sopitus et oppressus videretur, diu retinuit fervorem; perieruntque eo fato multi Romanorum, quos, ad scru-

§. 15. Pausan. — Auct. de Vir. ill. — Zonar. — Flor. II, 16. — Oros. V, 3. — Iustin. — Suidas in τεχνικός.

tandum aurum argentumve flammis liquefactum, avaritia in fumantes adhuc ruinas miserat.

XVI. Muri deinde, qui soli remanserant, funditus sunt diruti, etiam lapidibus in pulverem comminutis. Ita Corinthum L. Mummius evertit ex senatusconsulto, quod ibi violatum in legatis gentium ius fuerat; post annos nongentos quinquaginta, quam ab Alete, Hippotis filio, qui sextus ab Hercule numeratur, condita fuerat. Hac acerbitate poenarum opus videbatur, ut, quod imperium hactenus clementia commendasset populis, id etiam adversus mansuetudinis contemptum, terror severitatis defenderet. Atque hanc rationem augendi res suas, firmandique priscis etiam imperiis, placuisse credibile est; ut incipientem potentiam facilius lenitate putarent crescere, ad summa perductae non esse firmiorem metu custodiam. Nam ad modicas opprimendas opes, si per saevitiam timeri meruerunt, haud difficulter concurritur: validioribus rebus maius a facilitate periculum est; viresque, non quasi infirmae, sed quasi otiosae, spernuntur.

XVII. Ceterum Mummius, reliquis Graecorum concessa libertate, Corinthios omnes, et ex servis, quos Diaeus armaverat, quotquot superstites proelio erant, sub corona vendidit. Ad quos, sine ulla aliorum iniuria, certo comprehendendos, hac arte dicitur usus. Convocatis promiscue omnibus, dissimulatoque interim proposito suo, armatis circumfudit: deinde edicere praeconem iussit, *Corinthios, et qui manumissorum cum his militassent, in servitutem peti; caeteris periculum non esse: iubere autem consulem, ut quisque adstantem sibi teneat.* Ita quum effugium aut

§. 16. Plin. XXXV, 10. — Liv. Epit. — Vell. I, 3 et 12. — Diodor. apud Vales.

§. 17. Pausan. — Front. Strat. — Flor. II, 16.

latebrae nullae essent, facile, qui quaerebantur, sunt agniti. Ceterae quoque praedae magnam partem vendidit: vis erat incredibilis signorum, tabularum vestiumque pretiosarum, praeter ea omnia, quae incendio hausta, aut a diripientibus confracta conculcataque perierant.

XVIII. Militaris insolentiae cum imperitia coniunctum grande specimen vidisse, Polybius refert, qui tum ad sublevandam, si qua posset, patriae calamitatem, ex Africa recens advenerat. Aristidis enim summi pictoris Liberum Patrem, qui, admiratione perfectissimi operis, proverbio, *nihil ad Dionysum*, dederit locum, humi iacentem, ludentibus aleam militibus alvei vicem praestitisse. Eadem mox tabula, quum praeda venderetur, Attalo regi sex millibus nummum empta est; quum proconsul, pretium admiratus, rescidit venditionem, ex alieno iudicio pulchritudinem tabulae suspicatus: quam mox in templo Cereris posuit, ubi spectata fuit magno visentium studio, donec aedis eius incendio, postquam annos centum quindecim ibi fuisset, periit. Et quoniam ad hoc genus elegantiae delapsi sumus, ex eo quoque tempore frequentatum aeris corinthii nomen est: magis quia fluentibus in unum auri, argenti, aerisque metallis, magna simul eius materiae copia exstitit, quam quod tum primum eius mixturae reperta sit ratio; nam et multis ante aetatibus celebrata corinthii operis nobilitas fuit.

XIX. Ad hunc modum excisa Corintho, ager publicatus est, cuius maximam mox partem Sicyonii obtinuerunt. Itum deinde ad aliarum urbium sup-

§. 18. Strab. lib. VIII, p. 381. — Plin. XXXV, 4 et 10. — Diodor lib. L. — Oros. V, 3. — Flor. — Plin. XXXIV, 2. — Athen. IV, 1.

plicia. Thebarum et Chalcidis eversis urbibus, Chalcidensium equitibus multis occisis, Boeoti Euboeensesque centum talenta Heracleotis pendere iussi: Achaei, ducenta Lacedaemoniis. Sed horum deinde gratiam civitatibus senatus fecit. Ceterum aliarum quoque graecarum urbium, quae cum Achaeis senserant, moenia sunt deiecta, armis ademptis. Sed et donaria statuasque multis ex civitatibus sustulit consul, ut tamen consecratis ad cultum abstineret: ex his, quaeque Corinthi fuerant capta, magnam partem Philopoemeni, qui Attali auxilia duxerat, dedit; quae longa deinde aetate spectata Pergami fuerunt.

XX. Convenere deinceps decem legati, consilium a senatu imperatori additum, ad res Graeciae constituendas. In his A. Postumius, et C. Sempronius Tuditanus fuerunt. Patrem Mummii, quamquam sit, qui referat, fuisse non puto, quum etiam de Sp. Mummio fratre proconsulis M. Tullius dubitet, quem in Achaia tum fuisse constat, fratris potius legatum, quam in decem fuisse; quod non soliti essent maiores legare in decem, qui imperatorum necessarii essent. Hi ubi venerunt, popularis status ubique per Graeciam sublatus est, magistratibus ex censu constitutis. Libertas tamen urbibus, et suae de cetero leges relictae. Vectigalia deinde imposita; possessionibusque, quas extra fines urbium suarum habere locupletes consueverunt, interdictum. Concilia nationum in Achaia, Boeotia, Phocensibus, et per universam Graeciam abolita: quae tamen et ipsa paulo post supplices clementia senatus recepere. Praetor

§. 19. Zonar. — Strab. — Liv. Epit. — Polyb. apud Vales. — Machab. I, 8. — Pausan. Corinthiac. et Achaic. — Cic. in Verr. IV, 2.

§. 20. Cic. ad Attic. XIII, 6 et 30. — Pausan. — Zonar.

sane quotannis in Graeciam mittitur, sub nominis achaici praescriptione, quia, quum in provinciae formam redigeretur, penes Achaeos principatus gentis fuerat.

XXI. Multum eo tempore Polybii virtus atque gratia, praecipue ex Africa in Scipionis amicitia, profuit Graeciae: nam et pro Philopoemenis honoribus, qui per Achaiae civitates clarissimo viro constituti fuerant, quum abolerentur, prospero successu egit: et statuas Achaei, unde genti nomen, Aratique et Philopoemenis, quae iam in Acarnaniam erant translatae, obtinuit, rem multitudini gratissimam; unde et ipsi statuam ex marmore candido mox posuere, cum insigni titulo: *neque offensuram fuisse Graeciam, si Polybii consiliis paruisset*; *et post offensam illum unum afflictae levamen exstitisse.* Idem, quum quaestori bona Diaei aliorumque damnatorum vendenti (bona enim eorum, qui coniuges aut liberos non habebant, vendi placuerat) a decem legatis praeceptum fuisset, *ut*, *quae ex illis Polybius postulavisset*, *gratis addicerentur*, non modo pro se petiit quidquam, sed etiam amicis auctor fuit, nihil ex spoliis istis attingendi. Haec omnia quum intra semestre tempus decem legati perfecissent, in Italiam redierunt. Polybius ex eorum mandato civitates obiit, respublicas ad formulam ab ipsis praescriptam composuit, lites sustulit, brevique perfecit, ut statu praesenti non acquiescerent modo Graeci, verum etiam laetarentur. Vnde vicissim omnibus illum eximiis honoribus per singulas urbes colere instituerunt. Quos inter in foro Megalopolis statua fuit, cum inscriptione, quae,

§. 21. Plutarch. Praecept. Politic. et Philopoem. — Polyb. — Pausan. Arcad. — Zonar.

Polybium, *Lycortae filium*, *Romanorum in Graecos iram mitigasse*, testaretur.

XXII. At Romae per idem tempus a duobus imperatoribus triumphatum est. Prior Q. Caecilius Metellus de Macedonibus Achaeisque speciosissimum triumphum in Capitolium duxit. Inter multos captivos, qui currum eius praecesserunt, insignis maxime Andriscus fuit, qui se pro Philippo aliquamdiu et Macedoniae rege gesserat; magnum ad utramque sortem fortunae mutabilis exemplum. Tertius hic de Macedonia triumphus fuit: in quo inter cetera spolia transvexit turmam, Alexandri Magni imperio a praestantissimo artificum Lysippo factam. Quinque et viginti ex amicorum ala in pugna ad Granicum ille rex amiserat: eorum equestres statuas expressa singulorum similitudine fieri iussit, suamque inter illas. Hae omnes in urbe Macedoniae Dio locatae fuerunt: inde Metellus Romam transtulit. Metello cognomen ex provincia debellata *Macedonici* haesit; non quidem virtuti eius indebitum: sed aliqua mutatio morum Romae ex talibus quoque colligi potest, quum Q. Metellus cognomen assumeret, quod ex eadem Macedonia neque T. Quintius primum, neque deinde L. Aemilius, maioribus aliquanto rebus, et contra veros reges gestis, assumpserant.

XXIII. Iustioribus aliquanto causis Aemilianus Scipio *Africani* cognomentum, quod hactenus hereditarium habuerat, suis meritis adscripsit; hostibus exstinctis acerbissimis, excisa urbe aemula, amplissimisque regionibus in provinciae formam redactis. De quibus rebus quum, reportato in Italiam exercitu,

§. 22. Liv. Epit. — Val. Max. VII, 2 et 5. — Eutrop. — Flor. II, 14. — Appian. Punic. — Vell. I, 11. — Plutarch. in Alex. cap. 25. — Arrian. I, 5. — Plin. XXXIV, 8.

apud Patres disseruisset, triumphus ei de Carthagine et Hasdrubale magno cum honore decretus est, quem longe amplissimum duxit, translata statuarum et donariorum magna vi, omnique illo apparatu opum, quas tanto tempore multarum nationum regumque victrix Carthago ex toto orbe congesserat. Argenti translatum reperio quater millena quadringenta septuaginta millia pondo. Duxit ante currum inter alios Hasdrubalem et Bithyam, qui mox cum nobilissimis deditorum per Italiae municipia distributi, vitam in libera custodia exegerunt: ceterorum pars in servitutem vendita; plures in carcere interierunt.

XXIV. Inter ista tot prospera (nec enim uti singulis hominibus, ita populis imperiisque ulla sine tristitiae temperamento solida felicitas est), res in Hispania non difficiles modo erant, sed etiam magis ac magis adversae duraeque. Praecipuus ibi romanorum exercituum terror Viriathus erat, ex humilibus initiis ad ingentem potentiam famamque provectus. Nam ex pastore venator, ex venatore latro, quum et audacia patientiaque ad omnes belli labores duratus, et cum accuratissima notitia locorum, pernicitatem viresque corporis eximias consequutus esset, post Galbae in Lusitanos facinus, quod ipse periculum astu et robore effugerat, hominum, quibus neque res, neque spes certa usquam erat, manu collecta, multa feliciter audendo coepit inclarescere: donec, confluentibus ad eum quotidie plurimis, iusti iam exercitus ductor, castra in aperto ponere, et cum populi romani praetoribus acie congredi ausus est.

§. 23. Zonar. — Eutrop. — Liv. Epit. — Appian. — Plin. XXXIII, 11.
§. 24. Sil. III, 354. — Liv. Epit. — Diodor. XXXII, 5. — Appian. Hispan. — Flor. II, 17.

XXV. Primus eorum C. Vetilius collatis signis victus, et, quum in potestatem hostium pervenisset, interfectus est. Res ad hunc modum gesta traditur. Turdetaniam vastabat Lusitanorum exercitus, ad hominum millia decem. In hos recens Roma egressus cum supplemento C. Vetilius, assumptis veteribus copiis, strenue movit: adeptusque pabulantes, magno interfecto numero, ceteros in locum adeo iniquum compulit, ut manentibus a fame, abeuntibus ab hoste certissima pernicies imminere videretur. Ergo legatos cum velamentis supplicum mittunt; horum talis oratio fuit.

XXVI. « Non equidem eo proposito, Romani, » bella nobiscum geritis, ut, innoxia gente deleta, » solitudinem faciatis: aliter neque supplicatum ve» nissemus, et, si nihil potuisset melius, hoc certe » egissemus, ne inulti occideremur; haud secus atque » certamine cum feris inito, quod pacem ac foedera » nescit, nec nisi victoria aut morte terminatur. Vos » autem late per omnes terras non modo rebelles » populos vi et Marte domuistis, sed etiam plerosque, » aequis conditionibus illigatos, de hostibus socios » amicosque fecistis. Hi ipsi populi, pro quorum tui» tione castra ista hoc loco posuistis, aliquando ho» stes vestri, neque minori vobis odio, quam hodie » Lusitani, fuerunt.

XXVII. » Igitur in causa haud multum dispari » quid parem a vobis exspectare humanitatem vetat? » praesertim quia vobis notissimum est, non ingenii » ferocia, aut odio imperii vestri, sed fame ac ne» cessitate cogente, arma nos induisse; quo alimenta, » quae nobis a vicina et consanguinea gente dene-

§. 25. Diodor. — Appian. — Oros. V, 4.

» gantur, quando per amicitiam potiri non possumus,
» vi extorqueamus. Neque si belli ulla iusta causa
» est, aliis armis rectius ignoscas, quam quae nulla
» imperii aut opum cupidine, tantummodo extremi
» exitii prohibendi gratia sumitur. Natura enim, quae
» rerum omnium mater atque domina est, ideo ni-
» mirum tanta frugum copia terras aliquas ditavit,
» ut exinde sterilitati aliarum solatium esset, et po-
» puli, quos ipsa genuisset, necessariarum rerum
» inopia interire ne cogerentur. Multis iam ab annis,
» inopia commeatuum incursare provinciam vestram
» soliti, magnam agrorum partem vastavimus: magna
» pars, metu cultorum, otiosa iacet; remotiora quo-
» que, quo nos penetrare non possumus, a vestris
» et sociorum exercitibus exhauriuntur. Horum non
» maximam portionem si nobis incolendam dederitis,
» iam omnia haec bella quiescent, pacata fidaque
» provincia vobis erit, et his apparatibus, ubi plus
» gloriae praemiorumque apparebit, utemini.

XXVIII. « Neque gratuitum id beneficium poscimus:
» quae sola habemus corpora atque arma, offerimus
» invicem, omnibusque bellis vestris fortem fidamque
» operam navabimus. Id vobis utilius erit, quam per
» invios montes pecora nostra consequi, et aut dif-
» ficili bello multos viros fortes amittere, aut, etiamsi
» victoria quaesita sit, nihil inde praeter vanos ti-
» tulos et inanem triumphum reportare. Sexaginta
» amplius anni sunt, ex quo, pulsis Hispania Poenis,
» nostris exercitibus ducibusque signa conferre coe-
» pimus: quae toto eo tempore casuum varietas fue-
» rit, commemorare nihil attinet: hoc utique tanto
» temporis experimento cognosci potuit, gentem lu-
» sitanam neque exscindi facilem, neque servitii pa-
» tientem esse. Denique sic habetote, libertatem no-

» bis vita dulciorem, ad vitam porro ducendam, agro » et frugibus opus esse: haec si tribueritis, illam » reliqueritis intactam, diis bene iuvantibus, efficie» mus, ne quem sociorum vestrorum fide atque vir» tute ante Lusitanos esse opinemini. »

XXIX. Non displicuit praetori conditio: iamque pacta sanciebantur, quum Viriathus: « Ecquae haec » insania est, exclamat, viri? Quotquot hodie hic » sumus, romanae perfidiae, vitata Galbae fraude, » vitata Luculli, reliquiae sumus; multiplicem no» strorum numerum idem ille, quo nunc petimur, » dolus hausit. Nocentior Romani dextra est, quum » posito ferro pacis et fidei ministram simulat. Neque » adhuc eo deventum, ut, si deditione tuti esse pos» semus, tantum dedecoris sit subeundum. Si obse» qui salutaribus imperiis potestis, parata mihi ratio » est, qua incolumes simus. » Omnibus promptissime operam obsequiumque pollicentibus, exercitum eductum velut ad pugnam instruit: mille ex his delectos manere secum, ceteros, ut primum vidissent equo insilientem, dispersos in omnem partem contente fugere iubet, admonitos, ut ad urbem Tribolam se opperirentur.

XXX. Vetilius, abeuntes metu resistentium insequi non ausus, suosque paene dedititios parato instructoque eripi dolens, tandem in Viriathum vertitur. At ille pernicibus equis conatum hostis omnem eludens, modo fugienti similis, deinde restitans, nonnunquam ultro minatus impressionem, et eo die, et sequenti toto, Romanos iisdem in campis detinuit. Tum vero, suis abunde spatii ad securitatem fugae fuisse coniectans, noctu per ignotas vias equorum

§. 29. Front. Strat. II, 13. — Appian.

celeritate ablatus, Romanos armis onustos, imperitiaque locorum et imparibus equis tardatos, frustravit. Hoc tam callidum et felix consilium maximam apud barbaros admirationem Viriatho, maximamque auctoritatem peperit; magnaque deinde multitudo ad eum, tanquam unicum ducem, sese aggregavit.

XXXI. Ceterum Vetilius, Viriathum persequens, quem Tribolae esse audiverat, eodem cum exercitu proficiscitur. Iter per saltus faciundum erat, in quibus Viriathus partem copiarum abscondiderat: ibi cum paucis conspectus, deinde velut pavore refugiens, Romanum pudore et ira incautius instantem in paludes et voraginosa loca pertrahit: ipse solidis notisque semitis quum evasisset, repente conversus, simul a lateribus exsurgentes, qui occultati fuerant, romanum agmen coeno impeditum adoriuntur, et in loca magis magisque difficilia detrusum fundunt fugantque. Vetilium qui ceperat barbarus, senem videns et obeso corpore, tanquam vile mancipium interfecit. Caesi cum eo captivi fuere millia quatuor: sex millia Carpessum (quae celebris illa veterum carminibus Tartessus esse creditur) cum quaestore perfugere. Is trepido adhuc militi non iniuria diffisus, a sociis tum nationibus Bellorum Tithorumque impetrato quinque millium auxilio, eam manum Viriatho opposuit: a quo sic internecione deleta est, ut ne nuntius quidem effugisse tradatur. Tanto maior quaestori metus, maiorque necessitas fuit, ut intra moenia urbis, haud multum ab obsessi fortuna distans, copias contineret.

XXXII. Vnde C. Plautio, qui provinciam eam sortitus fuerat, maior exercitus, millia peditum decem,

§. 31. Diodor. XXXII, 5. — Appian. — Front. Strat. II, 5.

mille trecenti equites dati. Huic etiam infelix, et multis proeliis adversa expeditio fuit. Quum enim ad suas artes Viriathus sese retulisset, ex Carpetania, quam post Vetilii cladem impune vastaverat, velut terrore advenientis cum praetore exercitus, discessu facto, Plautius ad insequendum illum quatuor militum millia praemisit: quos ex inopinato conversus ille, paucis exceptis, occidione occidit. Inde Tago flumine superato, castra in monte, quem Veneris vocant, oleis consito, posuit. Ibi cupiditate ulciscendi cladem acceptam Plautius cum eo congressus, nihilo pugnavit felicius; amissaque magna parte copiarum, quod superfuerat, per oppida distribuit, media aestate in hiberna militibus deductis. Vnde Viriathus sociorum populi romani agros obibat, ne corrumperet messem, tributum exigens, et in renitentes ultione parata.

XXXIII. Tum etiam Segobrigenses afflicti, gemino Viriathi dolo. Quum enim locum insidiis opportunum haud procul moenibus observasset, cohortibus in eo dispositis, paucos misit, qui pecora Segobrigensium abigerent. Quos illi fuga recedentes quum avide insequerentur, ad insidiarum locum deducti, caesique sunt. Iterum, quum itinere tridui discessisset, omne illud spatium uno die remensus, securam urbem et sacrificio tum maxime intentam, improvisus oppressit. Quae res ubi Romae sunt auditae, consulari duce exercituque opus esse senatus censuit, quo utraque simul Hispania defenderetur. Q. Fabio Maximo Aemiliano ea sors evenit, qui L. Hostilium

§. 32. Oros. V, 4. — Appian. — Liv. Epit.

§. 33. Front. Strat. III, 10 et 11. — Liv. Epit. — Appian. — Constant. Porphyrog. part. II, cap. 24. — Auct. de Viris illurtribus, cap. 71. — Flor. II, 17. — Oros.

Mancinum collegam in consulatu habuit. Sed priusquam hic ire in provinciam posset, Claudii Vnimani praetoris ductu denuo infeliciter cum Viriatho dimicatum. Exercitus romanus propemodum occidione caesus est. Viriathus tropaea in montibus suis posuit, trabeis et fascibus imperatorum, quos fuderat, ad ignominiam romani nominis exornata.

XXXIV. Etiam C. Nigidium a Viriatho victum reperio apud unum auctorem non ex optimis: ceterum neque quo omnino tempore, neque quo res gesta modo sit, additur. Quod magis constat, maximus ea tempestate terror ex Lusitanis fuit, quum dux callidus et audax genere hominum durissimo bellicosissimoque uteretur. Apud Claudium scriptum est, quodam in saltu per ea tempora mille Romanis Lusitanos trecentos occurrisse; pugna commissa, ex his septuaginta, Romanorum trecentos et viginti cecidisse: deinde Lusitanis sparsim et secure abscedentibus, unum eorum peditem ab aliquot romanis equitibus circumventum, unius equum lancea perfodisse, tum sessoris caput uno ictu gladii dissecuisse; ita factum, ut, ceteris attonitis et metu cunctantibus, ille ad suos otiose et contemptim sese reciperet.

XXXV. Inter haec C. Plautius, die ad populum dicta, damnatus lege Maiestatis, quod rebus male gestis imperium populi romani minuisset, exsilii causa solum mutavit. Q. Fabius Aemilianus consul, cui senatusconsulto decretum erat, uti legiones duas scriberet, tirones scripsit: ut iis, qui modo Africam, aut Graeciam, aut Macedoniam subegerant, pro navata utiliter opera aliquod ex vacatione praemium foret.

§. 35. V. C. 607; A. C. 145. — Diod. ap. Vales. — Tac. Ann. I, 72. — Appian.

Cum his et auxiliis sociorum in Hispaniam profectus, Orsone copias recensuit: quindecim millia peditum, equites ferme bis mille reperti. Hos quotidianis exercitiis confirmare instituit, priusquam hosti non spernendo novum militem obiiceret. Id quoniam per legatos agi poterat, ipse traiecit in Gaditanam insulam, Herculi sacra facturus, quem etiam gentili religione colebat, quod Fabiorum progenitor ille credebatur.

XXXVI. Per absentiam consulis Lusitani, lignatoribus Romanorum insidiati, multos occiderunt; etiam legatum consulis, collatis signis dimicare ausum, fuderunt, ingenti praeda potiti. Ad horum famam quum Fabius accurrisset, Viriathus victoria ferox, et ut cum tironibus pugnaret, subinde instructis copiis consulem ad pugnam provocabat. Sed ille consilii tenax cum universis quidem copiis in proelium descendere recusabat; per crebras velitationes modo hos, modo illos suorum ferendo hostium conspectui, vulnerumque et mortis terrori assuefacere contentus. Pari sollicitudine, ne inter pabulandum improviso hostis incursu opprimerentur, providebat; ipse plerumque cum equitibus circumcursitans, et armatorum custodia metentibus apposita. Hanc enim diligentiam a patre Paulo, cautissimo imperatore, Persei bello didicerat. Cujus etiam severitate in tuenda militari disciplina usus, clarissimam exinde famam reportavit.

XXXVII. Sed in Vrbe C. Licinius Crassus tribunus legem promulgavit, *uti sacerdotes non, ut antea, cooptatione collegarum, sed suffragiis tribuum crearentur*. Erat plane populare legis argumentum: popul

§. 36. Plutarch. in Fabio, cap. 1. — Appian.

enim beneficium fiebat, quod hactenus in potestate fuerat paucorum. Non placebat res senatui, cuius in contumeliam tribunus, mutato veteri more, non in curiam et comitium, sed in forum versus, agere cum populo instituit. Dissuasit legem C. Laelius Sapiens praetor; nobilique oratione religionem iniecit populo, si quid in rebus ad cultum deorum pertinentibus temere mutaretur. Eundem Laelium in Hispania res gessisse, quamquam annalibus exciderit, magni tamen auctoris testimonio constat. Nam egregium illum Viriathi bello fuisse, ferocitatemque illius in praetura comminuisse, ita ut facile bellum reliquis traderet, in M. Tullii Ciceronis lucubrationibus scriptum est.

XXXVIII. Sub haec tempora magnae iterum mutationes rerum in Syria fuere. Alexander non melior, quam pro obscuritate generis sui, rex, amicos neque ferre, neque regere prudens, pluribus interfectis, opera reliquorum personam principis sine auctoritate sustinebat. Ex quibus Hieracem, et Diodotum Apamenum (qui deinceps sub Tryphonis cognomento tyrannidem exercuit) Antiochenae urbi praefecit. Adversus hunc ob stultitiam invisum populo Demetrius, rege Demetrio genitus, bellum excitavit. Illum cum fratre Antiocho pater hospiti Gnidio cum magna vi pecuniae commendaverat, ne universam domum periculo belli, quod cum Alexandro gerebat, exponeret. Audito patris exitu, in Cretam perfugit adolescens; donec hortante Lasthene, Cretensium duce,

§. 37. Vell. II, 5. — Cic. in Laelio, cap. 25. — Varro de Re Rustic. I, 2. — Cic. in Bruto, cap. 21; idem de Nat. Deor. III, 2; idem de Offic. II, 11. — Liv. Epit.

§. 38. Diodor. apud Vales. — Euseb. — Trogi Prol. 35. — Liv. Epit. — Iustin. XXXV, 2. — Sulp. Sev. — Ioseph. XIII, 8. — Machab. I, 10.

et ex eadem insula suppeditante auxilia, repetendis avitis opibus animum adiecit. Alexander, intellecto Demetrium ex Creta in Ciliciam traiecisse, magis metu suo, quam hostis robore pulsus, Antiochiam recessit, relicta Coelesyria: cuius praetor Apollonius, quum Demetrii partes sequutus, huius auspiciis contra Ionathanem Iudaeorum ducem male pugnavisset, meliori spe sublatus Alexander, viribusque potior, conatus hostium haud difficulter eludebat.

XXXIX. Ergo Demetrius, maioribus auxiliis opus esse cernens, Ptolemaeum Philometorem Aegypti regem excitat. Quamquam enim is filiam Alexandro uxorem dederat, tamen sive infensus genero, sive occasionem invadendi regni vicini amplexus, cum ingentibus pedestribus equestribusque copiis in Syriam venit, tanquam genero suppetias laturus: itaque civitates ei portas, ut amico, aperiebant, iubente Alexandro, sive credebat sinceram soceri mentem esse, sive simplicitate sua putabat illius obligari fidem et pudorem posse: nisi tamen dissimulatione ista occasio quaerebatur tollendi per insidias, quem viribus non erat repellere: nam et quae sequuta sunt, hanc suspicionem vehementer affirmant.

XL. Quum enim Aegyptius per Azotum et Ioppen (ubi Ionathan ei, Iudaeorum dux, occurrit) Ptolemaida venisset, firmatis praesidio quas relinquebat urbibus, propemodum interfectus est Ammonii dolo, qui omnia apud Alexandrum poterat. Ergo per literas petito ad supplicium, nec dedito Ammonio, generum insimulans conscium insidiarum in caput suum fuisse, cum Demetrio societatem amicitiamque pangit. Ha-

§. 39. Ioseph. — Machab. — Zonar. — Sulpic. Sever.
§. 40. Plin. V, 11. — Ioseph.

bebat iam in potestate totam oram maritimam, ad Seleuciam usque, quam cognomento Picriam vocant: inde Antiochenos sollicitans, et ipsos Alexandro iratos, ob scelera Ammonii, in partes suas attrahit. Commodum aberat cum meliori parte copiarum Alexander, ut Cilicum nonnullos, qui defecerant, ad officium armis revocaret.

XLI. Ita licentius mutantibus fidem Antiochenis, Ammonius in muliebri stola, quam ad dissimulandam personam induerat, interficitur: uxor Alexandri ad patrem redit, statimque Demetrio in matrimonium traditur. Ptolemaeus, Antiochiam ingressus, a populo militibusque rex Syriae salutatur, et, omnibus magno studio tendentibus, gemino diademate insignis, utriusque regni dominum profitetur. Sed ut erat natura bonus, et aequitatis amans, ad haec futuri non improvidus, neque recte se facere, neque prudenter, arbitrabatur, si alienum imperium invitis Romanis occuparet: quos utique aemulatione potentiae certos hostes putabat habiturum, quisquis Aegypti Syriaeque regna coniunxisset. Quare, convocatis in concionem Antiochensibus, post enumerata beneficia sua, in hunc maxime modum disseruit: « Erant haec omnino » talia, ut nemo praestaturus alteri videretur: ideo» que plerique ad regnum Syriae comparandum haec » a me fieri sentiebant et loquebantur. Quorum ego » opinionem quia factis refellere decreveram, verba » verbis coarguere supersedi. Nunc autem et illis re» spondebo, et meorum factorum omnium rationem » vobis reddam; huius postremi maxime, quod et » accipere Syriae regnum mihi placuit, et reddere » acceptum placet.

§ 41. Liv. Epit. — Sulpic. Sever. — Machab. I, 11. — Polyb. apud Vales. — Ioseph. XIII, 8.

XLII. » Non enim aut caeca cupidine raptus hoc » diadema cepi, aut coactus, a quoquam, vel aliqua » perperam facti poenitentia depono, sed utriusque » temporis iustissimis rationibus inductus. Quum enim » in Syriam eo tempore descendissem, quo divisae » mutuis dissensionibus opes, suum in exitium velut » ruina ferebantur, et illum, quem benevolentia mea » regem generumque fecerat, ipsius ingratus animus, » compositaeque in caput meum insidiae hostem ef- » fecissent; nihil tam nocere rebus animadverti, quam » quod honesta pars civium, qui in pace et republica » constituenda suam incolumitatem, suorumque for- » tunas omnes consistere intelligebant, non tam » praesentibus moesti, quam de futuro solliciti erant; » neque, quo se verterent, aut in quo deinde spes » opesque suas ponerent, reperiebant.

XLIII. » Alexander neque ab initio iustus legiti- » musque rex a plerisque creditus, tanta saevitia su- » perbiaque egerat, ut eo salvo neque publicam rem, » neque privatam cuique salvam esse posse confide- » rent. Demetrium paterna odia praegravabant, et » quia neque, qualis futurus esset, praesciri, neque, » quantam potentiam ad defendendos, quos sibi ap- » plicuisset, habiturus foret, provideri poterat. Id- » circo temere permixta fortunaeque permissa omnia, » neque consilium certum, neque propemodum voti » copiam relinquebant; nam ubi vi agitur, neque » recte aut secus factis idoneus ultor propositus est, » boni mores illico exstinguuntur. Hoc ego rerum » statu meum nomen, meamque auctoritatem accom- » modandam censui, qui probos pariter improbosque » adverterem, et finem aliquem calamitatis ac male- » ficiorum exspectare alii auderent, alii facere coge- » rentur. Sic erectis civitatum animis, ingens statim

» ad meliores partes transitio facta, et ipsa caput » Syriae Antiochia decidit litem; abdicatoque Ale- » xandro, caeso ministro scelerum Ammonio, et fi- » liam mihi restituit, et insignia regni dedit.

XLIV. » Hactenus ego nihil pristina mea abstinen- » tia indignum feceram, quod meritum virtute prae- » mium ratio non erat aspernari. Sicut enim olympi- » cis isthmicisque certaminibus victores virtutis causa » coronantur, idque longe praecipuum tota Graecia » decus est; sic ego non alienum nec iniustum arbi- » trabar, me quoque laborum aliquam mercedem » capere, sed hanc, quae semper summa ab omnibus » aestimata est, laudis et gloriae. Nam opes, poten- » tiam, regna immodice augere velle, non tam magni » clarique, quam cupidi animi, opus est, et haec » interdum a fortuna etiam infantibus deferuntur. » Mihi sicut minime dolet, quod summa voluntate » vestra Syrorum rex appellatus, ad tuendam eius » nominis dignitatem animorum opumque satis ha- » beo; ita maioris me viri specimen daturum arbitror, » si, honore contentus, Syriam, cui et dii destina- » runt, et vos non invidebitis, restituam.

XLV. » Gener meus Demetrius, bonus et fortis » adolescens, Seleucidarum haud dubius sanguis, » unus est hodie, cui, diis hominibusque approban- » tibus, possim hoc imperium reddere. Neque vos » moveat, quod cum patre eius iras atque bellum » habuistis. Sepultis cum mortuo inimicitiis, potiora » nova merita erunt; neque, si in me quidquam » auctoritatis esse putatis, clementis imperii magister » duxque deero. Te quoque, Demetri, ne paterno- » rum temporum memoria ita subeat, ut illud inci-

§. 45. Iustin. XXXV, 2. — Ioseph.

» tamentum potius irarum, quam mansuetudinis, » habeas. Crebra mutatio regum nec imperantibus, » nec quibus imperatur, laeta esse potest. Iam a multis » annis triste documentum Syria dedit, quid inter » populum regemque discordiae possint: et quam » invictos, si consentiant, inter simultates exiguae » saepe et inopinatae causae possint evertere. Igitur, » quod mihi vobisque faustum sit, quod a vobis ac» cepi diadema, en restituo, ut huic Demetrio im» ponatis. Mihi sufficiunt Aegyptiae opes, quae ma» gno Ptolemaeo, ceterisque maioribus meis suffece» runt. Et tamen quantum abest, quin in parte im» perii esse videar, cuius et filiam reginam relinquo, » et reges spero nepotes? »

XLVI. Ita persuasis Antiochensibus, Demetrius in regnum recipitur. Neque milites, quorum plerique sub patre Demetrio meruerant, signa cunctanter ad ad eum transferebant. Redit inter haec ex Cilicia Alexander cum numeroso exercitu, finesque antiochenos igni ferroque pervastat. Occurrunt ei reges totis viribus; in campis ad Oenoparam amnem pugna committitur, duorum regum exitio. Nam Alexander, quum ex adverso proelio ad regulum Arabiae Zabdielum (Graeci Dioclem interpretantur) cum quingentis ferme equitibus in urbem Abas perfugisset, suorum proditione et hospitis perfidia trucidatur. Ptolemaeus paucos post dies ex vulneribus obiit. Quum enim equus eius, elephanti barritu exterritus, regem excussisset, hostes multis in caput plagis prostratum convulnerarunt. Vnde raptus a custodibus corporis in tabernaculum, quum medici terebrare ossa capitis

§. 46. Euseb. — Ioseph. — Strab. lib. XVI. — Diodor. XXXII, 1. — Polyb. apud Vales. — Liv. Epil.

contenderent, toto quatriduo sine voce et sensu iacuit: quintus demum dies utrumque, sed in perpetuum ablaturus, reddidit; conspecto ante mortem Alexandri capiti, quod Zabdielus ad eum miserat: id ergo sumptae ab inimico ultionis imagine postremum exspiranti solatium gaudiumque fuit.

XLVII. Oraculum in Cilicia paulo ante hanc expeditionem ab Apolline Sarpedonio (sive Dianae potius hoc cognomento fanum fuit) redditum Alexandro dicitur, caveret locum, ubi biformis esset editus. Hac ambage significatas Abas putant, ubi nata quaedam Herais fuerit, quae postea mutato cum sexu nomine Diophantus, ex acie cum Alexandro in patriam suam refugerit. Demetrius, ob victoriam cognomine Nicatoris a Syris honoratus, mortem duorum regum in occasionem suam convertit, nihilo magis iis parcens, qui in iisdem partibus, quam qui in adversis steterant: statim enim et auxilii, quod a Ptolemaeo acceperat, et quam cum eo contraxerat, affinitatis oblitus, exercitui eius insidias struere coepit: passimque praesidia Aegyptiorum a civitatibus sunt interfecta. Reliquae copiae Alexandriam se recepere, relictis tamen elephantis, quos Demetrius cepit. Alexandrini fratrem exstincti regis, Physconem cognomento, Cyrenis, ubi regnabat, arcessitum Aegypti regno praeficiunt: quod homo omnium facinorosissimus per annos quindecim, quibus Alexandriae regnavit, maximis implevit calamitatibus.

XLVIII. Nam eodem die, quo ad accipiendum regnum Alexandriam intraverat, multos ex principibus, quos fratris filio favere cognoverat, interemit. Nuptiis

§. 47. Strab. lib. XIV, p. 676. — Appian Syriac. — Ioseph. — Machab. I, 11. — Liv. Epit. — Ioseph. contra Apionem, lib. II. — Diod. apud Vales. dem apud Eusebium. — Iustin. XXXVIII, 8.

deinde matris eius Cleopatrae, quam sororem suam, fratris alterius viduam, matrimonio sibi iungebat, ipsum quoque puerum, mox illorum etiam, a quibus vocatus in regnum fuerat, quotidie multos occidit. Hinc exacerbatis omnium animis, odioque simul ac metu aegris, vulgo iam occasio deficiendi circumspiciebatur: plenaque omnia, inter infensos et suspectos, diffidentiae et irarum erant.

XLIX. Igitur Demetrius, quum, sublato in Syria aemulo, rebus Aegypti per intestinas discordias invalidis, omni se periculo exemptum esse crederet, in segnitiem pariter fastumque prolapsus, magnitudinem, quam fortuna adstruxerat, suis consiliis factisque coepit demoliri. Sed duabus maxime rebus graviter impegit, quod et despiciebat suos, nec ex peregrinis legebat, ut quisque aliqua re excelleret, sed qui suas virtutes impudenter iactarent, et inepte praedicarent regias. Non tam proclive est bono, quam sequiori principi, similem sui aulam efficere: sponte ferimur in deteriora; virtutum exercitatio difficilis est, etiam cum praemio placendi.

L. Igitur Demetrio, hominis regisque officium negligenti, non defuere, magis qui magisque praecipitem ad prava facta consultaque agerent. Maxima prae ceteris auctoritate Lasthenes erat, non levi merito reducti in avitum solium regis: illum Demetrius etiam in publicis edictis patrem vocare solitus, gravissimis regni negotiis praefecerat; ipse ad otium et voluptates applicabat animum, etiam meretriciis amoribus deditus. Quippe Myrinen Samiam, quae corpore quaestum fecerat, ita diligere dicebatur, ut nihil in

§. 48. Iustin. — Diodor.

§. 50. Ioseph. XIII, 8. — Diodor. apud Valesium. — Nicol. Damasc. apud Athen. lib. XIII.

regno praecipuum ipse praeter diadema haberet, in ceteris haud inferior Myrinae potestas esset.

LI. Lasthenes igitur, homo pravus et temerarius, iuvenem blanditiis et assentationibus impelli facilem primum ad tollendos e medio, qui adversati ei fuissent, impellit: mox persuadet, ut, exauctorato domestico milite, tantummodo Cretensibus, ceterisque insularium, qui sequuti eum in militiam fuerant, stipendia praestentur. Ea res non modo plerosque privato dolore commodorum ereptorum urebat, sed reliquis etiam novi nec probandi exempli videbatur; quia prioribus regum, ad servandam vulgi benevolentiam, etiam in pace alere exercitus consuetum fuerat.

LII. Accedebat et saevitiae odium, quo ipsum quoque patrem vincere videbatur. Igitur Antiocheni, pronum ad seditiones genus, non diu temperare animis potuerunt, quin dictis factisque contumeliosis Demetrium lacesserent. Contra ille, mercenariis copiis conductis, arma tradere Antiochenos iubet. Illi magis irritati, quam fracti hoc imperio, centum viginti hominum millibus regiam circumdant, mortem aut vincula Demetrio minitantes. Facit in hos impetum cum mercenariis rex, et a maiore oppidanorum numero repellitur; eratque in magno et evidenti periculo, nisi auxilia Iudaeorum (tria millia Ionathan miserat) tecto arcis conscenso, in oppugnantes impune iaculati, ex vicinis domibus eos abegissent, domosque super incendissent.

LIII. Plena aedificiis, maximam partem ligneis, erat Antiochia: quare brevi tempore sumptis viribus

§. 51. Diodor. — Ioseph. — Herodian. lib. II.
§. 52. Ioseph. XIII, 9. — Diodor. — Machab. I, 11.

tota fere urbe incendium pervagatum est. Rex oppidanos, partim igne exstinguendo, partim eripiendis uxoribus liberisque occupatos, proelium omisisse videns, repente per angiportus erumpit; multisque caesis, arma ponere ceteros, et clementiae victoris se permittere cogit: atque illa magis promissa dedentibus sese, quam deditis praestita est. Multi tanquam concitores seditionis excruciati tormentis, suppliciaque affecti sunt, bonis publicatis; plures metu odioque regis, patria relicta, passim per Syriam oberrabant, occasionem vindictae quaeritantes. In ipso porro tumultu hominum interiisse dicuntur millia centum.

LIV. At Demetrius, quasi parum inimicorum haberet, etiam amicos coepit infestare; ducique Iudaeorum minaces literas misit, *ni tributa omnium annorum, ex quo pendi desiissent, repraesentarentur.* Laetus haec Diodotus Apamensis audiebat: qui fidus adhuc Alexandro, sub quo ad amplissimas praefecturas fuerat provectus, aut propriis causis, Malchum Arabem, apud quem Alexandri filius Antiochus educabatur, exorat, *ut sibi puerum tradat, tempus enim adesse, quo in patrium ille regnum restitui possit.* Bimulus admodum puer erat: quem in Syriam adductum, protinus deficientibus ad eum, quas Demetrius sacramento solverat, copiis, regiis insignibus ornat. Occurrit et cum suis Demetrius; sed pugna commissa vincitur. Diodotus elephantos, et mox Antiochiam urbem, in potestatem redigit; sponte oppidanorum, quibus Antiochus Epiphanes, et qui ab eo iactabant genus, comiter praefuerant: Demetrius patri avoque similis, ut propria illi familiae superbia crudelitasque

§. 53. Diodor. — Ioseph. — Machab. I, 11. — Euseb.
§. 54. Liv. Epit. — Ioseph. — Diodor. — Machab.

videretur, effecerat. Demetrius quum Laodiceam perfugisset, ne adversis quidem factus temperantior, per voluptates et suorum iniurias, luxuriosus simul et saevus, ingenio obsequebatur.

LV. Postea, quum ibi quoque tutum se fore desperaret, in Ciliciam concessit; Seleuciaeque (ad Calycadnum amnem sita urbs est) aliquandiu regiam habuit: quum veluti divisis Syriae opibus, Antiochus puer cum tutore Diodoto Antiochiae regnaret. De his rebus crebrae per id tempus legationes a regibus civitatibusque Asiae Romam venerunt. Inter quos et ab Ionathane, Iudaeorum principe, quidam missi, foedus, quod populus romanus cum fratre Ionathanis Iuda pepigerat, renovarunt. Magnus hic vir et industrius habebatur, et illo quoque bello, quum, iniuriis Demetrii coactus, cum hostibus eius societatem inivisset, magna illi damna intulerat, saepe fusis regiis praetoribus, et praeter Ascalonem, Gazam, Damascum, nobilissimas urbes, pleraque Phoeniciae parte abstracta.

LVI. Dum haec in Syria geruntur, L. Mummius, profectis ex Achaia legatis, donec praesens status coalesceret, simul ne forte motibus Orientis recens stabilita Graeciae Macedoniaeque pax sollicitaretur, aliquantisper substitit: quo tempore et quod in Isthmo delubrum est, instauravit, et delphicum templum ornavit, etiam Olympiae Iovem aeneum, itemque clypeos inauratos unum et viginti, de manubiis Achaeorum dedicavit primus Romanorum; nam ante illum donum in aliquo Graeciae fano Romanus nemo pri-

§. 55. Liv. Epit. — Euseb. — Strab. lib. XIV, pag. 670 et 671, ed. Casaubon. — Ioseph. — Machab. I, 12.

§. 56. Polyb. apud Vales. — Pausan. lib. V. — Liv. Epit. — Polyb. — Front. Strat. IV, 3.

vatim posuerat. Postea civitates plerasque obeundo, exquisitis ubique honoribus exceptus est. Meruerat enim coli non tantum victoris auctoritate, sed magis etiam ob mansuetudinem, et abstinentiam; qua virtute illis etiam temporibus, quum adhuc multum antiquae severitatis in moribus esset, admirationi fuit: quum enim longe opulentissimam urbem cepisset, omnisque generis ornamentis instructissimam, ex iis plane nihil in suam domum intulit; adeoque pauper decessit, ut exemplo maiorum filiae eius dotem ex publico senatus dari iuberet.

LVII. Et erat alioqui ad intelligenda magnorum artificum opera rudis tantum, ut, quum tabulas ac statuas in Italiam portandas locaret, edixerit conducentibus, *si eas perdidissent*, *novas esse reddituros*. Sed ille satis habuit his talibus triumphum suum instruere, quem de Achaeis in Capitolium duxit; quo nullus neque antea, neque postea, rerum istarum spectaculis ornatior fuit. Hic etiam, licet delibata per Metellum victoriae gloria fuerat, cognomen *Achaici* acceperat, favente urbe, quae non minus magnificis eiusmodi civium suorum titulis crescere videbatur, quam ductu illorum auspiciove crevisset. Illi victoriae maximam pulcherrimamque partem ornamentorum suorum in tabulis statuisque Roma debuit: sed et vicinae circum urbes liberaliter excultae sunt; etiam in ceteram Italiam, ipsasque adeo provincias, exundante copia.

LVIII. Vir enim magnanimus, et qui maioribus ex rebus quaerendam sibi gloriam arbitrabatur, non

§. 57. Vell. I, 13. — Appian. Punic. — Virg. Aeneid. V, 836. — Eutrop. — Val. Max. VII, 5. — Strab. lib. VIII, pag. 381. — Plin. III. — Cic. de Offic. II, 22, et in Verr. I, 21, et IV, 2. — Auct. de Vir. ill. cap. 40. — Diod. apud Vales.

erat sane in concedendo talia difficilis: ferturque L. Licinio Lucullo, qui votam bello hispano aedem dedicabat, commodato acceptas statuas reddere detrectanti, quod *consecratione templi exemptas hominum commercio* diceret, neutiquam succensuisse, manubiasque suas sub alieni nominis inscriptione conspici, aequo animo passum. Atque hic tam severus cetera, ludorum tamen graecorum in Vrbe elegantius edendorum (nam L. Anicius incompte fecerat) primus exemplum dedit: quod vulgo deinceps sequuti homines sunt, quum probitas et abstinentia viri paucissimos imitatores inveniret.

§. 58. Tacit. Annal. XIV, 21. — Polyb. apud Athenaeum, lib. XIV, cap. 1.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XVIII

IN LOCVM LIBRI LIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QVINQVAGESIMI TERTII.

Ap. Claudius consul Salassos gentem alpinam, domuit. Alter Pseudophilippus in Macedonia a L. Tremellio quaestore cum exercitu caesus est. Q. Caecilius Metellus proconsul Celtiberos cecidit: a Q. Fabio proconsule pars magna Lusitaniae, expugnatis aliquot urbibus, recepta est. C. Iulius senator graece res romanas scribit.

I. Ser. Sulpicius Galba, L. Aurelius Cotta consules sequuntur. Quorum in magistratu, aut circa haec tempora, quum innovatum esse de provinciarum administratione haud absurdis rationibus coniiciatur, utile erit, veterem circa praetorum imperia morem, et qui deinceps obtinuerit, exponere. Et quidem de initio magistratus huius, et quomodo ab uno praetore ad binos, postea ad quaternos numerus auctus sit, adiectis deinde Hispaniis seni creari coeperint, suis quodque temporibus relatum est. Tum igitur, quum adhuc seni quotannis praetores fierent, neque

§. 1. V. C. 608, ante Ch. 144. — Pigh. in Annal. Rom.

plures creari placeret, eveniebat, ut plures essent provinciae, quam qui in illas cum imperio mitterentur.

II. Nam et nuper adiectis Africa, Macedoniaque, et Achaia, magnis imperium auctibus creverat. Igitur ista deinceps ratio placuit, ut non praetores, sed ex praetura provincias regerent, annum praeturae in Vrbe exigerent, praeter consuetas inter cives peregrinosque iurisdictiones, aliis etiam quaestionibus rerum capitalium, quae exinde perpetuae habere coeperunt, in sortem missis. Hoc modo fiebat, ut, quum uno anno prorogatum imperium provincias obtinentibus esset, et sequente deinceps sex earum, quas senatus censuisset, iis, qui modo praetura essent functi, sorte darentur. Sed haec quidem, quo maxime pacto, quoque tempore sint introducta, parum exploratum: illud non iam ambiguae coniecturae, sed ex probatis monumentis certae fidei est, neutrum ex consulibus eius anni ad hispanienses exercitus mitti placuisse, quum de eo inter ipsos gravis contentio incidisset.

III. Quo tempore quum, senatu in diversas opiniones scisso, P. Africani sententia ab omnibus cupide exspectaretur: « Neutrum, inquit, placet mitti: nam » alter nihil habet, alteri nihil est satis. » Ea vox utrique speratam provinciam ademit: nam et Galbae in maximis divitiis nota avaritia erat, per quam in praetura quoque multa prava facta fecerat: et Cotta obaeratus, vix, quemadmodum creditoribus suis honeste satisfaceret, reperiebat. Igitur Patres conscripti, aequaliter infensam esse imperatoris innocentiae

§. 2. Cic. in Brut. cap. 27.
§. 3. Val. Max. VI, 4.

magnam inopiam sine magna probitate, atque in maximis opibus maiorem cupiditatem, existimantes, imperium Hispaniarum Q. Fabio Aemiliano prorogarunt.

IV. Ergo Q. Fabius, quum eousque studiose exercitas copias viribus animisque confirmasset, haud dubitavit cum Viriatho congredi; duobusque proeliis superior, urbem quandam, quae in societate hostium erat, diripuit; deinde aliam incendio delevit: ipsum quoque Viriathum ad locum, cui Boecor nomen est, fugientem consequutus, multos interfecit; rebusque his perfectis, quum interim exiisset aestas, Cordubam hibernatum abiit. In Vrbe M. Titius praetor, qui inter cives et peregrinos iurisdictionem fuerat sortitus, negotium a senatu accepit, Aniensis Appiaeque aquae ductus vindicandi, qui vetustate, aut privatorum fraudibus, minuebantur: eidem iniunctum, ut novas quoque aquas curaret inducendas; maiorem enim aquae modum incrementa urbis postulabant: quum a tot hominum millibus incredibilis eius vis non potu solum, sed etiam abluendis corporibus, eluendis vestibus, quotidie absumeretur.

V. Pecunia ad haec ex aerario decreta, sestertium millies octingenties. Consularibus deinde comitiis Ap. Claudius Pulcher, Q. Caecilius Metellus Macedonicus facti. Metellus post geminam continui biennii repulsam difficulter obtinuit, maiore civitatis pudore, quam suo: nam uti tertio ante anno Q. Fabius fratri Scipioni, L. Mancinus rebus ad Carthaginem utcumque gestis, debere consulatum potuit; ita proximum par consulum, cui neque provincias credi senatus censuerat debere, nihil habebat, cur nobilissimo viro,

§. 4. Appian. Hispan. — Frontin. de Aquaeduct.

§. 5. Lips. de Magn. Romanor. III, 11. — Auct. de Vir. ill. c. 61. — Val. Max. VII, 5.

fortissimoque imperatori anteferretur: sed videlicet, quemadmodum alia externa, sic honores atque magistratus, non continuo virtutis argumentum sunt; quia nonnunquam deterioribus cupide tradita, bonis, ob hoc ipsum, quod sunt boni, denegantur. Idque Metello nocuerat, quem ob integritatem morum, et in Macedonia Achaiaque antiqua severitate actum imperium, corruptior in dies plebes, ut iniquum et tristem aversabatur. Sed ipsam hanc iniuriam civium incitamentum ille virtutis habuit, ostensurus, non leviori damno civitatem tali consule, quam se talem virum consulatu caruisse.

VI. Aequiorem ad haec, inito consulatu, sortem expertus, quam ad obtinendum eum populi suffragia fuerant, Hispaniam accepit, in qua bellum gerebatur, quum Appio Italia evenisset. In qua quia pacata erant omnia, Metello invidens vir inquieti animi, et triumphi avidus, undique materiam belli captabat: evenitque ei levis occasio, cui adeo non defuit, ut ex hac mox praetextum exsculperet, arma Salassis inferendi. Salassi gens alpina vallem amplam incolebat, partemque montium, quibus ea claudebatur. Lis erat ipsis perpetua cum populis infra eos habitantibus ob Duriae amnis fluenta, qui ad usum metallorum (nam in Salassis aurum provenit) varie divisus intercipiebatur, ne rigare inferiora colentium agros posset. Eam iniuriam, qui laesos se putabant, apud senatum questi, obtinuerunt, ut Appio consuli disceptatio ista mandaretur. Ille, gentem innoxiam lacessendi arrepto titulo, regionem late vastando, capere arma Salassos omissa cunctatione cogit. Sed quum in locis

§. 6. V. C. 609, ante Ch. 143. — Diodor. apud Vales. — Liv. Epit. — Strab. lib. IV, pag. 205. — Dio. — Oros. V, 4. — Iul. Obseq.

impeditis et difficilibus non minori cupiditate gereret bellum, quam concitaverat, ad quinque millia hominum adverso proelio perdidit.

VII. Eius rei nuntio Romam perlato, decemviri M. Aemilium Lepidum praetorem adeunt, nuntiantes, se, quum prodigiorum causa libros sibyllinos inspexissent, reperisse, quoties bellum Gallis inferendum esset, sacrificari in eorum finibus oportere: monuerunt etiam ex iisdem libris, aquam non Marciam, sed Aniensem, in Capitolium perducendam esse. De aqua M. Titio negotium datum: ad consulem ex decemvirorum collegio missi duo, qui nuntiarent simul, quid fieri oporteret, curarentque faciundum. Ita velut placatis numinibus, maiori omnium spe redintegratum est bellum: collatisque signis quinque millia hostium caesa. In pari utrinque clade, quum haudquaquam par ad reparanda damna facultas esset, perculsa gens Salassorum, legatis ad consulem missis, imperata facturam ostendit. Consul aurifodinas, et quod agrorum in planis erat, ademit: superiora relicta; ut tamen aquarum ad metalla copiam redemptoribus pretio concederent, pactum.

VIII. Ea victoria tumens Appius quum ad Vrbem revertisset, non a senatu, non a populo petita potestate triumphandi, tantum pecuniam ex aerario ad sumptus triumphi, tanquam suo iure, postulavit. Quod ubi ob detrimenta, quae passus fuerat, una cum ipso triumpho negatum est; *legis beneficio dicens usurum, quae triumphum daret ei, qui hostium quinque millia una acie occidisset*, privatis sumptibus, maiore cum infamia, quam gloria, triumphavit, filiae

§. 7. Frontin. de Aquaeduct. — Liv. Epit. — Strab.

§. 8. Diod. — Oros. — Val. Max. VII, 8. — Sueton. in Tiber. cap. 2. — Cic. pro Coelio, cap. 14.

pietate adiutus. Nam quum intercedere ac vetare tribuni plebis vellent, essetque, qui praetervehentem de curru detracturum minitaretur; adversus sacrosanctam potestatem, sacerdotii haud minus inviolabilem reverentiam filia consulis (alii sororem faciunt) virgo vestalis opposuit; simulque conscenso curru, in Capitolium usque triumphantem prosequuta est.

IX. At in Hispania longe prosperiore fama Metellus agebat, quamquam validiorem hostem, et gravius bellum nactus. Viriathum enim adversae cum Fabio Aemiliano pugnae monuerant, ne solis armorum viribus confideret. Ergo consiliis et legationibus apud Arvaccos, Titthosque et Bellos, pugnacissimas gentes, in tantum connisus est, ut animos eorum ab romana societate abalienaret. Vnde seorsim aliud bellum in Hispania citeriore ortum, quod a praecipuae virtutis urbe Numantia celebratum historiis nomen habuit. In quo administrando dum strenue vigilanterque Metellus se gerit, adversus Viriathum male pugnatum est a Quintio, qui Aemiliano successerat.

X. Laeta huic principia belli fuerant, coniectusque in fugam Viriathus, et ad Veneris montem repulsus, haud exiguam spem dabat gloriosae laureae: sed, ut infida hominibus exspectatio magnae fortunae esse solet, conversa sors est eruptione subita hostium, qua multis pugnando caesis, et signis quibusdam ereptis militaribus, romanum exercitum in castra sua reiecerunt. Inde Viriathus Itucam deflexit, oppidumque istud, expulso praesidio romano, cepit; inde vastavit Bastetaniam, non prohibente Quintio, qui per imperitiam et ignaviam medio adhuc autumno in Cordubensia hiberna concesserat: quamquam subinde

§. 9. Appian. Hispan. — Val. Max. III, 2.

manum quandam emitteret, C. Marcio duce, qui ex Italica Hispaniae genus ducens, locorum et belli peritus habebatur.

XI. Mirum videri queat, unum hominem nullis suis viribus, nulla cognatorum potentia fultum, ne populi quidem iudicio electum, tot per annos arma populi romani sustinuisse: verum enimvero tantum in eo virtutis robur fuit, ut a se explere posset, quidquid fortuna dare neglexerat. Animus adversum pericula intrepidus, sagacitas ingens, peritia militaris rei summa, corpus edoctum animi imperia sequi: his omnibus iustitiam, humanitatem, abstinentiam incredibilem addiderat. Partas armis opes inter suos aequissima partitione dividebat: ipse nihil inde locupletior, eodem armorum, vestium, corporisque cultu, quo bellare coeperat, post tot insignes victorias agere perseverabat.

XII. Hunc tenorem vitae nulla solemnitas festorum, nulla remissio animi, ne nuptiarum quidem omnibus gentibus hominibusque probata hilaritas ulla ex parte interrumpebat. Quum enim ditissimi cuiusdam viri filiam matrimonio iungeret, multisque poculis aureis argenteisque, multaque stragula veste eximii operis adornatum triclinium esset, haec allevans lancea, *ab hac pendere ista omnia* dixit. Multum deinde rogatus ut lotus accumberet, non paruit; sed ex instructissimis mensis nihil, nisi panem et carnes, tollens, dabat comitibus suis; et ipse stans comedebat haud diu: deinde sponsam adduci iussit. Quam, peractis hispano more solemnibus, equo impositam, statim ad montes, in quibus eo tempore praesidia sua ha-

§. 11. Iustin. XLIV, 3. — Cic. de Offic. II, 11.
§. 12. Diod. ap. Vales.

bebat, secum abduxit. Hac disciplina intentam negotiis mentem, et valida membra, et illibatum virtutis robur ad extremum usque retinuit.

XIII. Interea Romam Aemilianus Scipio, Sp. Mummius, L. Caecilius Metellus, ex Aegypto Asiaque redierunt. Miserat eos senatus ad res regnorum componendas, quae vitio dominantium, aut ambitione dominationem affectantium, variis motibus vexabantur. Demetrius, amissa maiore parte regni, quum socordiam suam contemptui esse videret, tanquam ex diuturno somno excitatus, bellum adversus parthos sumserat: neque causa improbabili, neque parum idonea occasione. Nam Mithridates, Parthorum rex, paulo ante victo Demetrii praefecto, Babyloniam Syris eripuerat. Idem omnibus vicinis terribilis, Medos, Hyrcanos, Bactrianos, et quidquid inter Hydaspen et Indum gentium colit, partim subegerat, partim subacturus videbatur. Itaque superioribus in praefecturis incolentes Graeci continuo missitabant nuntios ad Demetrium, omnia polliciti, *si ad liberandos a superbo Parthorum dominatu venisset.*

XIV. *Alexandri expeditiones, quibus primum apertus Oriens Graecorum colonias accepisset*, memorabantur: *civitatesque a successoribus eius, ut essent froena domitarum gentium, conditae. Sed iam versa vice servire illas, quibus imperaverint. Id adeo Graecorum accidisse discordia, bellisque civilibus, ut ignobilis ante gens Parthorum, quae sub Persarum imperio contemptissima servientium pars fuisset, primo libertatem arripuerit, mox affectarit dominationem: et sane processurum ei propositum, ni Seleucidarum oppositis viribus coërcea-*

§. 13. Cic. Acad. Quaest. IV, 2. — Iustin. XXXVI, 1, et XXXVIII, 8. — Athen. lib. VI. — Strab. lib. XIV, pag. 669. — Oros. V, 4. — Ioseph. XIII, 9.

tur. Ad hos enim solos id decus pertinere; Demetriique hanc, velut a maioribus relictam, hereditatem esse belli gloriaeque: sic avum Antiochum, sic proavum Seleucum arma rebellibus Parthis intulisse. Neque perventuros ad tantam potentiam fuisse Arsacidas, nisi pater Demetrius, aliis bellis impeditus, deinde supposititius Alexander ignavia socordiaque sua, fiduciam spatiumque crescendi praebuissent.

XV. *Hinc adeo Mitridatis inflatos esse spiritus, ut ultro contemnere Macedonas, eisque nuper Mesopotamiam ausus sit adimere. Qua victoria si expletas esse barbari cupiditates Demetrius putet, pernicioso in errore versari. Nam apud tales animos irritamenta non satietatem plura desiderandi parere, quidquid haustum esset. Neque illud ignorare Demetrium debere, ferocius in ceteras eius provincias incursurum Parthum esse, nisi rebus ipsis ostendat, superesse Syriae vires, quibus et quae teneat defendere possit, et quae amissa sint repetere. Audacia regem esse factum; ne dubitet, quibus artibus tuendum amplificandumque imperium habeat. Attamen non vocari ad tantum periculum, ut non pleramque eius partem sustinere possint velintque, a quibus vocetur. Omnes eas regiones graecis civitatibus maximis opulentissimisque ita distinctas esse, ut has tenenti minime magnae molis futura sit barbarorum expugnatio. Esse sibi viros, arma, naves, commeatum, pecunias: sed sub custode; eum qui tantillum submoverit, et velut alligatas liberaverit manus, iisdem, quum voluisset, usurum.*

XVI. His atque talibus auditis, Demetrius, si bellum istud successisset, etiam ad recuperanda amissa vires inde fore reputans, strenue in Parthos movit. Erant eae nationes tum assuetae Macedonum imperio, tum Parthorum, ut novi populi, fastum ac saevitiam

nequaquam laetis animis tolerabant. Igitur praeter graecas urbes, etiam Persae, et Elymaei Bactrianique auxilia Demetrio misere: quibus auctus multa prospera proelia fecit, multasque occupavit provincias; donec insidiis circumventus (quippe pacis studium simulantibus improvide crediderat) in potestatem hostium vivus pervenit, omni exercitu amisso.

XVII. Nec occasioni Diodotus defuit, quin per absentiam Demetrii cetera Syriae invaderet: et alia parte Iudaei propinquas sibi regiones infestabant; alia Cilices, multis praedonum exortis manipulis ducibusque, latrocinia continua exercebant, regum discordiis tuti. Nec in Aegypto minus turbarum erat, per saevitiam Ptolemaei, quae nulla fortunae indulgentia mitigabatur. Nuper enim, quum Aegyptiorum lege regale Memphi solium conscendisset, natus ei filius erat, quem inter solemnia regiae inaugurationis editum, etiam omine laetus, *Memphiten* appellaverat. Neque tamen aut hilaritas ista, aut natalitiis pueri debita celebritas, impedimento crudelitati fuit, quin per eosdem dies Cyrenensium amicorum principes occideret, quorum opera perductus in regnum Alexandriae fuerat. Causa tantae saevitiae fuit, quod regem amice monuerant, *ne uxorem, a qua et regnum paulo ante, et nunc stirpem haberet, pellicis Irenes blandimentis posthaberet.*

XVIII. Sed ille flagitia flagitiis cumulans, paulo post filiam uxoris per vim stupratam ducit, Cleopatram sororem repudiat. Inter haec caedes continuantur, non regis tantum imperio, sed multa peregrinorum militum libidine fieri. Quibus malis Alexan-

§. 16. Iustin. XXXVI, 1 et 9, et XXXVIII, 9. — Ioseph. — Oros. — Machab. I, 2. — Strab. XIV, p. 669.

§. 17. Diod. apud Vales. — Iustin. XXXVIII, 8. — Liv. Epit. LIX.

drini fatigati, iam ubivis tolerabiliorem sibi vitam, quam in patria, futuram rati, passim urbem deserunt. Ptolemacus, quo solitudini subveniat, peregrinos, ut in vacuis aedibus habitatum veniant, edicto sollicitare cogitur. Haec et alia quum et regum et civitatum continuis legationibus in senatu exponerentur, quod is quum aliorum, tum Aegypti et Syriae regnorum, quasi perpetuus quidam tutor longo iam tempore fuerat; legatos ad inspiciunda sociorum regna Scipionem atque ceteros mitti placuit.

XIX. In ea legatione, qua magnae orbis terrarum partis arbitrium acturus erat, vir tantae dignitatis atque gloriae, contentus fuit uno comite Panaetio, quem domi peregreque secum habere praestantis ingenii causa consueverat, et scptcm servulorum ministerio: ex quibus quum unus in itinere esset mortuus, domesticis scripsit, ut alium sibi domo transmitterent: emere enim nolebat, ne quis, domini disciplina non institutus, aliquid committeret, quod ad heri probrum posset ullo pacto pertinere. Postquam Alexandriam perventum, et ex navi degressus Scipio caput pallio tcgebat, circumfusa multitudo Alexandrinorum rogavit, ut conspiciendum se praeberet hominibus: impetratoque, ingentem clamorem atque plausum prae laetitia edidit.

XX. Rex, quum ad excipiendos honorandosque legatos nihil studii praetermitteret, magnam impendit curam, ut exquisitis epulis acciperentur, et quidquid in regia visu dignum, artificioque aut opulentia eximium esset, inspicerent. Ipse etiam cum iis circumibat, ostendens singula, vir deformis habitu,

§. 19. V. C. 609; A. C. 143. — Plutarch. Apoph. 24. — Vell. I, 13. — Val. Max. IV, 3. — Auct. de Vir. ill. c. 58. — Athen. lib. VI. — Iustin.

vultuque, et obesi ventris prominenti mole, belluae, quam homini, similior: unde *Physconis* ei cognomen impositum fuerat. Ob eam corporis gravitatem, quum vacillante gressu Romanos obambulantes aegre consequeretur, ridiculus iis est visus, Panaetioque in aurem insusurravit Scipio: *Iam tum aliquem adventus nostri fructum ceperunt Alexandrini; nobis enim debent, quod regem suum ambulantem videre.*

XXI. Ceterum contemptis, quae maxima Aegyptio videbantur, gulae atque oculorum deliciis, ad ea, quae vere digna spectatu erant, consideranda haud perfunctoriam operam contulere: situque et magnitudine urbis, et quae circa Pharum admiranda erant, perlustratis, Memphin adverso Nilo vecti, bonitatem agri, commoda fluminis, multitudinem urbium, frequentiam innumerabilem populi, munimenta regionis, totius denique regni excellentiam tantam repererunt, ut minime dubitarent, cuiuslibet magnitudinis imperio sedem eam idoneam esse potuisse, si dignos se rectores invenisset.

XXII. Ex Aegypto in Cyprum, deinde per Syriam et continentes regiones domum reversi, de rebus suis in senatu exposuerunt. Plurimas adierant gentes, ubivis excepti dimissique cum benevolentia et laudibus. Controversias, alias sponte partium composuerant, alias adactis ad aequiora, qui pertinaciores in faciunda iniuria fuerant, plerumque verborum admonitionibus, partim etiam armorum metu intentato. Quod vero ob difficultatem negotiorum, aut alias causas, relinqui voluerunt, ad senatum reiecerunt. Ita passim apud reges atque civitates, renovatis,

§. 20. Diod. apud Fulv. Vrsin. — Iustin. — Posidon. apud Athen. lib. XII. — Diod. apud Vales. — Plutarch.

quae unicuique cum populo romano erant, foederibus, reique publicae maiestate vehementer aucta, plurimum ubique venerationis romano nomini conciliarunt.

XXIII. Sequutaeque sunt undiquaque legationes gratulantium gratiasque agentium senatui populoque romano, *quod tantos ad se viros, Scipionemque, non unius modo urbis, sed omnium gentium virtutibus gloriaque principem, misissent.* Res regnorum in priori fere statu relictae. Certum enim erat, imperantium culpa pleraque peccari; neque illos removendi causa ulla iusta erat: Aegypti regibus semper amicis, Syris eo quoque nomine tutis, quod contra foederis cum progenitoribus eorum initi leges, pudebat in pace sociis et amicis auferri, quod a maioribus relictum bello victis fuerat.

XXIV. Eodem anno rogationem de sumptibus tribunus plebis Didius tulit: qua, poena legis Fanniae in ceteram quoque Italiam, et ad eos etiam, qui sumptuosioribus, quam lex sinebat, epulis interfuissent, extendebatur. Triste videbatur, et obscoenum, inter famem et funera, poenasque irati numinis, quorundam luxuriam conviviorum impensis sine modo et pudore grassari. Magna enim sub id tempus annonae caritas, et, quae hanc ferme sequitur, pestilentia fuit: cuius causa, quum novi consules L. Metellus Calvus, Q. Fabius Maximus Servilianus inivissent, per decemviros supplicationes habitae: neque tamen aut haec remedia, aut saevius aliud, androgynus haruspicum iussu mari mersus, ad averruncanda mala praesentia profuerunt. Vsitatum id magis antiquitus Romae,

§. 23. Strab. lib. XIV, p. 669.

§. 24. V. C. 610; A. C. 142. — Macrob. Saturnal. II, 13. — Iul. Obseq. — Oros. V, 4. — Diod. lib. XXXII.

quam probabili ratione nisum, ut in prodigiis ambigui mares habeantur, putant, qui causas rerum attentius consideravere: neque ambiguum est, complura, tanquam a mundi legibus abhorrentia, cum horrore aspici, non quia nullae sint earum a natura legitimae causae, sed quia, quae sunt, ignorentur.

XXV. Sed nos ad ordinem rerum gestarum Q. Fabius consul vocat, qui in ulteriorem Hispaniam (citerioris Q. Metello prorogatum erat imperium) duas legiones romanas, sociorumque auxilia, in universum ad octodecim millia peditum, mille sexcentos equites induxit. Quorum assumpta parte quum Itucam festinaret, obiecit se in itinere Viriathus cum sex millibus suorum, et cum clamore tumultuque barbaris solito, impetum in Romanos fecit. Erat cum voce strepituque dissono, tum etiam adspectu horrida acies; non cetero modo ornatu, sed comis quoque muliebrem in morem obumbrantibus vultum: accedebat summa hominum diuturno iam bello exercitorum pugnacitas. Sustinuit tamen irrumpentes consul, reque infecta discedere coactis, ipse institutum iter prosequutus est.

XXVI. Vt deinde reliquus exercitus advenit, decemque ex Africa elephanti, quos Numidiae rex Micipsa miserat, castris pro magnitudine copiarum auctis, prior pugnandi potestate facta, hostem splendide vicit: sed inter insequendum quum distracti ordines essent, Viriathus, ut erat ad omnia praesenti animo, suis repente ex fuga collectis victores aggreditur: tria eorum millia prosternit; reliquos compellit in castra, tanto ex subita fortunae conversione

§. 25. Liv. Epit. — Appian. Hispan. — Strab. lib. III, pag. 164.
§. 26. Iul. Obseq. — Appian. — Cic. in Lael. c. 1.

metu, ut, vix paucis ad portas resistentibus, magna pars in tentoriis se absconderent, neque ab imperatore et tribunis ad pugnam capessendam adigi possent. Insignis ea die C. Fannii virtus exstitit, C. Laelii gener, iis tum in castris militabat. Per hunc maxime retenta munimenta sunt: et nox superveniens diremit certamen.

XXVII. Neque tamen postea Viriathus destitit, modo noctu, modo fervidissimo tempore diei negotium consuli facessere, quum, leves agilesque et homines, et equos habens, parvo suo incommodo hostem indesinenter fatigaret; donec, motis castris, Servilianus concessit Itucam. Tum Viriathus quoque, cui minor exercitus, neque huic sufficiens commeatus erat, noctu incensis castris, in Lusitaniam est profectus. Servilianus, quum velocissimum hostem assequi nequidquam contendisset, in Baeturiam impressione facta, quinque oppida, quae cum Viriatho senserant, ordine expugnata diripuit: inde in Cuneos hiematum abiit.

XXVIII. Eodem anno censores in Vrbe fuerunt P. Cornelius Scipio Africanus, L. Mummius Achaicus. In eundem cum Scipione locum Ap. Claudius petierat: qui quum nobilissimis viris stipatus, Africanum, populari turba circumfusum, in forum descendere vidisset, alta voce exclamavit: « Ingemisce apud ma- » nes, Paule Aemili, filium tuum sentiens ab Aemi- » lio praecone, et Licinio Philonico censorium can- » didatum deduci. » Ceterum ille, censuram populariter adeptus, non ideo minus incorrupte ac severe egit; illud moribus civitatis, hoc suae magistratusque dignitati tribuens. Ergo et populum ad mores

§. 28. Tab. Capit. — Plut. in Aemil. cap. 64; idem in Praecept. gerend Reipubl. cap. 30. — Agell. IV, 20. — Val. Max. VI, 4. — Auct. de Vir. ill. — Iul. Obseq.

antiquos gravissima oratione hortatus est, et L. Mummii facilitatem gravatus, pro rostris dixit, *omnia se ex maiestate populi romani gesturum fuisse, si sibi cives vel dedissent collegam, vel non dedissent.*

XXIX. Interim in Macedonia denuo turbatum, non minus improviso fine motuum, quam initium fuerat. Alter Pseudophilippus, qui Persei se filium ferebat, quum subito incremento ex servis aliisque perditis hominibus, quales recens Macedoniae Greciaeque rei mutatio magno numero pepererat, ad septemdecim hominum millia contraxisset, castra romana tentare est ausus. Spem dabat absentia Licinii Nervae praetoris, qui certas ob causas, nuper ex Macedonia discesserat, Cn. Tremellio quaestore in castris relicto. Is vocatos ad concionem milites in hanc sententiam est cohortatus :

XXX. « Est, quod fortunae gratias agamus, milites, novam et insperatam gloriae materiam obiicienti. » Saepe querelas audivi, immo, fateor enim, inter » querentes de sorte nostra fui ; dum alii romani » exercitus iustum hostem, et ex eo praemiorum » uberem occasionem habeant, hunc in agro pacato, » paucos rebellium Macedonum, aut latrunculos » Thracas persequentem, non modo copiam, sed ne » spem quidem habere maioris alicuius rei. At nunc » subito se offert ita comparatum agmen, ut multitudo hominum speciem nomenque proelii sit futura ; genus armorum militumque, ad haec conditio » ducis, certam nobis et incruentam polliceatur victoriam.

XXXI. » Quid enim contra legionarium militem,

§. 29. Liv. Epit. — Hist. Miscel. IV, 14. — Eutrop.
§. 30. Varro de Re rustica, II, 4. — Eutrop.

» lorica clypeoque tectum, pilo ac gladio terribilem, » tot insuper stipendiis exercitum, servorum agre» stiumve tumultuaria manus possit, nullis militari» bus armis legibusque, neque causam neque spem » idoneam ad bellum afferens? Quid autem rex ille » scenicus, quem paulo ante natum esse nesciebamus? » Sane nuper etiam sic insanivit Macedonia; sed tum » maiore ingenio apparatuque instructa erat fabula, » multi potentes in provincia viri, nonnulli quoque » externi reges, audaciam Andrisci clam palamque » magnis auxiliis fulciebant. At hic praeter miseram » egenorum turbam, quae non tam ipsius promissis, » quam taedio vitae, ad periculum properat, nec » spem, nec rem usquam ullam habet: nec quia vi» ctoriam sperat, sed quia aliter facere non potest, » ad castra nostra successit, animam supplicio debi» tam, rebus suis desperatis, lubentius armis nostris » daturus ».

XXXII. Quum deinde, quid fieri vellet, ostendisset, et inter tribunos et praefectos loca militesque esset partitus, admonuit, *ut signo dato secundum ea, quae praecepisset, erumperent:* addiditque, *se celeriter disiecturum hostes, ut porcellos scropha soleret.* Quod quum factum esset, victoria illustri parta, qua cum exercitu Pseudophilippus caesus est, Licinius *imperator* est appellatus, quaestori *Scrophae* cognomentum haesit, quod posteri quoque retinuerunt.

XXXIII. Difficilius in Hispaniis bellum erat, hinc Celtiberis, inde Viriatho romanos duces exercentibus. Sed ut adversus Viriathum dubiae Serviliano res, ita Q. Metello proconsuli prosperae magnificaeque fuerunt. Vir acer et intentus nihil neque apud hostes

§. 32. Liv. Epit.

inexploratum, neque apud suos remissum patiebatur; digno, quod referatur, severitatis saluberrimae exemplo. Quum ad Contrebiam rem gereret, cohortes legionarias quinque, quod loco cesserant, indignatus, ad eundem locum recuperandum continuo remisit: edixit etiam, *ut qui eorum nisi victor in castra revertisset, pro hoste caederetur:* neque mutavit sententiam, quum omnes, ut certam ad mortem ituri, testamenta in procinctu facerent. Ea necessitas acuit virtutem; et qui modo multitudini hostium cesserant, ii eandem, licet victoria recenti animatam, repulerunt: quaeque inexpugnabilis habita fuerat civitas, capta est. Haec disciplina romanum militem confirmavit, Celtiberos fregit; qui et collatis signis caesi sunt a proconsule, et egregias urbes amiserunt, Arvaccorum maiori parte domita; quibus tempore messis, quum frumento convehendo intenti cetera incuriosi agerent, improvisus incubuerat.

XXXIV. Ista quum severitate perfecisset, haud minorem ex clementia fructum tulit: utriusque enim clara exempla edidit, illustri testimonio, non saevitia, sed ratione rebusque cogentibus, duriora nonnunquam imperasse. Nertobrigam obsidebat, unaque parte oppidi, qua sola subiri poterat, murum admota machina erat disiecturus. Opponunt obsessi primis hostium ictibus Rhetogenis filios, viri inter suos primarii, qui ad Metellum transierat: neque movebatur pater; sed ultro hortatus imperatorem, nullam esse viam aspernandam dicebat, quae ad victoriam duceret; ex ea sibi postmodum solatium fore. Tum Metellus, parentis duritia damnatam liberorum

§. 33. Iul. Obseq. — Flor. II, 17. — Val. Max. II, 7. — Front. Strat. IV, 1. — Vell. II, 4. — Auct. de Vir. ill. cap. 41. — Appian. Hisp.
§. 34. Flor. — Val. Max. — V, 1. — Appian.

vitam, sua mansuetudine redemit, solutaque obsidione urbis unius, multas alias, admiratione huius facti, sponte ipsarum, in populi romani ditionem redegit. Duae maximae restabant urbes, Termantia et Numantia, situ locorum et viribus feroces: adversus quas tum quidem, quoniam hiems aderat, nihil movendum ratus, quamprimum anni tempus sineret, has quoque ad imperata faciunda coacturus videbatur.

XXXV. Interea consularibus Romae comitiis Q. Pompeius A. F. designatus est, qui primus e gente Pompeia summos honores, nulla commendatione maiorum, assequutus, amicitia Scipionis excidit, quia Laelio suffragantem astute fefellerat. Interrogatus enim, an petere consulatum constituisset, negavit, ultroque Laelio opem suam gratiamque ad petendum obtulit: interea ipse profectus in forum, ambire strenue coepit. Id quum exspectantibus eum esset renuntiatum, ceterique stomacharentur; « Nos vero » ineptos, inquit Africanus, qui tanquam non homi- » nes, sed deos, essemus precaturi, sedemus tibici- » nem expectantes! » nam mater Pompeii indecora fama laborabat, tanquam tibicini corpus prostituisset. Q. Pompeio collega Cn. Servilius Caepio fuit; qui, quum magistratu inito de provinciis retulissent, certamen de Hispaniis ortum, eas retinere, qui ibi proconsules erant, cupientibus: ad extremum Q. Fabio Maximo Serviliano prorogatum est imperium in ulteriore provincia, citeriorem consul Q. Pompeius obtinuit.

XXXVI. Quod ubi Q. Macedonico nuntiatum, vir cetera cum maximis comparandus, irae dolorique

§. 35. V. C. 611; A. C. 141. — Vell. II, 1. — Cic. in Brut. cap. 25. — Plutarch. Apoph. Rom. cap. 21. — Eutrop. — Val. Max. IX, 3.

temperare non potuit; non eo maxime offensus, quod omnino successor sibi, sed quod Pompeius mitteretur, quocum simultates exercebat. Ne igitur illi suis laboribus quaesitum obtingeret praemium, modis omnibus exercitum imminuere studuit, missiones et commeatus petentibus promiscue dando; horrea, remotis custodiis, ad rapinam relinquendo: eo etiam profectus, ut sagittas Cretensium fractas in amnem abiici iusserit; elephantis cibaria dari vetuerit; qua indignatione non solum inimico laudem victoriae, sed populo romano fructum, sibique meritum ceteris factis triumphum eripuit. Res enim eas gesserat, ut non minus hac expeditione *Celtiberici*, quam priore *Macedonici* cognomen meruisse videatur. Adeo nimirum plures aliis, quam sibi, bene imperant; faciliorque adversus armatos exercitus, quam vitiosos animi motus, contentio est.

XXXVII. Atqui ut hunc ereptum imperium ad moram rebus iniiciendam sollicitavit; ita prorogatum in altera Hispania Fabio Serviliano stimulos addebat prosequendi alacriter belli. Quippe ex Cuneis exercitu moto, Viriathum, quia se non offerebat, in sua Lusitania quaerere instituit. Per viam dimicandum ipsi cum latronum ducibus Curio et Apuleio fuit; qui, opportunis locis insidiati, praetervehentia impedimenta abstraxerunt. Occisus tamen in proelio est Curius; praeda quoque paulo post a Serviliano recuperata. Venerunt etiam in potestatem urbes multae, quae praesidiis insessae Viriathi fuerant: quarum Escadia, et Gemella, et Obulcula fuere. Hae pro meritis singularum diversimode tractatae; aliis venia data, quaedam

§. 36. Flor. II, 17.

§. 37. Appian. Hisp. — Liv. Epit. — Cic. de Fin. II, 16; IV, 18; V, 22. Idem ad Attic. XII, 5.

direptae sunt. Ex captivis etiam ad quingentos supplicio capitis affecti: novem millia quingentos proconsul sub corona vendidit.

XXXVIII. In Vrbe interea P. Scaevola tribunus plebis de iudicio L. Hostilii Tubuli ad populum tulit, qui proximo anno praetor quaestionem de sicariis exercuerat, homo pudoris ita profligati, ut palam et aperte pecuniam ob rem iudicandam cepisse diceretur; accepta rogatione, senatus quaestionem Cn. Servilio Caepioni consuli mandavit: qua re intellecta, reus, quum manifestissimo crimine teneretur, non exspectato iudicio, disparuit. Interesse tamen publici exempli visum, ne homo ex omni memoria sceleratissimus et audacissimus, tam levi poena defungeretur. Itaque revocari ab exsilio ad causam dicendam placuit. Sed ille, qui nullum alium eventum sperare poterat, quam ut in carcere necaretur, veneno epoto necem properavit.

XXXIX. Sub haec tempora, ne tantummodo armis praestare ceteras gentes Romani crederentur, ingenio tardiores, quum alia se studia erexere, tum etiam historia scribi accuratius coepit: hactenus enim qui ei admoverant manum, breviter exposuisse res contenti, annalibus similiora scripserant. Neque tamen adhuc latini sermonis ea copia et venustas esse putabatur, ut eiusmodi operibus dignitate et gratia responderet: multique res romanas Graecorum lingua tradiderunt; ab illis maiestatem, ab hac decorem

§. 38. V. C. 611.; A. C. 141. — Cic. de Nat. Deor. III, 30; idem de Fin. II, 16; idem pro M. Scauro. — Ascon. Paedian. in Scaur.

§. 39. Cic. de Orat. II, 12. — Iustin. Praef. — Liv. Epit. — Athen. lib. VI. Cic. ad Attic. I, 19. — Plutarch. in Lucullo.

magis petendum arbitrati: quos inter tum C. Iulius senator fuit, quum etiam A. Postumius idem tentaret; quos deinde P. Rutilius, L. Lucullus, et alii plerique sunt imitati.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XIX.
IN LOCVM LIBRI LIV LIVIANI.

EPITOME
LIBRI QVINQVAGESIMI QVARTI.

Q. Pompeius consul in Hispania Termestinos subegit: cum eisdem et Numantinis pacem ab infirmitate fecit. Lustrum a censoribus conditum est. Censa civium capita trecenta viginti octo millia trecenta quadraginta duo. Quum Macedonum legati conquestum de D. Iunio Silano praetore venissent, quod acceptis pecuniis provinciam spoliasset, et senatus de querelis eorum vellet cognoscere, T. Manlius Torquatus, pater Silani, petiit, impetravitque, ut sibi cognitio mandaretur: et, domi causa cognita, filium condemnavit, abdicavitque; ac ne funeri quidem eius (quum suspendio vitam finisset) interfuit; sedensque domi potestatem consultantibus ex instituto fecit. Q. Fabius proconsul rebus in Hispania prospere gestis labem imposuit, pace cum Viriatho aequis conditionibus facta. Viriathus a proditoribus, consilio Servilii Caepionis, interfectus est, et ab exercitu suo multum comploratus, ac nobiliter sepultus; vir duxque magnus, et per quatuordecim annos, quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior.

I. In Hispania quum grave molestumque romanae civitati per aliquot annos bellum fuisset, intolerabilior pax excepit. Nam et Arvacci prius ab instituendo foedere resilierunt; et postea pacem, geminis

cum hostibus pactam, neutrubi ratam senatus esse voluit. Q. Pompeius consul, quum primo vere in provinciam venisset, exercitum accepit genere numeroque cuilibet bello parem. Triginta millia peditum erant, equitum duo, sub aliquot imperatoribus, et novissime sub Q. Macedonico praestantissimo, ad omnia armorum munia diligentissime exercitata iuventus.

II. Neque tamen perinde fortuna belli se dedit. Quum enim principio magna spes pacis et victoriae fuisset, parvo momento sors omnia retroëgit. Territi tanto belli apparatu Arvacci, legatis ad consulem missis, eas in conditiones foedus impetraverant, *ut certa die utramque urbem, Termestinam, Numantinamque, in fidem populi romani dederent: obsides trecentos, saga novem millia, coria tria millia, equos bellatores octingentos, arma omnia traderent: haec ubi fecissent, socii ac amici haberentur.* Quum dies venisset, cetera quidem prompte alacriterque sunt factitata: ubi ad arma tradenda ventum, inter homines bellicosos virilis fremitus oriri, animique a turpitudine praesenti ad pristinae libertatis decus, pudore accendi. Igitur sese mutuo respicientes interrogabant, *idne facinoris subire viri possent, ut arma vivis detrahi patiantur?* neque virorum modo hi questus erant: pueri quoque ac mulieres negabant, *sibi pro patribus aut maritis futuros, qui tantum decoris adivissent.* Itaque consensu retentis armis, *vitam potius, quam haec, omissuros esse*, confirmarunt.

III. Consul, his cognitis, castra iuxta Numantiam ponit. Ea in obsidione, quum per absentiam consulis,

§. 1. Appian. Hisp.
§. 2. Diodor. apud Fulv. Vrs. — Flor. II, 18.

equites incaute transcurrentes excepti ab hostibus essent, in planitie quadam instruit aciem, de summa rerum dimicaturus. Descenderunt eodem et Numantini: at, quum iniquior pugnae futura conditio videretur (nam de millibus virorum decem, quot initio belli Numantia armaverat, magnam partem tot certamina absumpserant), paulatim se subducentes, sine detrimento intra munimenta refugerunt. Pompeius, difficultate locorum et quotidianis velitationibus fatigatus, quum a multo paucioribus carpi suas copias nullo operae pretio videret, Termantiam faciliorem oppugnantibus fore ratus, eo transduxit exercitum. Sed et ibi neque mollior hostis, neque faventior fortuna inventa, eodem die tribus incommodis acceptis: nam et pugna amissi milites septingenti fuerant; et tribunus militum, qui commeatum in castra advehebat, repulsus ; et quum ira ac cupiditate ultionis fervidius institisset, protrusis ad praecipitia loca Romanorum ordinibus, multi pedites equitesque cum ipsis equis, per praecipitia devoluti, perierunt. Tenebrae intervenientes magis periculum, quam periculi opinionem distulere : totaque nox in armis exacta est.

IV. Neque secus, atque coniecerant, cum luce simul hostes affuere: is quoque dies totus certando consumptus, et neutro inclinante victoria, proelium nox diremit. Acrior tamen, ut in angustiore numero, damni sensus Termestinis fuit: quo prope ultimam desperationem adacti sunt. Inde Pompeius ad parvum oppidum Maliam movit. Sed Malienses, occiso praesidio Numantinorum, locum Pompeio tradiderunt. Ille, armis obsidibusque acceptis, in Sedetaniam per-

§. 3. Appian. — Vell. II, 1. — Liv. Epit.
§. 4. Liv. Epit. — Appian. — Strab. lib. III. — Ptolem. — Diod. apud Valesium.

rexit, ut eam regionem ab incursionibus Tangini cuiusdam, latronum ducis, liberaret. Ibi felix expeditio fuit: multi latrones occisi, multi capti. Sed tanta fuit hominum feritas, ut servitutem nemo ferret: alii semetipsos, usitato gentibus illis facinore, alii emptores occiderent; quidam, dum trasportantur, navibus perforatis, seque, et ceteros profundo mergerent. At Pompeius urbem, quam Lanci vocant, haud procul Maliacis, quum obsidere esset aggressus, Numantini vicinis auxilium iuvenes quadringentos noctu submiserunt. Hos illi primum servatores suos appellantes, donisque prosequentes, summa laetitia excepere: paucos post dies, quum vehementius instaret hostis, de exitu rei dubitare coeperunt, missisque legatis, urbem dedituros dicere, corporibus salvis.

V. Negabat consul, ullam deditionis, nisi traditis prius Numantinis, conditionem esse. Quod quum inhumanum factu et foedum ad famam videretur, omnia potius experiri, quam bene de se meritos ad exitium dedere, decreverunt. Mox ubi spes omnis salutis quotidie magis magisque decedebat, inque oculis extrema omnia erant, legatos ad consulem secreto mittunt, *aliorum potius exitio, quam suo, severitati illius satisfacturos esse*, nuntiantes. Non fefellit perfidia sociorum Numantinos: qui, priusquam occiderentur, vindicta se satiaturi, noctu impressionem in Lancienses faciunt, magnumque eorum numerum occidunt. Concurritur et ab oppidanis ad opprimendos hospites; magnoque cum clamore certamen atrox conseritur. Consul, causae non ignarus, *inter eum tumultum scalas applicari moenibus*, iubet; transcensisque iis, oppido potitur: cives ad unum omnes interficit: Numantinis, qui ad ducentos supererant, abeundi ad suos facit potestatem; sive virtutis indi-

gne circumventae sortem misertus, sive ut invictam armis civitatem, ad romani imperii patientiam, lenitatis exemplo sollicitaret.

VI. Eo tempore P. Africanus et L. Achaicus varia et inter ipsos ratione, et apud ceteros fama, censuram exercebant. Erat enim par hoc censorum, plane diversis inter se moribus: quum alter intentus, et rigidus officii exactor, nullius rei cuiquam gratiam faceret; sed multorum ex senatu, multorum ex equestri ordine, de plebe autem longe plurimorum vitas exacta diligentia expenderet: Mummius contra neque ipse notaret quemquam, et notatos a collega, quos posset, ignominiae eximeret. Vnde parum concors ea censura fuit: et Scipio, quum Herculis aedem dedicaret, non vocato ad epulum collega, sermonibus hominum est reprehensus. Ita nullius aut virtus tanta, aut dignitas est, quin iudiciis etiam longe inferiorum sit obnoxius; vulgoque homines etiam de suis censoribus censuram agunt.

VII. At Scipio ingenii pariter animique non egens, partim facetiis discutiebat notandorum querelas, partim severis vocibus retundebat. Neque de tanto viro etiam leviora referri indignum aut inutile Polybius iudicat; quia et optimorum artificum, licet minutiora, signa admiramur. Igitur quum tribu moveret quendam qui, sub patre Paulo ordines ducens, proelio non interfuerat, interrogaretque ille, *cur notaretur, qui custodiae causa remansisset in castris?* respondit: *Non amo nimium diligentes.* Equum ademit adolescenti, qui in obsidione Carthaginis, lauto convi-

§. 6. Cic. Somn. Idem de Orat. II, 66, et pro Cluent. cap. 43. — Diodor. apud Valesium. — Vell. I, 13. — Plutarch. Praecept. gerend. Reipubl. — Polyb. Fragm.

§. 7. Cic. de Orat. II, 67. — Plutarch. Apoph. Rom. c. 22.

vio diripiendam, sub figura et nomine urbis, placentam proposuerat; quaerentique causam, *Quia*, inquit, *me prior Carthaginem diripuisti.*

VIII. Idem in equitum censu C. Licinium sacerdotem videns accedere, clara voce testatus est, *se scire, periurium a sacerdote factum: seque teste usurum esse, quisquis eo nomine sacerdotem esset accusaturus.* Quum autem omnes tacerent, *Traduc equum*, inquit, *C. Licini: non enim possum idem et accusatoris implere vicem, et iudicis.* Ceterum censu perfecto, lustrum condidere censores. Id septimum atque quinquagesimum fuit. Censa sunt civium romanorum capita trecenta viginti octo millia, trecenta quadraginta duo. Inter condendum lustrum, quum ex publicis tabulis scriba solemne precationis carmen censoribus praeiret, quo dii immortales, *ut res populi romani meliores amplioresque facerent*, rogabantur: ibi Scipio, *Satis*, inquit, *bonae ac magnae sunt: itaque precor, ut eodem in statu perpetuo servent.* Atque protinus ad hanc formulam emendari in tabulis carmen iussit: neque posteri mutavere.

IX. Censurae publicae non minus severe patriam potestatem exercitam (nam et temporibus haec coniuncta fuere) subiiciam. Macedonum legati de D. Iunio Silano querebantur, *quod, quum praetorio imperio Macedoniam obtineret, pecuniis acceptis provinciam spoliasset.* Eam cognitionem quum suscipere senatus vellet, T. Manlius Torquatus, Silani pater, impetravit, ne quid eo in negotio constitueretur, priusquam ipse causam cognovisset. Id viro summae dignitatis, omnisque publici ac privati iuris peritissimo, lubenter

§. 8. V. C. 611; A. C. 141. — Cic. pro Cluent. c. 48. — Val. Max. IV, 1. — Plutarch. — Tab. Capitol. — Liv. Epit.

§. 9. Liv. Epit. — Val. Max. V, 8. — Cic. de Fin. I, 7.

concessum. Itaque domi suae, cognitione instituta, audivit accusatores, audivit defensiones rei; testes utrinque productos diligentissime examinavit. Id quum triduo continuo fecisset, tertio die pronuntiavit, *reum fecisse videri*, et in conspectum suum venire vetuit. Non tulit ignominiae dolorem iuvenis, suspendioque finivit vitam: adeo nulla commiseratione parentis, ut neque funeri interesset, et de iure consulentibus domi sedens, ut solebat, responderet.

X. At in ulteriore Hispania Q. Fabius Servilianus Bacciam urbem, obsidione Viriathi liberatam, in deditionem accepit. Accessere multa castella, et quidam praedonum ductor Connobas: qui quum eius potestati se permisisset, huic soli pepercit proconsul; sed eorum, qui cum illo fuerant (erant autem magnam partem transfugae, qui ex praesidiis romanis ad latrones se receperant) dextras amputavit. Id vero, licet adversus tale genus hominum nihil nimium aut atrox habetur, tamen quia non tam bello capti, quam in fidem dediti fuerant, crudelius, quam pro mansuetudine aut populi romani, aut ipsius imperatoris visum. Inde Erisanem ductus exercitus: eaque urbs, quum portas venientibus clausisset, operibus est circumdata.

XI. Quae, dum fiunt, Viriathus, qui per noctem in oppidum ignorantibus Romanis venerat, cum luce erumpit; eos, qui in opere erant, proiectis dolabris et ligonibus fugam inire cogit, ceterum quoque exercitum subsidio suis venientem profligat. Ventum plane ad ea loca erat, unde difficilis exercitui receptus

§. 10. Oros. V, 4. — Appian. Hisp. — Front. Strat. IV, 1. — Val. Max. II, 7.

§. 11. V. C. 612; A. C. 140. — Auct. de Vir. ill. cap. 71. — Porph. part II, cap. 24. — Appian. — Diodor. lib. XXXII. — Liv. Epit. — Iul. Obseq.

esset; quod fortunae munus Viriathus, ut erat futuri non improvidus aestimator, non victoriae, magis ad incendendum bellum, quam finiendum valiturae, sed perpetuae pacis occasionem facere maluit. Convenit, *ut pax amicitiaque populo romano, ac Viriatho Lusitanisque esset: utrique, quibus in praesentia finibus, iisdem in posterum possiderent.* Id foedus, quamquam parum honestum nomini romano, rerumque hactenus a Serviliano gestarum macula turpis haberetur, a populo tamen taedio diuturni belli acceptum est. In eo statu res Hispaniae erant, quum C. Laelius Sapiens, Q. Servilius Caepio consulatum inivere.

XII. Prodigii loco tum acceptum, quod Siciliae mons Aetna copiosum ignem evomuerat; idque postquam maioribus hostiis quadraginta procuratum est, alteri consulum ulterior Hispania provincia decreta: Q. Pompeio prorogatum in citeriore imperium est: datumque senatoribus quibusdam negotium, ut novum exercitum ex tironibus conscriptum ad eum adducerent, quo proconsul ad id bellum, unaque consultoribus iis, qui adduxissent, uteretur. Postquam in provinciam Caepio venit (nam huic ulterior Hispania evenerat), literas ad senatum de foedere, quod frater eius Q. Fabius cum Viriatho icerat, dedit: *Indignum id maiestate principis populi videri.* Permissum, ut quantum dissimulanter facere posset, Viriatho noceret. Vt vero *rationem illam nullam esse* consul rescripsit, *quae tantumdem invidiae, quam si palam foedus rumperetur, multo minus commodorum, esset allatura;* continuis eius literis expugnati Patres *pacem irritam videri* decreverunt, hostes aperto bello prosequendi potestate consuli facta.

§. 12. Eutrop. — Appian.

XIII. Hoc decretum ubi in provinciam perlatum, laetus successu consiliorum Caepio confestim adversus Viriathum ducit. Arsae is tum erat, sicut non plane securus, ut in fida pace, ita neque satis instructus ad pericula subito resurgentis belli. Optimum ex praesentibus visum, ut Arsa cito agmine se proriperet, omnia, qua incedebat, vastans, quo minor hosti copia sequendi foret. Consul, urbe recepta, contentis itineribus ad opprimendum Viriathum festinans, tandem in Carpetanorum finibus eum attigit. Viriatho non ita vires suae placebant, ut fortunam proelii tentare cuperet; neque videbatur hoste tam propinquo discedere citra summum periculum posse. Quare ad suas artes conversus, in tumulo quodam velocissimos suorum tanquam pugnaturus instruxit: hoc agmen reliquos per sinuosam vallem se subducentes texit, ne ab Romanis fraus animadverteretur.

XIV. Mox quum eos iam satis itineris praecepisse crederet, ipse palam effuso cursu discessit; certus pernicitate equorum sibi tutam ab hoste quantumvis propinquo fugam fore. Sequuti sunt Romani: sed celeritatem Lusitanorum adeo aequare non poterant, ut ne quidem, qua illi via profugissent, deprehendere ullo indicio possent. Consul in Vectones et Gallaecos effudit iram, lateque populatus agros, Viriatho spem auxiliorum ex istis gentibus abstulit. Qui ubi gravius in dies bellum fieri videt, multosque sociorum alios vi, alios sponte a partibus suis deficere, interesse arbitratus, integer, an victus, pacem peteret, antequam signa conferrent, ad conditiones respicere coe-

§. 13. V. C. 612; A. C. 140. — Diodor. — Appian. — Front. Strat. II, 13.
§. 14. Flor. II, 17. — Auct. de Vir. illustr. cap. 71. — Diodor. apud Vales. lib. XXXII, et Fulv. Vrsin.

pit, missis, qui, quando prius foedus displicuisset, quid addi demive consul vellet, quaererent.

XV. Eorum talis oratio fuit: « Quartusdecimus iam » annus agitur belli, quod vobiscum gerimus. Nec » memorare clades opus est, ne vel acceptas com» memorando, dolorem nostrum augeamus; vel illa» tas, animos eorum exacerbemus, quibus quum ma» xime placatis propitiisque opus est: pacis enim pe» tendae causa adsumus, quam ita desideramus, ut, » excepta libertate, nihil habituri videamur antiquius. » Idcirco cum his mandatis principes nostri nos mise» runt, ut nihil eorum, quae fieri possent, recusaremus. » Sperabant autem, aequiores ideo conditiones fore, » quod rebus nostris integris, et si verum audire » vultis, iam amici sociique vestri, pacem quaerimus. » Anno superiore foedus cum fratre tuo pepigimus, » Q. Servili, ratumque id populus romanus habuit. » Cur post illud iterum in arma fuerit itum, quam» quam nesciamus, quaerere nolumus, ne cum po» tentioribus litigare velle videamur.

XVI. « Si tamen prioribus conditionibus adiectum » aliquid demptumve cupitis, non resistimus, dum » toleranda viris imperentur. Quid opus est bello, » si praecipere alteris, quod volunt, licet, alteris nul» lius rei maior, quam imperata faciundi, cura est? » Non enim, ut gentem nostram exscindatis, ideo » bellum a vobis susceptum crediderim: absit, abestque » haec a vobis, etiam apud feras gentes damnata inhu» manitas. Vos autem nihil tam imputare diis immor» talibus audio, quam quod favorem illorum iustis » tantummodo piisque bellis suscipiendis mereamini; » neque adversus homines alia ulla re magis gloriari, » quam quod metuendi rebellibus, iidemque suppli» cibus mites estis: aiuntque, vobis haud pauciores

» populos aequitatis vestrae mansuetudine inductos:
» quam armis coactos obedire. Quo in numero si
» Lusitanos etiam habere visum erit, operam dabi-
» mus ut vestra lenitate nequaquam indigni habea-
» mur. »

XVII. Ad ea Servilius de consilii sententia haec
» ferme respondit: « Non est nova haec, quam nunc
» attulistis, oratio, Lusitani. Olim iam et postulatis
» pacem, quasi belli taederet; et bellum geritis,
» quasi poeniteret quietis. Toties imperatores nostri
» icerunt cum orantibus foedus: nec unquam satis
» certa pactorum apud vos fides fuit. Sed priora mit-
» tantur: nec cum fratre meo foedus initum memorari
» attinet, quod senatus irritum esse censuit. Neque
» ego ut ea de re disceptarem vobiscum, sed ut vi
» armisque ad satisfaciendum de iniuriis cogerem,
» in provinciam veni. Quapropter in veteri pertinacia
» manentes omni clade belli persequi certum est,
» nec ante finem imponere labori, quam dignam ro-
» mani nominis maiestate ultionem a vobis exegerim.

XVIII. « Quod si vere consiliorum poenitet, fru-
» straque vos obniti decreto deorum, qui penes ro-
» manos imperium terrarum gentiumque esse volue-
» runt, agnoscitis; non ita sum sanguinis vestri cu-
» pidus, ut in amicitiam vos recipere nolim, dum
» imperata prompte faciatis. Sed quia multas his
» annis civitates a societate nostra Viriathus abstra-
» xit, illarumque principes, quorum proditione pa-
» trata res est, secum in honore habet, illos ante
» omnia dedi necessum est. Haec erit sponsio pacis,
» quae deinde vobis haud gravate, nec malis condi-
» tionibus dabitur. Quamquam enim capta egregia
» urbe, vastatis aliquot populis, Vectonumque et
» Gallaecorum sic accisis viribus, ut non sint tam cito

» reparaturi, quantum vobis decesserit non sim ne-» scius, non sic amabo victoriam, ut odisse videar » pacem. Quod si vero parcere illis potius, quorum » deditio poscitur, quam vobis ipsis voletis, ad me » venire legatos postea veto: parate vos ad bellum, » sortem, quam armorum fortuna dederit, habituri.»

XIX. Viriathus, quum ante omnia principes civitatum, qui a Romanis ad ipsum defecissent, postulari videret, partem eorum, inter quos et socerum suum, proprii agminis ductorem, interfecit, alios consuli tradidit; quorum omnium amputatae manus sunt: nec per ipsum stabat, quo minus solida pax conveniret, nisi quod arma petebantur: haec tradere neque ipse, neque qui cum eo erant, sustinuere. Ita renovato bello, quum vicina inter se castra haberent, et consul omni conatu bellum finire contenderet, minus aliquanto hostem, quam se suosque, fatigabat. Vnde primum indignatio et odium consulis, mox etiam periculosa ipsi seditio in castris exstitit. Duro et superbo imperio ceterum exercitum, duriore equites habebat.

XX. Vnde, quum noctu multorum saepe conviciis proscinderetur, neque deprehendere certos auctores posset, iratus universis, quod ex eo utique corpore contumeliosos istos esse autumabat, praecepit aliquando, *ut duarum legionum equites* (erant omnino sexcenti) *transmisso, qui castra praeterfluebat, amne, ad montes Viriatho insessos, cum solis agasonibus lignatum proficiscerentur.* Quum res manifestissimi periculi videretur, legati tribunique Caepionem oravere, *ut ne tantum numerum honestissimorum civium in perniciem certam mitteret.* Inter haec equites, qui paulis-

§. 19. Auct. de Vir. ill. — Diod. apud. Vales. et Fulv. Vrsin. — Appian.

per responsum consulis exspectaverant, postquam obstinatum audivere, ni ipsi rogarent, mortem levius supplicium rati, ut imperatum fuerat, ad montes contenderunt. Ivit una sociorum equitatus, aliique voluntarii, clamitantes, *indignum esse, si tot fortissimi viri tanto in discrimine destituantur.*

XXI. Ita validior effecta manus, quam aut lacessere auderet hostis, aut obterere facile posset: caesique lignorum fasces referebantur. Inter redeundum, quum furentes ira plerique *consulis iniquum imperium* conviciis et querelis traducerent, exorta vox a paucis, statim excepta probataque est communiter, *dignum esse lignis sic petitis uri, qui talia imperasset.* Igitur protinus ad tentorium consulis itur: strues lignorum cum tumultu et minis circumponuntur: et nisi ardentibus vindictae cupiditate animis velox fuga tutaeque latebrae destinatam victimam eripuissent, a suis militibus, suis in castris, romanus imperator, inaudito temporibus omnibus exemplo, fuisset concrematus.

XXII. Id periculum, et quod Viriathus aliter vinci non posse videbatur, animum aperuit ignobili consilio, ut quosdam amicorum Viriathi pecunia et spe impunitatis ad ducem per insidias tollendum corrumperet. Audacem quendam et Ditalconem, cumque his Minurum missitare ad consulem Viriathus solebat, de conditionibus pacis acturos: ii hoc modo destinatum scelus perfecere. Parcissimus somni Viriathus, laboribus aut curis diurnum pariter nocturnumque tempus extrahebat: plerumque, ubi soporem extorsisset lassitudo, cubabat armatus, ut, simul evigilas-

§. 22. Flor. II, 17. — Auct. de Vir. ill. cap. 71. — Val. Max. IX, 6. — Appian. — Eutrop. — Oros. V, 4. — Diod. apud Fulv. Vrsin. — Liv. Epit.

set, agendis, quae se offerrent, rebus nulla mora iniiceretur: nihil igitur vetabat, quin amicis etiam ad quiescentem aditus esset. Hac occasione proditores usi, quum per causam subiti negotii tentorium eius intravissent, dormientem in armis, iugulo, quod solum patebat, hausto, interficiunt: egressique nemine sentiente, quod sine voce aut strepitu caedem vulnus opportunum peregerat, ad Caepionem transfugiunt, exposito facto praemium navatae operae postulantes. Caepio concessis, quae hactenus obtinuissent, *de cetero senatus arbitrium esse oportere*, respondit: *imperatorem enim a militibus suis interfici*, *Romanis nunquam placuisse*.

XXIII. Hic finis Viriathi fuit: cuius interitum quum numero et fide praecellentes auctores consilio Caepionis adscripserint, alios sequi nolui, qui sequentis anni consuli Popillio facti huius ambiguam laudem transcripserunt. At in exercitu Viriathi, quum multa iam luce nondum dux conspiceretur, primo rem insolitam omnes admirari, mox cognita causa gemitu luctuque complere castra, nunc illius dolere vicem, nunc miserari suam, quibus in tali periculo tantus invidia deorum ablatus imperator esset. Augebat dolorem nova rabies, quod auctores facinoris frustra requirentibus, ne ultionis quidem relictum solatium erat. Quod unum poterant, cadaver interempti, pretiosissimo cum cultu sublimi rogo impositum, multis super hoc caesis victimis, combusserunt.

XXIV. Inde peditum cohortes equitumque alae, barbaro more laudes defuncti celebrantes, circa bustum decurrebant; nec ante discessum est, quam ignis prorsus exstingueretur. Magnifico deinde tu-

§. 23. Liv. Epit. — Diodor. apud Vales. — Appian.

mulo cineribus reconditis, ducenta gladiatorum paria dederunt, eximiam viri virtutem eniso studio honorantes. Fuit enim haud dubie sicut in certando fortissimo militi, sic in providendo sagacissimo cuique imperatori comparandus: quodque bonis etiam ducibus haud perpetuum est, toto imperii sui tempore benevolentia omnium militum, et amore singulari usus est: quem moderatione beneficiisque provocabat, virili praedae parte contentus, quum semper exercitus ipse ampliorem capere iuberet; atque hinc etiam multa praemiis meritorum aut necessitatibus inopum decerpens. Praeter haec cibi vinique parcimonia viro incredibilis fuerat: neque plus aut somno, aut cuiquam generi voluptatum, indulgebat. Quantus autem ille vir fuerit, ex ipsis rerum argumentis promptum est colligere. Nam continuis contra Romanos quatuordecim annorum bellis, quorum amplius decem totius ferme Lusitaniae imperatorem egit, non modo concordes inter se et adversus ducem copias continuit; sed etiam ab hostibus propemodum invictas praestitit: consilio conatuque, et tantum non successu, Hispaniae contra romanam potentiam assertor; votique futurus compos, si paulo infirmiores hostes, et firmiores amicos habuisset.

XXV. Magnitudinem illius illustrarunt etiam sequentia, quoniam orbata incomparabili ductore lusitana res e vestigio est pessumdata: quum enim ab exercitu Tautamus quidam creatus imperator, ad Saguntum oppugnandam se contulisset, repulsus inde mox circa Baetin fluvium, dum transire amnem co-

§. 24. Liv. Epit. — Iustin XLIV, 2. — Appian. — Diod. — Eutrop.

§. 25. Diod. lib. XXXII. — Appian. — Strab. lib. III. — Vetus inscr. Veron. apud Ant. Aug. dialog. X Antiquit. — Val. Max. IX, 6. — Auctor de Vir. ill. cap. 71.

natur, a Caepione superveniente in tantum defatigatus est, ut seque et exercitum, quibus victori placeret conditionibus, dedere cogeretur. Humaniter usus est Caepio deditis, exarmatosque, ne iterum ad latrocinia per inopiam prolaberentur, in agro satis amplo, et commoda ad habitandum urbe, collocavit. Hunc exitum Viriathici belli formidabiles diu motus habuere. Quorum ut finis gratissimus senatu populoque erat, ita, qua perventum ad illum fuerat, via displicebat: neque triumphum ex eo bello decernere senatus voluit; cuius victoria, quod empta fuisset, magis erubescendum populo romano, quam gloriandum, iudicabat.

XXVI. Erat omnino cursus ille temporum, quo nihil ex Hispania satis gratum accideret civitati: neque bellum ex commodo reipublicae erat, neque pax ex dignitate: iam etiam victoriae ipsius taedebat. Auxit indignationem hominum de Q. Pompeio sequior fama, qui, Lanciensium urbe diruta, iterum Numantiam assedit, et temere susceptum consilium de fluvio, qui numantinum agrum rigat, in messem eorum immittendo, quo fame domari civitas posset, post maximas difficultates postremo quidem exsequutus est, sed nullo neque suo commodo, neque hostium detrimento; quum ipse interim crebra et acerba pateretur. Quippe Numantini militibus in opere occupatis saepe se inferebant tacito agmine, quo nec opinantes impensius turbarent; exibantque tam validae ab oppido manus, ut etiam qui a castris romanis auxiliatum suis venerant, repellerentur: quod quum saepius accidisset, vix quisquam munimentis audebat excedere. Praeterea frumentationes efficiebant peri-

§. 26. Diodor. apud Vales. et Fulv. Vrsin. — Appian.

culi plenas; multique per eam causam castris egressi, cum tribuno militum Oppio, sunt ab hoste interfecti; iterumque alia ab parte, eorum, qui fossam ducebant, subito hostium incursu quadringenti, atque inter hos praefectus, oppressi.

XXVII. Dum ista maxime geruntur, adfuerunt a senatu delecti, cum exercitu tironum, ut, quae sextum iam annum sub signis fuerant, legiones deducerentur. Consul, quamquam novo militi confidere minime poterat, tamen eluendae ignominiae cupidus, simul ut ad labores belli exercitum duraret, hiemem sub tentoriis agere instituit. Ibi per frigus hibernum, quum parum assueta illis aquis caeloque corpora sub dio agerent, morbo tentata sunt castra, et pars aliqua militum ventris torminibus interiit. Maior mox ab hoste clades fuit, nunquam segnibus ad struendas insidias Numantinis. Noverant, ad convehendum in castra frumentum multas cohortes exivisse: igitur non longe a castris manu valida occultata, quidam propius suggressi, velitari cum stationibus coepere; donec Romani, hostium insultum non ferentes, confertim munimentis proruperunt.

XXVIII. Ibi consurgentibus insidiis circumventi, plurimos militum, et quosdam egregios clarosque viros amisere: neque hic stetit damnum; sed etiam commeatum advehentibus obviam profecti hostes, magnam eorum partem occiderunt. His incommodis depulsus instituto Pompeius, reliquam hiemem sub tectis agere decrevit, distributis per oppida cohortibus, curaque praediorum inter legatos, qui Roma venerunt, divisa. Quod autem ob rem male gestam

§. 27. Oros. V, 4. — Appian.
§. 28. Eutrop. — Flor. II, 18. — Appian.

successorem venturum rebatur, unaque iudicium et accusatores metuebat, clam ad Numantinos misit, qui ad pacem petendam eos hortarentur, aequissimarum conditionum spe ostensa: qui et ipsi, quamquam debellare Pompeium facile videretur, tamen multos alios duces exercitusque Romanis superesse reputantes, ad haec bello fessi, multis fortissimis civibus amissis, et ad magnam annonae difficultatem redacti, quod ager tam diu coli non potuerat, cupide, quod offerebatur, accepere. Missis deinde legatis quum pro concione consul respondisset, *non alia se digna maiestate populi romani foedera nosse, quam ut in ius potestatemque eius se suaque omnia Numantini dedant:* secreto cum iis, quid esset acturus, composuit. Summa colloquii quae fuerit, res ipsae docuere: captivos perfugasque reddidere Numantini, miseruntque obsides.

XXIX. Pacta erant et talenta triginta argenti: eorum repraesentata pars est; partim in diem dilata solutio. Interea successor Pompeio M. Popillius Laenas venit, qui cum Cn. Calpurnio Pisone consulatum acceperat. Ibi Pompeius, metu belli iam exsolutus, quum reliquam Numantini pecuniam offerrent, negat, sibi quidquam de pace conventum: ipsis contra deos hominesque, nam senatores quidam, equitum praefecti, ac tribuni militum negotio interfuerant, testes invocantibus, consul Romam eos ire iussit, coram senatu cum Pompeio disceptaturos: ipse, quia induciae cum Numantinis manebant, donec senatus de Pompeiana pace statuisset, per quietem, aut leves expeditiones (in Lusonas vicinos Numantinis, et fluminis Tagi fontibus, moverat) annum exegit.

§. 29. Oros. V, 5, — Appian. — Strab. lib. III. — V. C. 613; A. C. 139.

XXX. Eodem anno in Vrbe peregrinarum religionum professores diligentiam magistratuum et senatus animadverterunt. Inoleverat solitum magnis civitatibus malum, externi numinum cultus, et ad quaslibet suscipiendas caeremonias stultissimi cuiusque propensa superstitio. Celebrari praecipue Iupiter Sabazius coeperat, cultu absurdo, et ad corruptionem morum pertinente. Itaque negotium C. Cornelio Scipioni Hispallo, cui peregrina iurisdictio evenerat, datum: isque, proposito edicto, rituum illorum doctores discedere ex Vrbe coëgit. Erat et alia pestis, Chaldaei, qui, ex siderum inspectione fortunam singulorum casusque venturos explicari posse asserentes, pellectis levibus et ineptis ingeniis, plurimos fallaci spe metuve dementabant, magna plerumque accepta a credulis hominibus mercede mentiendi. Ex qua temeritate quum et patriae religiones sperni inciperent, et vana plerumque fiducia futuri corruptae mentes, magna sperando, nimia concupiscere discerent; idem praetor edictum proposuit, quo decimum intra diem Chaldaei ex Vrbe atque Italia abire iubebantur.

XXXI. Tum etiam in suffragiorum ordine nova res introducta est, aspectu parva, effectu non aspernanda. Gabinius tribunus plebis, homo ignotus et sordidus, rogationem tulit, *ut in magistratibus mandandis suffragia non voce, sed per tabellam ferrentur*. Id adversus optimatium potentiam repertum, qui contra suam sententiam euntibus terribiles erant; ut sine metu offensionis, tabella occultante suffragium, quilibet animi sui iudicio libere uteretur. Sed huic commodo non leve vitium suberat, quod nullo pudore, nullaque meliorum reverentia deterritum vulgus, animique plerumque inconsiderato impetu, sine re-

§. 30. Val. Max. 1, 3. — §. 31. Cic. de Leg. III, 16, et in Laelio, cap. 12.

ctore in deteriora ferebatur; multitudinisque arbitrio res maximae fiebant.

XXXII. Nescio, hoc anno, an sequenti, Claudius Asellus tribunus plebis fuerit: in tribunatu certe diem ab hoc esse dictam constat P. Africano, quod equum ei censor Africanus ademerat. Atque ille quidem in hoc iudicio non aliter, quam pro solita animi magnitudine, se gessit. Nam neque barbam radi desiit, neque vestem mutavit, aut quidquam fecit, quod ad misericordiam conciliandam rei solent: verum alias festivitate iocorum, alias pondere orationis (erat enim dicendi minime rudis), accusatoris improbitatem exagitans, simul ingenti gloria pariter innocentiaque fultus, calumnias inimici non aegre depulit. Inter alia gloriante Asello, *omnes se provincias stipendia facientem peragrasse*, vulgare proverbium Africanus recitavit, *asellum, licet per omnes mundi plagas agatur, non ideo cursum discere.*

XXXIII. Atque alio tempore, quum Asellus obiecisset, *lustrum illud ab eo censore malum atque calamitosum populo romano fuisse:* « Noli mirari, inquit: » nam qui te ex aerariis exemit, lustrum condidit, » et taurum immolavit. » Talis in periculo suo Africanus fuit: atque ut sane ista referens indignari cogor, in ea magnitudine meritorum et integritate vitae, pati civitatem clarissimi principis vexationem potuisse; ita deberi aliquid fateor iis moribus, per quos ingenti exemplo patefacta est via, quod summorum hominum felicitatem non in alieno vel affectu, vel officio, sed ipsorum virtute atque magnanimitate repositam et fundatam esse admoneret.

XXXIV. At sicut iste generosae gravitatis, ita sub idem tempus illiberalis versutiae documentum Q.

§. 32. Cic. in Lael. cap. 12; idem de Orat. II, 64 et 66, et in Bruto, ap. 21. — Agell. II, 20, et III, 4. — Vell. II, 9. — Lucil. ap. Agell. IV, 7.

Pompeius dedit. Quum enim a legatis Numantinorum multis argumentis convinceretur, foedus cum eorum civitate fecisse, essetque res manifestissima; tamen instare confitenti certam damnationem videns, homo callide improbus ad extremum pernegavit. Atqui plus adhuc apud bonos turpitudo notissimi delicti, quam infitiandi impudentia valebat: ferebaturque ad populum *ut ad expiandum, quidquid iis pactis contractum religionis publicae esset, auctor eorum hostibus dederetur.* Tum vero ille totis blanditiarum artibus, et infirmarum precum vilitate omni adhibita, perpulit incuriosum publici decoris vulgus, ut potius unius improbi hominis, quam communis civitatis, misericordia tangeretur; illiusque vitam, quam dignitatem reipublicae, salvam esse mallet. Non accepta lex est: Pompeius pro insonte dimissus: Numantinis responsum, *foedus a Pompeio factum non videri.* Tantùm mali patrare gratia potest, quoties arbitris iis, qui naturam utriusque iuxta nesciunt, cum iustitia committitur!

XXXV. Neque hic favor hominum stetit; subinde enim quum repetundarum postularetur Pompeius, premereturque clarissimorum virorum testimoniis, nam Cn. et Q. Caepiones, aliudque par fratrum Q. et L. Metelli testimonium in eum dixerant, plus gratia Pompeii, quam fides auctoritasque summorum virorum, valuit. Oppressum videri hominem novum inimicorum potentia noluerunt iudices, ut aiunt, quibus omnia maiorum facta excusare moris est: tanquam alia, quam repetundarum lege, quaesitum esset, aut in illa quaestione novitas sua vel fraudi cuiquam, vel utilitati esse debuisset. Scilicet corruptis iam per ambitionem luxumque moribus, et pristina innocentia

§. 34. Appian. — Cic. de Fin. II, 17; idem de Offic. III, 30. — Vell. II, 1.

§. 35. Val. Max. VIII, 5. — Cic. pro Fonteio, cap. 7; idem in Verrem, cap. 22; et ibi Pedianus.

vix inter paucos reliqua, ceteri iudicum, similes sibi reos absolvendo, suam securitatem stabilitum ibant.

XXXVI. Neque aliam fuisse causam sentio, cur per eadem tempora gravissimorum criminum reus L. Cotta, P. Africano accusante, condemnationem effugeret: qua in quaestione antiqui pudoris reliquiae ita cum improbitate recenti certaverunt, ut, quum insontem pronuntiare cunctarentur iudices, sontem eripere cuperent, septies ampliatum, octavo iudicio absolutus sit reus. Id factum, et similia, quum uno hoc colore defendantur, quod homines videlicet sapientissimi committere noluerint, ut accusatoris potentiae dignitatique tribuisse quidquam viderentur, manifestum est, tam malam excusationem, non nisi meliorum inopia, placuisse. Nam si leges exercendae non sunt, cur sanciuntur? aut praestat, accusandi munus, in quo prae aliis gravitas et sanctitas, et cum constantia fides requiritur, ademptum principibus viris, ad odia cupiditatesque sordidorum hominum demittere?

XXXVII. Nempe aliud et illis temporibus, et proximis, iudicium civitatis romanae principum fuit; quum nec paulo ante M. Cato, neque aliquanto post M. Scaurus, deforme aut fastigio suo indignum ducerent, ut defensionem innocentium civium, ita accusationes improborum, suscipere. Interpretentur, ut volent, qui artibus quibuslibet favorem bene quaeri putant: certe quemadmodum ferendi non sunt, qui temere periculum cuilibet creant; ita pereuntis reipublicae minime fallax indicium est, si vile opus, et hominibus honestis inconveniens habeatur, pro bonis civibus adversum malos mores proeliari.

§. 36. V. C. 613; A. C. 139. — Cic. Divin. cap. 21; idem pro Murena, c. 28. — Val. Max. VIII, 1, 11. — §. 37. Tacit. Ann. III, 66.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XX
IN LOCVM LIBRI LV LIVIANI.

EPITOME
LIBRI QVINQVAGESIMI QVINTI.

P. Cornelio Nasica, cui cognomen Serapioni foit ab irridente Curiatio tribuno plebis impositum, et D. Iunio Bruto consulibus delectum habentibus in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est: nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset; damnatusque sub furca diu virgis caesus est, et sestertio nummo veniit. Tribuni plebis, quia non impetrarant, ut sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, consules in carcerem duci iusserunt. Iunius Brutus consul in Hispania iis, qui sub Viriatho militaverant, agros et oppidum dedit, quod Valentia vocatum est. M. Popillius a Numantiuis, cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat, cum exercitu fusus fugatusque est. C. Hostilio Mancino consule sacrificante, pulli ex cavea evolaverunt: conscendenti deinde in navim, ut in Hispaniam proficisceretur, accidit vox, *Mane, Mancine*: quae auspicia tristia fuisse, eventu probatum est. Victus enim a Numantinis, et castris exutus, quum spes nulla servandi exercitus esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. Triginta millia Romanorum a Numantinorum millibus quatuor victa erant. D. Iunius Lusitaniam, triginta urbium expugnationibus, usque ad occasum et Oceanum perdomuit: et, quum fluvium Oblivionem transire nollent milites, ereptum signifero signum

ipse transtulit, et sic, ut transgrederentur, persuasit. Alexandri filius, rex Syriae, decem annos admodum habens, a Diodoto, qui Tryphoncognominabatur, tutore suo, per fraudem occisus est; corruptis medicis, qui, eum calculi dolore consumi, ad populum mentiti, dum secant, occiderunt.

I. Abrogata numantini foederis mentione, quum ulterius bellari Patribus placuisset, acrior diligentia praeparandi, quae ad bellum pertinerent, duo magna, sed dissimilis valde exempli documenta peperit, quum altero non minus everti urbana disciplina, quam altero stabiliri militaris videretur. P. Scipione Nasica, D. Iunio Bruto consulibus delectum habentibus, in conspectu tironum, C. Matienus sub furca diu virgis caesus est, deinde sestertio nummo veniit. Iussu tribunorum plebis id factum, apud quos accusatus fuerat Matienus, quod exercitum in Hispania deseruisset. Ob hanc tam salubrem severitatem quum in ore omnium tribuni essent, iniquissimis adversum consules contentionibus, prioris facti gloriam turpavere.

II. Volebant a necessitate delectus eximere denos singuli, quos delegissent: neque ignavius consules renitebantur, quam tertium decimum ante annum eadem postulanti collegio tribunorum L. Lucullus, A. Postumius restiterant. At illius certaminis mitior eventus fuit: hic ad novi et ad eum usque diem inusitati exempli foeditatem tribunitia processit improbitas. Quum enim constantiam optimorum consulum homines importunissimi precibus minisque diu frustra versavissent; ad extremum, incitante ceteros C. Cu-

§. 1. V. C. 613; A. C. 138. — Appian. Hisp. — Liv. Epit. — Front. Str. IV, 1.

§. 2. Cic. de Leg. III, 9. — Liv. Epit. — Plin. VII, 44.

riatio, qui ex sordidissima origine ad tribunatum plebis pervenerat, consulem utrumque duci in carcerem iussere. Dolebant non boni modo, sed etiam vulgo iam plerique, tanto summi imperii dedecore: sed neque resisti sacrosanctae potestati poterat, neque e collegio quisquam, ut intercederet, exorari: ea omnibus in pravi consilii obstinatione erat consensio. At Nasica Brutusque, ut fama et virtute tantorum virorum dignum erat, pati quidlibet, quam cedere tribunitiis furoribus in causa honestissima, maluerunt.

III. Neque minori deinceps fiducia tribunorum aliis actionibus repugnavere: qua in re Nasicae consulis nobilitata vox est, ingentis animi constantiaeque invictae plenissima. Productos in concionem consules C. Curiatius *referre ad senatum* iubebat, *ut adversus invalescentem annonae caritatem frumenti emendi causa legati decernerentur*. Ibi Nasica docere populum orsus, parum probabile illud institutum esse, quum interpellaretur, maxima fiducia, « Tacete, inquit, Quiri- » tes: nam ego, quid conducat reipublicae, rectius, » quam vos, intelligo. » His auditis, tanquam venti posuissent, concitatum istud populi murmur conticuit, consulisque oratio non modo cum silentio, sed etiam cum approbatione audita est. In hoc consulatu *Serapionis* ei cognomen ab irridente Curiatio impositum, deinceps haesit. Erat enim Serapioni cuidam vilissimo homini, quippe suario negotiatori, vultu simillimus, quum genere nobilissimos, virtute optimos, dignitate clarissimos aequaret.

IV. Non omittam referre iudicium caedis, quod his temporibus actum est; quum tanti hoc senatus

§. 3. Val. Max. III, 7, et IX, 14. — Plin. VII, 21, et XXI, 3.

fecisset, ut consulibus mandandum existimaret. In Scantia silva noti quidam homines interfecti fuerant: insimulabaturque familia, quidam etiam liberi, societatis eius, quae pecuarias de censoribus proximis redemerat. Contra hos quum accusatores auditi essent, deinde C. Laelius pro publicanis accurate dixisset, ampliata a consulibus res est; paucosque post dies, quum idem dixisset etiam melius elegantiusque, itidem ampliatum. Ibi deducentibus eum sociis, orantibusque, ne defatigaretur, C. Laelius, ut erat eximiae probitatis, dixisse fertur, *sibi in causa illorum neque diligentiam, neque fidem defuisse: ceterum existimare, causam illam a Ser. Galba, quod is acrior in dicendo fortiorque esset, defendi melius posse.* Sic, auctore Laelio, causae patrocinium ad Galbam delatum: atque is tanta vi tantaque gravitate dixisse dicitur, ut nulla fere pars orationis sine clamoribus et plausu praetermitteretur, omnibusque approbantibus instituta quaestione, societatem illa dies, illaque actio absolveret.

V. Haec domi gesta. At delectu interim acto, D. Brutus, cui ulterior Hispania obvenerat (in citeriore prorogatum imperium M. Popillio erat) in provinciam proficiscitur. Duas maxime res senatus ei mandaverat; unam, *ut eos, qui sub Viriatho militassent, atque Q. Caepione accepti in deditionem essent, certis in sedibus collocaret:* alteram, *ut quod in Lusitania nondum pacatum esset, armis reducere ad quietem studeret.* Igitur, quum dedititiis agrum iam urbisque locum a decessore suo assignatum reperisset, condendi oppidi auctor adiutorque fuit opportuno situ,

§. 4. V. C. 614; A. C. 138. — Cic. in Bruto, cap. 22.
§. 5. Appian. Hisp. — Liv. Epit. — Plin. III, 3.

tribus a mari passuum millibus. Valentia id oppidum appellatum. In hoc opere quum pars magna eius anni circumacta esset, deinde latronum globos persequi instituit, qui locis istis passim grassabantur. Nam quia ex similibus initiis magna potentia Viriathi, magnumque nomen fuerat; plures illius exemplo incitati, parem sibi fortunam haud operosa rudibus animis improbitate spei augurabantur.

VI. Hi quidquid agrorum Tagum inter et Oblivionis flumen, Durium itidem ac Baetin comprehensum est, solita genti pernicitate pervagantes, curam iniiciebant consuli, qua potissimum via incertum hostem, et nusquam facientem copiam sui, opprimeret. Velocissimos homines citato exercitu insequi, difficile erat; insequentem non consequi, ignominiosum: ne in ipsa quidem victoria quidquam aut laudis, aut fructus, futurum apparebat. Rectius visum, civitates, unde orti latrones dicerentur, bello aggredi.

VII. Sic et ultionem sumi a meritis, et expleri militem praeda posse: neque defuturos latrones, quin ad ferendam suae quisque patriae opem spargerentur. Sic in proxima quaeque incendium belli inferenti, primo acriter ab indigenis resisti coepit, non viris modo, sed etiam mulieribus, impigre pro defensione rerum suarum arma capientibus: quarum quum diversis locis interfectae plurimae essent, nullius aut lacrymas, aut etiam vocem vulneribus ac morte elici potuisse, traditum est. Sed certamine frustra tentato, quum vinci se multitudine viderent, in montes cum rebus, quas auferre potuerant, refugerunt: inde, ut subversionem oppidorum suorum anteverterent, missis ad consulem oratoribus, veniam delicto peti-

§. 7. V, C. 614; A. C. 138. — Strab. lib. III. — Appian.

vere: concessit eam Brutus, et parte facultatum mulctatos in suas quemque sedes dimisit.

VIII. Iam etiam ad Numantiam certabatur, quod bellum M. Popillius proconsul, cognita senatus voluntate, resumpserat. Ibi quum ad oppidum copias adduxisset, lentae primum obsidionis species fuit; quum procul solita ferocia Numantini, non, ut antea consueverant, ingredienti fines occurrissent; ne pro muris quidem exercitu, adeo metum simulabant, opposito. Hoc ita constanter per aliquam multos dies factum, ut proconsuli iam fides fieret, domitam malis et desperatione virtutem hostium esse: ideoque eo profectus est fiduciae, ut etiam scalas admovere moenibus auderet; neque tamen illum adhuc omnis providentia deseruerat, quin dolum latere suspicaretur, quia ne tum quidem ad tuenda moenia excitari Numantinos animadvertebat. Signum itaque receptui dari iussit: cui dum a spe occupandae urbis segniter miles paret, neque etiam servatis ordinibus recedere tam expeditum est, erumpunt in aversos et a scalis descendentes Numantini, magnaque strage edita totum exercitum fundunt fugantque.

IX. Huius cladis fama nuntiisque perculsam civitatem terruerunt et prodigiorum minae, vix ullo anno crebriorum, quam qui M. Aemilium Lepidum, C. Hostilium Mancinum consules habuit. Nam et Lanuvii, quum ibi consules ex more auspicarentur, pulli e cavea in silvam Laurentinam evolarunt; quaesitique non comparuere: Praeneste fax ardens conspecta in caelo erat; et sereno tonuerat: lacus Fucinus per millia passuum quinque, causis non appa-

§. 8. Liv. Epit. — Front. Strat. III, 17.
§. 9. V. C. 615; A. C. 137. — Liv. Epit. — Iul. Obseq. — Val. Max. I, 6.

rentibus, in omnem partem exundavit: in Graecostasi et comitio sanguine fluxit: Esquiliis equuleus cum quinque pedibus natus: multa Vrbis loca fulmine percussa fuere.

X. Atrocius visum, quod M. Claudius praetor, qui in provinciam iturus Terracinae navem conscenderat, nave fulmine icta, conflagravit. His terroribus ex haruspicum responso procuratis, C. Hostilius Mancinus, cui bellum numantinum evenerat, per Latium et Etruriam in Ligures profectus est, ut a portu Herculis Monoeci in Hispaniam navigaret. Sed consilium mutare coëgit ominosae vocis ex improviso auditae terribilis religio, his ipsis verbis, auctore non conspecto, resonantibus: « Mane, Mancine ». Itaque nave, quam conscenderat, relicta, Genuam ivit, ut inde solveret. Ibi repertum in mari serpentem ferunt, interque manus comprehendentium effugisse. Tristissimorum eventuum haec signa fuisse, tum quoque creditum; sed indubitanter post res auspicio ductuque Mancini parum prospere gestas. Quamquam enim acceptum a M. Popillio exercitum, priusquam disciplina corrigeretur, haudquaquam parem hosti ferocissimo ratus, in castris, quae et paulo ante fugientes texerant, continere studuisset; tamen, quia propinqua oppido castra erant, vitari nequibat, quin saepius aliqua parte copiarum confligendum necessario esset: quibus proeliis plerisque omnibus numantina res superior consulem exercitumque romanum haud magis praesentibus damnis, quam in futurum desperatione, fatigabat.

§. 10. Oros. V, 4 et 5. — Iul. Obseq. — Augustin. de Civ. Dei, III, 21. — Val. Max. Auct. de Vir. ill. cap. 59. — Liv. Epit. — Appian. Hisp. — Plut. in Tib. Graccho.

XI. Interea non minoribus animis, quamquam civili et incruento certamine, in Vrbe depugnatum. L. Cassius tribunus plebis legem promulgaverat, *ut exemplo Gabiniae, quae biennio ante lata de comitiis erat, etiam in iudiciis suffragia per tabellam ferrentur.* Iam Gabinia lex potentioribus displicuerat, quorum in suffragiis moderandis regnum enervabat. Nunc si idem in iudiciis fieret, plane in ordinem redigi, nihil magnopere prae infimis quibusdam valituros haud obscure indignabantur. Itaque M. Aemilius cos. clara temporibus illis eloquentia, contrariis actionibus, vindicare ius antiquum conatus, inimicitiarum cum Cassio semina causasque inde collegit, sive dudum contractas acrius irritavit.

XII. Neque absonum vero est, quum a L. Cassio accusatum esse constet, ab illa causa profectis odiis iudicium rarissimi criminis conflatum ipsi fuisse: nam in agro alsiensi villam habere dicebatur, nimis in sublime editam. Hoc in magnam invidiam accusator rapuit, non villam ibi, sed arcem ab homine libertatis aequae minime patiente structam esse, dictitans. Neque aliud causae video, cur gravi mulcta populi iudicio affectus sit eo tempore, quo iam saepe atrocia crimina impunita manebant, quam quia dolorem suum populus iisdem suffragiis, quorum impugnari libertas videbatur, cupide vindicarit. Sed praeter consulem resistebat adhuc tabellariae legis M. Antius Briso, tanto potentior adversarius, quod ipse quoque tribunus plebis, actionibus Cassii iure sacrosanctae potestatis intercedere poterat. Ceterum hic ad extremum non perstitit, auctoritate P. Scipionis Africani de

§. 11. Cic. de Legg. III, 16; idem in Laelio, c. 12; idem in Bruto, c. 25.
§. 12. Val. Max. VIII, 1. — Cic. in Bruto; idem de Legg. — Flor. II, 18. — Plut. In Graccho, c. 17.

sententia deductus (sic enim creditum fuit): quo facto lex perlata est.

XIII. Interea C. Hostilius Mancinus, assiduis velitationibus omnia nequidquam expertus, quum perpetuo superiores Numantini essent, taedio assiduarum cladium subactus, relinquere castra noctu decrevit; ut longius abductum a conspectu hostium militem, qui iam nec vocem viri numantini, nec oculos ferre poterat, quiete et securitate ad recipiendum animum data, confirmaret. Eo consilio per tenebras educto castris exercitu, solitudinem petit, locumque, ubi Fulvius Nobilior castra nuper habuerat. Hanc profectionem Numantinis casus prodidit, velut ad firmandam prodigiorum fidem quaerente viam fortuna. Tempus erat anni, per quod more numantino puellae nubiles elocabantur. Ambibant unius formosae nuptias duo, genere ac virtute pares: eos ut contentionibus, se molestia exsolveret virginis pater, eum sibi generum fore dixit, qui dextram hostis prior retulisset: nam dextras hostium amputare, diisque dedicare, iis regionibus solitum. Geminato instinctu accensi iuvenes, quum hinc amoris, inde virtutis aemulatio faces admoveret, ocius arma capiunt, et silentio versus castra romana procedunt; deinde, postquam in via occurrit nemo, propius subinde propiusque suggressi, solitudinem in castris esse vident; mirabundique, rem ad suos referre statuunt.

XIV. Numantini, quod res erat, fugere profecto Romanos arbitrati, sine mora coacti, ad millia hominum quatuor, sequi abeuntes coepere: tanta enim in his virtus, tantusque hostium, ex praeteritarum

§. 13. Flor. II, 18. — Auct. de Vir. ill. — Appian. — Strab. lib. III.

§. 14. Plut. — Flor. — Liv. Epit. — Appian. — Oros. V, 4. — Vell. II, 2. — Auct. de Vir. ill.

rerum recordatione, contemptus inerat, ut hac tam parva manu consulem romanum, triginta millia militum ducentem, adoriri nihil cunctarentur. Et castra quidem a suis deserta obiter occuparunt: ceterum fugientium agmen Numantini assequuti consistere quum coëgissent, trepidantes et consilii incertos adorti, quum proximos quosque, ceteris haudquaquam subvenientibus, circumvenirent, magnum numerum occiderunt; peritiaque locorum adiuti, licet multis partibus pauciores essent, totum exercitum ita concluserunt, ut orto die nullam spem effugii, sed aspera et invia alibi loca, alibi his formidabiliores Numantinorum cuneos ostendente, victus ultima desperatione consul (nec enim servandi exercitus alia ulla ratio apparebat) in leges hostium foedera ferire cogeretur; hoc enim ipsi, quum ad internecionem infelicis exercitus saevire liceret, maluerunt.

XV. De conditionibus, quum per alios tractaret Mancinus, negarunt Numantini, *nisi Ti. Graccho fidem habituros*: nam patris Tiberii magnam in Hispania famam et bellum fortiter gestum, et pax Celtiberiae data, effecerat; ipsius etiam iuvenis clarum virtute et probitate nomen erat: accedebat ex magistratu auctoritas; nam in eum annum quaestor creatus, numantinam militiam et consulem Mancinum sorte acceperat. Gracchus igitur, ad hostes profectus, quum in praesentia nihil obtineri melius posset, pepigit, *ut aequis legibus populo romano numantinoque foedus ac amicitia esset*: quo facto quum haud obscure viginti millia civium romanorum, praeter lixas et extraordinarios, conservasset, non dubitabat, quin illa opera sibi non modo nulli detrimento, sed etiam laudi gratiaeque, futura esset.

§. 15. Diodor. apud Vales. — Cic. de Harusp. Resp. cap. 20.

XVI. Qua spe postea falsus, ad civitatem seditionibus agitandam in tribunatu praeceps ferri coepit, ut suis locis exponetur. Tunc autem quum inter ferendas conditiones commemoratum a Numantinis esset, *quod prius foedus Pompeianum sibi servatum non foret, eo se parem huius quoque negotii eventum metuere*; convenit, *ut consul iureiurando, quaestor et ceterorum honestissimus quisque sponsione, se adstringerent, mansura quae pepigissent.* Ita Numantini, dimissis Romanis, castra diripuerunt: in quibus quia tabulas Tiberius reliquerat, quae rationes quaesturae continebant, cum tribus aut quatuor familiarium Numantiam rediit, *reddi sibi eas* rogans, *ut adversus inimicorum calumnias uti hoc integritatis suae testimonio posset.* Numantini comiter exceptum, atque in urbem suam invitatum, restitutis tabulis, sumere praeterea iusserunt de praeda, quidquid optavisset. Ille tantummodo thure, quo ad sacra publica utebatur, recepto, ad consulem rediit: quem, licet illa calamitate miserrime perculsum depressumque, non ideo minori honore atque pietate prosequebatur.

XVII. Ab hoc in Vrbem quum venisset, totum istud negotium aversis auribus acceptum est indignantium, *eo decidisse virtutem famamque civitatis, ut post tot annorum bella, par demum, etiam sancita per foederis religionem confessione, Roma Numantiae iudicaretur.* Neque crebrior per eos dies sermo apud iratos erat, quam *caudini foederis poenam in hos esse renovandam, qui foederis illius infamiam retulissent.* At parentes propinquique eorum, qui in exercitu erant, quod Tiberio se debere salutem suorum intelligebant, de

§. 16. Cl. Quadrigarius apud Priscian. lib. VII, pag. 767. — Appian. — Val. Max. VIII, 9. — Flor. — Plutarch.

consule quidem dedendo non dissensere: Tiberio parci volebant; huiusque in gratiam, ceteros etiam, qui in pari causa esse videbantur, eripere tendebant.

XVIII. Ceterum senatui placuit, *extemplo ad causam dicendam ex Hispania Mancinum revocari, collegamque eius M. Aemilium cum imperio ad exercitum proficisci.* Mancinum decedentem etiam Numantinorum legati sunt sequuti. His extra Vrbem manere iussis, ne recepti pacis approbatae hoc argumentum facerent, munera nihilominus missa, ut spes maneret, componi, quod controversum esset, posse.

XIX. Die senatus, Mancinus multa de necessitate pactorum praefatus, « Quando ita diis, inquit, im-
» mortalibus placuit, ut haec sola tantam civium ro-
» manorum multitudinem servandi ratio superesset,
» eadem mihi iusta piaque videri debuit. Triginta
» hominum millibus hinc armis hostium, inde loco-
» rum iniquitate clausis, suprema dies aderat, si fa-
» stidire perrexissem foedera, quae tali in sorte ultro
» ambienda videbantur. Viderint, quibus parentes,
» liberos, propinquos servavi, quid de hoc consilio
» iudicaturi sint, per quod effectum est, ne ingens
» pars civitatis luctu et moerore mergeretur. Neque
» tamen magna iactura salus exercitus constitit: ni-
» hil amissum est eorum, quae ante me consulem in
» Hispania tenuistis.

XX. « Vos autem oro quaesoque, Patres conscripti,
» quum de hoc facto deliberabitis, ne praesentem
» potius animorum habitum, postquam metus omnis
» decessit, quam illius temporis faciem, quum pe-
» riculorum et terroris plena omnia erant, in consilio
» habeatis; neve potius quae facta maluissetis, quam

§. 18. V. C. 615; A. C. 137. — Appian. — Dio apud Fulv. Vrsin.

» quae potuerint fieri, cogitetis. Neminem equidem » lacesso, quod et a moribus meis, et ab hoc tem» pore meo alienissimum est: sed quis ignorat, quan» ta superiorum consulum culpa nostras legiones » ignavia, quantus disciplinae contemptus incesse» rit? Quam ego ignaviam quotidianis velitationibus » corrigere, animumque confirmare conatus, quum » in me nihil desiderari passus essem, frustra fui, » quod neque pudore iam poterant, neque periculi » magnitudine, excitari: et rebus perditis licentiosius » a me flagitabant, ut, quia nihil esset melius, ad » eandem pacem descenderem, quam ante me Pom» peius impune pepigisset, cuiusque non servatae » vindictam irata numina exigerent.

XXI. » Et profecto si verum amamus, minus est » mirandum, si in bello parum certae aequitatis, » acerbiores paulo eventus fuerunt: diis enim, diis, » inquam, prodentibus, discessum nostrum, quod » calamitatis omnis causa fuit, senserunt Numantini. » Quid enim tam incredibile, quam duos omnino vi» ros id noctis ad castra nostra succedere ausos? » deinde amor, aemulatio, accedens a patre amatae » stimulus, et haec omnia in id temporis momentum » concurrentia, quid aliud quam voluntatem con» siliumque deorum arguunt?

XXII. » Atque utinam illorum aut credidissem au» spiciis, aut voci revocantium paruissem! Quam» quam si recte rem putamus, proficisci me et adesse » rebus istis oportuit, ut, si necessum sit, in meum » caput, quidquid tempestatis inde impenderet, salvo » exercitu recideret. Sane patrum nostrorum me» moria, quum, florentissimis populi romani copiis

§. 21. Oros V, 5.

» alienissimo tempore perditis, Varro consul in Vr-
» bem solus revertisset, gratiae sunt ei ab senatu
» actae, quod de republica non desperasset, quam
» prope desperationem sua temeritate adegerat. Mihi,
» servato exercitu, venia facti suffecerit: quamquam
» et istam si quorundam negaverit severitas, dum mea
» opera viginti amplius civium romanorum millia
» salva vobis esse memineritis, laetus ac lubens,
» quam dederitis, sorte defungar. »

XXIII. Numantini deinde acciti, hunc in modum verba fecerunt. « Quid hoc tempore de nobis iudi-
» cetis, Patres conscripti, hostiumne, an amicorum
» numero habeamur, Vrbe prohibiti, muneribus af-
» fecti dubitamus: at illud nequaquam nobis ambi-
» guum est, quocumque apud vos numero simus,
» post pacem cum Ti. Graccho initam semper amico-
» rum et animos habuisse, et praestitisse opera. Ve-
» stris imperatoribus non solum annonam et milites
» ex formula, sed etiam et haec saepius supra nume-
» rum, et alia, quae non erant foederibus expressa,
» ultro dedimus. Etiam his sedecim annis, ex quo
» Segidensium negotio impliciti, arma non contra
» vos, sed pro pace vestra cepimus, neque acerbi
» implacabilesque hostes fuimus: et simul atque spes
» aliqua pacis ostensa nobis est, pecuniam, vestem,
» commeatum, et quidquid iubere ducibus vestris
» placuit, praebuimus.

XXIV. » Pro his meritis aliud fere nihil, quam
» contumelias iniuriasque, experti, quum earum re-
» rum pigeret puderetque, modum, quem facere au-
» ctores illarum noluerant, in armis quaerere coacti
» sumus: quod ultimum mortalitati beneficium na-
» tura dedit, uti, ubi consumpta spes omnis est,
» desperatione animentur, quicumque asperiora sibi

» imponi putant, quam mortem non timenti ferre » necessum est. Quid iam commemorem, quoties » consulibus vestris foedera nobiscum icta, deinde » rupta sint? quia tanto pacis desiderio tenebamur, » ut prudentes plerumque scientesque falleremur, » et toties experta fraude ad cautionem fugeremus » eruditi. Antea quoque non semel decepti, tamen » Q. Pompeio habuimus fidem: quae si apud illum » aliqua esset, neque postea venisset in periculum » exercitus vester, neque in praesentia nos labora- » remus.

XXV. » Nisi forte diis immortalibus ita visum est, » ut claro documento minime sibi placere violata » temere pacta ostenderent; quo et nos ad feriendum » foedus callidiores ab experimento essemus, et vos » ad illud deinceps servandum, non ius tantum fas- » que, sed etiam pudor, obligaret. A maioribus natu » sic accepimus, duabus maxime rebus populum ro- » manum excellere, virtute, ac iustitia: ab altero, » habere, ut bello superari nequeat; ab altero, ut » nolit beneficio vinci. Quum servare aut perdere » vestrum exercitum in manu nostra esset, quod hu- » manius erat fecimus, ut dimitteremus incolumem.

XXVI. » Pro hoc merito, ut iam pristinae foede- » rum sponsiones sileant, nostro iure pacem amici- » tiamque postulare poteramus; sed malumus preci- » bus agere, vosque per iurata toties numina, per » ipsos illos tam certos ultores periurii deos, per » liberos, propinquos, cives denique vestros, qui » nostro beneficio lucem hanc vident, obtestamur, » ne perditum excisumque eatis civitatem, cuius ea

§. 26. Flor. II, 18. — Vell. II, 1. — Dio. — Appian. — Eutrop. — Auct. de Vir. ill. — Plut. in Tib. Graccho, cap. 9.

» in populum romanum reverentia, is animus est, » ut ne tot quidem annorum iniuriis, bellique tam » acris, quam iniqui cladibus, ad vindictae rapien- » dam occasionem potuerit commoveri. Si fas gentium » respicitis, foedus est, quod pepigimus; si religionem » numinum, dii sunt, per quos iuratum est: non » debemus timere, ne factam pacem servare nolitis, » quam, si res adhuc integra foret, ita et meritis, » et mereri cupientibus, praestare debuissetis.» At senatus, quolibet pretio pacem tam indecoram bene abrumpi credens, censuit, *ut, quamprimum novi consules magistratum inivissent, de foedere rescindendo, et auctoribus eius populo numantino dedendis referretur.* Dum haec in Vrbe fiunt, M. Aemilius consul, accepto exercitu, quietem, ut infructuosam, aspernatus, belli causas adversum Vaccaeos quaerere instituit, quia Numantinos sua virtus, et incerta adhuc senatus voluntas ab iniuria protegebat.

XXVII. Criminatus igitur, *commeatu iuvisse numantinum hostem*, agrum eorum populatur; urbem Pallantiam, locis illis maximam, obsidet; vocato in communionem belli D. Bruto, quocum affinitatem contraxerat, ulterioris Hispaniae proconsule. Iamque copias illi coniunxerant, quum ab senatu legati Cinna Caeciliusque venerunt, prolatoque senatusconsulto, quo *bellum inferre consul Vaccaeis* vetabatur, *ingratissimum molestissimumque senatui facturum videri* dixere, *si tot in Hispania incommodis acceptis, novum insuper bellum cum Vaccaeorum ferocissima gente concirel.*

XXVIII. Aemilius *multa in re praesenti facilia apparere, quae absentibus ardua videantur*, dictitans, *minime se dubitare* respondit, *quin consilia sua probaturi Patres forent, quamprimum coeptum iam a*

duobus imperatoribus bellum, militemque, et frumentum, et pecuniam a Vaccaeis Numantiam missa accepissent; praesertim quia revocatis exercitibus, universae Hispaniae, tanquam in confesso Romanorum metu, rebellaturae viderentur. Cum hoc responso irritos senatus legatos remisit, datis literis, quibus eadem illa perscribebantur. Gravius haec ab senatu accepta, quod inter alias difficultates publicas, etiam in vicina Sicilia servile bellum se commoverat; praeterque Manilius, victus a fugitivis, castrisque exutus, non modo detrimento rempublicam, sed magis etiam pudore affecisse videbatur.

XXIX. Vnus D. Brutus rerum clarissime gestarum nuntiis spes animosque civitatis recreabat. Quippe maximam Hispaniarum partem pervagatus, urbibus triginta in potestatem redactis, Celticos Lusitanosque ad Oceanum et occasum usque perdomuerat. Maxime insigne habitum, quod Oblivionis flumen, vix auditum antea, primus Romanorum cum exercitu transiit. Formidabilem illum amnem militibus superstitio, quod inferni fluvii nomen referret, fecerat; transgredique non secus atque certissimi exitii limen verebantur: quum Brutus, signo e manu signiferi rapto, «Iam, inquit, hoc signum et vester imperator trans flumen erunt: vos, quid facturi sitis, » videritis»; atque cum dicto transiens, non ultra recusare obsequium sinente pudore, universos transduxit.

XXX. Neque praetereatur utilis vitae admonitio; quam etiam ad res gerendas opportunum sit mentem bonis artibus excoluisse: quae disciplina quanto in

§. 29. Flor. II, 17, et III, 19. — Vell. II, 5. — Appian. Hispan. — Plut. Quaest. Rom. cap. 34. — Liv. Epit.

unaquaque natione latius diffundi potest, inepta superstitio, et per vanam credulitatem obiecta negotiis impedimenta minuuntur. Quis enim hodie non rideat inanem tot millium metum, fortissimum exercitum, ferocissimarumque gentium domitorem, unius non maximi amnis ne fluctus quidem aut vortices, sed solum nomen, atque nudam appellationem horruisse? Scilicet evenit rudibus hominum animis, quod in belluarum quarumdam natura miramur; quae, quum immani robore polleant, nullaque vi sint superabiles, contemptissimorum animalculorum terrore coërcentur. Leo quae formidare dicatur, vix dignum relatu est; elephantus, armatas acies obterere solitus, ad conspectum muris, aut grunnitum suis, expavescit.

XXXI. Quibus haud dissimilis eorum exercituum pusillanimitas fuit, qui per ignorantiam ad res innocuas exterriti, robur veris periculis indomitum, inanibus terriculamentis evilescere passi sunt; quia classem Atheniensium sub Nicia, macedonicum exercitum sub Perseo pessumdedere: idemque periculum sub ea tempora, quae nunc describimus, ad Numantiam exercitibus romanis fuit, donec a Scipione vates et harioli a castris amandarentur. Atqui his malis, ceterisque plerisque, certa sunt a sapientiae studiis, et rerum gestarum scriptoribus remedia: nam et illa mentem, cognitione veri munitàm, vanis terroribus liberant, et isti paucorum experimentis animos omnium ad incommoda paria vitanda instruunt.

XXXII. Sed ad rerum ordinem redeamus. Brutus, Oblivionis fluvio superato, transiit et Minium amnem,

§. 30. Plin. VIII, 9 et 16; IV, 22. — Freinsh. ad Curtium, IV, 10, 2. — Strab. lib. I et III. — Appian. Hisp.

ultra quem Bracari colunt (qui omnium Lusitaniae fluminum maximus esse creditur); ut Barbarorum audaciam castigaret, quia partem commeatuum, qui in castra Bruti vehebantur, interceperant. His etiam armare feminas moris erat; neque segnius hae, quam viri, proeliabantur; non fugae, non eiulatus inter dura memores, sed uno metu servitutis, quam adeo tristiorem morte iudicabant, ut captae seque et liberos interficerent, hoc solo placente ipsis genere manumissionis. Venere tamen in deditionem aliquot urbes, et inter ceteras insignis Talabrica: neque diutius in fide mansere, quam praesentis exercitus terror exigeret; digresso illo, iterum ad priora consilia revoluti.

XXXIII. Ea defectio retraxit Brutum; suntque de integro domitae, quae iugum excusserant, civitates. Haec suorum fortuna Talabricenses coëgit, ut iterum oratores humillimis cum precibus mitterent, omnia facere paratos, quae imperaturus esset. Sciebant, prae aliis iratum infensumque sibi Romanum esse, quod saepius petitam acceptamque fidem ludibrio contemptuique habuerant.

XXXIV. Brutus, captivos perfugasque et arma omnia tradere, deinde cum uxoribus liberisque oppido excedere, iussit: quod ubi ab hominibus extrema necessitate subactis obedienter factum est, armato milite circumfusos acriter increpuit, quoties mutassent fidem, ad quot bella se coëgissent, enumerans: additis deinde conviciis multis quum ad ultimos metus adduxisset, subiecit, nihilominus se potius in eos, pro moris romani lenitate, quam ipsorum debito, consulturum. Equis deinde, et quod in publico

§ 32. Strab. lib. III. — Appian.

frumenti pecuniaeque, et rerum aliarum fuerat, ademptis, oppidum ipsis incolendum, praeter omnem exspectationem, reddidit. Haec prius a Bruto gesta, quam cum M. Aemilio in Vaccacos irrumperet, existimavi: nam interdum in scriptorum incuria, aut pugna, difficilimum sit suis quaeque gesta temporibus reddere.

XXXV. Quum tanti per Europam ubique motus essent, haud leviore tumultu concussa Orientis regna intremuerunt: quas ob res frequentes in Vrbem legationes ex Asia, et a Diodoto ex Syria, venere, qui regnum illud recens occupaverat. Quippe Demetrio Nicatore, ut supra memoravimus, a Parthis capto, quum uxor eius Cleopatra sexu, frater Antiochus annis et inopia invalidi, parum afferre praesidii rebus afflictis possent, Diodotus animum adiicere coepit ad regnum Syriae, puero rege interfecto, sibi comparandum. In eo consilio quum adversaturum sibi Ionathanem Iudaeum intelligeret, fallacibus promissis Ptolemaida evocatum vincit, deinde occidit.

XXXVI. Neque multo post Antiochum regem, puerum decennem, opera medicorum interficit, qui, ad populum, valetudine regis anxium, calculi dolore consumi eum fingentes, dum secant, interemerunt. Diodotus, amicis circum praesidia militum dimissis, homines, de praesenti tantum utilitate sollicitos, precibus et promissis prensare instituit. Neque decora in speciem argumenta deerant: *Neminem aut melius de regno exercitibusque meritum, aut tanto fastigio digniorem esse: neque ad Seleucidas respiciundum, saepius hostes exercituum, quam duces patronosque: praeterea Demetrium in potestate Parthorum agere.*

§ 35. Diodor. apud Fulv. Vrsin.

Antiochum inimicitias iramque tanquam adversus defectores profiteri; atroces ab invisis poenas exacturum, si quam facultatem eius rei habuisset; ne bene quidem merentibus digna sperari praemia ab inopi posse: at in Diodoti manu aeraria thesaurosque esse, quibus et alias haud parce usus, nunc tanto liberalius daturus pecunias esset, quanto maiorem ad spem suffragia militum pararentur.

XXXVII. At illi, olim omnia suis commodis metiri assueti, facile assentiuntur: neque civitates abnuunt, promptis praesertim Apamensibus, apud quos educatus fuerat Diodotus, quum Cossianis, quod agri apameni castellum est, lucem primum adspexisset. Sic igitur Syria potitus, continuo, quidquid hactenus vitiorum honestiore persona obtexerat, explicuit. Quamdiu enim privatum egerat, insigni specie comitatis et modestiae ductare vulgum solitus, tum aperte suo ingenio uti coepit, verumque Tryphonem agere, quod cognomen occupato regno ipse delegerat. Quamquam autem satis se munitum potentia putabat adversus aemulos, tamen ad securitatem suam decusque plurimum pertinere videns, si senatus romani decreto titulum regni munire potuisset, legatos misit, qui auream Victoriam denum millium aureorum pondere, donum populo ferrent. Id enim commentus fuerat, ea spe, futurum, ut simul compendii, simul ominis causa acciperet senatus donum, regemque se et amicum appellaret. Sed ista calliditas, prudentia Patrum elusa, effectu caruit: accepta enim Victoria, dedicataque est sub Antiochi, quem Tryphon occiderat, titulo, tanquam ipse donavisset; intelligique

§. 36. Ioseph. XIII, 10 et 12. — Machab. I, 12. — Sulpic. Sev. — Liv. Epit. — Iustin. XXXVI, 1.

potuit, curae fuisse senatui, ne quis ab eo probatam pueri caedem, et ab impiis hominibus accepta munera iudicaret.

§ 37. V. C. 615; A. C. 137, — Strab. lib. XVI. — Appian. Syriac. — Ioseph. — Diod. apud Fulv. Vrsin.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM

LIBER XXI.

IN LOCVM LIBRI LVI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QVINQVAGESIMI SEXTI.

Decimus Iunius Brutus in ulteriore Hispania feliciter adversus Gallaecos pugnavit: dissimili eventu M. Aemilius Lepidus proconsul adversus Vaccaeos rem gessit; cladem que similem Numantinae passus est. Ad exsolvendum numantini foederis religione populum, Mancinus, quum huius rei auctor fuisset, deditus Numantinis, non est receptus. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti tria millia. Fulvius Flaccus consul Vardaeos in Illyrico subegit. M. Cosconius praetor in Thracia cum Scordiscis prospere pugnavit. Quum bellum numantinum vitio ducum non sine publico pudore duraret, delatus est ultro Scipioni Africano a senatu populoque romano consulatus: quem quum illi capere ob legem, quae vetabat, quemquam intra decem annos iterum consulem fieri, non liceret, sicut priori consulatu, legibus, solutus est. Bellum servile, in Sicilia ortum, quum opprimi a praetoribus non potuisset, C. Fulvio consuli mandatum est. Huius belli initium fuit Eunus servus, natione Syrus; qui, contracta agrestium servorum manu, et solutis ergastulis, iusti exercitus numerum implevit. Cleon quoque, alter servus, ad septuaginta millia servorum contraxit; et, copiis iunctis, contra populum romanum exercitumque eius bellum saepe gesserunt.

I. P. Furio Philo, Sex. Atilio Serrano consulibus, puer ex ancilla natus geminato pedum, manuum, oculorum, auriumque numero, sed et pudendo duplici, iussu haruspicum crematus est, cinisque in mare sparsus. Eorundem de sententia procurata fulmina sunt, quibus multa Vrbis loca quassata fuerant, et ostentum sanguinis, qui Puteolis inter rivos aquarum calidarum fluxerat. Etiam incendium rheginae urbis inter prodigia relatum est, quae sine ullo humanae fraudis et negligentiae vestigio paene tota conflagravit. Tanto maiore cura rempublicam capessi placuit, quaeque ad stabiliendam eius incolumitatem pertinerent, festinari.

II. Nihil prius, neque instantius habitum, quam ut de causa C. Mancini referretur, uti senatus censuerat; factumque est senatusconsultum, *Tribuni plebis ad populum ferrent, uti pax, iniussu populi cum Numantinis pacta, pro infecta esset; auctores paciscendae hosti dederentur:* tulerunt ex senatusconsulto L. Furius, Sex. Atilius. Magnum eo tempore virum, dignumque meliori fortuna Mancinus praestitit, legem suo capiti exitiosam suadendo: retulitque vultum eius diei, quo Postumius Veturiusque consules, in simili noxa haud dispari animo usi, non minus misericordiam omnium procurando poenam suam meruere, quam indignationem culpa commoverat.

III. At non eadem Ti. Graccho voluntas erat: quin ille, quantum favore populi, quantum eloquentia valeret, contendere; indignam sibi ceterisque pro servato exercitu referri gratiam, vociferari; animos hominum anxietate, pudore, miseratione com-

§ 1. V. C. 616; A. C. 136. — Iul. Obseq. — Oros. V, 6.
§ 2. Agell. VII, 9. — Cic. de Offic. III, 30.

plere: neque pauci, quorum cognati affinesque eadem in causa erant, tanquam suo periculo movebantur. Tandem populus de foedere, uti rogatus erat, iussit, dedi neminem praeter Mancinum. Ferunt et Scipionem Africanum, quocum nupta Gracchorum soror erat, summa potentia et gratia virum, periculo affinis affuisse: neque tamen effugit odia multorum, ipsiusque postremo Tiberii, quod non etiam Mancinum, et initum auctore propinquo suo foedus defendisset.

IV. Mancinum in Hispaniam deducendum P. Furius consul accepit, cui ea provincia evenerat: quam quia exambitam ei duo Quinti, Metellus atque Pompeius, viri consulares, obiecere, multis et vehementibus verbis (inimici enim eius erant) cupididatem consulis acerbam fore civitati vaticinantes: ille, « Vt, » inquit, » » sciatis, quo animo quoque proposito rempublicam » gerere aggrediar, vos mecum legatos ducam »: neque destitit, quin sequi eos cogeret; magno bonae conscientiae argumento, quum hominum secum et inter se discordium usurus ministerio, neque impedimenta rerum gerendarum ex aemulatione, neque obtrectationem gestarum ex malignitate formidaret.

V. Sed priusquam in Hispaniam hi pervenissent, D. Brutus et M. Aemilius proconsules, divisis iterum copiis consiliisque, dissimiles etiam eventus habuerunt. Bruto felix expeditio fuit, multisque urbibus et hominum vi magna captis, gloria ingens, et *Gallaeci* cognomen partum. Lusitanis, qui a Bruto premebantur, gens ea suppetias venerat, maximus exercitus; nam

§ 3. V. C. 616; A. C. 136. — Plut. in Tib. Graccho, c. 9. — Auct. de Vir. ill. — Appian. Hispan. — Eutrop.

§ 4. Val. Max. III, 7, 5. Diod. ap. Vales.

§. 5. Vell. II, 5. — Plin. XXXVI, 5. — Oros. V, 5. — Liv. Epit.

sexaginta eorum millia fuisse invenio. Non erat par aperto robore Brutus, nisi auxilium viribus ab astutia doloque petivisset.

VI. In ulteriore Hispania res gerebatur; estque dumetis silvarumque ac callium anfractibus opportuna ad struenda celandaque belli furta regio: et ille Moronem oppidum communiverat, ad aestuaria Tagi situm; inde, dispositis in utraque ripa castellis, navigatione libera, et subvectione necessariorum tutus, locum insidiis quaeritabat. In quas haud difficulter praecipitati barbari, suopte ingenio feroces, et multitudinis fiducia incauti, tantam cladem acceperunt, ut quinquaginta millibus occisis, sex captis, de tanto numero minima manus incolumis ad lares suos reverteret.

VII. Post hanc cladem tota fere Lusitania deditionem fecit: quo maius mirum est, unius urbis incolas animorum ferociam exuere necdum potuisse. Cinnienses enim, quum pecuniam Brutus imperasset, legatis eius respondere sunt ausi, *ferrum sibi ad tuendam libertatem suam, non aurum ad emendam, relictum a maioribus esse.* Ceterum inutilis sine viribus contumacia est: nec ambigitur, quin ad pacandos universae Hispaniae populos tantae pugnae victoria valere potuisset, ni male a M. Aemilio gesta respublica sub idem tempus in Vaccaeis foret.

VIII. Is, neglecto senatus mandato, quo *abstinere vim innocentibus*, iubebatur, in obsidione Pallantiae, machinisque compingendis, et frumento convehendo totus erat. Vaccaei contra nihil inausum relinquebant, quo infensi et importuni hostis conatis et consilia frangerent: tamen a neutra parte pugnandi copia

§ 6. Strab. lib. III. — Oros. — Val. Max. VI, 4.

fiebat; tantum per occasiones levibus proeliis certabatur, captabanturque nocendi tempora, contra frumentatores maxime dispositis insidiis: fuissetque aliquando magnum detrimentum acceptum (nam palam circumventi Romani erant), ni Flaccus, qui eam manum ducebat, utili mendacio stuporem hostibus incussisset, dedito per manipulos rumore, *Pallantiam a consule captam esse;* quam ad vocem quum accensi laetitia milites conclamassent, perturbati hostes, verumque nuntium rati, prae moerore et taedio falsae cladis, certam victoriam e manibus dimiserunt.

IX. Flaccus cum copiis et frumento in castra rediit. Non tamen ideo fames et inopia diutius a castris romanis arceri potuit, consumptis circa omnibus, aut metu barbarorum intactis: iamque non modo iumenta passim, sed homines quoque multi moriebantur, donec omni patientia speque consumpta, proconsul repente sub quartam vigiliam indici profectionem iussit. Ibi longinqua miseria et terrore subito, cui licentia noctis accesserat, nihil ordine, nihil consilio gestum. Vrgebantur a tribunis et centurionibus, per castra discurrentibus, ut ante lucem iter ingrederentur: ea festinatio tumultum mirifice auxit, quum subito discedere coactis, nihil in usum itineris, nihil adversus hostem provisum esset.

X. Sua sponte trepidos magis etiam consternabant sauciorum aegrorumque fletus et querelae, qui circumfusi vasa colligentibus, complexi abeuntes, omnia necessitudinum sacrorumque nomina ciebant, invalidos ac indefensos barbaro irritatoque hosti ad extrema crudelitatis exempla relinqui deprecantes.

§. 8. Liv. Epit. — Iul. Obseq. — Oros. — Appian. Hisp.

Vbi timor occupavit animos, nullus pietati locus esse potest: pro se quisque vicinum periculum exire properi, dum sua corpora servarent, nihil pensi habebant aliarum rerum omnium amissione pacisci.

XI. Ergo nullo cuiusquam imperio, nullis ordinibus servatis, quum trepidi atque semiermes, fugae simili profectione abirent, acrem et vigilantem hostem haud diu latuerunt: effusa summis viribus Pallantinorum iuventus, ab ortu diei usque ad occasum in tergo aut lateribus agminis haerebat; multique subinde, quum animo et viribus impares, simul submovere obiicientem se hostem, simul iter facere cogerentur, ab Hispanis interficiebantur: neque proconsul his malis occurrere, aut subvenire poterat, nimia mole corporis ineptus ad imperatoria munia, et propemodum immobilis. Sustentata tamen utcumque acies est, donec tenebrae obortae certamini intercesserunt: harum beneficio Romani se per globos, ut quemque nox et desperatio tulit, in campos eiecere: neque ultra instìterunt hostes, contentique victoria domum redierunt.

XII. Servati exercitus gloriam hominum nemo tulit. Diis egere gratias, quorum profecto aliquis hanc hostibus mentem iniecisset, ut dissipatos, ac fame et labore confectos, quum delere nullo negotio possent, superesse paterentur. Millia tamen hominum sex desiderata, similisque Numantinae habita clades, quum utrobique, frustra oppugnatis urbibus, castra deserta, in itinere pugnatum, et amissa copiarum parte, pars illic misericordia hostium, hic negligentia evasisset. Neque dissimilis imperatorum sors fuit; namque et

§ 11. Oros. — Appian. — Diodor. apud Vales.
§ 12. Oros. — Liv. Epit. — Appian.

Aemilius, abrogato imperio, privatus in Vrbem rediit. Accusatio deinceps, et iudicium sequutum: sed ad extremum pecunia lis aestimata est. In Sicilià quoque male cum fugitivis hoc anno pugnatum a Cornelio Lentulo praetore; magnaque pars exercitus cum ipsis castris amissa est.

XIII. Inter haec in Hispaniam, P. Furius consul venit, qui dedendum Numantinis C. Hostilium deducebat. Mirabile spectaculum, et ad arguendam ingenii humani securitatem efficax, ille modo consul, numeroso exercitu, et tota imperii maiestate stipatus, nunc solemnibus caerimoniis a patre patrato hostium in potestatem nudus vinctusque tradebatur.

XIV. Neque hic miseriarum et ignominiae finis: quum a Numantinis non exciperetur, vilem fraudatae pacis victimam aspernantibus, ante portas expositus est, ibique in oculis civium hostiumque, ab illis relictus, ab his non admissus, ab utrisque desertus despectusque in noctem usque perstitit. Tum demum quasi propitiata iam fortuna respexit, Romanique velut omni sua obligatione defunctum recipiendum censuere. Ne tamen inde piaculum aliquod exercitui, populoque romano contraheretur, consulere aves visum, iisque addicentibus, in castra reductus, civitatique redditus, postea etiam senatorium recepit ordinem, petiitque praeturam, et consequutus est: neque tamen sine certamine res transacta.

XV. Quum enim reversus domum Mancinus, introire curiam non dubitasset, P. Rutilius M. F. tribunus plebis, » Cuperem, inquit, C. Mancine, ultro » potius abstinuisses curia, quam indebitum honorem

§ 13. Flor. II, 18, et III, 19. — Cic. de Orat. I. 40; II, 32. — Vell. II, 1.
§ 14. Oros. V, 4. — Auct. de Vir. ill. — ff. de Legat. l. L, tit. 7, l. 17.

» usurpando, durius me, quam vellem, agere coë-
» gisses. Ego te quum hoc in rempublicam animo di-
» gnissimum esse putem, qui summo patriae consilio
» interesses, nisi religio et leges vetarent, contra quas
» ne meis quidem caritatibus integrum esset parcere.
» Quo tempore pater patratus, ad solvendam religione
» civitatem, hostibus te populi romani dedidit, civis
» noster esse desiisti: neque tibi prodest, quod non
» es receptus: excludere te sua civitate Numantini
» potuerunt; non potuerunt in nostram restituere.

XVI. » Postliminium autem frustra appellas; quum
» sit memoriae proditum, quem pater suus, aut po-
» pulus vendidisset, aut pater patratus dedidisset,
» ei nullum postliminium esse. Invitus haec, eoque
» lenius, quam pro causae magnitudine dico; qui
» sermonis omnem acrimoniam contra malos potius,
» quam contra calamitosos cupiam effundere. Tu
» vero talis in ea tua fortuna fuisti, ut sis misericor-
» dia, quam odio dignior: sed misericordiae ius non
» dedimus. Salvum te sospitemque ad tuos revertisse
» gratum est: neque conspectum huius urbis, pro-
» pinquorumque et amicorum solatia invidemus:
» usurpari a te ius alienum, et pro senatore esse,
» qui civis romanus non sit, minime patimur.

XVII. » Te quoque pro cetera tua verecundia de-
» ceat, non ultra appetere, quam retinere salvis mo-
» ribus et iure populi romani queas. Paulo ante ma-
» gno animo non solum hanc curiam et urbem reli-
» quisti, sed quidquid in ea carum atque iucundum
» fuit; ut corpus animamque in eorum manus tra-
» deres, quos acerbissimos tibi infensissimosque
» existimare debuisti: sed hoc fecisti, quo salvae

§ 15. Cic. de Orat. I, 40.

» religiones essent: nunc igitur eandem ob causam, » pro qua tam aspera subiisti lubens, carebis hoc » ordine, cui te contra fas et religiones inseris. Nobilissimo apud nos genere natus, ignorare non » potes, quam indigna res visa maioribus, in senatu » quemquam peregrinum esse.

XVIII. « Haec ideo sum praefatus, ut pudori tuo » consulerem, Mancine. Quod si neque amplissimum » ordinem dedecore, neque te ignominia ultra exsol» vis, educi te de senatu iubeo. » Vicit tamen sententia mitior, quod vir optimus adversae fortunae culpam satis luisse tanta ignominia miseriaque videretur. Aderat et iuris species, poteratque defendi, nihil videri traditum posse, quod ab eo, cui traderetur, acceptum non esset. Itaque ne aut homini, aut legi iniuria fieret, auctore senatu, ad populum latum est, *uti C. Mancinus civis romanus haberetur*; *neque deditio ei fraudi foret.* Consecravit utramque hanc fortunam suam Mancinus, posita sibi statua, eodem habitu, quo deditus fuerat.

XIX. Eodem anno censores Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Nobilior lustrum duodesexagesimum condidere. Censa sunt civium capita trecenta viginti tria millia. Magistratus temperatus fuit, atque prae fervido alterius censoris, alterius leni ingenio bene mixtus, Quippe Fulvius praecipitem collegae iracundiam obsequio frangebat; sicut intractabilem contra tendentibus, ita, dum cedi sibi credit, ultro cedentem. Sub eadem tempora quum Illyricum ab Ardyaeis, Macedoniae confinia a Scordiscis vexarentur, senatus sortiri novos magistratus, et mature in provincias

§ 18. Cic. Topic. c. 8. — ff. de Legat. — Plin. XXXIV, 5. — Fasti Capit.
§. 19. Liv. Epit. — Diod. apud Vales. — Appian. Illyr.

proficisci iussit. Ardyaei vicinas nationes, quae in ditione Romanorum et ipsae erant, incursionibus damnisque multis affecerant, ipsius etiam Italiae, qua propinqua Illyrico est, populatores. Ne legationem quidem reveriti erant, abstinere iniuriam a civitatibus, quae in fide populi romani essent, iubentem. Datum igitur negotium magistratibus est, uti peditum millia decem, equites sexcenti ad coërcendam Ardyaeorum insolentiam scriberentur.

XX. Illi, quod nondum satis ad bellum parati erant, oratoribus missis avertere periculum tentaverunt, in potestate senatus populique romani se fore polliciti. Senatus ob res in Hispania et Sicilia parum prosperas, lubens veniam petentibus dedit, imperata mulcta, quam civitatibus, queis damnum iniuria datum esset, exsolverent. Barbari, quia primus metus decesserat, mandata senatus insuper habuerunt. Itaque quum de his rebus novi consules retulissent, Ser. Fulvio Flacco Ardyaei evenerunt, Q. Calpurnio Pisoni citerior Hispania. Macedoniam M. Cosconius praetor est sortitus. Reliquorum magistratuum tam nomina, quam provinciae ignorantur; nisi quod Sex. Atilium proconsulem ex senatusconsulto Atestinis et Vicetinis, tollendarum inter finitimos discordiarum causa, terminos statuisse reperio.

XXI. Frequentia illo anno prodigia nuntiata: bos loquutus; Aetna maioribus solito ignibus exaestuans; et puer Romae natus, nullo ad purgandam alvum exitu: in bononiensi agro fruges in arboribus natae sunt: bubo, cuius vox in Capitolio, deinde circa urbem audita fuerat, praemio proposito ab aucupe

§. 20. V. C. 617.; A. C. 135. — Pighii Ann. — Iul. Obseq. — Oros. V, 6. — Appian.
§. 21. Iul. Obseq.

captus, cinisque combusti in amnem sparsus est. His de more procuratis, profectus in Illyricum valido cum exercitu Serv. Fulvius, quum hostes impares robore, et ob hoc egredi ad aequam pugnam non ausos, arctis locis premeret, postremo ad arma tentanda compulit; et eruptione pugnantes, uno vix iuxto proelio vicit subegitque.

XXII. Ablatis, quae ad mare possederant, in mediterranea loca relegari gentem placuit, ut sine vicinorum iniuria, victum agricultura quaerere cogeretur. Nihil deinde Ardyaei valuerunt: ita non modo ferocia hominum, sed robur etiam ac multitudo vehementer hoc consilio attrita est; quum, assueti maritimo latrocinio, ad rusticum opus segnes essent; et terrae steriles, etiam quum diligentius subigerentur, labori speique colentium minime responderent.

XXIII. Collega Ser. Fulvii Q. Calpurnius Piso, quum in Hispaniam venisset, Numantiam quidem omittendam censuit; at Pallantinam regionem vastare aggressus est. Illis vero contra exeuntibus, nam res bene gestae spiritus viris addiderant, consul exigua, quam ceperat, praeda, contentus, in Carpetaniam abiit; eaque in regione totum imperii tempus exegit. Ea res moerorem atque taedium, quod ex lento et ignominioso bello dudum senatum populumque romanum ceperat, auxit: respici inde ad P. Scipionem coeptum. *Illum unum a diis immortalibus ducem civitati datum, qui difficilia et pudenda bella omnia tolleret. Sic Carthaginem, post multorum imperatorum infelices, omnium irritos conatus, non ante cessisse, quam ad exercitum cum imperio missus Scipio foret.* Idque tam fir-

§. 22. Liv. Epit. — Strab. lib. VII.
§. 23. Appian. Hisp. — Liv. Epit. — Eutrop. — Vell. II, 4. — Flor. II, 18.

miter mentibus omnium inhaesit, ut in annum sequentem minime petenti consulatum deferrent.

XXIV. Quippe comitiis, quum Scipio in campum descendisset, ut Q. Fabium Buteonem fratris filium tribubus commendaret quaesturae candidatum, consensu omnium consul designatus domum rediit. Quod quia contra leges actum videbatur, rogationem ad plebem tribuni tulere, uti lege de magistratibus non iterandis Scipio solveretur. Ita singulari virtutis testimonio solus omnium, quum nunquam petiisset consulatum, bis adeptus est; non consuetudine, non scriptarum legum potestate ad impediendos viri iustissimos honores satis valida. Collega ei additus Q. Fulvius Flaccus. Hi quum magistratu inito de provinciis retulissent, Hispania et Sicilia consulibus provinciae decretae: nam Macedoniae res tranquilliores per Cosconium effectae erant, qui praetor Scordiscos in Thracia vicerat.

XXV. De Hispania dubitatio non fuit, quin P. Scipioni extra sortem traderetur: Siciliam C. Fulvius accepit, quum praetores ortum in ea insula servile bellum opprimere nequivissent; nam et Piso nuper, et modo Hupsaeus victi a fugitivis fuerant. Eius originem initiumque belli referendum esse duxi, ut constaret, nullum esse genus hominum, unde periculum non sit etiam validissimis imperiis, ni sit in legibus et moribus, quod in reipublicae perniciem itura mala diu ante providere, et in ipso semine opprimere possit.

XXVI. Postquam, hannibalici belli fine, accisa Carthaginiensium potentia, et intra suam Africam

§. 24. V. C. 618; A. C. 134. — Val. Max. VIII, 15, 4. — Oros. V, 7. — Appian. — Liv. Epit. — Cic. in Lael. cap. 3.

§. 25 Marm. Capit. — Liv. Epit. — Val. Max. IX, 6. — Flor. III, 18.

cohibita, per annos ferme sexaginta Siciliae tranquillam pacem, atque in fertilissima insula securas opes reliquit; et romani cives, qui latifundia ibi possidebant, et Siculorum multi, aucta in immensum re familiari, maximam servorum multitudinem undique coëmere coeperunt: eos notis crudeliter compunctos ad varia ministeria destinabant, validissimis quibusque, et iuventae robore florentibus, ad pecora pascenda ablegatis. Hi quum ab hominibus superbis et avaris, inter durissimos labores, famelici nudique haberentur, necessitate victi ad latrocinia convertebantur: utque magnus erat passim perditorum numerus, brevi caedibus et rapinis omnia complebant. Et conabantur quidem obviam ire praetores; sed metu dominorum, etiamsi deprehendissent sontes, supplicio non audebant afficere.

XXVII. Quod enim iam tum in manu romanorum equitum iudicia erant, eiusque ordinis homines multos in Sicilia fundos, magnamque vim servitiorum obtinebant, verebantur magistratus, ne post praeturam quoquo modo accusati, ab infensis iudicibus, etiam innocentes condemnarentur. His rebus fiebat, ut in dies magis magisque convalesceret latrociniorum impunitas, iamque non modo singulis aut paucis viatoribus fierent insidiae, verum etiam villae pauperiorum, noctu expugnatae, cum caede resistentium diriperentur. Pastores enim clavis et lanceis armati, et corpora lupinis aprugnisque pellibus tecti, haud procul militari specie, terrorem incutiebant aliis, ipsi inter sese visu aspectuque, et impunitorum facinorum memoria, firmabantur.

§. 26. Diod. apud Phot. Vales. lib. XXXIV. — Flor.
§. 27. Diod. apud Phot. et Vales. — Cic. contra Rullum.

XXVIII. Accedebant acerrimorum canum agmina: atque ipsa ciborum, vitaeque sub dio agendae natura, eosdem efferabat animis, et corporibus ad quosvis labores robur addebat. Hac disciplina perfectum tandem est, ut quum neque numeri, nec audaciae et virium poeniteret, clandestinis per occasionem colloquiis de vindicanda libertate cogitarent. *Servire tot egregios iuvenes paucis et luxu enervatis hominibus, non magis re importunum, quam ratione absurdum esse. Non se natura deteriores aliis, sed, vi hanc in conditionem adactos, vim eam alia vi repellere, et exuere iniqua imperia, vindicando se in libertatem, posse. Ne gentium quidem iure secum ab inhumanis heris agi; quod utique operas et obsequium servis, sed tamen et necessaria tolerandae vitae reliquisset: at se deteriore loco apud dominos, quam iumenta, aut canes esse: sibi aerumnas intolerabiles perferendas, sibi contumelias et atrocia verbera perpetienda, nullo neque fine, neque modo, nisi quem herorum immanis libido dictavisset.*

XXIX. *Praestare, semel per virtutem mori, quam per tot supplicia miseram invisamque vitam ducere: licere tamen et melius ominari, reputantibus, quot et quales contra quos essent arma sumpturi. Paucis et luxuria diffluentibus, quot servi forent, tot hostes futuros: eoque acriores, quod et laborum patientia adsit, et maximus inter mortales stimulus recuperandae libertatis. Etiam aliquando sermonibus se interfuisse referentium, quoties servis rebellare ausis fortuna favisset.* «Non longe abhinc abest, aiebant, Hetruria, cuius » magnam urbem Volsinios aliquando servi, dominis

§. 28. Diodor. apud Phot.
§. 29. Supr. XV, 14. — Claudian. in Eutrop. lib. I, vers. 508. — Iustin. II, 5; XVIII, 3.

» subactis, dicuntur tenuisse. Cum Scythis servi do-
» minarum mariti gesserunt aequo marte bellum:
» Tyrios deleverunt suae familiae, ductisque itidem
» eorum uxoribus, alios procrearunt Tyrios. Sibi
» quoque non desperandam similem fortunam, simul
» his, qui hanc essent adepti, similes esse coepissent. »

XXX. His inter se sermonibus incitatos, maxime quidam Eunus permovit, *placere diis consilium, et opem ipsorum affore*, praedicando. De quo homine, quia tanti deinceps belli non aliud initium fuit, plura dicenda sunt, ut ludibrium rerum humanarum, et summa quaeque, quam ab exiguis concuti possint, plenius noscatur. Syrus erat natione, ex apameno agro, servitutemque apud Antigenem Ennae habitantem serviebat: hic quum magicae vanitatis studio addictus videri vellet, a diis se per somnium de futuris fingebat moneri: quumque eo artificio nomen apud multos comparasset, ut sunt proclives ad huiuscemodi ludibria rudiorum animi, sensim eo processerat, ut etiam vigilans, et interdiu numinum colloquio frui, et ex iis eventura discere, iactaret. Forte evenit, ut in magna responsorum copia, quibusdam verae praedictionis speciem fidemque eventus accomodaret. Ea quum, ut fit, sola praedicarentur, vana autem et irrita nemo redargueret, brevi pro fatidico homine in honore et admiratione esse coepit.

XXXI. Augebat opinionem vafer nebulo ignis miraculo, quem vaticinando inter verba emittebat: nucem enim utrinque perforatam materia igni alendo apta complebat, accensamque clam inserebat ori; sic agitata spiritu flamma inter labra loquentis emi-

§. 30. Marcellin. lib. XIV. — Plutarch. Sylla. — Diodor.
§. 31. Flor. III, 19. — Diodor.

cabat. Ipse *Syriae deae praesentiam hoc efficere* iactabat, *illius imperio se agi*, *illam regale sibi fastigium*, *regalesque opes promittere:* idque constanter non aliis modo, sed etiam hero praesente praedicabat. Antigenes igitur, his ineptiis haud indelectatus, ad convivia secum ducebat balatronem, et subinde, quum hilaritate incaluissent praesentium animi, *quid facturus in regno, et quomodo quemque tractaturus esset*, interrogabat; ridebantque ad responsa clemens imperium pollicentis convivae; nonnullique, porrectis e mensa partibus, meminisse iubebant, quum regnum accepisset.

XXXII. Atque ista iocorum levitas paulo post in serium vertit; summaque potentia potitum mancipium pro ludicris beneficiis non ludicram gratiam retulit. Maturuerat enim iam in pastorum animis defectionis consilium, nihilque praeter occasionem quaeritabant, quam hunc ad modum casus aperuit. Habitabat Ennae quidam, nomine Damophilus, affluens opibus, et perinde ingenio elatus. Hic quum late araret, pasceretque, non modo ceterum luxum Italicorum in Sicilia degentium, sed etiam servorum numerum, et erga ipsos inhumanitatem aemulabatur. Igitur per insulam ornatis equis carpentisque, magna famulorum stipatus caterva, ferebatur: aderat et formosorum puerorum agmen, et assentatores parasitique magno numero comitabantur. Domi autem suae, et in praediis argentea vasa caelata, et stragulam vestem conchyliatam ostentans, superba convivia, et plane regii sumptus instruebat, ut decantatos illos Persarum apparatus opulentia et luxuria supergrederetur. Sed

§. 32. Diod. apud Vales. — Arist. de Rep. II, 9. — Posidon. apud Athen. lib. XII.

eosdem etiam anteibat arrogantia: quippe homo nullius bonae disciplinae particeps, quum neque potentia sua, neque divitiis uti didicisset, ad extremum sibi ipsi perniciem, et calamitates maximas patriae comparavit.

XXXIII. Quum enim ingentem vim servorum coëmisset, hominum sortem, qui, bello capti, pristinam libertatem insueta servitute mutaverant, minime misertus, corporibus eorum notas ferro incidebat: et alios in ergastula coniectos agro colendo atterebat; alios ad pecus pascendum dimittebat, parcissime praebitis, sine quibus duci vita non potest. Praeterea quum esset superbia et immanitate summa praeditus, nullum elabi diem patiebatur, quin aliquos servorum, minimis plerumque de causis, torqueret. Sed et uxor eius, Megallidi nomen erat, pari crudelitate in ancillas servosque, qui offerebantur, saeviebat. Quibus rebus exacerbatae miserorum mentes, quum in summa se calamitate versari crederent, neque peius sibi quidquam accidere posse, de defectione, et caede dominorum consilia inire coeperunt.

XXXIV. Profecti deinde ad Eunum, utrum cordi esset diis, quod molirentur, consulunt. Is in habitum vaticinantis, ut assueverat, compositus, *faventes eis deos, et incepta secundaturos*, canebat, *modo nullam audendi moram facerent*; *sed ante prorumperent ad facinus, quam obviam iri a dominis posset.* Confestim rapiunt arma, quae tempus offerebat, iuvenes ex eadem familia quadringenti: et ductore Euno, qui flammas ore fundens incedebat, in urbem Ennensem irrumpunt; domosque pervagati, promiscuam edunt cladem, ne primae quidem aetati parcentes, quam ab uberibus matrum raptam humi affligebant.

§. 33. Diod. apud Phot. et Vales.

XXXV. Neque minore libidine, quam saevitia, grassabantur; multaque extremae foeditatis exempla in matronas etiam, inspectantibus viris, sunt edita. Concursus ad hos fiebat urbanorum servitiorum: quae et ipsa, suis prius heris non sine cruciatu interfectis, ad aliorum deinde supplicia provolabant. Interea nuntiatur Euno, Damophilum et Megallidem in suburbanis hortis agere: mittuntur e vestigio qui vinctos adducant: ita religatis post terga manibus, multasque in via contumelias passi sistuntur. Filiae tamen eorum, quae adhuc in puellari aetate constituta erat, modis omnibus pepercerunt; quod ingenio mitis saevitiam parentum, qua poterat humanitate, emendabat, fomenta verberatis, alimenta nexis dilargiendo: quibus rebus eam apud omnes comparavit gratiam, ut inter hanc conversionem fortunae; in tanta illa hominum agrestium et perditorum licentia fuerit nemo, qui ulla eam iniuria vel afficere vellet, vel affici pateretur.

XXXVI. Sic inter eos per aliquot tempus modeste verecundeque servata, mox consensu ceterorum ab Hermia quodam, cuius in ea defectione primaria auctoritas erat, in urbem Catinensium, ubi propinquos habebat, deducta est. Laudabile hoc factum, magnique ad causam fugitivorum momenti fuit; quum ostendere videretur, eos non tam insita crudelitate, quam vindictae studio, acerbius in alios consuluisse. Quippe Damophilum et Megallidem in theatrum productos, confluentibus eodem fugitivis, tanquam apud populum accusarunt; illumque defensionem orsum, quum multi vel misericordia subito mutatae sortis, vel oratione rei flecterentur, Hermias et Zeuxis, qui

§. 35. Diodor. apud Vales.
§. 36. Diodor. apud Photium.

eum acerrime oderant, veteratorem appellantes, non exspectato multitudinis iudicio, duobus vulneribus confecerunt.

XXXVII. Atque ille quidem, gladio latera transactus, securi in collo percussus cecidit. At fugitivi protinus Eunum regem proclamant, non quasi audacia aut imperatoriis artibus praestaret, sed quia praestigiis ceperat animos, auctorque defectionis fuerat: et sicut leves animi quantumvis parvis capiuntur, ipsum etiam nomen hominis placuit, clementis et benevoli regis praesagium capientibus. Ille, accepta potestate, quum advocari concionem iussisset, Ennenses, quotquot comprehensi a servis, necdum interfecti erant, occidi omnes imperavit; exceptis, qui antea ipsum in conviviis vaticinantem benigne tractaverant: etiam opifices, quorum ad arma fabricanda utilis est industria, servati, et in vinculis opus facere coacti sunt.

XXXVIII. Megallis, ancillarum potestati permissa, post varios cruciatus ex praecipiti saxo deiecta periit. Antigenem et Pythonem heros suos Eunus ipse percussit. Sumpto dein diademate, ceterisque regum insignibus, etiam contubernalem suam, et ipsam Syram natione, reginam appellavit: servorum ex variis gentibus promiscuam colluviem, in honorem suae originis, *Syros*, se *Antiochum* vocari voluit. Ex iis, qui prudentia excellere credebantur, consiliarios legit; quorum et Achacus fuit, patriae suae nomen gerens, vir consilio manuque promptissimus. Horum auxilio intra triduum hominum amplius sex millia,

§. 37. Plutarch. in Sulla, cap. 72. — Diodor. apud Phot. et Vales. — Flor. III, 19.

§. 38. Flor. III, 19. — Diodor. apud Vales. — Plut. de Pyth. orac. cap. 12. — Liv. Epit. — Oros. V, 6.

quo potuit modo, armavit: accesserunt deinde alii, partim asciis, aut securibus instructi, partim fundis aut falcibus, aut sudibus praeustis; erant et qui coquinariis verubus pro hastis uterentur. Cum his excursione facta, solutisque passim ergastulis, quum maiores quotidie copiae fierent, castella primum et vicos, mox etiam oppida expugnabat, diripiebatque: praetoribus quoque romanis congredi ausus, quum multitudine longe superior esset, crebras de iis victorias reportavit.

XXXIX. Dum haec aguntur, Cleon quidam ex Cilicia, quae circa Taurum est, oriundus, qui a pueritia latro fuerat, quum captus, et in Sicilia pascendis armentis equorum praepositus, easdem artes diu exercuisset, audita Euni defectione successuque, similem ad audaciam adiecit animum: persuasisque nonnullis eorum, qui iuxta serviebant, agrigentinum agrum et finitima loca infestare incursionibus coepit. Ea res, quamquam geminatum periculum videbatur, non tamen ingrata Siculis accidit, discordiam inter diversos fugitivorum exercitus, et mutuam exinde perniciem sperantibus.

XL. Sed spem eam irritam Cleon fecit, qui nudo Euni praecepto ad se vocantis, statim obsequutus, copias cum eo coniunxit, sub eius, tanquam regis, auspicio, deinceps exercitum ducturus. Habebat autem proprii militis ad hominum millia quinque; tantumque numerum intra sexagesimum a defectione diem coëgerat. In hoc rerum statu L. Hupsaeus praetor Roma venit, contractisque militum octo millibus, fugitivos, quorum iam numerus ad millia viginti ex-

§. 39. Diodor. apud Phot.
§. 40. Liv. Epit. — Diodor. — Flor. — Oros.

creverat, adortus, eundem, quem priores aliquot praetores, exitum habuit, fusus proelio, et castris exutus. Tum vero passim ad felix facinus concurrente servorum turba, exercitus ad septuaginta millia hominum adauctus est: diversisque per totam insulam locis, ad ducenta servorum millia in armis fuisse creditum.

XLI. Non igitur iniuria dignum consulari duce exercituque periculum visum, mandataque C. Fulvio collegae Scipionis Africani, sicuti diximus, provincia est. Commovebantur etiam animi crebris prodigiorum minis, quod in Amiterno sol noctu visus fuerat; Anagniae servo tunica arserat, nullo post exstinctum ignem flammae vestigio; in Capitolio noctua gemitus humanis similes ediderat; in aede Iunonis Reginae scutum ligusticum fulmine tactum dicebatur: ad haec sanguineae pluviae, et bos humana voce loquutus metum intenderant.

XLII. Sed apud plerosque quovis monstro formidabilior erat ipsa servilium motuum novitas: quam ignari rerum, quasi rem incredibilem et improvisam, mirabantur. At quibus olim notatus ex copia divitiarum luxus atque fastus erat, neque fatum, neque fortunam incusantes, ad veras causas, quibus diu ante obsistendum fuisset, eventum referebant. Et sane facile ab initio fuerat tantorum bellorum fomitem exstinguere per remedia, quibus avaritiae luxuriaeque modus ponitur: nisi fermè ea rerum humanarum conditio esset, ut inevitabilia nobis mala fiant, dum nascentia pro parvis contemnimus, adulta nunquam satis mature coërcentur.

§. 41. Diodor. — Iul. Obseq.
§. 42. Diodor. apud Vales.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XXII

IN LOCVM LIBRI LVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI QVINQVAGESIMI SEPTIMI.

Scipio Africanus Numantiam obsedit, et corruptum licentia luxuriaque exercitum ad severissimam militiae disciplinam revocavit: omnia deliciarum instrumenta recidit; duo millia scortorum a castris eiecit; militem quotidie in opere habuit, et triginta dierum frumentum, ad septenos vallos ferre cogebat: aegre propter onus incedenti dicebat, *Quum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito.* Alii, scutum parvum habiliter ferenti, scutum amplius iusto ferre iussit; neque id se reprehendere, quando melius scuto, quam gladio, uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus, si extraneus, virgis cecidit. Iumenta omnia, ne exonerarent militem, vendidit. Saepe adversus eruptiones hostium feliciter pugnavit. Vaccaei obsessi, liberis coniugibusque trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera, missa sibi ab Antiocho, rege Syriae, quum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali acceptarum se esse dixit, omniaque ea referre quaestorem in publicas tabulas iussit; ex iis se viris fortibus dona daturum. Quum undique Numantiam obsidione clausisset, et obsessos fame videret urgeri, hostes, qui pabulatum exierant, vetuit occidi; quod diceret, velocius eos absumpturos frumenti quod haberent, si plures fuissent.

I. Scipioni, ad numantinum bellum proficiscenti, nullae ex novo delectu copiae datae: nam et pluribus tum locis bellabatur; et Hispania (nam erant in ea priorum consulum legiones) non tam exercitu, quam duce indigere videbatur. Submoleste id ferebat consul; et quum etiam pecuniae praesentis nihil, sed vectigalia, quorum dies nondum venerat, decreta essent; *hoc quidem incommodum suis et amicorum copiis levari posse*, dicebat: *ceterum de negato delectu durum esse, eo bello, quo toties victus exercitus esset, sive virtute hostium, sive sua ignavia hoc ei contigisset.* Igitur permissum senatusconsulto, *ut a volentibus sociis acciperet auxilia*: civitates enim, regesque privatim ei amicos ac hospites, honoris eius causa, lubenter missuros apparebat. Etiam ex necessariis ac clientibus delectos ad quingentos unam in alam, quam amicorum vocabat, contribuit.

II. Sic ad millia hominum ferme quatuor effecta: quae fratris filio Buteoni, quaestori suo, quum in Hispaniam ducenda tradidisset, ipse cum paucis ad exercitum citatis itineribus perrexit. Nam ibi omnia luxu et discordiis fervere compererat, praeter infamem illam adversus hostes ignaviam, quae per tot annos timiditate, aut ambitione ducum, paene in consuetudinem evaluerat: neque igitur dubitabat, pari omnino via sibi ad Numantiam struendum iter, qua usus in Carthaginis obsidione fuerat; neque prius sibi de hoste sperandam victoriam esse, quam exercitus sui vitia devicisset.

III. Itaque, ut primum in castra venit, statim omnia luxus instrumenta removit: institores atque lixas

§. 1. V. C. 618; A. C. 134. — Appian. Hisp. — Plutarch. Apophth. Rom.
§. 2. Flor. II, 18.

ingenti numero, duoque praeterea scortorum millia castris expulit: expulit et sacrificulos vatesque, metum militum vana superstitione augentes: edixitque, *ne in posterum victimas divinationis causa, neve alia non necessaria importare liceret.* Sed et plaustra maioremque partem sarcinarum, item iumenta, exceptis maxime necessariis, ne militem onere levarent, vendi iussit: vasa cibi causa, praeterquam veru et aeneam ollam, et poculum unum, habere vetuit; itemque alium cibum, nisi carnem assam elixamve parari.

IV. Prohibuit et lectos, primusque dedit exemplum humili toro recubando: neque passus est, inter eundum mulis insidere milites; quin etiam fluminum vada pedibus cogebat traiicere. « Quid enim exspectes, » aiebat, in bello ab eo homine, qui ambulare non » possit? » Calones etiam dimitti iussit: et quum nonnulli causarentur, in balneis ad fricandum et ungendum famulorum opera indigere, Scipio, ut erat acuti ad iocos ingenii facetique; « Mulis quidem, » inquit, ignoscendum est, si alieno labore fricantur, » manibus enim carent: sed tamen et horum solertiam » imitantes, alter alterum defricate. » His rationibus factum est opinione citius, ut totis castris intemperantia luxusque pelleretur, sensimque ad laborem et parcimoniam homines reverterent.

V. Neque minus studebat conservandae auctoritati suae, conciliabatque sibi reverentiam difficili aditu, neque promiscua in meritos immeritosque liberalitate. Solebat enim dicere, *austeros et tenaces recti duces suis, faciles ac liberales hostibus utiles: nam apud hos laeta quidem aspectu, ceterum ignara obsequii*

§. 3. Val. Max. II, 7. — Liv. Epit. — Appian. — Flor. — Polyb. apud Vales. — Front. Strat. IV, 1. — Polyaen. Strat. lib. VIII. — Plutarch.

castra esse; apud illos tristia, sed morigera, et ad omne imperium intenta. Quumque hac ratione magnam partem vitiorum in exercitu rescidisset, ne sic quidem ad Numantinos propius accedere ausus, multo prius labore durandum sibi militem existimavit. Igitur quotidianis ferme itineribus propinquos agros obeundo, *ut luto inquinarentur, qui sanguine nollent* (sic enim dixisse ipse traditur), nova subinde castra communiebat, quae mox dirueret; fossas ducebat profundissimas, et statim complanabat; muros struebat, pauloque post iterum demoliebatur: his omnibus ipse ab incipiente luce ad desinentem praeerat.

VI. In itineribus autem, ne quis, ut antea solebat, ordines relinqueret, agmine quadrato semper ducebat: ita, quem quisque primum acceperat locum, deserere non poterat, quin statim deprehenderetur: deprehensus, si Romanus esset, vitibus; si sociorum aliquis, virgis caedebatur. Circumibat agmen imperator, et inter postremos plerumque incedens, infirmos in equis collocabat, descendere iussis equitibus: iumentis, quae nimium gravata videbantur, demebat onera, imponebatque militum cervicibus: quos alioquin complurium dierum cibaria portare cogebat, et interdum triginta dierum frumentum, ac septenos palos ferre.

VII. Annotataque vox est, quum militem propter onus aegrius incedentem vidisset, dicentis, « quum » gladio vallare te scieris, vallum ferre desinito » : aliique scutum elegantius solito gestanti dixit, *se non reprehendere, quod tanta cura ornasset, in quo plus spei, quam in gladio haberet;* iussitque *scutum amplius*

§. 5. Oros. V, 7. — Appian. — Liv. Epit. — Flor. — Veget. III, 10.
§. 6. Liv. Epit. — Appian.

iusto ferre. Ita subinde timiditatem et mollitiem exprobrando, simul labore subigebat, simul contumelia stimulabat ad desiderium recuperandae per virtutem famae, quam per ignaviam perdiderant. Ne a nobilioribus quidem severitatem abstinebat: ex quibus C. Metello, quo tribuno militum utebatur, stomachabundus aliquando dixit, *si quintum pareret mater eius, asinum fuisse parituram:* et C. Memmium tribunum increpans, quod in expeditione vasa delicatioris usus secum ferret, « Mihi, inquit, paulisper, tibi et » reipublicae semper nequam eris. »

VIII. Nam et hoc more utebatur, ut inter proficiscendum, sarcinis suspectiorum replicatis, reperta vitae mollioris instrumenta confringeret, abiiceretque. Stativorum porro ponendorum hic erat ordo; ut quique inter proficiscendum in primo agmine fuerant, ita locum, ubi castra erant ponenda, armati cingebant; circum hos laxiore paulum spatio campos circumibat amicorum equitum ala: interius, diviso inter se opere, reliquus exercitus ducebat fossas, aedificabat muros, tentoria erigebat: eratque praefinitum tempus, intra quod quamlibet operis partem perfici necessum esset; instabat enim imperator, iubebatque *segnes ad alia belli munia, vili labore defungi.*

IX. His artibus quum obsequentem sibi militem, patientemque laboris, et ad imperia promptum effecisset, tum vero propius Numantiam coepit accedere: quumque in ipsorum agro castra posuisset, omnes copias intra vallum habuit, nullis per castella, ut assolet, praesidiis aut stationibus antepositis. Valde enim vitandum putabat, ne inter initia, quamquam

§. 7. Front. IV, 15. — Liv. Epit. — Polyaen. lib. VIII. — Flor. — Plutarch. Apoph. Rom. cap. 26. — Cic. de Orat. II, 66.

modico incommodo accepto, contemptibilis hosti fieret; qua in re maximum victoriae impedimentum fore providebat, contra fortissimos viros, et militaris rei peritissimos: sed neque tentare ullius certaminis fortunam volebat, donec ab diuturno contemptu vindicare exercitum suum potuisset; id vero, quo maturius assequeretur, rationem totius belli, suasque occasiones, et hostium consilia quo vergerent, attente speculabatur.

X. Inter haec a tergo castrorum pabulatum mittebat, frugesque, licet nondum satis maturas, ubivis desecabat: quod ubi perfectum est, ulteriusque promoveri castra placuit, ut reliquus etiam ager, unde Numantinis copia aut spes commeatus erat, vastaretur, concilium vocari iubet. Ibi quum plerique *praeter urbem numantinam ducendum* censerent, *quod ea brevissimum in campos, qui petebantur, iter erat:* « Non » repugnarem, ait Scipio, nisi mihi non de eundo » tantum, sed etiam de redeundo deliberandum vi» deretur: nam certe uti viam istam ingrediamur, in » nostra manu est; sed ingressos nisi fortuna servet, » quod in nostris consiliis est, perire meruimus.

XI. » Ducimus exercitum, qui paulo ante vix con» spectum, aut vocem hostis numantini sustinebat: » neque dubitari potest, quin acerrimi mortalium » non patiantur nos praeter muros urbis suae quietum » iter facere: pugnandum igitur erit; sed, qua utrorum» que conditione, considerate. Illos leves et expeditos, » ubi occasionem suam viderint, emittet urbs munita, » et, ubi voluerint, recipiet: nos, a frumentatione » adhuc fessi, multumque impedimentorum trahentes,

§. 9. V. C. 618; A. C. 134. — Flor. — Appian.
§. 11. Flor. — Appian.

» non incipere pugnam, non finire, nisi ex hostium » commodo, poterimus.

XII. » Vnde neque aequum nobis aut periculum » certaminis, aut praemium erit; victis enim imma- » nis exspectanda clades est, victoribus perquam mo- » dica utilitas: magnum autem periculum exigui » commodi causa suscipere, extremae dementiae esse » puto: mihique magnus semper imperator visus est, » non qui ante occasionem cum hoste poterat con- » fligere, sed qui, provisis omnibus, tum demum » experitur armis, quum ulterius differri ratio non pa- » titur. Ne medici quidem ferrum et ignem, nisi » sollicite prius perpurgatis corporibus, admovent: » et nos adversus praecocem vim contumaces hostes » inopia prius et fame attenuemus. »

XIII. Haec ubi dixisset, longiore circuitu duci copias iussit: statimque, qui castris oppositus erat, ager vastatus est. Flexit deinde in Vaccaeos, qui Numantinis forum rerum venalium praebebant: ibi quoque demessa omnia, servatisque in usum exercitus, quae idonea erant, cetera in fasciculos collecta, ignique supposito, consumpta sunt. Accidit autem, ut in campo pallantini agri, cui Coplanio nomen, quum messoribus hostes improvisi incubuissent, Scipio tribunum militum P. Rutilium Rufum, qui rerum harum historiam scripsit, cum equitum alis quatuor subsidio frumentatoribus mitteret: ibi Rutilius, pulsos acriter insectatus, quum ad sublimiora loca et impeditiora pervenisset, consurgentibus insidiis, quas hostes ibi collocaverant, subito in periculum incidit.

XIV. Neque succurrebat alia ratio, nisi ut eodem in loco proiectis hastis consistentes, exciperent irruituros; ipsi neque lacesserent hostem, neque ceden-

tem persequerentur: nam secus si fieret, distrahebantur ordines, quod summa contentione Rutilius, tanquam praesentis exitii, vitabat. Sed immoti equites a velitibus hispanis impune vulnerari poterant: neque diu restitissent, nisi diligentissimi imperatoris providentia fuissent erepti. Quippe Scipio, simul atque Rutilium longius iusto provectum vidisset, id quod erat suspicatus, confestim sequi instituerat. Viso igitur praesenti statu rerum, bipartito divisis equitibus, alternatim procurrere, et confertim tela coniicere, deinde se recipere iubet; non eundem in locum, unde prorupissent, sed aliquanto versus campum longius: ita quum semper altera pars submoveret hostem, altera retro legeret viam, evolvit se locorum difficultatibus, planitieque recuperata incolumes suos abduxit.

XV. Moventi deinde castra, quum ad vadum amnis, quem transiturus videbatur, exspectare eum hostiles insidiae dicerentur; nolens in difficili et coenoso traiectu cum hostibus confligere, flexit iter, et longiore via, minusque insidiis opportuna, nocturnis itineribus regressus est: urgebat enim aestus et aquarum penuria, cui ut subveniretur, passim fodi puteos imperavit, in quibus amara plerumque aqua reperta. Quare magno cum labore servatis militibus, equorum tamen aliorumque iumentorum pars interiit.

XVI. Hinc ad Caucaeorum fines perventum: hic, quia profugerant incolae, Luculli memores, a quo decepti vastatique fuerant, proclamatum est, *Caucaeos reverti ad sua fide Scipionis posse.* Transiit deinde in Numantinorum fines, ut eos potissimum hibernis premeret: ibi Iugurtha ad eum venit Masinissae

§. 16. Vell. II, 9. — Appian. — Sallust. Iugurth. cap. 7.

nepos, quem auxilio Scipioni cum duodecim elephantis, et contributo his sagittariorum et funditorum numero Micipsa miserat: non honori eius studens, sed ut gravem aetati suae liberorumque iuvenem, asperrimis hostibus obiectum, citra invidiam suam periculumque amoliretur. Sed id consilium seni in contrarium vertit: et Iugurtha consilio manuque strenuus brevi permagnam virtutis opinionem sibi peperit, et ab imperatore multis honoribus affectus est.

XVII. Mira enim humanitate viros ille fortes complectebatur; et, prout tempus aut occasio erat, modo munificentia donisque, modo verborum honore laudibusque eximiis liberaliter efferebat. Nam et C. Marium, qui fatalis mox hostis Iugurtae, tum iisdem in castris tirocinium et ipse ponebat, ob singularem viri virtutem, et ad pericula ac labores impigram alacritatem, vehementer carum habebat: multaque eius erga Marium honorifica memorantur. Nam proverbio, quo *muli mariani* appellantur, hanc originem fuisse volunt, quod inspicere volente Scipione, quemadmodum ab unoquoque iumenta curarentur, Marius optimum equum, pulcherrimeque habitum, et mulum robustissimum eundem mansuetissimumque produxisset: inde factum, ut imperatore Marii iumenta mirifice commendante, *mariani muli* pro praestantissimis dici coeperint.

XVIII. Sed longe amplissimi testimonii excepta vox est, quum forte post coenam sermones sererentur, dixissetque aliquis, *si quid Scipioni accidisset, ecquemnam alium similem imperatorem habitura respublica esset?* Scipio enim, percusso leniter humero Marii, *fortassis istum*, respondit: aiuntque ab illa voce, tan-

§. 17. Vell. — Plutarch. in Mario, cap. 3 et 18.

quam divinitus emissa, Marium erectum, dignos rebus, quas postea gessit, iam tum spiritus concepisse.

XIX. Dum ad hunc modum in Numantinis hibernatur, M. Mucius Scaevola, L. Calpurnius Piso Frugi consulatum iniverunt, magnarum rerum eventibus nobilem. Nam et belli expugnata Numantia est, et domi seditionibus tribunitiis ultra veterum turbarum exempla laboratum. Ti. enim Gracchus et M. Octavius inimici tribuni plebis totam civitatem odiis contentionibusque miscuerunt. Sed antequam domesticae calamitates referantur, externa bella memorabimus. Igitur P. Mucio Italia, L. Pisoni Sicilia provinciae evenerunt. P. Scipio, D. Brutus imperatores (nam et Brutus nondum ex Lusitania decesserat) Hispanias proconsulari imperio obtinere iussi.

XX. Quorum Scipio, qui tempore et inopia commeatuum frangendam sibi Numantinorum pugnacissimam gentem statuerat, quum per hiemem, et sequenti vere, quidquid ad propositum suum facere videbatur, diligentissime administravisset; in multam aestatem usque hoc unum maxime agebat, ut omnem non copiam modo, sed etiam spem annonae, hostibus corrumperet. Itaque Numantini, quum agros suos impune vastari non ferrent, insidias ad vicum quendam collocaverunt, maxime opportuno ad eiusmodi fraudes situ: quum enim maiori ex parte vicus limosa palude cingeretur, qua sicco itinere adibatur, vallis profunda subsederat; in hac occulta hostium manus occasionem exspectabat.

XXI. Romani quum ad eum locum venissent, alii, relictis ante vicum signis, ad diripiendas domos irru-

§. 19. V. C. 619; A. C. 133. — Pighii Annal. — Oros. V, 9.
§. 20. Oros. V, 7. — Appian. Hispan.

pere; alii, manus non adeo magna, eminus circumequitabat: in hos impetum fecere, qui conditi in insidiis fuerant; neque difficulter, ut paucos, et tale nihil opinatos pepulerunt. Sed Scipio, qui forte apud signa restiterat, revocatis classico, qui vicum intraverant, quum pauciores mille accurrissent, opem ferre laborantibus coepit. Conserta pugna, pari aliquandiu marte certatum est, donec, subinde pluribus ex vico succurrentibus, hostes fugerunt: neque cedentibus institit Scipio, contentus, a se tandem effectum esse, ut rem prodigio similem, numantini militis terga victor Romanus adspiceret. Pauci utrinque desiderati referuntur. Numantinos, quum ad urbem refugissent, acriter increpantibus senioribus, *quod ab iisdem illis pelli sustinuerant, quos toties superassent*, responsum a quodam esse dicitur, *oves quidem easdem esse, sed alium habere pastorem.*

XXII. Sed imperator, his successibus laetus, et militi iam fidens, proxime urbem numantinam adducere exercitum instituit; geminisque castris dispositis, alteris fratrem Q. Fabium praefecit, altera servavit sibi. Numantini, frustra tentata spe pacis et conditionum, certare prius cupientes, quam hostibus magis etiam (ut quotidie fiebat) animi crescerent, instructa acie progressi copiam pugnandi per multos dies facere non destiterunt. Fixum contra haec destinatumque Scipioni fuit, ferre potius suum publicumque dolorem, quam ancipiti remedio sollicitare malum, quod patientia moraque non dubitabat expugnari posse.

XXIII. Didicerat enim, eos non tam ad pugnam,

§. 21. Oros. — Appian. — Flor. II, 18. — Plutarch. Apoph. Rom. cap. 25.
§. 22. Oros. — Appian. — Flor. — Seneca de Ira, I, 11.

quam mortem ruere destinasse, convivatos prius inter se tanquam postrema voluptate, repletosque potu celiae: sic vocant Hispani potionem ex frumento. Igitur et hostium convicia, et suorum preces facetiis eludebat: *insanorum esse, manus conserere cum desperatis, quam inclusos penuria et inedia consumere malle. Sibi quidem mire probari patris sui L. Paulli sententiam, qui negaverit cum hoste pugnandum esse, nisi summa necessitas, aut summa occasio adfuisset.* Quod ex ore Scipionis exceptum Sempronius Asello, qui tribunus in illis castris meruit, annotavit. Huic rationi tam constanter, tamque certa fiducia adhaerescebat, ut aliquando pabulatum egressos hostes, quum opprimere posset, interfici vetuerit, *citius absumpturos esse, quod haberent frumenti*, dictitans, *si plures fuissent.*

XXIV. Eum ad finem circumvallare urbem instituit, missis circum socios populos, qui auxilia imperata cogerent: singulis enim, quantum ab unoquoque hominum cuiusque generis mitti vellet, praeceperat; funditores maxime sagittariique petebantur: quos, ubi venerunt, suo quoque exercitu varie diviso, omnibus non cohortibus tantum, sed etiam centuriis interposuit. Assignata deinde cuique manui parte operis, quam deberet perficere, fossa valloque circumvenire urbem coepit. Erat in colle sita Numantia, tria passuum millia complectente ambitu: sive totum illud spatium refertum aedificiis fuit; sive verior est opinio, habitatam urbis partem, pro paucitate hominum, longe minorem fuisse; cetera belli tempore pecoribus alendis, aut exercendo securius agro destinata.

§. 23. Flor. — Oros. — Appian. — Agell. II, 3; XIII, 3. — Liv. Epit.
§. 24. Senec. — Appian. — Front. Strat. IV, 7.

XXV. Etiam muro cinctam fuisse Numantiam, sunt qui negent; iis forte credentes qui quosdam ad Durium amnem colentium, laconicis institutis vivere, tradiderunt. Vtcumque fuit, certum habetur, vallum circa urbem ductum esse supra sex millia passuum in orbem patens. In eius praesidium copias, praedicto cuique loco, quem defenderet, distribuit imperator, iussis extollere signum, qui hostili incursu premerentur, interdiu purpuream chlamydem in hasta longa, noctu ignem; ut ipse, fraterve Fabius, ut cuique proximius essent, ad suppetias ferendas accurrerent.

XXVI. Vt vero confectum hoc opus est, et erumpentes ad impediendum hostes submovere facile fuit; aliam fossam modico a priori intervallo effodit, latam pedes decem, et bis totidem altitudine, quam undique sudibus praemunivit; et post eam exstruxit murum octo pedes latum, altum decem, in rationem non veniente pinnarum fastigio : totum hunc ambitum turres distinguebant, spatio centum viginti pedum inter proximas quasque relicto : qua vero murum duci palus obiecta non patiebatur, moles iacta est, cuius pari altitudine crassitieque murus committeretur. Ea tum ratio belli Africano fuit, qui primus omnium, quantum scimus, urbem, quae pugnam minime detrectaret, operibus amplexus est.

XXVII. His ita perfectis, quum nec emitti oppido, neque recipi terrestri itinere quidquam posset; tamen Durius amnis, qui per munimenta labebatur, adhuc viam dabat, natatu, aut exiguis scaphis urbem petentibus; poterantque cum commeatu et supplemento, aut flante vento velis, aut ponente remis,

§. 25. Flor. II, 18. — Strab. lib. III.
§. 26. Oros. — Appian.

secundo flumine perrumpere: nec iungi ponte latus et praeceps amnis poterat: itaque ad aliud ingenium conversus imperator, ab utraque parte fluvii singula castella exaedificat; ab his trabes longas funibus firmissime vinctas in amnem ita porrigit, ut in medio iungantur; porro in iis trabibus crebras falces atque mucrones fixerat. Ita fiebat, ut cursu fluminis rotatae assiduo trabes, neque navigando quemquam, neque nando transire, neque urinando subterlabi paterentur.

XXVIII. Atque id maxime studebat Scipio, omnimodis ignaros cunctorum, quae exterius gererentur, tenere hostes; quo non modo commeatu omni, verum etiam consilio, excluderentur. Paratis omnibus, quum iam in turribus telorum varii generis immensa vis congesta, catapultaeque, et aliae machinae, quibus hastae aut saxa iaciuntur, dispositae essent, et in castellis sagittarii ac funditores collocati; crebros per universum operis circumitum homines constituit, qui noctu diuque quidquid accidisset, clamore significarent; quem alter ab altero exceptum, et proximo cuique statim traditum, momento temporis ad imperatoris aures perferebant: similiter signum erumpentis hostis dari e muro iussit, eo modo, ut si quando proxima periculo turris signum sustulisset, in omnibus turribus idem continuo fieret: sic futurum erat, ut ex signis quidem statim intelligeretur alicubi turbari; clamor autem, quid rei, et ubi esset, aperiret.

XXIX. Porro ad omnes istos usus copia hominum superabat: contractis enim hispanarum gentium auxiliis, et suo cum exercitu coniunctis, ad sexaginta millia armatorum effecerat. Ex hoc universo numero triginta millia disposuerat ad murum, quem exstruxerat, observandum, et cetera, quae postulasset usus, obeunda militiae munia. Alia viginti

millia ita se paraverant, ut, quum aliqua ex parte pugnari ad murum sensissent, ad opem ferendam praesto essent. Reliqua multitudo tanquam in subsidiis erat locata: neque movere se cuiquam, aut excedere loco, iniussu imperatoris licebat: signum exspectabatur; id ubi fulserat, ad praedictum quisque munus emicabat.

XXX. Tanta cura diligentiaque Scipionis castra ad Numantiam permunita fuere; neque sequior eventus fuit: nihil enim adversus haec acerrimorum hostium impetus valuit; qui, saepius eruptione tentata, quum neque fallere intentos, neque perrumpere confertos possent, frustra omnia conati, nihil nisi vulnera et desperationem in urbem retulerunt. Qua enim cumque parte impetum fecissent, e vestigio propugnatores formidabili specie concurrebant: quum omnibus et turribus signa momento efferrentur, nuntii parati discurrerent, et tubis undiquaque concinentibus, armatorum globi loco diu ante unicuique praescripto sine mora conspicerentur. Neque ulla pars castrorum impeti poterat, quin statim universus ambitus, sex amplius millia passuum, certatim ad sua munia se parantium studiis et festinatione ferveret.

XXXI. Nemo interea plus aut laboris, aut curarum, duce ipso capessebat, qui neque diem, neque noctem sinebat abire, quin totas illas tam late patentes munitiones castrorum per se obiret, ne quid usquam remissum neglectumve pateretur. Vnde simul ipsi spes, simul apud Numantinos sollicitudo crescebat: neque diu repugnaturi videbantur, quum arctiora in dies fierent omnia, et minuentibus praesidiis; neque commeatus importari, neque arma, neque ullum introduci auxilii genus poterat.

§. 30. V. C. 619; A. C. 133. — Liv. Epit — Appian.

XXXII. Igitur rebus ad desperationem vergentibus, Rhetogenes, summa inter suos virtute, re cum senioribus communicata, ex omnium familiarium numero quinque fidissimos, quibus ad eadem tentanda animum verbis addiderat, cum pueris equisque totidem assumit; et nocte quadam obscura delecta, cum tabulis ita paratis, ut in usum pontis subito compingi possent, ad murum hostium ignoratus accedit: quem ubi vigilibus, qui ea parte excubabant, oppressis, conscendissent, eodem silentio et festinatione alios quoque vigiles, altera ex parte muri, qua campum spectabat, locatos obtruncarunt.

XXXIII. Tum attractis per pontem equis, quum, quos adduxerant pueros, felicis ausi nuntios in urbem remisissent, citato cursu per urbes Arvaccorum feruntur, cum habitu et vocibus supplicum, miserrimae civitati a consanguineis et fratribus suis auxilium orantes. Apud alios plus miserationis, quam praesidii, repertum: pronos ad subveniendum animos torpescere cogebat romanae potentiae reputatio, et paene in oculis cum imperatore maximo validissimae copiae. Lutiae nonnihil affulsit spei (oppidum est intra decem millia passuum a Numantia distans), ubi iuventus, ut cui plus animi, quam consilii, esset, civitatem ad socianda cum Numantinis arma impellebat. Seniores, quum se frustra obluctari cernerent, statim in castra Scipionis miserunt indicatum, quae in sua civitate gererentur.

XXXIV. Ille, quum haec hora diei octava nuntiata essent, nihil cunctatus, cum expedita parte copiarum postridie mane ad Lutiam fuit, principesque iuventutis tradi imperavit. Causabantur oppidani, *erupisse illos ex urbe sub adventum Romanorum, et fuga sibi consuluisse*: donec excidium minitante Romano, Vac-

caeorum popularium suorum exitum veriti, qui nuper in urbe quadam obsessi, seque liberosque et uxores trucidaverant, partem civium, quam civitatem, perire maluerunt. Ita dediti sunt ad quadringentos, quibus ad terrorem aliorum manus amputari Scipio iussit; abductoque secum praesidio, iterum cum sequentis lucis exortu, in castra reversus est.

XXXV. Dum ita ad Numantiam Scipio sedet, venerunt ad eum in castra regis Antiochi legati cum amplissimis muneribus. Erat ferme iam in more positum imperatoribus, ut eiusmodi dona occultarent, suas manubias auctura: sed Scipio, qui nihil non ad rempublicam referebat, negavit, se, nisi inspectante exercitu, accepturum, referrique in tabulas a quaestore iussit; inde munera se fortibus viris daturum, insigni ad virtutem stimulo, professus. Causa legationis non traditur; sed ex fortuna regis colligi fortassis potest.

XXXVI. Quippe res istius Antiochi paulo ante ea tempora, subita mutatione, ex angustis florentissimae redactae fuerant; quemadmodum non ita multo post, quum firmissimae viderentur, inopinata clade corruerunt. Ceterum interitus adolescentis ad sequentia tempora pertinet: incrementa narrari praesens locus postulat, ut, quo interim loco res Orientis fuerint, compendio cognoscatur. Postquam invessor syriaci regni Trypho superbia et luxu militum animos abalienasset, ad Cleopatram, Demetrii uxorem, quae cum liberis Seleuciae se incluserat, plerique se contulerunt. Vnde illa resumptis animis, quum Antiochum, viri sui fratrem, toto regno oberrare cer-

§. 34. Liv. Epit. — Appian.
§. 35. Liv. Epit. — Cic. pro Deiot. cap. 7.

neret (metu enim Tryphonis civitas eum nulla recipiebat), ad rationes utriusque mirifice pertinere credidit, si societate regni simul torique iungerentur: impulerant eodem cum amicorum consilia, tum quorumdam Tryphoni studentium metus, a quibus una cum urbe tradi in tyranni potestatem timebat.

XXXVII. Antiochus, cupide accepto insperatae fortunae munere, quum Seleuciam venisset, viresque suas augeri quotidie videret, bello petere Tryphonem ausus est, victumque proelio tota superiore Syria eiecit; ne vivum caperet, avaritia suorum equitum praepeditus, qui sparsum a fugiente aurum colligendo, tempus, quod hac arte quaerebatur, effugiendi concesserunt. Tryphon in munitum Phoeniciae castellum, *Dora* nomen est loco, quum refugisset, Antiochus cum exercitu pedestri centum viginti millium supervenit: admota etiam classis est (maritimum enim erat oppidum), machinisque confectis, summa ope expugnatio coepta.

XXXVIII. Ceterum Tryphon clam elapsus, Orthosiada haud procul Maeandro urbem, deinde Apameam perfugit, patriam suam: erat enim urbis istius cum situs munitissimus, tum eximia temporibus istis potentia. Sed Antiochus haud segniter oppugnata urbe, tyrannum eo necessitatis adegit, ut, quum urbem capi videret, in eius incendium se immitteret, postquam sceleris sui praemio non ultra triennium esset gavisus. At Antiochus, elatus successu, Iudaeos, quamquam auxiliis eorum enise fuisset adiutus, per Cendebaeum ducem bello petiit;

§. 36. Ioseph. XIII, 12. — Iustin. XXXVI, 1. — Zonar. — Appian. Syriac. — Strab. II, 13. — Front. Strat. II, 13. — Euseb. — Machab. I, 15.

§. 38. Ioseph. — Plin. V, 29. — Strab. lib. XVI. — Zonar. — Euseb. — Machab.

iniqua fortuna, donec princeps gentis superfuit: ast illo fraude generi (Ptolemaeus vocabatur, Abubi filius) interempto, spem nactus perdomandae gentis contumacissimae, cum ingenti exercitu in Iudaeam venit.

XXXIX. Ioannes, Simone genitus, quum paternum principatum suscepisset, in urbem Hierosolyma se inclusit, praepotentis hostis vires, quum armis morari non posset, obiectu munimentorum cupiens eludere. Antiochus, septem castris circum urbem positis, tamen propter firmitatem murorum et propugnatorum virtutem parum proficiebat: ad haec aquarum penuria laborabatur. Ceterum sub occasum pleiadum copiosus imber arentes exercitus fauces refecit. Itaque meliori iam spe fretus, a boreali parte urbis (nam ea facilior accessus erat) actis operibus, turres plurimas ternorum tabulatorum exstruxit, implevitque militibus, qui defensores urbis arcerent missilibus, neque consistere in propugnaculis paterentur.

XL. Sic inter quotidianas velitationes, duplici fossa haud exiguae latitudinis altitudinisque circumdata urbs est. Neque ideo spes aut animus obsessos deseruit, quin crebris eruptionibus hosti pro viribus nocerent, graves si incautis incidissent, et adversum paratos insigni ad receptum celeritate. Sed saevior omni bello fames metuebatur: quam ut differrent, si effugere nequirent, Ioannes inutilem bello turbam urbe excedere iussit. Ex diverso Antiochus (nec enim fallebat eum consilium hostis), neque recipiebat expulsos, neque trucidabat: sed versus urbem reiectos, sollicitare cogebat misericordiam suorum precibus et

§. 39. Ioseph. XIII, 16.
§. 40. Diodor. lib. XXXIV. — Ioseph.

lacrymis et postremo foeditate exitus, quum ante ora civium infelicissimi mortales crudelem in modum fame contabescerent.

XLI. Instabat tabernaculorum festum, quod apud Iudaeos quotannis accurata religione celebratur: ea fregit animorum duritiem, ne perire communium sacrorum sanguinisque participes paterentur. Ergo, receptis in urbem expulsorum reliquiis, oratores ad regem mittunt, cum his ferme mandatis: « Numen, » quod colimus, rex Antioche, quum maioribus no» stris leges, quibus adhuc utimur, daret, tria quot» annis tempora festa celebritate consecravit: quorum » quod tabernaculorum appellamus, quum maxime » imminet. Et nos quidem, quamcumque fortunam » dederit Deus, in ea, quantum poterimus, solemni» tati huic faciemus satis: sed ut rite ac ordine fiant » omnia, quiete et tranquillitate septem admodum » dierum erit opus.

XLII. » In hoc tantillum tempus inducias ab aequi» tate tua petimus, rex Antioche; bona cum spe, fore, » ut desiderio nostro annuas, quando nihil pro no» bis, nec adversus rationes tuas postulamus. Externa » subsidia nulla scis intra tempus hoc exspectari pos» se: famem nobis obiicitis, et nos de ea quasi con» fessos creditis, quod inutilem turbam ex civitate » submovere conati sumus. Si ita est, nihil optatius » esse tibi queat, quam ut sine tuorum periculo gen» tem nostram sedendo debelles; idque assequeris, » quum per inducias, neque vos laedemus, et rece» ptis intra moenia, quos expuleramus, etiam plus » solito cibariorum per festi huius laetitiam absume» mus.

XLIII. » Praeterea quidquid hoc erit humanitatis, » non tam populo iudaico, quam religionibus dabis

» tam antiquis, ut, doctissimis viris demonstrantibus, » legislator noster omnibus Graecorum diis sit anti- » quior. Ergo maxima semper apud alienigenas quo- » que reges sacrorum nostrorum veneratio fuit. Cyrus, » imperii Persarum auctor, incensam ab Assyriis ur- » bem nostram cum templo iussit instaurari; vasaque » sacra, quae olim inde ablata fuerunt, cum aliis » multis pulcherrimisque donis, reddidit. Darii deinde » beneficio, qui post Cambysen regnavit, absoluta » templi structura est: quod deinde Magnus Alexan- » der, Aegyptiorumque reges, ut quisque virtutum » omnium laude praestantior est, ita impensiore pie- » tate coluerunt.

XLIV. » Tuorum quoque in eodem delubro do- » naria visuntur, quae duo Demetrii, pater primum, » deinde frater tuus, diversis temporibus obtulerunt. » Proavus autem tuus, Antiochus Magnus, eximiis » honoribus atque privilegiis templum ea pietate » coluit, ut a nostris principibus exspectari maiora » vix potuissent. Quid iam de te loquemur? neque » enim haec circumposita moenibus nostris castra, » fremitusque tot millium, et admotarum machina- » rum terror, illius temporis nobis excutiet memo- » riam, quo, contra communem hostem auxilia » prompte ferentes, socii amicique vocabamur. Tu » vero, sive pristini foederis apud te recordatio valet, » sive religione animus tangitur, inducias tibi non » obfuturas, nobis caerimoniarum causa gratissimas, » saltem in eius dei honorem concede, quem con- » ditorem omnium, quemadmodum cunctis gentibus » communis rex et pater est, ita nostro quoque in » templo adorari a quolibet, propitiarique sinimus. »

§. 43. Scalig. ad Euseb. — Esdr. I, 3.
§. 44. Ioseph. VIII, 1, et XIII, 3.

XLV. Erat Antiocho sicut adversus pervicaces celsus animus, ita supplicibus mite ingenium: quare, Iudaeorum mores admiratus, quos in tanto suo periculo plus tamen de religionibus patriis sollicitos videbat, non modo concessit inducias, verum etiam ad sacrificium boves auratis cornibus, et cum omni genere odorum pocula aurea ac argentea multa, ipse ad portas urbis honorifice detulit: et quum ea omnia sacerdotibus tradidisset, exercitui suo epulum in honorem hierosolymitani dei praebuit. Vere dictum est, saepe maiorem mansuetudinis, quam severitatis, fructum fuisse; beneficioque subactos, quos nulla vis armorum ad obsequium coëgisset.

XLVI. Itaque Iudaei, regis animadversa lenitate, quamque dissimilem se quibusdam maioribus suis, sacrorum iudaicorum infensissimis hostibus, praestitisset, publica omnium voce laudatum, cognomento *Pium* vocaverunt: et Ioannes adolescentis generosa natura captus (et iam necessaria defecerant), legatos misit, *fidam regi gentem fore* pollicitus, *si vivere suis legibus sineretur*. Eo tempore plerique regis amicorum suadebant, *ut diis hominibusque ceteris omnibus inimicam gentem exscinderet*, *Antiochum*, *qui Epiphanes cognominatus est*, cientes: *illum*, *eadem urbe victa*, *spurcorum hominum sacrilega sacra et absurdos ritus dignis ludibriis traduxisse*.

XLVII. Nihil haec magnanimam regis mentem, et ab acerbis consiliis naturae bonitate aversam, moverunt: igitur *veniam delictorum pacemque* dedit, *si*, *armis traditis*, *accipere in urbem praesidium vellent*, *et pro Ioppe nonnullisque civitatibus*, *quas extra fines*

§. 45. Diodor. — Ioseph. — Plutarch. Apophth. cap. 55.
§. 46. V. C. 619; A. C. 133. — Diodor. — Ioseph.

Iudaeae possidebant, vectigal regi pendere. Cetera non recusarunt: *praesidium, ne ritus sui conversatione alienigenarum polluerentur*, deprecati: *pecuniam et obsides* obtulerunt. Itaque trecenta talenta pecuniae praesentis accepta, ducentis in diem dilatis; obsides quoque traditi, quos inter et frater Ioannis fuit.

XLVIII. Muro deinde urbis diruto, obsidionem solvit, quum gentem validam, et quae post eum nulli macedonicorum regum paruit, magna cum gloria subegisset. Igitur adolescens, hoc fortunae obsequio magnificus, et bellum adversus Parthos animo volvens, quo sibi romanam amicitiam munificentia conservaret, publice privatimque donis eos prosecutus, in primis Scipionem colere constituit, tum ob eximiam viri gloriam, tum quia neque potentior alius domi, neque in amicitia constantior credebatur; quum iam Romae non apud singulos modo fides atque gravitas rarior in dies fieret, sed ipsa quoque respublica, contentionibus odiisque privata commoda publicis anteponentium, horrenda seditione quassaretur.

§. 47. Isid. XV, 3. — Diodor. — Ioseph. — Iustin. XXXVI, 1.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XXIII.

IN LOCVM LIBRI LVIII LIVIANI.

EPITOME
LIBRI QVINQVAGESIMI OCTAVI.

Ti. Sempronius Gracchus tribunus plebis, quum legem agrariam ferret adversus voluntatem senatus et equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus, quam quingenta iugera, possideret, in eum furorem exarsit, ut M. Octavio collegae, causam diversae partis defendenti, potestatem lege lata abrugaret; seque, et Graecchum fratrem, et Ap. Claudium soecrum, triumviros ad dividendum agrum crearet. Promulgavit et aliam legem agrariam, qua sibi latius agrum patefaceret, ut iidem triumviri iudicarent, qua publicus ager, qua privatus esset: deinde, quum minus agri esset, quam quod dividi posset sine offensa etiam plebis (quoniam eos ad cupiditatem amplum modum sperandi incitaverat), legem se promulgaturum ostendit, ut iis, qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia, quae regis Attali fuisset, divideretur. Heredem autem populum romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignitatibus commotus graviter senatus, ante omnes P. Mucius consul, qui, quum in senatu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum, delatusque plebi, rursus in eum pro rostris concionatus est. Quum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus, auctore P. Cornelio Nasica, in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum, et inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus in flumen proiectus. Res praeterea in Sicilia vario eventu adversus fugitivos gestas continet.

I. Hactenus egregiam romanae rei formam, ingentium bellorum laetos semper exitus, raras interea clades, rara armorum dedecora, sed melioribus statim correcta consiliis fatisque, enarravimus: nunc internae seditiones, quae a Graccho graves atque plenae discriminis ortae sunt, ad tristiora, sed non minus utilia, vocant; quando hinc maxime veteris reipublicae mala, et quibus initiis collidi inter sese diversae in civitatibus potestates queant, eiusque morbi certiora post eventum remedia, cognoscuntur.

II. Igitur Tiberius Gracchus, Tiberii bis consulis et censoris filius, postquam sub matre Cornelia, prioris Africani filia, florentem bonis artibus, et pari omnium spe adolescentiam exegisset, in Manciniani temporis adversa, tanquam in scopulum, impactus est: quippe invidia quorumdam optimatium, quos adversarios in negotio suo senserat, dolorem suum ulturus, affectasse modis omnibus creditur, ut supra omne priorum exemplum popularis haberetur. Neque sane aut materia res novare volenti, aut speciosus obtentus deerat: palam iniqui in rempublicam, in plebem, agrorum possessores erant, qui inter aliorum paupertatem et famem, latissimorum praediorum reditus voluptatibus et luxu consumebant.

III. Nam antiquitus subactis per partes Italorum civitatibus aliquam agri portionem victor Romanus ademerat: in eam ex Vrbe aut Latio colonos mitti obtinuerat, et in singulos certum agri modum distribui. Veniebant autem in eam sortem culta maxime; sed quae bello, ut assolet, vastata squalebant, quo-

§. 1. V. C. 619; A. C. 133. — Tac. Ann. IV, 32. — Sallust. Fragm. IX. — Dionys. II, 9.

§. 2. Diodor. et Dio apud Vales. — Plutarch. in Graccho. — Cic. in Bruto, c. 27. — Appian. Civil. lib. I.

niam impensa et cultu longiore, et primis annis parum fructuoso, egebant, sub tolerabili tributo publice elocabantur: de frugibus decimae, de arboribus quintae pendebantur; eratque etiam in armenta et greges vectigal constitutum.

IV. Ita putabant fore, ut possessores, quum ipsi tantum agrorum colere nequirent, per mercenarios generis italici colerent: quod quum laboris militiaeque patientissimum esset, ea potissimum ratione contineri simul alique posse ad continuorum bellorum auxiliares delectus arbitrabantur. Sed res alio vertit, avaritia et astu divitum, qui publicos agros, ut longissimo tempore possessos, pro suis retinebant, augebantque. Submotis enim paulatim aut vi, aut pretio, veteribus dominis, non iam agros, sed latifundia colentes, ingenuorum operam aspernabantur, servitiisque coëmptis rura exercebant: id enim erat multo quaestuosius, tum quia liberi homines ab agricultura stipendiis militaribus saepe avocabantur, servis in eodem tempore manentibus; tum quia etiam ex partu, ancillarum aucta familia, ad heros lucrum ingens redibat.

V. Hoc modo fiebat, ut possessorum res familiaris, servorumque numerus in immensum augeretur, paucioribus in dies ingenuis, qui praeter inopiam domesticam, tributis etiam et delectibus atterebantur. Quin et, quoties a bellis vacatio erat, pigrum ipsis infructuosumque tempus abibat, quum agros proprios non haberent, et, abundante servorum numero, conductitia istorum opera nemo uteretur. Non erat obscurum, quanto reipublicae periculo sociorum quotidie

§ 3. Appian.

§ 4. Loc. I, 167. — Appian. — Plutarch. in Tib. Graccho, cap. 10. — V. Plutarch. — Appian.

minor copia fieret; servi, orti ab hostibus, et ipsi futuri hostes, si occasio venisset, augescerent.

VI. Sed adversus ditiorum potentiam diu frustra sunt quaesita remedia: neque, licet vehementibus quorumdam studiis instaretur, vim ullam prius obtinuerunt, quam sub annum urbis CCCLXXX rogatione Licinia caveretur, *ne quis ultra quingenta agri iugera possideret: neve plus quingentis capitibus pecorum, centumque maioris armenti pasceret: utque certus mercenariorum numerus ex ingenua plebe a possessoribus aleretur*. Haec non modo tribuum suffragiis sancita, sed etiam iureiurando confirmata, egregie pauperibus et publicae rei subvenerant, ni apud homines opum dulcedine captos validior legum deorumque metu cupiditas imbecilla iuris claustra fraude vique perrupisset.

VII. Nam sub initia multi dolo malo partem agrorum in propinquos transferebant, sub illorum nominibus sibi possidentes; ex quibus ipse legis auctor C. Licinius Stolo fuit: mox, ut elusae aliquamdiu leges tandem pro abrogatis contemnuntur, ne colore quidem quaesito, palam a divitibus agri longe supra statutum auctoritate publica modum retinebantur. Crebrae inter haec tenuiorum querelae, sed et ipsa boni decorisque publici cura multos egregios viros advertebant, ut mederi cuperent: verum cuncta reputantibus tutius visum est, relinquere intacta civitatis ulcera, quam impari remedio sollicitare ad acerbitatem atrocioris mali.

VIII. Ferturque non alia prudentia C. Laelius *Sapientis* cognomen quaesivisse, quam quod in tribunatu

§. 6. Liv. VI, 35. — Appian.
§. 7. Liv. VII, 16. — Appian.

movere talia conatus, ubi maiora spe pericula vidit, destiterat. Maiore deinde perseverantia, sed multis, et ante omnes sibi exitiosa, causam eandem agere Ti. Gracchus instituit, quum adolescens nobilis, facundus, et iam tribunatum plebis gerens, auctoritatem, quam genus afferebat, eloquentiae praesidiis, et iure magistratus communitam, ad contentionem de tantis rebus attulisset.

IX. Accedebant ad haec quotidiani ab amicis, ab aequalibus, a matre stimuli: nam et Cornelia saepe reprehendisse filios dicebatur, *quod a populo Scipionis socrus, nondum Gracchorum mater vocaretur*: et Sp. Posthumius aemulus laudum, et dum militiae Gracchus abest, forensi gloria multum provectus, iuvenilem animum urebat. Praecipui tamen incensores Diophanes Mitylenaeus, et C. Blosius, Cumis Campaniae oriundus, fuerunt: alter disertissimus ea tempestate Graecorum, et dicendi Tiberio magister; alter Antipatri Tarsensis familiaris, et ab eo sapientiae studiis eruditus.

X. Movebatur etiam misericordia plebis, maxime quod calamitatem pauperum, dedecusque reipublicae, ipse per Etruriam transiens viderat, quo tempore ad bellum numantinum erat profectus: neque desinebat populus omnibus eum modis impellere; passimque in porticibus parietibusque et monumentis scripta proponebantur, quibus Ti. Gracchi tribunatus, unica spes ereptos sibi agros repetentium, invocabatur. Hae tam variae et tam efficaces machinae vel senilis animi maturitatem expugnare potuissent:

§. 8. Plutarch. in Graccho, cap. 11. — Augustin. de Civ. Dei, III, 24. — Appian. — Cic. de Orat. I, 9.

§. 9. Plutarch.

§. 10. Cic. in Bruto, cap. 27. — Plutarch.

quo magis mirum fuit, ab acerrimo iuvenum, in re tanta, nihil sine magno consilio summaque moderatione gestum fuisse; donec adversariorum iniquitate et contumacia irritatus, ipse quoque ad duriora deflexit.

XI. Tum vero adhuc non suo ipse arbitratu concepit legem, sed de sententia principum civitatis, qui sapientia et amore publicae rei excellere credebantur, quorum P. Licinius Crassus fuit pontifex maximus, tum P. Mucius Scaevola, quo nemo iuris publici privatique peritior habebatur, tum maxime consul, et App. Claudius, cuius filiam Tiberius in matrimonio habebat. Quanta igitur in tam gravi iniuria locum habere lenitas poterat, adhibita est: neque modo poenae legum remissae, sed ultro praemium oblatum possessoribus, quo aequiore animo partem alieni agri ad iustiores dominos redire paterentur.

XII. « Quamquam enim haud dubiae aequitatis » esset, quae quisque contra mentem legis Liciniae » possedisset, ea cum fructibus et omni causa restitui, » tamen dare se concordiae civitatis aiebat, ut inter » ius populi et consuetudinem possessionis media » via decidatur, per quam nec adimantur omnia locupletibus, nec omnia relinquantur. Itaque se legem laturum, qua populus egenus agros recuperaret: possessores, qui filios in potestate haberent, » supra legitimum modum, ducena quinquagena iugera in singulos retinerent: ad haec administranda » triumviros annuos creari placere, qui praeterea » animadverterent, ne quis portionem alienam, sicut » antea in fraudem legis factum frequenter fuerat, » redimeret. »

§. 12. Liv. Epil. — Appian. Civil. lib. I.

XIII. Haec plebi grata, quae facile praeteriti temporis ferebat iacturam, dum in posterum sui ratio haberetur, intoleranda locupletibus erant, quamquam iniuste possessa, tamen, quia longo tempore possederant, pro suo patrimonio impudenter defendentibus: multaque passim adversus Tiberium aspera et falsa iactabantur, *iuvenem factiosum, et nimiae potestatis avidum, nihil aliud, hac largitione, nisi viam ad regnum quaerere.* Facile refellebat ista Tiberius, non causa minus, quam eloquentia, superior, graviterque *inhumanam possessorum iniquitatem* accusabat, *qui cives suos, quorum labore illae opes accumulatae essent, et nunc quoque defenderentur, eos extorres agerent iisdem arvis, quorum ius atque ditionem illorum sanguine respublica paravisset.*

XIV. « Etiam ferae, quibus per Italiam repletae silvae sunt, cubilibus et habitaculis non carent, quo
» se recipiant: at hi, quorum laboribus Italiae quies,
» quorum mortibus ceterorum vita redimitur, nisi quod
» eandem cum locupletibus lucem vident, eundem-
» que aërem trahunt, commodis communibus omnibus
» arcentur: non tectum, sub quo latitent, non locum,
» ubi pedem in suo ponant, obtinent: vagi cum
» uxoribus et liberis in ipsa patria exsilium agunt. »

XV. Conversus deinde ad locupletium agmen, invidiose interrogabat: *qua tandem causa iniquum putarent, quod populi esset, id populo dividi? cur servos civibus, militibus inhabilem militiae turbam, postremo suis alienos praeferrent?* « Vestra denique opera ef-
» fectum est, ut mentiantur imperatores nostri, quum
» acie instructa pro aris et focis dimicare homines

§. 13. Plutarch. in Graccho, cap. 13. — Augustin. de Civ. Dei, III, 24. — — Diodor. apud Vales.

§. 15. V. C. 619; A. C. 133. — Appian. — Plutarch. — Sallust. Catil. c. 20.

» iubent: quotus enim quisque aram paternam, aut » larem familiarem usquam habet? sed pro alieno » luxu, pro alienis opibus spiritum vitamque prodi- » git romanus ille populus, quem orbis terrarum do- » minum magnifico, sed inani, titulo vocant, omnium » egenum, et ne glebam quidem agri, paucis exce- » ptis, possidentem. »

XVI. Haec ab ingenti animo, et dolore non minori librata fulmina nemo adversariorum sustinere poterat: quare ad M. Octavium conversi (collega is in tribunatu, idemque familiaris Graccho erat), auxilium implorabant; atque ille verecundia amicitiaque retinentibus cunctabatur: postremo magna virorum illustrium frequentia orante convulsus, intercedere legi, et collegae obnuntiare instituit. Tum vero accensus ira Tiberius, priore illa et leniore lege relicta, aliam ferre contendit maioris severitatis, tantoque gratiorem in vulgus, quanto acerbior futura possessoribus erat: simpliciter *excedere* iubens *agris, quos contra leges quisque occupasset.*

XVII. Sic irritatis utrinque animis, quotidiana quum in rostris, tum senatu oriri certamina; singuli, multi, ut locus tempusve tulerat, inter se iurgiis conviciisque rem gerere: nihil usquam sanum aut concors, sed velut in adversis castris suspecta omnia et infensa esse. Inter ipsa tamen factionum capita, licet sane studiis et aemulatione acriter contenderent, modestior, et contumeliarum expers rixa fuit: insigni documento, quantum in animis hominum praeclara indoles cum recta institutione valeat, cui uterque horum a pueritia assueverat.

XVIII. Rogabat Octavium Tiberius, quando et illum

§. 17. Plutarch. in Graccho, c. 14.

agri publici haud exiguam possidere partem compererat, ut omissa contentione ferri legem sineret; et quamquam ipse haud sane abundaret opibus, pretium ex suis bonis offerebat. Immoto ad haec Octavio, vetuit Tiberius *quidquam prius publicae rei agi, quam perlata lex esset*: etiam aerarium, ne adiri a quaestoribus posset, annulo suo clausit, et praetorum quosdam, ius dicere pergentes, proposita mulcta coërcuit; tanta omnium trepidatione, ut possessores mutata veste sordidati et supplices in foro obversarentur: etiam insidias Tiberio structas fuisse, conductosque in caput eius percussores, traditur.

XIX. Post haec ipse quoque, dolone haud dissimulanter accinctus, in forum ventitabat, magna prosequente turba, quum prodeuntem domo nunquam minus terna, aut quaterna hominum millia stiparent. Aderat interea dies, quam ferendae legi praedixerat: tum vero tumultu et ira fervere animi, nihilque satis ex praescripto legum aut sanae civitatis institutis fieri. Post multa invicem iurgia, quum iussu Tiberii scriba recitaret legem, silentium ei M. Octavius iniunxit, multum conquerente Graccho, et quia nihil proficiebat, *in posterum diem adesse concionem iubente, tum enim se modis omnibus perlaturum legem esse.*

XX. Quum ita maius etiam solito agmen, tanquam ad ultimam dimicationem, in foro confluxisset, Tiberius *recitari legem* cum minis imperat: intercedit Octavius: vetanti tribuno, sicuti oportebat, contra iubentem paretur. Ea res, et quia divites urnas ad suffragia colligenda paratas abstulerant, certamen ingens excitavit; ventumque ad saeva omnia foret,

§. 18. Flor. III, 14. — Sempr. Asell. apud Agell. II, 13.
§. 19. Appian. Civil. lib. I.
§. 20. Plutarch. in Graccho, cap. 15.

ni consularium quorumdam interventu, animorum motus paulisper consedisset: ii, dextra Tiberii prehensa, cum precibus et lacrymis obtestabantur, *ne misceri omnia seditione et tumultu sineret:* isque reverentia virorum, et obversante iam animo malorum, quae imminebant, specie, *quid igitur se facere vellent?* interrogabat; *aut quid afferrent ad rem exulceratam consilii?*

XXI. Negantibus, *ex se quidquam opis esse*, et, *ut referri negotium ad senatum pateretur*, orantibus, ad extremum assensus est: nam et Patrum optimo cuique, et publicae rei studiosissimo non ingratam fore legem confidebat. Sed quum in curiam venisset, ibique a plerisque senatorum (nam hi plurimum agri publici possidebant) conviciis et iurgiis exagitatus esset, ut inter paucos, et destituto concione sua Graccho liberius; in forum recurrens, orare collegam supplicibus verbis instituit, *remitteret obstinatum animi rigorem, plebemque commodis, tantorum laborum periculorumque pretio comparatis, aliquando frui sineret.*

XXII. Nihil ad haec moto collega, « Nullum igitur, » inquit, remedium video, quam ut alteruter nostrum » magistratu abeat. Tu, M. Octavi, de me roga po» pulum prior: is si iusserit, privatus repetam do» mum. » Atque hanc quoque conditionem illo recusante, « Quando nihil, inquit, aequi a superbis et » avaris hominibus impetrari potest, in crastinum » adeste, Quirites; ille dies, si viri estis, haec certa» mina finiet: nam et de lege, et de tribuno vos in » suffragia mittam; ut intelligant homines, maiorne » populi romani auctoritas esse debeat, an tua, M.

§. 21. Appian. — Plutarch.

» Octavi, qui tribunitiae potestatis telum, tuendae » plebi a maioribus comparatum, ad opprimendam » illam perdendamque intorsisti. »

XXIII. Postridie, conscenso suggestu, *rogationem se de M. Octavio laturum* dixit, *ni incepto desisteret*; eumque, *ut iam sibi quoque, non tantum populo parceret*, denuo accuratis precibus sollicitavit. Sed Octavio generosa mens erat, coeptique ad extremum tenax, quam puderet, fidem tot illustribus viris datam, et in se uno spem possessorum recubantem, destituere. Tum ad suffragia itum, *deos hominesque* testante Tiberio, *invitum se, et ultima necessitate coactum, ad remedium tam tristis exempli descendere.*

XXIV. Iam sententia unius tribus adempta Octavio potestas erat; neque ille, quamquam renovante preces Tiberio, flectebatur: iam pluribus pluribusque auctoritatem praerogativae sequentibus, de quinque et triginta tribubus septemdecim, *uti rogas*, iusserant; et si una praeterea accederet, confectum negotium erat; quum iterum, inhibito paulisper suffragiorum ordine, Tiberius, tam propinquo periculo per ultimas obtestationes obfirmatum collegae animum expugnare conatus, propalam complexu omnibusque blanditiis oravit, *contra populi voluntatem niti, sibique ignominiam, amico et collegae, dura consilia non lubenter amplexo, invidiam procurare desineret.*

XXV. Versabat inter haec ancipitem Octavium hinc periculi magnitudo, si persisteret in incepto; inde pudoris, si absterreri se pateretur: feruntque, deliberantis animi haud dubia signa, inter diuturnum silentium lacrymas erupisse. Verum ubi ad posses-

§. 23. Liv. Epit. — Plutarch.
§. 24. Appian. — Plutarch.
§. 25. V. C. 619; A. C. 133. — Appian. — Plutarch.

sorum agmen deflexit oculos, apud hos existimationem partam amittere, eorumque conviciis proscindi, quorum ornari laudibus sueverat, haud sustinens, id modo, *ageret sane Gracchus, quod collubitum animo eius esset*, respondit. Hunc ad modum perrogato iussoque privilegio, viatorem Gracchus mittit, *privatumque detrahi de suggesto* iubet.

XXVI. Erat haec quum sua sponte tristis et indigna species, egregium iuvenem, paulo ante sacrosancta potestate praeditum, subito de rostris deturbari: et augebat invidiam, quod a liberto maxime Gracchi manus iniecta homini foret; Gracchus enim, more cetera non improbabili, apparitoribus libertinis suis utebatur. Neque tamen Octavii fortuna populum commiseratione permovit: plus valebat in iratis animis recentis offensae dolor; magnaque in illum manu coorta, nisi vim accursu suo locupletes avertissent, in foro esset discerptus: servus tamen ex fidissimis, qui pro domino corpus opposuerat, oculis effossis caecatus est: ipse quum ad tumultum etiam Tiberius accurrisset, suique reverentia plebis impetum inhibuisset, aegre effugit.

XXVII. His ita gestis, neque ullo iam obsistere audente, lex agraria continuo perfertur. Triumviri dividundis agris, colonisque deducendis, Tiberius ipse, cum socero Ap. Claudio, et C. fratre, qui tum admodum iuvenis ad Numantiam militabat, creantur. Neque enim quemquam sibi satis fidum, extra Gracchi domum, commodisque suis propensius faventem, populus rebatur. Subrogatus etiam in locum Octavii tribunus plebis est, ex clientibus Gracchi, cuius ne

§. 26. Flor. III, 14. — Plutarch. — Vell. II, 2. — Liv. Epit. — Appian.
§. 27. Plutarch. in Graccho, cap. 18. — Oros. V, 8. — Appian.

nomen quidem satis constanter traditur, Q. Mucium aliis, aliis Minucium, aut Mummium tradentibus.

XXVIII. Haec victoria plebis animos vehementer sustulit, magnoque hominum concursu auctor tam gratae legis, non tanquam unius oppidi, sed totius Italiae conditor parensque, domum reductus est. At senatus et equites romani, quibus ex ordinibus plerique agros hac lege amittebant, palam indignati, quibus poterant modis, dolorem suum ulciscebantur: et ingressus curiam Tiberius, quum ex more tabernaculum, divisuris agrum dari solitum, peteret, cum conviciis repulsam tulit; etiam in diurnum sumptum ex sententia P. Scipionis Nasicae, haud amplius sestertios senos ei decreverunt.

XXIX. Nasica enim, quod magnum agrorum modum possidebat, moleste ferens, auctore Graccho expelli, ad suscipiendas cum eo inimicitias cupide proruperat. Tanto avidius inceptum persequutus iuvenis, immensam multitudinem agros sperantium ab Vrbe secum eduxit. Quo liberius iram et minas spirantes, ceteri negabant *impune laturum*, *qui*, *sacrosancta potestate violata*, *tanta in Italia seditionum tempestatem excitatum iret.* Neque inanem periculi metum ei quum alia indicia fecerant, tum unius amicorum subito defuncti suspecta signa praeferens corpus; concursuque, quum efferretur, facto, hominem veneno interiisse, creditum conclamatumque est; et ob amicitiam Gracchi plebisque sublatum interpretati, subierunt lectum, rogumque circumsteterunt.

XXX. Atque erat haud multum aberrans a similitudine veri suspicio: namque disruptum in igne cor-

§. 28. Liv. Epit. — Plutarch.
§. 29. Appian. — Plutarch.

pus, tantam vim humoris effudit, ut flammam exstingueret; neque iterum igne accenso uri potuit, donec alium in locum translatum, sic quoque aegre, cremaretur. Ea res occasionem Graccho dedit, magna divites invidia onerandi, qui mutata veste, productisque in forum liberis, horum, matrisque suae curam populo commendabat, quandoquidem his moribus intelligeret vitam sibi minime tutam aut diuturnam fore.

XXXI. Sic in dies magis magisque exacerbatis rebus, quum et possessoribus aegre facere, et populum demereri summopere studeret, aliam promulgavit agrariam legem, qua maiorem agri modum complecteretur, *ut iidem triumviri, qui dividundis agris creati essent, qua publicus, qua privatus ager esset, iudicarent.* Erat egenorum ingens in Vrbe multitudo, et repetiti a possessoribus agri, quum ad offensam divitum satis valerent, necessitatibus speique plebis non sufficiebant.

XXXII. Itaque iam utrobique malam inire gratiam Tiberius coeperat, quum alteri nimium ademptum sibi, alteri parum datum, quaererentur. Hic, velut ipsa fortuna munus hoc offerente, avide arripuit occasionem ex Attali Pergameni testamento pauperibus gratificandi. Nam Asiae rex Attalus, cui ab amore matris cognomentum *Philometor* fuit, per eos dies herede populo romano decesserat. Igitur Tiberius, legem se promulgaturum, ostendit, qua *iis, qui lege Sempronia agrum accipere deberent, pecunia, quae regis Attali fuisset, divideretur. De urbibus autem, quae Attalo paruissent,* negabat *senatum statuere posse, verum populo de iis cognitionem esse oportere.*

§. 31. Liv. Epit.

§. 32. Auct. de Vir. ill. — Plutarch. in Graccho, cap. 20. — Appian.

XXXIII. Id vero longe omnium gravissime senatus tulit: neque unquam infensius, aut plurium conviciis laceratus Tiberius est, praeter alia, quae certatim ingerebantur, surgente Q. Pompeio, accusationemque minitante, quamprimum magistratu Gracchus abivisset. *Quod enim vicinus Gracchi esset, comperisse asseverabat, ex instrumento regio eum diadema et purpuram, quasi Romae regnaturum, ab Eudemo Pergameno accepisse.*

XXXIV. Q. autem Metellus (cuius in C. Fannii Annalibus exposita est oratio) exprobravit, *quod patre Tiberio censore, quoties ille domum a coena se conferret, exstinguere lumina cives sint soliti, ne, tanquam praeter iustum modum conviviis et vino indulgentes, gravissimi viri opinione notarentur; eiusdem autem filio audacissimus quisque et egentissimus de plebe praeluceret.* Sed acerbissima cum T. Annio Lusco contentio fuit, qui sponsione provocare Gracchum ausus est, *ni sacrosanctae potestatis violatae reus esset.*

XXXV. Ibi, multis adstrepentibus, Tiberius in forum accurrens, convocata concione prehendi Annium iussit. Is ubi adductus esset, videretque, accusatum se iri ab homine, cui neque facundia, neque gratia par esse posset, ad suas artes conversus (erat enim ut in dicendo minime copiosus, ita ad interrogandum acutissimus) petit, *ut pauca prius sciscitari liceret, quam concionari Cracchus inciperet*: neque abnuente illo, quum silentio ab omnibus audiretur, « Quaero, » inquit, Tiberi, si quidem a te exagitatus, quemli» bet collegarum tuorum appellavero, isque auxilio

§. 33. Liv. Epit. — Plutarch. — Oros. V, 8.
§. 34. Cic. in Bruto, c. 11. — Fest. in *Satura.* — Plut.
§. 35. Liv. Epit. — Plut.

» mihi fuerit, ira commotus ei quoque magistratum » abrogabis? »

XXXVI. Ad hanc interrogationem ferunt ita perturbatum esse hominem, alioquin ad dicendum iuxta audendumque paratissimum, ut prorsus obmutesceret, concionemque statim dimitteret. Inde haud obscure perspiciens, quantae sibi invidiae abrogata Octavio potestas esset; neque iam divites tantum, sed ipsam quoque plebem molestius ferre, magistratum, ad eum usque diem inviolabilem habitum, novo prorsus exemplo imminutum esse; referre ratus, de iure tribunorum, et quam non inique depulsus potestate Octavius esset, populum edoceri, hunc in modum pro concione disseruit:

XXXVII. « Intelligo, Quirites, passim in Vrbe ser» mones adversos esse, quod abrogata M. Octavio » lege mea potestas est: quae res ad vestram potius, » quam meam accusationem pertinet; atque ideo, » qui privatas iniurias contemnere, quam ulcisci so» leo, non possum pro meo erga plebem romanam » studio hac eius contumelia non graviter commoveri. » Ecquid enim esse causae potest, cur iudicium eius » incusent, qui vestram scilicet vicem indignantur, » uni tribuno ius ademptum esse, homines, qui nun» quam illud natum, et nunc quoque, si qua possent, » eversum exstinctumque modis omnibus mallent?

XXXVIII. » Non temere, neque festinanter tanta » res acta est: atque utinam alia tuendae plebis ratio » fuisset, neque auctoribus istis tantum ille iuvenis » contumaciae induisset, ut velut indicto sine mis» sione certamine, aut illi cadendum, aut vobis per» eundum esset! Nec ignari, quid ageretur, ad suf» fragia venistis; multa in ea causa ultro citroque

§. 36. Auct. de Vir. ill. — Plut. in Gracch.

» dicta sunt; quae invidia est, si tandem utilior ea-» demque iustior sententia vicit? Sed quia de utili-» tate minus dubitari video, quae sese ultro ingerit, » omnemque criminandi ansam evidentia commodo-» rum amputat; quo iure factum sit, quamquam » ignorare non deberent, qui legem sciverunt, tamen, » ut obviam eatur eorum astutiae, qui spem suam » omnem in animis vestris quacumque demum arte » turbandis dissociandisque posuerunt, non modo » quod factum est, quia factum est, sinendum, sed » etiam, si res foret adhuc integra, nunc quoque » fuisse faciendum, aio.

XXXIX. » Non est profecto, ut isti me doceant, » sacrosanctam tribunorum plebis potestatem esse: » scio enim meminique, neque vereri debent, ne aut » ego obliviscar, aut quemquam oblivisci patiar: sed » errat prorsus pueriliter, quicumque existimat, tan-» tam illam reverentiam hominis esse, non populi, » cuius ille commodis inservire debet; quoque for-» tius et securius id faciat, eam nempe ob rem in-» violabilis et sacrosanctae potestatis iure munitur. » Sic utrinque, veluti pacto quodam inter se devin-» cti, tribunus populo fidem, populus tribuno hono-» rem praestat; ut tamen semper populi maior ha-» benda sit ratio, qui non propter tribunum, sed » propter quem tribunus est.

XL. » Quae igitur maior vel noxa nocere, vel » iniuria vobis inferri, Quirites, potest, quam si » tribuni potestas supra ius populi adeo extollitur, » ut populi quidem voluntatem atque commoda ne-» gligere, quid negligere? ludificari, spernere, obte-» rere tribunus impune queat, populus de tribuno » statuere nequeat? Sacrosanctus enim est! certe; si » conditioni, quam accepit, paret, si non solo no-

» mine tribunum, sed fide operaque praestat, sacro-
» sanctus esto: at si haec omnia pro nihilo habeat,
» sic quoque sacrosanctus erit?

XLI. » Quid si quem in hac potestate furor in-
» vaserit, ut Capitolium diruere, navalia incendere
» velit, non coërcebitur? ratio habebitur sacrosanctae
» potestatis? Et tamen, qui hoc auderet facinus, ma-
» lus sane tribunus, at tamen tribunus foret: sed
» qui M. Octavii exemplo hoc ageret, ut deleret ius
» populi, vim eriperet tribubus, libertatem oppri-
» meret, is ne quidem tribunus iam esse posset ple-
» bis, quam hoc utique pacto funditus sustulisset.
» Quid autem stultius, quam potestatem, aequi iuris
» tuendi causa repertam, in tantum extollere, ut
» iam ipsis illis consulibus, quorum nimiae potentiae
» opposita fuit, ipsis regibus maior atque intolerabi-
» lior fiat?

XLII. » Consules in carcerem a tribuno duci vidi-
» mus: exactum a maioribus nostris regem scimus,
» eamque potestatem ob unius hominis delictum ex
» urbe nostra sublatam esse, sub qua et coeperat
» urbs ipsa, et creverat. Quid autem iure regio,
» quod omnium et magistratuum potestatem, et sa-
» cerdotiorum religionem unum complectitur, repe-
» riri potuit sanctius? Etiam Vestales, cuius sacer-
» dotii vel praecipua apud nos veneratio est, quae
» caerimoniarum sanctimoniam incestu polluunt, vi-
» vae humantur: neque enim ratio erat, eum ipsis
» praestari honorem laedentibus deos, quem colen-
» dorum eorum gratia accepissent.

XLIII. » Ergone reges nullo plebiscito Brutus exe-
» git: a quolibet tribuno in carcerem duci consules
» iubentur: flagris caedi Vestales pontificis iussu fas
» est: tribuno, quem aliquot tribuum suffragia dare

» magistratum potuerunt, eum universae non poterunt abrogare? Egregios vero plebicolas, qui, dum extulisse populi potestatem videri volunt, sustulere! Donaria diis dicata transferri, quoque populo visum est, nemo vetat; magistratu se abdicare homines, translatitium est. Sive caerimoniam in tribunis, sive honorem esse volumus, quidni voluntate populi haec religio, ut alia consecrata, moveri queat, et haec potestas exemplo ceterarum abdicari? »

XLIV. Haec inter certamina quum aestas venisset, comitiis tribunitiis instantibus, cura studiisque fervebant omnia. Quippe divites omni ope annitebantur, ut quam infestissimi Graccho legibusque eius tribuni crearentur: eius rei causa quum palam coitiones fierent, amicos Tiberii metus incessit, ni continuata illi potestas foret. Ab his inductus, ut populi studia recentibus meritis sibi pignoraret, omnia miscere legibus promulgandis coepit, minus iam boni decorisque publici, quam irarum et simultatis cum senatu memor: nam et militibus stipendiorum minuebat tempora; et provocationem a iudicibus ad populum dabat; et quum antiquitus ex senatu lecti iudices essent, legem iudiciariam, quae deinceps a Caio fratre perlata est, ferebat, ut *senatores equitesque romani pari numero iudicarent.*

XLV. Etiam italicis populis, ne quid ad conciliandas modis omnibus vires intentatum sineret, civitatem romanam pollicebatur. Circum haec tempora nihil a Graccho praetermissum ferunt, quo miserabilior populo fieret: cum atra veste prodire in publicum, supplicare, flere, commendare matrem populo, commen-

§. 43. Liv. XXVIII, 12. — Plut.

§. 44. Appian. Civ. lib. I. — Dio apud Vales. — Plut. — Liv. Epit. — Val. Max. III, 2. — Flor. III, 17.

dare parvos liberos, eum etiam, quem virilis sexus habebat, producere, ut conspectu eius magis etiam animi commoverentur. Agebat autem non modo, ut ipse tribunus reficeretur, sed Caio fratri eandem potestatem, Appio socero consulatum dari cupiebat: hanc unam ad perpetranda coepta viam rebatur.

XLVI. Nitebantur adversus haec summa contentione locupletes, gratiaque et clientum studiis effecerant, ut in ferendis suffragiis quum vinci partem suam Gracchus animadverteret (plebis enim magna portio, intenta operi rustico, aberat) commotus ira ac metu, iurgiis adversum collegas, qui commoda plebis, ipsi divitum satellites, sui quaestus causa proderent, tempus eximere, deinde dimittere tribus, cogeretur, edicto, *ut postridie vellent adesse.* Tum digressus a rostris, et per forum obambulans, supplici voce lacrymisque manantibus populo se commendavit, periculo, quod illius utilitatibus serviendo subiisset, gravibus verbis exaggerato: quibus ita permovit homines, ut, quum inter alia forte iecisset, *sibi ab insidiis inimicorum ne domi quidem suae securam noctem fore*, magna pars plebis circum fores eius custodiae causa pernoctaret.

XLVII. Vbi dies adfuit, postrema vitae eius futura, non iam magnitudine modo suscepti negotii, et imminentis certaminis obversante specie tardior, sed etiam prodigiis, quae adversa multa evenerant, turbatus, quid capiendum consilii foret, addubitabat. Quum enim auspicia prima luce peteret, neque pulli ad pastum prodire voluerant, neque unus qui prodierat,

§. 45. Vell. II, 2. — Dio. — Plut. — Semp. Asell. apud Gell. II, 13.
§. 46. Flor. III, 4. — Plutarch. — Appian.
§. 47. Val. Max. I, 6, et IV, 2 et 6. — Liv. XXV, 16. — Plutarch. — V. C. 619; A. C. 133.

pasci, sed ala sinistra sublata, extensoque pede rursus in caveam refugerat: sic aliud quoque recordatus omen, eo impensius cohorruit; quippe quum haberet galeam, qua solebat in proeliis uti, eximie comptam ornatamque, in eam clam omnibus irrepserant angues, ibique posuerant et excluserant ova: id tanquam fatale suae familiae prodigium timuit, quum et Graccho, qui in Lucanis interfectus est, et patri suo Tiberio, paria serpentum omen interitus fecissent.

XLVIII. Quia tamen in Capitolio iam convenisse populum nuntiatum erat, spem suorum prodere non sustinens, domo profectus est. Ibi eum alia exceperunt terrueruntque portenta : nam in ipso statim egressu sinistrum pedem tanta vi impegit limini, ut, pollicis ungue perfracto, sanguis per calceum emicaret. Neque longe processerat, quum in sinistro domus stillicidio corvos conspexit pugnantes, deinde in adversum ipsum occinentes, etiam fragmento tegulae ante pedes eius proiecto. Id vero non ipsum modo Tiberium, sed totam illam, qua stipatus ibat, multitudinem conterruit; neque erat tam obfirmata mente quisquam, quin magnum aliquod instare malum ominaretur.

XLIX. Vnus C. Blosius, perpetuus Tiberio comes, et consiliorum socius, negabat *decorum fore, si Gracchi bis consulis et censoris filius, P. Africani nepos, idemque plebis romanae patronus, corvi metu deterritus esse dicatur, ne civibus tanto studio vocantibus se praeberet:* et aderant eodem tempore frequentes ab amicis nuntii, *properare iubentes, omnia, qualia vellet, reperturum.* » Hoc, inquiebat Blosius, non tacitum tibi abire pro» brum inimici sinent, quin a te ludibrio haberi po-

§. 48. Iul. Obseq. — Plutarch. — Val. Maxim. I, 4.

» pulum, regio more tempus tibi commodum oppe-
» riente, vociferentur. »

L. Ita quum in Capitolium ascendisset, multo favore plebis exceptus est, cingentibus eum notissimis quibusque, quia periculum ab adversariis ei metuebant. Neque urgebant illi segnius, turbae immixti, quamquam agniti saepe repellerentur. Ita factum, ut iterum citante tribus Q. Mucio, nam is comitia, concedente Rubrio, cui ea sors evenerat, habebat, nihil iam rite atque ordine fieret, trudentibus invicem hominibus, et strepitu impellentium impulsorumque crebrescente. Dum haec in Capitolio geruntur, senatus in aedem Fidei a P. Mucio Scaevola consule vocatus, ut ex propinquo molitionibus tribunitiis resisteret, quid tali in tempore faciendum esset, consultabat.

LI. Plerisque omnibus placuerat, *ut consul armis rempublicam tueretur*: sed is, ut erat animo leni ac tranquillitatis studioso, *quidquam se vi acturum* pernegabat. Ergo segnitiem eius incusantes ceteri, *quando rempublicam consul timiditate proderet, alia capienda esse consilia*, conclamantes, negotium suis dederunt, ut servos et clientes in armis haberent.

LII. Id ex amicis Tiberii Fulvius Flaccus senator renuntiaturus accurrit in concionem, et ex superiore loco innuens manu, esse, de quibus certiorem Tiberium faceret, significabat. Vix, iubente Tiberio, permissus ad eum aditus est: cognitoque, quid attulisset, qui proxime Tiberium stabant, praecingunt togas, frangunt apparitorum hastilia, denique ad vim repellendam, quibus modis possunt, se comparant: diffugiunt e comitio tribuni ceteri: templum a sacer-

§. 50. Appian. Civ. lib. I. — Val. Max. III, 2. — P. Victor. de Region. Vrbis.

§. 52. Plutarch. — Appian. I, 3.

dotibus clauditur. Ea species commovit longius remotos, ut, quid ageretur, cum trepidatione sciscitantes, omnia clamore tumultuque confunderent.

LIII. Ibi Tiberius, nam audiri non poterat, capitis instare discrimen indicans, admovit vertici manum. Hoc sic exceptum ab inimicis tanquam diadema posceret, additumque, falso, ut existimem, *palam dictitare eum, senatu interempto omnia per plebem agi oportere.* Tum vero accensis omnibus, P. Scipio Nasica petit a consule, *ut servet rempublicam, et tollat tyrannum.* Atque ille, « Video, inquit, Patres conscripti, plerosque magis ira, quam ratione, permotos, egregium in rempublicam animum, turbulentius agendo corrumpere.

LIV. « Nam si de actionibus Ti. Gracchi quaeritur, » tam lenis profecto nemo erit, quin praefervidi spiritus iuvenem ad foeda et flagitiosa prolapsum fateatur. Sed ideo nimirum leges feruntur, mores servantur, et concilium publicum est, ut, si quid peccatum in civitate fuerit, non impetu, qui plerumque caecus est et improvidus, sed ratione et iure corrigatur. Interesse aliquid inter seditiosum tribunum, et populi romani senatum, aequum est; ut in illo audacia reprehendatur, curiam maturitas ornet, et nunquam amica festinationi prudentia. Quod si subita nos indignatio praecipitet ad vindictam, quid deinde respondebimus causae nobis fuisse, cur Gracchum plecteremus? Allegabimus leges ab eo violatas, iura convulsa civitatis? neque enim aliud quidquam crimini dabimus.

LV. » Non igitur et quae civem indemnatum necari vetant leges sunt? atque illae tanto maiori cum

§. 53. Flor. III, 14. — Auct. de Vir. ill. — Val. Max. — Plutarch.

» periculo perrumpentur, quanto cariores populo » romano sunt, qui suae libertatis illa maxime prae- » sidia esse arbitratur. Sed fac, deum aliquem pro- » mittere nobis impune futurum, quod agimus: hoc » igitur in rempublicam introducemus exemplum, ut » simul aliquid admissum esse a quopiam dicetur, is » incognita causa, inauditus, indemnatus opprima- » tur? Quid festinatione opus est, ubi contatoribus » et consideratis esse licet? At vero Gracchum dia- » dema poscere, senatum tolli iubere, dictitant. Oro » vos, Patres conscripti, quis vidit vestrum? quis » audivit? aut cui venire in mentem, dum sit affe- » ctibus vacua, possit, quemquam haud extreme fu- » riosum, nullis ad eam rem paratis praesidiis, hoc » sedente concilio, hoc populo circumstante, tam » avido libertatis, tam tenaci, tam etiam ab omni » servitutis mentione et umbra abhorrente, ea die » claro, loco tam celebri postulaturum esse?

LVI. » Scilicet inconditum hoc vulgus, et viatorum » baculi rem tantam conficient; et hic, quemcumque » tandem videri fas est, homo certe non excors, neque » fatuus, cogitabit? Certe Scipio, vir clarissimus, » patriaeque amantissimus, modo tolli eum continuo » iubebat. Quod si integrum est facere, certe non » ea potentia Gracchi est, ut periculum sit, ne res- » publica per eum opprimatur: neque dubium, si » possit armis opprimi, etiam ad causam dicendam » cogi, modisque aliis, quales iura civitatis patiuntur, » coërceri posse.

LVII. « Apud maiores nostros multae a tribunis » seditiones motae sunt: nec unquam eo decursum, » ut indicta causa trucidarentur. Idcirco, quod ne- » que sapientissimis optimisque viris placuit, neque » legibus permissum est, id ego me facturum nego:

» ceterum, si quid contra leges Tiberius fecerit, id » neque ratum habebo; et quod senatus more ac » lege censuerit, ita exsequar, ut omnes sentiant, » reipublicae diligentem, atque etiam fortem consulem » minime defuisse. »

LVIII. His auditis, exsiliens Nasica, dextramque tollens: « Quoniam, inquit, consul, dum iuris ordi- » nem sequitur, id agit, ut cum omnibus legibus » romanum imperium corruat, qui rempublicam sal- » vam volunt, me sequantur. » His dictis, lacinia caput obvolvens ibat: sequebatur optimatium agmen, togis sinistro brachio circumdatis, obvios quosque disiiciens: quippe dignitatem virorum reveriti homines non resistebant, sed, qua quisque poterat, se proripientes, locum dabant ruentibus. At illi, raptis subselliorum fragmentis, nam subsellia multa fugientis turbae impetus ruperat, Tiberium petebant; clientum mancipiorumque multitudine, cum sudibus et clavis, quas domo attulerant, comitante: iamque caede obviorum coepta, tanto intentius ceteri fugere, quum in turba Tiberius, quum iam comprehenderetur, dimissa toga tunicatus effuso cursu, per gradus, qui sunt super Calpurnium fornicem, abibat, ni corporibus iacentium retinentibus, oppressus necatusque esset.

LIX. Haud equidem crediderim, Nasicae manu cecidisse, quamquam traditum a quibusdam est, qui forte, quod oppressum a P. Scipione Tiberium compererant, eius non consilio tantum et auctoritate, sed etiam vulnere patratam caedem esse putaverunt. Apud diligentiores invenio, quum ex prolapsione se

§. 58. Val. Max. — Auct. de Vir. ill. — Vell. II, 3. — Plutarch. — Liv. Epit. — Appian. — Oros. V, 9.

attolleret, pede subsellii a P. Satureio occupatum esse; altera deinde plaga L. Rubrium gloriari solitum: ita a collegis suis interfectus est; neque tribunitii iuris sanctitas ei profuit, qui prior illud in M. Octavio videbatur violasse. Observatum sane est, nemini unquam, qui collegae magistratum abrogasset, vitam ad alterum annum duravisse.

LX. Hoc exitu seque et rempublicam turbandi finem fecit iuvenis, si pauca et postrema exceperis, innocentia vitae, claritudine ingenii, sanctitate propositi, nemini postferendus. Occubuerunt cum eo homines amplius trecentis, fustibus omnes et lapidibus interfecti; nam ferrum abfuerat; modestiore paulo principio futuris cladibus praeludente discordia. Hactenus enim studiis tantum verbisque certatum in Vrbe fuerat: ab illo primum exemplo, civilis sanguinis vilitas, et gladiorum impunitas coepit. Corpora insepultorum (adeo sepulturae quoque odium inviderat) in Tiberim proiecta: ipsius Gracchi cadaver, ab aedile Lucretio in flumen praecipitatum, cognomen familiae dedit, ut Vespillones vocarentur.

LXI. Haec atrocitas (neque enim fratrem Caium, ut nocte sepelire liceret, supplicantem audiverant) suspicionem apud multos excitavit, non tam amore patriae, quamquam hic ubique praetexitur, quam odiis in Gracchum, et sui compendii gratia facinus hoc designatum a locupletibus esse: praesertim, quum numerus illorum, qui iuvenem tum stipabant, tribus millibus haud amplior, facile mitioribus coërceri re-

§. 59. Diod. ap. Vales. — Plutarch. — Vell. — Dio, lib. XLVI. — Iul. Obseq. cap. 68.

§. 60. Appian. Civ. lib. I. — Vell. II, 2. — Liv. Epit. — Auct. de Vir. ill. — Plutarch. in Graccho.

§. 61. Appian. — Liv. Epit. — Iul. Obseq. — Diodor. lib. XXXIV. — Oros. V, 9.

mediis potuisset. Laborabat interim servili bello respublica, quod vario eventu gerebatnr: et qui civium suorum actiones tam hostiliter ulti erant, vicissim a mancipiis suis intoleranda patiebantur.

LXII. Nam praeter fugatos caesosque in Sicilia exercitus, per Italiam quoque atque in ipsa Vrbe trepidatum est, ubi iam centum quinquaginta servi coniuraverant: quorum indiciis (comprehensi enim punitique fuerant) quum passim per Italiam coniuratum esse patuisset, Q. Metello, Cn. Servilio Caepioni datum negotium est, iique Sinuessae ad quatuor millia servorum oppresserunt: etiam Minturnis quadringenti quinquaginta in crucem acti sunt. Manavit praeterea in Asiam, in Graeciam idem furor: et in metallis quidem Atheniensium ab Heraclito praetore supra mille servorum occisi: in Delo quoque insula, quum eadem molirentur, praeventi a dominis, et supplicio affecti sunt.

LXIII. Neque Macedonia malorum istorum exsors fuit, quam late depopulavere servitia. Maxima tamen in Sicilia moles erat, ubi urbes excidebantur a fugitivis, caedebantur legiones, neque in pugnantes modo, sed atrocius in captivos saeviebatur, quorum manus non ad commissuras artuum, sed cum ipsis brachiis amputabantur. Sed ubi L. Piso consul, nam is C. Fulvio successerat, exercitum accepit, severitate ducis emendata disciplina res in meliorem statum reduxit: nam ille C. Titium equitum praefectum, quod multitudine Syrorum circumventus armis traditis salutem pactus fuerat, togae laciniis abscisis, solutaque tunica, nudis pedibus, a mane in noctem usque ad

§. 62. Diodor. apud Phot. et Vales.

§. 63. Oros. — Diodor. apud Phot. et Valesium. — Val. Max. II, 7. — Front. Strat. IV, 1.

principia per omne tempus militiae adesse iussit: praeterea conviviis balneisque prohibuit hominem; et turmas equitum, quae cum eo fuerant, ademptis equis, in funditorum alas transcripsit.

LXIV. Adfuit ergo, ut plerumque, severis imperiis fortuna: multisque locis bene gesta res, et magno ad mamertinum oppidum proelio urbs liberata est; fugitivorum ad octo millia caesi; quodque eorum capi potuerat, crucibus affixum est: nam Mamertinos, qui soli servos suos humaniter habitos in officio continuerant, infestius oderant Syri; neque ipsis modo, sed etiam servis irati, a quibus sua causa damnabatur, magno exercitu oppidum circumsederant. Tum quoque gravitas consulis memorabili facto apparuit: quum enim pro concione donaret eos, quorum forti fidelique opera usus fuerat, et in his filium suum, egregiae virtutis iuvenem, praefatus, *non oportere a magistratu de publico dari, quod in ipsius domum rediturum esset, titulum coronae aureae trium librarum filio* dedit, *tantumque ponderis se testamento legaturum ei* dixit, *ut honorem a duce, pretium a parente haberet.* Haec atque talia ob facta Frugi appellatus a populo, cum pulcherrimo cognomine memoriam virtutis et integritatis suae posteris transmisit.

§. 64. Val. Max. IV, 3. — Oros. V, 6. — Plin. XXXIII, 2. — Cic. pro Font. c. 13. — V. C. 619; A. C. 133.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XXIV
IN LOCVM LIBRI LIX LIVIANI.

EPITOME
LIBRI QVINQVAGESIMI NONI.

Numantini, fame coacti, ipsi se per vicem tradentes trucidaverunt. Captam urbem Scipio Africanus delevit, et de ea triumphavit, quartodecimo anno post Carthaginem deletam. P. Rupilius consul in Sicilia cum fugitivis debellavit. Aristonicus, regis Eumenis filius, Asiam occupavit; quum, testamento Attali regis legata populo romano, libera esse deberet. Adversus eum P. Licinius Crassus consul, quum idem pontifex maximus esset (quod nunquam antea factum erat), extra Italiam profectus, proelio victus et occisus est. M. Perperna consul victum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompeius et Q. Metellus, tunc primum uterque ex plebe facti censores, lustrum condiderunt. Censa sunt civium capita trecenta tredecim millia octingenta viginti tria, praeter pupillos et viduas. Q. Metellus censor censuit, ut omnes cogerentur ducere uxores liberorum creandorum causa: exstat oratio eius, quam Augustus Caesar, quum de maritandis ordinibus ageret, velut in haec tempora scriptam in senatu recitavit. C. Atinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum censorem, a quo in senatu legendo praeteritus erat, de saxo deiici iussit: quod ne fieret, ceteri tribuni plebis auxilio fuerunt. Quum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, ut eundem tribunum plebis, quoties vellet, creare liceret; rogationem eius P. Africanus gravissima oratione dissuasit; in qua

dixit, *Ti. Gracchum iure caesum videri.* Gracchus contra suasit rogationem; sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum Syriae, et Phraaten Parthorum regem gesta, oec magis quietae res Aegypti referontur. Ptolemaeus, Evergetes cogoomioatus, ob nimiam crudelitatem suis invisus, inceosa a populo regia, clam Cypron profugit: et, quum sorori eius Cleopatrae, quam (filia eius virgioe per vim compressa, atque io matrimooium ducta) repudiaverat, regnum a populo datum esset, iofcosus filium, quem ex illa habebat, Cypri occidit, caputque eius et maous, et pedes matri misit. Seditiooes a triumviris Fulvio Flacco, et C. Gracchо, et C. Papirio Carbooe, agro dividendo creatis, excitatae: quibus quum P. Scipio Africaous adversaretur, fortisque ac validus de die domom se recepisset, mortuus in cubiculo inventus est. Suspecta fuit, tanquam ei veoenum dedisset, Semprooia uxor, hioc maxime, quod soror esset Gracchorum, cum quibus simultas Africano fuerat: de morte tamen eius nulla qoaestio acta. Eo defuocto, seditiones triumvirales acrius exarserunt. C. Seoipronius consul contra Iapydas primo rem male gessit: mox victoria cladem acceptam emeodavit virtute D. Iuoii Bruti, eius, qui Lusitaniam subegerat.

I. Premebantur inter haec a P. Scipione magis fame, quam armis Numantini, orantesque aut pugnam et viris dignum exitum, aut tolerabiles libero populo conditiones, neutrum impetraverant; neque donare certam victoriam volente Africano, neque sanguine suorum emere. Igitur quum ex oppido quinque principes ad eum missi essent, Abarusque legationis caput, non pro fortuna praesente, sed ex instituto veteri gentis magnifice loquutus, petivisset, *ut Scipio, vir fortissimus, eiusdem indolis laudisque viros conservaret; atque in eius ium esse potestate* dixisset, *ut vel deditione acciperet populum numantinum, vel pugnando videret morientem:* nihil a Scipione responsum est, nisi *urbem gentemque cum armis dedi oportere.*

§. 1. V. C. 619; A. C. 133. — Liv. Epit. — Oros. V, 7. — Flor. II, 18. — Appia. Hisp.

II. Quo enim in statu res Numantinorum essent, non ratione tantum et coniectura, sed etiam indiciis captivorum cognoverat. Hoc ubi Numantiae auditum, homines iam ante prae magnitudine calamitatum diis hominibusque infensi, tum vero ad ultimam desperationis rabiem versi, quum non amplius incolumitatem, sed ex vindicta mortis solatium quaererent, legatos per iram, et quia forte de sua salute privatim pactos credebant, interficiunt: erumpendi consilium, licet aliquoties infeliciter experti, resumunt, si nihil aliud, maturiorem vitae exitum, unicum malorum finem reperturi.

III. Erat adhuc aliquantum in urbe factitii vini; *celiam* vocari diximus: eo diviso, quum paulum renovassent vires, duabus portis erumpunt. Concurritur subito ab omni parte, quemadmodum imperator diu ante providerat, et vim ad opera facientibus strenue resistitur. Sed illi quum audacissime proeliarentur, utpote qui non timerent mortem, sed quaererent, difficilem Romano, licet rebus omnibus tanto superiori, victoriam effecerunt. Tandem in urbem, servatis ordinibus, nec fugientium in speciem, redeunt, fortissimis suorum atque plurimis desideratis; quorum corpora, quum ad sepulturam offerrentur, accipere noluerunt: nulla iam cura aut religione tumulorum, quos et ipsos paulo post cernebant in arbitrio hostium fore: neque in urbe defuncti humabantur vulgo; sed consumptis omnibus, quibus ali humana corpora solent, ut non pomum, non pecus, non herbam ullam reperire esset, carnes humanae minutatim concisae in cibum vertebantur: unde tanta vul-

§. 2. Flor. — Oros.
§. 3. Flor. — Oros. — Appian.

tuum morumque feritas facta, ut non modo aspectu diro, situque corporum, squalore et pilis horrentium, belluas referrent, sed etiam alios alii devorandos occiderent: neque iam aegros tantum, quod fiebat vulgo, verum etiam fastidio morbidae carnis sani appetebantur, et infirmiorem quemque, qui plus viribus poterat, tanquam pecudem mactabat.

IV. Quin et urbe capta visas esse matres, quae semesa liberorum corpora tenerent in sinu, proditum est. Non deerant tamen, qui adhuc de vita cum libertate servanda cogitarent; adeo ne in ipsa quidem desperatione humanum ingenium se deserit: porro id quoque vanum ipsis consilium fuit. Placuerat tentare fugam, ut pro se quisque perrumpendi locum quaereret. Sed uxoribus eorum intellectum ruptumque propositum est, quae, nolentes relinqui, cingula equorum sciderunt. Tum demum permisere se victori: a quo arma certum in locum comportare, ipsi postridie convenire, ubi esset imperatum, iussi, prorogari diem petierunt, intra quam, qui superstites esse libertati nollent, arbitrio suo morerentur.

V. Neque enim idem mortis genus omnes optaverunt: sed erant, qui praefixis aedium suarum foribus, fame, qua coeperant, mori mallent. Rhetogenes, de cuius virtute supra diximus, vicum suum, qui erat tota urbe pulcherrimus, incendit, gladioque in medio posito dimicare iussit binos: victus, incisa cervice, coniiciebatur in flammam: sic absumptis omnibus, ipse postremus ultro se immisit incendio. Biduum pereuntibus datum: tertio die convenerunt praedicto loco, qui supererant, foedum spectaculum, monstris,

§. 4. Petron. — Flor. — Appian.
§. 5. Front. Strat. IV, 5. — Val. Maxim. III, 2. — Appian.

quam hominibus, similiores formae, tetri, horridi, olentes, quippe qui a longo tempore corporis omni cultu caruerant. Saevumque et horribile intuebantur, animos ira, malisque, et inhumani alimenti conscientia efferatos ipso aspectu prodente.

VI. Quinquaginta sunt delecti, ut in triumpho ducerentur; ceteri sub corona venditi: urbs imperatoris iussu deleta. Haec tradentibus, quod similiora vero videbantur, credendum existimavi: licet nonnulli scriptores, quibus hispaniensis origo est, rem per se atrocem magis etiam exaggerando, negent, unum virum numantinum devenisse in potestatem victoris: sed, omnibus voluntaria morte consumptis, urbe ab ipsis incensa, neque duci in triumphum, neque ferri quidquam potuisse. Ceterum ubi Romam haec victoria nuntiata est, decretis, quae secundis rebus solent, etiam legati decem lecti, quorum de sententia P. Scipio et D. Brutus, hic ulteriorem Hispaniam, ille citeriorem, ordinarent.

VII. Eo tempore, quum Celtiberiam obiens Scipio, quendam ex principibus Tiresum nomine interrogasset, *quibus maxime causis factum esse putaret*, *ut et tamdiu resisteret Numantia*, *et postremo victa succumberet?* responsum ab illo ferunt, *concordiam saluti*, *discordiam exitio fuisse:* eoque dicto magnopere et Scipionis et legatorum fuisse commotos animos, velut ad omen domesticae calamitatis horrentium; quia tum recens ingenti seditione Roma laboraverat. Eam seditionem adeo aversatus Africanus erat, ut, accepto tiberianae necis nuntio, nihil motus, quod sororis suae filium, eundemque uxoris fratrem ami-

§. 6. Liv. Epit. — Flor. — Oros. V, 8. — Appian.
§. 7. Plutarch. in Graccho, cap. 30. — Homer. Odyss. I, 47.

serat, Graeci poëtae versu, cuilibet talia moventi similem exitum imprecaretur.

VIII. Interea consularibus comitiis, quum Ap. Claudius hoc rerum statu parum validus esset, P. Popillius, C. F. P. N. Laenas consul factus est: datus ei collega P. Rupilius P. F. P. N. magnis Africani studiis productus. His datum ab senatu negotium est, in seditionis gracchanae satellites more maiorum animadvertendi. In ea cognitione acerbior, pro familiae suae vehementia, fuisse P. Popillius fertur, qui, collega ad expeditionem siculam se parante, deinde profecto, quaestionem ferme solus exercuit. Ergo quibusdam amicorum Gracchi inauditis indefensisque exsilium esse iussum tradunt, alios a carnifice necatos. Inter quos C. Villii supplicium insigni foeditate fuit: quem in vas quoddam, serpentibus atque viperis repletum, coniecerunt.

IX. Sed non minus miraculo hominibus, quam indignationi, C. Blosii pertinacia fuit, qui ad Laelium (nam et hic consulibus in consilio aderat) deprecatum quum venisset, *amicitiaeque* afferret excusationem, *per quam nihil negare Tiberio potuisset*: quaerenti Laelio, «Quid si Capitolium iussisset incendere, » paruisses? respondit, *hoc quidem Gracchum imperaturum non fuisse.*» Vrgenti autem, dicentique, « at si imperasset? Fecissem », inquit.

X. Sed ille quidem ad hostes fuga elapsus, et crimen suum et dictum in praesentia impunitum habuit. Sed ut tristitia temporum aliquo opportuno remedio leniretur, legem agrariam ratam senatus habuit; auctorque populo factus est, alterius in Gracchi locum

§. 8. V. C. 620; A. C. 132. — Cic. in Lael. c. 11 et 20. — Val. Maxim. IV, 7. — Plutarch. in Tib. et C. Graccho.

triumviri creandi: creatus est P. Crassus, cuius filiam Liciniam in matrimonio C. Gracchi fuisse multi tradiderunt; quum Cornelius Nepos Bruti Callaici generum eum faciat. Neque tamen in Patres mitigata hominum ira est, praecipuo Nasicae odio, quod tribunum plebis, delicias populi, iuvenem egregium, eundemque affinem suum interemisset: nam in connubio Nasicae Gracchorum matertera egerat.

XI. Quum appareret, vindictae tempus et occasionem quaeri, non aliter servari posse visus est, quam si per speciem legationis aliquo emitteretur. Commodum Asiae res postulare magna auctoritate virum videbantur, quas, post Philometoris Attali mortem, audacia cuiusdam Aristonici turbaverat. Sed eius negotii causas originemque plenius exponi res desiderat: quia tum pergamenorum in Asia regum opes exstinctae, regnumque eorum romana provincia facta.

XII. Eumenes, Attalo conditore regni genitus, multiplicatam a se potentiam Attalo fratri reliquerat, tutelamque filii, cui et ipsi nomen Attalus fuit. Sub hoc quoque non conservatum modo egregie regnum est, verum etiam opibus et gloria crevit. Sed Iunior Attalus, qui post annos viginti regiam potestatem adhuc penes patruum esse dolebat, ad ius suum scelere patefecit aditum, veneno senem interemisse creditus. Neque iustior in administrando regno fuit, quam in quaerendo fuerat.

XIII. Vnde sicuti maiorum suorum mores minime imitabatur, ita neque felicitatem illorum, neque aetatem consequi potuit. Nam illis eximia humanitas,

§. 10. Val. Max. VII, 2. — Plutarch. — Polyb. apud Vales. — Cic. in Lael. cap. 12. — Auct. de Viris illustr.
§. 12. Polyb. — Strab. lib. XIII.

mirus populi amor, etiam apud externos pace belloque plurimum auctoritatis, praeterea diuturnum regnandi tempus contigerat. Hunc saevientem in amicos, quorum etiam coniuges et genus totum solebat tollere, non suorum modo, sed etiam vicinorum, ingens odium excepit. Cuius dolore magis etiam efferatus, postremo in eam intemperiem incidit, ut vix compos mentis haberetur.

XIV. Hic igitur, post quintum regni annum, dum matris sepulcrum suarum manuum operibus ornat, morbo ex fervore solis contracto, septimum intra diem obierat, testamento condito, quo populum romanum heredem faciebat. Id ab Eudemo Pergameno quum perlatum in Vrbem esset, adiri hereditatem oportere senatus censuit: missique haud cunctanter, qui populi nomine possiderent. Omnis, ut opinor, publici status mutatio periculi plena est; et ubi res ad externos deferuntur, magis: quorum odio aut contemptu popularium animos haud difficulter implent, quicumque quamlibet ob causam recentibus dominis iniquiores sunt.

XV. Igitur licet ad comparanda civitatum studia, nomen ostentatum libertatis esset; deleri tamen invidia non potuit, quod nullo ad eam diem exemplo, ignotus heres praescriptione testamenti regnum alienum occuparet. Haec haudquaquam segnis observabat Aristonicus, quem mater Ephesia, citharoedi cuiusdam filia, susceptum ex Eumene rege dictitabat: is igitur, quum se verum regni heredem, et contra praedones vindicem ferret, urbes imperio regum as-

§. 13. V. C. 620; A. C. 132. — Diod. apud Vales. — Lucian. in Icaromenippo.

§. 14. Iustin. XXXVI, 4. — Strab. — Euseb. — Plutarch. in Tib. Graccho, cap. 20. — Flor. II, 20.

suetas sollicitare aggressus, principium spei conatuumque Leucas habuit: quod oppidum situ, quam magnitudine aut potentia robustius, Tachos Persa, Phocaeam inter Smyrnamque in rupe mari imminente posuerat, quo tempore, regis Artaxerxis obsequio proiecto, proprias in Asia opes stabilire satagebat.

XVI. Occupatione Leucarum quum patefacta Aristonici consilia essent, varie commotis animis, tamen apud plerosque romani nominis timor, regiique testamenti auctoritas valebat: etiam multi, qui Romanos gravabantur dominos, Aristonicum nolebant, aut mentientem regium genus, aut maternae originis foedantem sordibus. Igitur passim in conciliis fremebant principes, « Quid sibi cum hoc iuvene esset, quem » ne ii quidem, a quibus se diceret ortum, agnovis» sent? Nam ab Eumene fuisse praeteritum, et duos » deinceps Attalos nullam eius rationem habuisse: po» stremum etiam, velut haud dubie exstincta regia » domo, populum romanum heredem instituisse.

XVII. » Tantis praeiudiciis prementibus, ne qui» dem si potentiam tantis cogitationibus parem habuis» set, regem adsciscendum honesta et iusta sequen» tibus: multo minus habendum cum periculo, qui, » etiamsi tutos praestare omnes posset, non sine pu» dore haberetur. Eam esse conditionem Asiae, ut » ubertate soli et humanitate incolentium plus ali» quanto divitiis, et pacis artibus, quam armorum » studio valeat. Vicinos autem habere feroces, et ad » bella praedamque semper paratos: hinc Gallograe» cos accolere, a prima statim origine transmissa di» sciplina praedones; inde Bithynos et Cappadoces

§. 15. Liv. Epit. — Acron. ad Hor. Carm. II, 18. — Iustin. — Flor. — Strab. lib. XIV. — Diod. XV, 18.

» esse reges, nunquam non limis contuentes Asiam, » et invasuros, quamprimum occasio placuisset.

XVIII. » Quid si iam Romanos sibi hostes Aristo- » nicus conciliet, iure potiores, armis intolerandos? » quis enim credat, Asiam neglecturos, pulcherri- » mam partem terrarum, et praecipuae opulentiae; » quum praesertim Macedoniae regnum teneant, in » Graeciam mittant praetores, pro cuius libertate » arma se adversus Philippum, arma adversus An- » tiochum sumpsisse, erant gloriati. Iam Eumene vi- » vo, saepe in senatu iactatum, quid ita florentissi- » mas provincias unius hominis modico ante regno » adiecissent.

XIX. » Pudor tamen, et, regnante mox Attalo, » amicitiae, quas potentes multasque habebat, con- » tinuere cupidas manus: sed obsequio, sumptibus- » que immensis, et summa contumeliarum patientia » fuit emenda securitas. Nunc autem, ubi notae ho- » minum avaritiae et ambitioni testamentum novissi- » mi regis obtentui, et immensa potentia ad manus » est, ecquis ambigat, parvo post tempore pedestres » equestresque Romanorum copias, validamque prae- » terea classem in media Asia fore? Meminerint igi- » tur, quicumque de iure Aristonici disceptant, se » eadem opera de bello romano decernere.

XX. » Illud sane sumerent, quos neque maximi » olim reges, Philippus Antiochusque domiti, neque » tot a Romanis subactae gentes, ne recentia quidem » exempla moveant; notis Hasdrubalis, notis Critolai, » Diaeique nuper eventibus, qui istud incendium » belli romani suae quisque domi excitasset, donec » punicum imperium, et achaica libertas concideret,

§. 19. Sallust. lib. IV in Epist. Mithridat.
§. 20. Strab. lib. XIV.

» pulcherrimaeque et maximae urbium Corinthus et » Carthago delerentur ». Hi multorum ubique sermones erant: sed Ephesii, primaria Asiae civitas, vires etiam ad verba afferebant: horum praecipue opibus educta classis Aristonicum, occurrere haud procul Cumis ausum, navali pugna profligavit, Leucasque recepit.

XXI. At ille in mediterranea delatus, quum rebus semel motis, nullum nisi in audacia praesidium esset, egenis servisque concitatis, maiores, quam amisisset, copias brevi contraxit. Nam et iis locis dominorum asperitas taedium servitutis, et finiendae quovis modo cupiditatem iniecerat. His quoque novum nomen impositum: *Heliopolitae* appellati. Cum his Aristonicus multa adversus civitates secunda proelia fecit, occupatisque fraude Thyatiris, mox Apollonidem Pergamo proximam, cum aliis aliquot oppidis in potestatem redegit: tantumque fortunae favorem expertus est, ut, quamquam civitatibus Bithyniae et Cappadociae reges suppetias mitterent, nobilissimis urbibus Myndo, Samo, Colophone vi receptis, iustus iam Asiae rex esse videretur.

XXII. Quapropter et praesenti successu elatus, et Romanos internis discordiis laborantes contemnens (nam et Blosius Cumanus ex Vrbe profugus spes eius exaggeraverat), magna cum fiducia non occupata modo retinebat, sed et plura quotidie adiiciebat ante partis. Placuit ergo legatos quinque mitti, qui res Asiae, quantum auctoritate consilioque, et sociorum viribus possent, componerent. Princeps legationis eius P. Scipio Nasica fuit, quo civium invidiae sub-

§. 21. Diodor. apud Vales. — Strab. lib. XIII, et XIV. — Iustin.

§. 22. Flor. II, 20. — Iustin. — Plut. in Graccho, cap. 28. — Strab. — Auct. de Vir. ill. — Val. Max. I, 1. — Cic. in Verr. IV, 4 et 9. — Liv. Epit.

duceretur. Etiam in Siciliam decreta est legatio, quod ob tumultum gracchanum, inspectis sibyllinis carminibus, *vetustissimam Cererem placandam esse*, decemviri retulerant.

XXIII. Igitur, quamquam in Vrbe templum eius deae magnificentissimum esset, Ennam mittendum censuerunt Patres, ubi et nata esse, frugesque primum reperisse credebatur. Sed hactenus eo per fugitivorum arma penetrari nequiverat: tum, ut posset, victoria P. Rupilii consulis erat effectum. Nam ille magna cura complexus bellum, facile praeclaram spem sociis, terroremque fugitivis iniecit: quum et in reliqua omni administratione severum intentumque ducem ageret; generum quoque suum Q. Fabium, quod eius negligentia tauromenitanam arcem amissam cognoverat, provincia decedere coëgisset.

XXIV. Erant multa fugitivorum praesidia, sed omnis eorum potentia maxime constabat duarum urbium viribus, Ennae et Tauromenii: quas si recipere potuisset, pro confecto sibi bellum futurum imperator haud iniuria existimabat. Prior obsidio tauromenitana fuit: quam urbem, acerrime oppugnatam, ante tamen capere non potuit, quam diram ad famem obsessos adegisset. Neque erat hoc difficile classem habenti, qua mercatores, aut etiam praedones, lucri causa frumentum importaturos, submoveret. Igitur obsessi, nullam in victoris clementia sibi spem esse reponendam certi, necessitatem praesentem, uti poterant, sustinebant, non liberorum corporibus, non uxorum abstinente famis rabie, postremo se quoque invicem lacerantes.

§. 23. Val. Max. II, 7.
§. 24. Diodor. lib. XXXIV. — Val. Max. VI, 9.

XXV. Cleonis ibi frater, nomine Comanus, praeerat: qui fugam ex urbe circumsessa molitus, incidit in vigilum manus, et in custodiam traditus est: donec proditione Sarapionis cuiusdam arce capta, fugitivos, quotquot reperti sunt, excruciatos consul in praeceps iaci iussit. Tauromenio recepto, Ennam processit; parique conatu obsidionem urgens, ibi quoque rerum ad vitam necessariarum ingentem penuriam brevi effecit.

XXVI. Magnae enim fugitivorum copiae inerant: adeoque hic et Tauromenii ad viginti eorum millia esse interfecta produntur. Ad Ennam semel eruptione magnis viribus certatum est, Cleone cum delectis suorum urbe egresso: qui etiam fortissime proeliatus, tamen in potestatem hostium venit; neque multo post ex vulneribus obiit. Hoc quoque spectaculum, nam cognoscendum obsessis corpus consul obiecerat, animos eorum fregit: et reperti sunt, qui privatae salutis pactione traderent urbem, natura atque opere ita permunitam, ut armis inexpugnabilis haberetur.

XXVII. Eunus praestigiator, idemque rex imaginarius, dum urbs capitur, cum sexcentis ferme stipatoribus in loca praerupta effugit: ceteri comprehensi catenisque religati sunt, ut servili supplicio crucis consumerentur. His Romae auditis, delecti ex collegio decemvirorum in Siciliam venerunt, sacrisque Ennensi Cereri factis, cuius simulacrum antiquissimum ne fugitivi quidem et barbari violaverant, universam deinde insulam obiverunt, ut aras Aetnaeo Iovi dicatas, postquam ad eas sacrificassent, circum-

§. 25. Oros. V, 9. — Diodor. — Flor. III, 19.
§. 26. Flor. — Cic. in Verr. IV. 49 et 50.
§. 27. Diodor. apud Vales. — Eutrop. lib. IV.— Plutarch. in Tib. Graccho, cap. 29. — Vell. II, 5. — Ovid. Fast. I, 596. — Publ. Vict. de Region. Vrbis.

datis maceriis clauderent, interdicto aditu, nisi quibus ad eas aras publica et solemnia sacra essent. Hoc anno duo triumphi celebres ex Hispania ducti: de Gallaecis et Lusitanis D. Brutus, de Numantinis P. Scipio Africanus triumpharunt.

XXVIII. Vtrique imperatori a devictis gentibus vocabulum inditum: Brutus *Callaici* cognomentum retinuit; in Scipione maioris gloriae appellatio, *Numantini* nomen, quamquam usurpari coeptum, obsolefecit. De manubiis templum Brutus Callaicus struxit, aditum L. Accii poëtae familiaris sui carminibus exornavit. Scipionis triumphus priori quidem, quem annos ante quatuordecim egerat, uti haud multo inferior gloria, ita specie ornamentisque minime comparandus fuit. Pauci ante currum Numantini ducti: militibus argenti septemdecim millia pondo distributa; iique tam exiguo fuere contenti.

XXIX. Hispania Siciliaque fere perpacatis, nulla de rebus externis magna senatui cura, praeterquam de Asia, et bello Aristonici fuit. Nam et P. Nasica, quum aliquandiu per Asiae civitates oberrasset, fato functus Pergami fuerat. Igitur quum de provinciis novi consules, P. Licinius P. F. P. N. Crassus, L. Valerius C. F. P. N. Flaccus retulissent, atque uterque habere Asiam vellent, magna contentione res acta est. Pontifex maximus Crassus erat, nuper in P. Nasicae locum factus: ideo collegae mulctam dixit, si a sacris discessisset; erat enim flaminio martiali praeditus. Neque finis certaminum factus, donec ad populum ferri placuit, quem id bellum gerere iuberet.

XXX. Nam et de Crasso dubitabatur, ne pontificem maximum abire ex Italia contra religiones foret:

§. 28. Val. Max. VIII, 14. — Cic. in Bruto, cap. 28, et pro Archia; idem in Somn. Scip.

dictaeque sententiae erant, ut potius pro consule aliquis mitteretur, quum praesertim nuper clarissimi essent imperatores ex provinciis reversi. Populus, remissa flamini mulcta, dicto tamen audientem pontifici esse iussit: privatum ei bello praefici non placuit; duasque tantum tribus quum Africanus tulisset, consuli P. Licinio provincia decreta est.

XXXI. Magna enim eius viri auctoritas, magnaque in vulgus veneratio fuit; quod opes ac genus eloquentiae iurisque studio perornasset. Profectus igitur cum instructissimo exercitu, quia sibi magno usui futuram esse sociorum benevolentiam cernebat, neque gratius quidquam vulgo, quam suo quemque sermone compellari, graecae linguae tantum impendit operae, ut quinque illa genera, in quae distinguitur, penitus perdisceret, proque tribunali, qua quisque dialecto postulasset, eadem decreta redderet: idque ei plurimum ad sociorum amorem profuit. Maximis igitur adiutus auxiliis (nam et a vicinis regibus, Mithridate pontico, Ariarathe cappadoce, Nicomede bithyno, itemque paphlagone Pylaemene missae copiae fuerant) bellum impigre orsus est: nec minori in eo severitate usus, quam aliis in negotiis lenitatem praetulerat.

XXXII. Vnum eius factum memorabo, unde, qualis in cetero imperio fuerit, promptum sit cognoscere. Leucas (id enim oppidum Aristonicus, prosperiore fortuna usus, receperat) quum oppugnare pararet, scripsit ad magistrum architectum Eleatensium, qui eo bello socii amicique populi romani erant, *ut ex*

§. 30. V. C. 621; A. C. 131. — Appian. Hisp. — Plin. XXXIII, 11. — Plutarch. in Tib. Graccho, cap. 20. — Cic. pro Flacco, cap. 31, et in Philipp. XI, 8. — Vell. II, 3. — Val. Max. V, 3.

§. 31. Liv. Epit. — Asell. apud Agell. I, 13. — Oros. V, 10. — Valer. Max. VIII, 7. — Hist. Miscel. IV, 25. — Iustin. XXXVIII, 1. — Eutrop.

§. 32. Valer. Max. III, 2, 12.

malis duobus, quos apud eos vidisset, maiorem mitteret. Magister, cognito, arietem ex eo malo fieri oportere, minorem, quem ei instituto commodiorem iudicabat, misit.

XXXIII. Vocatum igitur, frustraque excusantem, quod obsequium ab ipso, non consilium petitum fuisse, consul diceret, nudari, virgisque multum caedi iussit. Ceterum nulla ad memoriam satis insigni re, pro tanta exspectatione, gesta, annus ille praeteriit. Nam et Aristonici magnae vires erant, non ex Asia tantum; sed etiam Thracum et Achaiae studiis auxiliisque utebatur. In Vrbe Q. Caecilius Macedonicus, Q. Pompeius A. F. censores creati: tum primum exemplo dato, censorem utrumque de plebe creandi, quum a C. Marcio, qui primus e plebe fuit, per annos ducentos viginti, semper patricius alter creatus esset.

XXXIV. Negligentia prisci moris id factum, an ut hoc quoque modo populi nondum placatos ob interitum Gracchi animos nobilitas mitigaret, non traditur. Suspiciones certe eo anno, et tantum non motus atroces fuerunt; incitantibus maxime plebem triumviris agro dividundo, et C. Papirio Carbone tribuno plebis, qui saepe Ti. Gracchi mortem deplorando, semel etiam, quum de reficiendis tribunis ferret, P. Africanum in concionem productum interrogavit, *quid de nece Tiberii sentiret*: eius enim viri vocem, quae proposito suo plurimum additura momenti esset, exspectabat: quia ob affinitatem, et populi praesens studium, putabat pro Gracchi causa loquuturum esse.

XXXV. At Scipio, nihil a solita magnitudine animi deflectens, *iure caesum videri* respondit. Tum primum

§. 33. Augustin. de Civ. Dei, III, 11. — Liv. Epit.

§. 34. Cic. de Orat. II, 20 et 40, et pro Milone, cap. 3. — Liv. Epit. — Val. Max. VI, 2.

obstrepere et acclamare populus coepit, qui summo hactenus opere virum coluerat. Nec ipse cessit, rerum gestarum conscientia praefidens, quin silentium indignanti imponeret populo: convicium quoque praecepto addens, « Taccant, inquit, quorum noverca » est Italia. » Orto deinde murmure, « Non efficietis, » ait, ut solutos timeam, quos vinctos adduxi; » tantusque omnium mentes aspectu ac oratione gravissimi viri stupor invasit, ut omnis concio repente conticeret.

XXXVI. Ab eo tamen tempore relanguit, quam ante obtinuerat, populi benevolentia; remque potius eam salutarem L. Aurelio Cottae fuisse putem, ut accusante P. Africano absolveretur, quam quod dictitasse, quosdam supra tradidimus, eximiam accusatoris dignitatem reo profuisse. Turbulentum hoc tribunitiis actionibus tempus fuit. C. Carbo, perlata lege, qua tabellam ad iubendas vetandasve leges populo dabat, maiora orsus, rogationem de iisdem tribunis plebis, quoties populo videretur, reficiendis, promulgavit.

XXXVII. Non erat obscurum, quibus consiliis via hoc principio muniretur: igitur principes civitatis dissuaserunt legem, C. Laelius, et gravissima oratione P. Africanus. Itaque lex tam popularis suffragiis populi repudiata est, licet disertissimi gratiosissimique homines in diversum niterentur: nam et ipsius tribuni blanda cum re, tum facundiae viribus, erat oratio; et C. Gracchus, temporum eorum uberrimus

§. 35. Liv. Epit. — Plut. in Tib. Graccho, cap. 29, et Apoph. Rom. cap 26. — Auctor de Vir. ill. — Vell. II, 4. — Val. Max.

§. 36. V. C. 621; A. C. 131. — Cic. Civ. cap. 21, et pro Murena, cap. 28

§. 37. Val. Max. VIII, 1. — Cic. de Legg. III, 16; et in Lael. cap. 25. — Liv. Epit. — Macrob. Saturn. III, 14.

orator, plebique longe acceptissimus, legem diligenter magnaque animi atque etiam doloris contentione suadebat, his ferme verbis usus:

XXXVIII. «Si fieri posset, Quirites, ut maiores » vestri, qui tam necessariam libertati potestatem, » veluti per manus ad haec tempora transmiserunt, » praesentibus comitiis interessent, ante omnia, cre- » do, mirarentur, ecquid opus esset ferri, ut populo » faciundi, quod vellet, ius esset: quum omnia ci- » vilia iura non aliunde, quam a voluntate populi, » proficiscantur, cuius summum in civitate ius est. » Deinde si quis doceret, hoc ideo agi, quod legibus aut » moribus aliis uteremur, tamen vix intelligerent, » quemadmodum aut plebiscito populi ius abrogari, » aut obliterari consuetudine posset. Quin, remotis » his ludibriis, agi de utilitate publica iuberent, ut » tandem explosa iniqua et contumeliosa inquisitione, » quantum decerni a populo posset, id potius requi- » reretur, quantum oporteret.

XXXIX. » In hac autem consultatione, utrumne » potius ad illos respicietis, Quirites, quibus vestras » miserias laetitiae, et libertatem dolori esse cogno- » vistis; an vero, valere iussis invidis, vestra com- » moda ponetis ob oculos, vobisque consuletis? To- » tum hoc, quod in praesentia agimus, populare est. » Tribunorum enim plebis creandorum quod ius, » quemque morem esse oporteat, quaeritur; quam » potestatem non utique senatus introduxit in rem- » publicam: res cum per se aequissima, tum ad tuen- » dam vestram libertatem pernecessaria, secessione » plebis et contentione summa extorqueri debuit.

§. 38. Cic. in Bruto, cap. 27 et 33. — Plutarch. in Graccho, cap. 33. — Liv. Epit. — Diodor.

» Eam igitur nos et retinere et ornare ex vestra po-
» tius voluntate aequum est, quam eorum, qui hanc
» aut nunquam natam, aut certe quantocius aboli-
» tam, cum omnibus, qui hanc defendant, cupiunt.

XL. » Quid vero ad hos attinet, quos vobis tribu-
» nos, quum vestra sint comitia, et quoties praefi-
» ciatis? Sed praeclari illi, si diis placet, iuris pu-
» blici custodes, eundem tribunum plebis refici, fas
» esse negant; et C. Papirio rogationem eam ferenti
» obstrigillant. An igitur rem novam fert Papirius,
» an quod antiquitus observatum, semper licitum
» fuit, temporibus reipublicae sic exigentibus, refert?
» Hodiène primum, an vero post annos quadringen-
» tos, potestatis hanc vestrae partem usurpabitis?
» Quod pati iis temporibus Cincinnati, et Cossi, et
» Camilli potuerunt, id nimirum praesens aetas ferre
» non poterit?

XLI. » An forte illo quidem aevo necessaria haec
» plebi cautio fuit, hodie servari nihil attinet? Immo
» vero, si ulla unquam fuere tempora, quae liber-
» tatis vestrae bonos fidosque desiderarent propugna-
» tores et constantes, hoc illud est, Quirites. Quum
» inter maximarum rerum disceptationes, iidem per-
» petuo homines consilii publici auctoritatem habeant,
» vestris patronis annuo spatio satagunt finire libere
» pro vobis, et aliquanto efficacius, quam fieri a
» privato possit, agendi potestatem. Hunc deinde an-
» num, ad magna negotia breve et velox tempus,
» variis artibus coarctant: nonnunquam, ubi acres
» sibi viros opponi sentiunt, differentes impetum;
» saepe per aliquem ex collegio, quod plerumque
» non est difficile, praesertim enisc dantibus operam,
» ut in tanto numero unum aliquod mancipium suum
» habeant, optimas leges impediunt: interdum vi et

» armis quum aliae artes infeliciter tentatae fuerunt, » iure nostro depellimur.

XLII. » Adversus hos tam infensos et perpetuos et » instantes adversarios, strenuis vos opus habere de» fensoribus, rebus ipsis admonemini: quos si tanto » numero vobis praesto futuros putatis, ut quotannis » alios aliosque possitis deligere, vereor, ne valde » fallamini, Quirites. Multa sunt atque magna, quae » pro populi iure propugnaturum habere necessum » est, Quirites: iam primum ingenium tantarum re» rum capax, notitia reipublicae, tolerantia laboris, » contemptus periculorum. Atque haec omnia fru» stra inerunt, si desit animus, omnia pro vobis » paratus pati, blanditiis minisque iuxta inexpugna» bilis, avaritia et ambitione vacuus.

XLIII. » Hic quoque, sine facultate aliqua dicendi, » saepe fructu contentionis suae frustrabitur. Tales » equidem perpauci sunt in civitate, et pars eorum » aliis causis a commodorum vestrorum cura abstra» huntur. Quum igitur aliquem quandoque nacti ex » voto fueritis, non fruemini huius opera, non te» nebitis atque amplectemini, donec aliquod operae » pretium efficiatis? An vero nequidquam apud vos » haec iacimus, fatali hac populi romani simplicitate, » ut illudi sibi facile ferat, nec pro magnitudine rei ad » sua pericula moveatur? Atque eam vel maximam » causam esse reor, cur prodi libertatem vestram » necessum sit, quia neque inimicorum conatibus » mature itis obviam, neque defenditis, a quibus de» fendimini.

XLIV. » Iam pridem me revolvi ad domesticas la» crymas, intelligitis: neque mehercule mirandum » est, in tanto et reipublicae, et nostrae domus vul» nere, me non posse querimoniarum et doloris obli-

» visci. Te, te, optime animoque meo carissime fra- » ter, desidero, quem illi, quum iure essent impa- » res, per seditionem crudeliter occiderunt, mitissi- » mum virum, et ne quidem in ultimo periculo ad » civile certamen adduci gnarum. Igitur ille, ne cuius » alterius sanguinem funderet, suum dedit: aliis re- » liquit exemplum, ut easdem actiones aggressi, sibi » non alium exitum destinatum esse meminerint, do- » nec et vobis haec socordia manebit, et illis haec » tam impunita superbia. »

XLV. Multis deinde tum in auctores tiberianae caedis acerbe et vehementer invectus est, tum in Africanum, qui non timuerat dicere, *Tiberium iure caesum videri.* Dum, in his rebus, spes animique dissidentium Romae iactantur, P. Rupilius, proconsulari imperio Siciliam obtinens, quum nihil ad pacandam omnino provinciam, praeter ipsius falsi regis captivitatem, superesset, ad comprehendendum eum expedito cum milite processit. Tum vero, desperata penitus salute, qui cum Euno fugerant, mutuis vulneribus suppliciorum crudelitati se exemerunt.

XLVI. Eunus, homo timidus et socors, quum in speluncis aliquamdiu latuisset, repertus extractusque est, cum comitibus omnino quatuor: ex quibus ipsis aestimari stoliditas ac mollities vesani praestigiatoris poterat; coquus enim, pistorque ac balneator, cum scurra, qui potantem exhilarare sueverat, extremi solique ministrorum ei superfuere. Coniectus ipse in Morgantinum carcerem, foedo morbo, quum ex corrupto corpore pediculorum vis immensa pullularet, periit. Proconsul, ne quid reliquiarum usquam se conderet, totam insulam cum expeditis percucurrit,

§. 46. Plutarch. Syll. fine. — Diodor. lib. XXXIV.

penitusque repurgatam ab omni non modo materia, sed etiam suspicione belli, ordinavit, legibus de sententia decem legatorum datis.

XLVII. *Rupiliae* ab auctore vocatae; diuque deinceps in usu atque honore apud Siculos fuere. Praecipue de iudiciis cavebatur: *ut qui eiusdem civitatis essent Siculi, domi certarent suis legibus; qui diversarum inter eos praetor romanus iudicaret.* Admirationi res ea haud immerito Siculis fuit, quod quem aliquando publicanis opera danda tueri se viderant, eundem nunc sibi leges, insulae pacem, fugitivis et praedonibus supplicia reddentem viderent. Constitutis in Sicilia rebus, exercituque deportato, quamquam res triumpho dignissimas gesserat, ovatione contentus fuit, ne summum in hac civitate virtutis praemium servili videretur inscriptione foedavisse.

XLVIII. Quum deinde C. Claudius C. F. Ap. N. Pulcher, M. Perperna M. F. consules essent, C. Claudio de seditiosis C. Papirii actionibus referente, quum illius culpa quidquam factum negaretur, senatus decrevit, *eo invito, qui cum populo ageret, seditionem fieri non posse; quippe cui liceat, concionem, simul atque turbari coeptum sit, dimittere.* Idque P. Crasso absenti placuerat, qui iuris omnis consultissimus habebatur. Sed non uti civilium artium, ita bellicarum prosper ei successus mansit: ex provincia decedentem insidiae hostium circa Leucas oppresserunt, non calamitoso tantum ob cladem exitu, sed etiam adsperso avaritiae labe.

§. 47. Ascon. Pedian. ad Cic. in Verr. II, 13. — Val. Max. VI, 9. — Flor. III, 19.

§. 48. V. C. 622; A. C. 130. — Cic. de Legg. III, 19. — Vell. II, 4. — Strab. lib. XIV.

XLIX. Opulentam enim praedam trahens, dum conservandae ei studet, minus expeditas ad proelium copias habuit, aciemque inordinatam tempore et loco alieno obiecit hostibus. Nam regionem situ interruptam et asperam, tempestatibus maxime obnoxia pars anni difficiliorem solito fecerat. Collatis igitur signis, licet aliquamdiu fortissime Romani restitissent, magna tamen cum clade fusi fugatique sunt. Imperator in fuga inter Eleam et Myrinam exceptus a Thracum auxiliis, quae permagna Aristonicus habebat, ne in potestatem hominis abiecti proconsul romanus veniret, in Thracis unius oculum, quam ad equum regendum forte gerebat, virgam direxit.

L. Barbarus quum dolore et ira exarsisset, sica transverberatum, quum ulcisci putaret, a captivitate, quam quaerebat effugere, liberavit. Caput ad Aristonicum relatum est, relictum corpus Myrinenses humaverunt. Harum rerum fama consulem M. Pernam, cui Asiae sors evenerat, incitavit, ut contentiore studio in provinciam veniret, ne spatium Aristonico daret, ad labefactandos sociorum animos victoria utendi. Multum celeritas illa ad summam rei profuit: quippe Aristonicus quasi non proelio, sed bello vicisset, in securitatem et festas epulas resolutus, faciliorem de se, quam sperare quisquam potuisset, victoriam praebuit.

LI. Nam ex improviso consul eum adortus, acie victum, exercituque omni exsutum, fuga se ab instanti exitio eripere coëgit. Sic effectum est, ut ortum in Vrbe propter adversam pugnam luctum, cito

§. 49. Iustin. XXXVI, 4. — Flor. II, 20. — Front. Strat. IV, 5. — Val. Max. III, 2. — Oros. V, 10.

§. 50. Eutrop. lib. IV. — Oros. — Strab. — Iustin. — Flor. — Vell.

§. 51. Iul. Obseq. cap. 87.

fama victoriae consolaretur. Vtriusque eventus praesagia divinitus ostensa fuisse putantur. Lupus et canis quum inter se pugnarent Hostiae, fulmine exanimati fuerant: quo ducum utriusque partis interitus haud obscure significatus videbatur.

LII. Nam Cumani Apollinis per quatriduum fletus, Asiae Graeciaeque suae timentis esse, vatum interpretata sollertia est: dierum etiam numero respondentibus annis, quibus bellum duravit. Terruerat ab initio prodigium hoc haruspices, eorumque monitu frangi simulacrum, et in mare proiici, senatus iusserat. Sed Cumani senes docuerunt, bello persico, itemque Antiochi, prosperum id Romanis ostentum fuisse. Igitur, re iterum ad haruspices relata, quum acciti consultique peritissimi quique fuissent, responsum est, *quod Graecorum colonia Cumae esset, Apollinem plorantem mala terris, unde esset advectus, portendere. Sacrificiis igitur placari eum oportere, donaque in aedem eius mittenda.*

LIII. Census eodem anno actus est, lustrumque undesexagesimum conditum. Censa sunt civium capita trecenta tredecim millia, octingenta viginti tria, praeter pupillos et viduas. Q. Metellus censor censuit, *ut omnes cogerentur ducere uxores liberorum causa.* Exstat oratio eius, quam Augustus Caesar, quum de maritandis ordinibus ageret, velut in haec tempora scriptam, in senatu recitavit, et per edictum notam populo fecit. Senatum quoque censores hi legerunt: quumque in legendo senatu praeteritus a Metello C. Atinius Labeo fuisset, quod tribunus plebis esset, maximae sunt a Labeone turbae excitatae.

§. 52. Flor. II, 8. — Iul. Obseq. — Appian. — Diod. ap. Vales. — August. de Civ. Dei, III, 11.

§. 53. Iul. Obseq. — Fasti Capit. Liv. Epit. — Agell. I, 6. — Sueton. Aug.

LIV. Nam et plebiscitum factum, *uti tribuni plebis senatores essent*: et censorem, e Campo revertentem, quum vacuum, ut meridie solet, forum atque Capitolium esset, tribunus ad saxum Tarpeium obtorto collo rapuit, ut praecipitaretur. Convolaverunt ad periculum tanti civis filii ac propinqui, serum paene auxilium; quum neque vi repellendi sacrosanctam potestatem ius esset: neque tribuni, qui intercederent, ob tempus diei praesto erant; multoque labore primum unus repertus inhibuit collegam; ceteri deinde supervenientes, Metello, ne quid amplius tum pateretur, auxilio fuerunt.

LV. Tribunus furorem a corpore censoris, in bona vertit, eaque, palam inspectante populo, foculo posito in rostris, adhibitoque tibicine, consecravit. Ea res tamen neque fraudi Metello, et Atinio impunita mansit; quum tot haberet vir ille liberos, summis in civitate usos honoribus. Sed hanc properantis ad finem libertatis intemperantius luxuriantem licentiam, non ita multo post Sullae et Marii, et civilia bella, tribunis ante, mox populo ius, quo uti nesciebat, adimendo, vindicarunt.

LVI. Interea turbulenta in Vrbe tempora, bello bene gesta respublica compensabat. Nam consul Perperna, insistendum hosti iam fracto ratus, Aristonicum nusquam consistere patiebatur, donec moenibus Stratonicensium se includeret. Ibi circumsessus, acriterque armis, sed magis fame oppugnatus, quum, spe omni consumpta, urbem seque mox in potestate victoris fore videret, extremam necessitatem spontanea deditione praevenit.

§. 54. Agell. XIV, 8. — Plin. VII, 44. — Liv. Epit.
§. 55. Liv. Epit. — Cic. pro Domo, cap. 47.
§. 56. Oros. V, 10. — Eutrop. lib. IV. — Val. Max. III, 4.

LVII. C. Blosius, perditis Aristonici rebus, sibi conscivit necem. Consul, coniecto in vincula Aristonico, deinde Asiam peragrando, civitatibus iura sua, ut meritae videbantur, minuit, auxitve; provinciamque populo romano tributariam fecit. Per eadem tempora Syria quoque regem Antiochum amisit, quem parthicum animo bellum volvere dicebamus. Nam ille, sive Phrahatis praevenire consilia studens, sive fratris repetendi cura, sive, quod magis credas, florentissimis regni rebus, quum praeter Syriam Babyloniae Mediaeque imperaret, minime contentus, veteres Macedonum fines, et possessam Arsacidis imperii partem armis repetiturus, ingentem exercitum collegerat.

LVIII. Centum ad summum millia bellatorum fuisse creditur, egregiam iuventutem, et multis finitimorum bellis duratam. Iudaeorum etiam affuerunt auxilia, ipso ducente principe eorum Hyrcano. Sed in Antiocho, ut magna vis animi, multaque ad virtutem eximia, ita non minus luxuriae temulentiaeque inerat: quibus ne bello quidem omissis, vigorem exercitus, et spes ipse suas corrupit. Trahebat enim calonum et lixarum, permixtis etiam scortis atque histrionibus, tantum agmen, ut iste numerus duplo, quam armatorum, maior haberetur.

LIX. Sequebatur copiosa conviviorum supellex, non ad usum modo, sed etiam ostentationem luxus, quum culinaria quoque vasa ex argento portarentur. Eadem manipulorum species, tanquam ad pompam

§. 57. Plutarch. in Gracchо, cap. 28. — Flor. II, 20. — Tac. Annal. III, 62. — Vell. II, 38. — Iust. XXXVIII, 9. — Appian. Syriac. — Hist. Misc. IV, 25.

§. 58. Liv. Epil. — Oros. — Iustin. — Ioseph. XIII, 16. — Aelian. Var. Hist. II, 20. — Posid. apud Athen. XII, 10.

exornatis omnibus; adeo ut gregarii quoque milites fibulis aureis caligas stringerent. Omen expeditionis infaustae hirundines fuisse aiunt, quae nidum in tabernaculo regio fecerant. Initia tamen laeta et magnifica fuerunt, multis obviam procedentibus regulis, quos parthicae superbiae odium ad alias respicere spes coëgerat. Inde viribus animisque auctior, ut primum copia pugnae data, strenue congressus, magno proelio victor fuit, Indate Parthorum duce profligato, qui ad transitum Lyci fluminis occurrerat.

LX. Iterum deinde tertiumque similis fortunae successum expertus, quum passim ad eum civitates nationesque deficerent, omni praeter veteres Parthorum fines imperio Phrahatem exuit. Phrahates vi aperta inferior, totus ad alia consilia se convertit: et quia Demetrius, Antiochi frater, non alium forte ad usum servatus, apud ipsum erat, eum addito praesidio ad recuperandum regnum misit, ut ita hostem suarum rerum periculo amoliretur.

LXI. Neque hac spe contentus, civitates, maxime quas Antiochi praesidia, ob insolentiam, ut fit, militarem, gravate pati cognoverat, spe impunitatis et praemiorum ante sollicitare non destitit, quam communicatis inter se consiliis ad oppugnanda eodem tempore omnium praesidia induxisset. Postquam praedicta dies adfuit, passimque per civitates turbari nuntiatum Antiocho esset, cum ea manu, quae praesto erat, impigre ad auxilium proximis ferendum accurrit.

LXII. Sed obiecit se ei magno cum exercitu Parthus.

§. 59. V. C. 622; A. C. 130. — Iul. Obseq. cap. 87. — Aelian. Hist. Animal. X, 34. — Iustin.

§. 60. Nic. Damascen. ap. Ioseph. — Iustin.

§. 61. Appian. Syriac. — Iustin. — Diodor. apud Vales.

Ibi quum acriter Antiochus pugnaret, metu suorum proditus, incertum an sua manu, periit. Princeps fugientium Athenaeus fuerat, ut idem caedis regiae culpam sustineret, qui rebellandi causam civitatibus unus maxime praebuisset. Sed utrumque scelus matura vindicta punitum: nam per loca, ubi rapinis iniuriisque notissimum se effecerat, oberrantem, neque tecto recepit quisquam, neque cibo impertitus est, donec fame ac miseriis contabescens, et spoliatis inops, et desertor derelictus ab omnibus, poenas daret.

LXIII. Phrahates, magno captivorum numero potitus, quod, audita morte Antiochi, dispersae passim eius copiae cupide se dediderant, et filia Demetrii, quam Antiochus adduxerat; forma virginis victus, in matrimonium eam accepit, hostique caeso exsequias regio more fecit. Posidonius Apamenus historiarum scriptor refert, suprema persolventem Antiocho Parthum dixisse: *Duae te res fefellerunt, Antioche, audacia, et temulentia: credebas enim, ingentibus istis poculis imperium Arsacidarum te exhausturum esse.*

LXIV. Gravis et luctuosa Syris ea fortuna fuit, qui, licet Demetrium recepissent, haud eo minus Antiochum requirebant. Regem enim, si ebrietas abfuisset, commodum ac benignum, neque ulli temere postponendum gesserat. Non erit alienum, unum eius dictum ponere, dignum sane memoratu, et ad aestimandos eius mores vehementer pertinens. Inter venandum a suis et via quum aberravisset, ad silvestre tectum hominesque egenos ignotus venit, superque coenam de industria mentionem regis intulit, ut quid

§. 62. Appian. — Diodor. — Iustin. XXXVIII, 10, et XLII, 1. — Athen. lib. XII, 10.

§. 63. Iustin. XXXIX, 1.

§. 64. Plutarch. Apoph. cap. 55.

de eo sentirent homines, incorrupta fide comperiret. Responsum est, *principem cetera bonum, nimium amicis, quos haberet non probatissimos, credere: saepe etiam res necessarias negligere prae venandi studio.*

LXV. Immotus ad haec, ubi eum luce satellites adfuerunt, purpura et diademate resumptis, *Ex quo vos primum accepi,* inquit, *veros de me sermones heri demum audivi.* Quum haec in Asia Syriaque fortuna regum esset, etiam Aegyptus, haud levioribus concussa turbis, similes mutationes pertulit, Ptolemaei maxime furiis, qui neque finem sceleribus et flagitiis, neque modum faciebat.

LXVI. Ob eas res quum *Evergetes* appellari ipse vellet, Alexandrini popularibus facetiis *Cacergeten* dictitabant; olimque excusserant regno, ni princeps purpuratorum Hierax, insigni gloria belli et comitate carus omnibus, ruentem sustineret: nam etiam ex sua pecunia persolutis militum stipendiis, defectionem certissimam aliquando praevenerat. Neque tamen moribus suis moderari homo profligatae mentis potuit, donec eum incesta coniuge, assumpto etiam, quem ex matre uxoris, eademque sorore sua, susceperat filio, Cyprum insulam clandestina fuga petere cogeretur.

LXVII. Quippe super alia assiduae saevitiae documenta, quum in summo populi odio se esse videret, gymnasium, frequentissima iuventute repletum nactus, circumdederat armatis, et igne immisso, qui flammae vim evasissent, eos ferro conciderat: eamque cladem coorta insano dolore plebes, incensa vicissim regia, vindicarat. Igitur Ptolemaeus, contractis mer-

§. 65. Liv. Epit. — Athen. lib. XII, 12. — Diod. ap. Vales.
§. 66. Oros. V, 10. — Iustin. XXXVIII, 8. — Liv. Epit.
§. 67. Val. Max. IX, 2. — Liv. Epit. — Iustin.

cede copiis, bellum sorori patriaeque illaturus, maximum natu filium Cyrenis arcessit, veritus, ne ad eum populus alexandrinus regnum deferret: iuvenemque, patris imperio pie obsequutum, facinorosus et impius tyrannus solita crudelitate et amentia necat.

LXVIII. Hac re cognita, statuae ipsius et imagines Alexandriae detrahuntur: regnum Cleopatrae traditur. Ipse uti vicissim illis aegre faciat, horrendum furore et impietate facinus patrat. Communi enim filio, *Memphites* vocabatur, qui, etiamsi pater non esset, forma, et aetate, et indole miserabilis esse cuivis potuisset; hoc, inquam, filio, in conspectu suo iugulato, praecidi caput pedesque et manus iubet; deinde in cistam haec condit, chlamydeque iniecta operit. Forte natalis instabat Cleopatrae, pro more regum festis epulis laetitiaque publica celebrandus. Id quum ignotum Physconi non esset, satelliti cuidam suo dedit negotium, ut cistam curaret Alexandriae in vestibulo regiae proponendam, ea ipsa nocte, quae diem reginae praecederet, quasi natalitium in ea munus mitteretur.

LXIX. Ita factum est, ut cum aliis, quae oblata reginae ob celebritatem temporis fuerant, illa etiam cista inter epulas illata aperiretur. Nemo praesentium ignorare, quam belluina feritate Physcon esset, tam multis ab eo iam ante crudelissime designatis, poterat: obstupuerunt tamen ad conspectum hoc nefas, quo non modo omnis aevi saevitiam, sed sua ipse exempla vicerat. Conversi deinde ad questum et iras, *quid aliud igitur restaret, quam ut talia aut vindicarent aut paterentur?* invicem interrogabant: *cui enim*

§ 68. Diod. — Val. Max. — Liv. Epit. — Iustin.
§. 69. Diod.

mortalium deinceps caritatem aut misericordiam sperari posse apud eum, qui in puerum innocentem, eundemque filium suum, tot modis scelestus fuisset? Hic ergo dolor et reginam et populum alexandrinum iustis stimulis adversus Physconem adeo exulceravit, ut nihil ad summam acerbitatem odiorum addi posse videretur.

LXX. At Romae quum iam C. Sempronius C. F. C. N. Tuditanus, qui praetor P. Popillio, P. Rupillio coss. fuerat, consulatum cum M. Aquillio M. F. M. N. iniisset; Aquillius, cui Asiae sors evenerat, nondum audita deditione Aristonici, ut illum, quasi suo triumpho debitum, Perpernae eriperet, magnis itineribus in provinciam festinabat. Neque Perperna rem prope confectam videbatur dimissurus; exspectabaturque aliqua inter duces romanos discordia: sed fortuna composuit litem, alteri gloriae indebitum fructum, alteri vitam extorquendo. Nam et ad Aristonicum serus consul venit, quem cum attalicis thesauris Romam Perperna praemiserat; et hic, provincia decedens, quum Pergamum venisset, morbo correptus vivere desiit. Maturavitque eius mors et Aristonici fatum: quod enim alium de eo triumphare iniquum videretur, iussu senatus in carcere strangulatus est.

LXXI. Non desunt tamen, qui triumphasse Perpernam velint: sed quoniam facilius hi errare potuerunt, plus habere fidei accuratiora tradentibus debui. Quod satis constat, reliquias asiatici belli M. Aquillius confecit: aliquanto minori laude, quod ad deditionem quarumdam civitatum maturandam, fon-

§. 70. V. C. 623; A. C. 129. — Cic. ad Attic. XIII, 31. — Iustin. XXXVI, 4. — Eutrop. lib. IV. — Strab. lib. XIV. — Oros. V, 10. — Val. Max. III, 4. — Vell. II, 4. — Flor. II, 20.

tibus venenum miscuerat. In Vrbe res adhuc turbulentae erant, gliscentibus in dies tribunitiae seditionis fomitibus.

LXXII. Cum his C. Gracchus, C. Carbo triumviri dividundis agris consilia communicabant: quibus nuper lectus in locum P. Crassi, M. Fulvius Flaccus accesserat. Hi quum negotium, sua natura difficile ac invidiosum, animis dolore aut novarum rerum studio ardentibus, suscepissent, omnia mox querelis ac contentionibus effervescere coeperunt. Quum enim possessores modum situmque latifundiorum suorum indicare nollent, edicto triumvirali excitati indices, falsis verisque delationibus plurimorum iura convellebant. Nam promotis agri publici terminis, ut quaeque vicina erant, turbabantur, incertis iam omnium finibus, et neque contractu privatorum ullo, neque divisione veteri publica obtinente.

LXXIII. Ita fiebat, ut, motis ubique limitibus, transferrentur mutarenturque agri, et saepe inculta pro cultis, et pro fructuosis uligines aut arentia redderentur. Eratque plerumque caeca in distinguendis publicis privatisque agris aestimatio; quum etiam antiquitus haud accurata captorum ab hostibus facta distributio esset, permissumque fuisset, indivisa cuilibet volenti, sub certo vectigali colere. Sic enim vicinam suis praediis partem arantes, omne discrimen confuderant: et haec longo tempore factitata, locupletum iniuriam, licet magnam esse constaret, obscuram tamen efficiebant, tegebantque intricato, et ad arguendum haud facili errore.

LXXIV. Iamque nihil propemodum tota Italia satis certum tutumque cuiquam habebatur, quum socii

§ 72. Plutarch. in Tib. Graccho, cap. 28. — Appian. Civ. lib. I.

praesentem rerum statum moleste ferentes ad Scipionem Africanum confugerunt, adversus iniqua triumvirorum iudicia fidem eius invocantes. Ille quum aequitate causae, tum gratia orantium permotus (erant enim magnae auctoritatis virtutisque homines, strenuamque ei superioribus bellis operam navaverant), defensionem eorum non recusavit: multaque in senatu, non contra legem gracchanam, ne populum irritaret, sed *de incommodis exercendae* loquutus, impulit Patres conscriptos, ut causam agrorum iudicandam a triumviris, quos ut suspectos plerique gravarentur, ad quoscumque videretur, transferrent.

LXXV. Nec iniqua Patribus, neque tempori parum conveniens oratio visa; consulque C. Sempronius cognoscere causas possessorum iussus est. Sed imbecillum hoc remedium, et minime diuturni usus, tergiversatio consulis fecit: qui primis statim experimentis intellecta difficultate rei, praetextu illyrici belli, quod sibi decretum ab senatu fuerat, paludatus ab Vrbe profectus est. Quum ita tota res agraria refrixisse videretur, quia triumviri foro se abstinebant, consul, cuius ea cognitio esse debebat, aberat: murmurare contra Scipionem plebs coepit, quod a se ornatus, bis oblato contra leges consulatu, magis tamen sociorum, quam civium utilitati studeret.

LXXVI. Non omiserunt eam turbandi occasionem triumviri, quin nunc spargendis in vulgum rumoribus, hoc agi, ut armis atque vi lex abrogetur, nunc contentionibus in senatu, in foro, Scipioni, quantam possent, invidiam odiumque conflarent: eo acerbitatis provecto certamine, ut palam exclamarit Gracchus,

§. 74. Liv. Epit. — Appian.
§. 75. Plutarch. in C. Graccho, c. 1. — Appian.

tolli tyrannum oportere. Quum Scipio, « Recte hoc » quidem, inquit; nam hostes patriae optare mor» tem meam debent, quia sciunt, neque me vivere, » nisi republica incolumi, posse, neque me vivo rem» publicam defensore carituram ». Quod non magnificentius ab eo, quam verius dictum putant; quum tantus eius viri et vigor esset, et moderatio ac lenitas, ut illo sospite neque sociale bellum, neque civile, timendum fuisse existimetur.

LXXVII. At quo magis furor inimicorum inflammabatur, eo validior fiebat acriorque apud reliquos favor: neque dubium habebatur, quin dictator constituendae reipublicae causa creandus Scipio foret. Sed his consiliis novemdiale sacrum intervenit, quia multis locis lapidatum de caelo fuerat, templaque percussa deorum, et homines quidam exanimati. Soles etiam gemini simul visi prodigio accesserant.

LXXVIII. Peractis feriis, certamina resumpta: non iam occulte vitae Scipionis insidias struentibus triumviris, perisse consilia sua, nisi hic periret, ratis. Neque ignarus ipse periculi, quum pridie mortis suae a M. Fulvio multis conviciis petitus esset, malam sibi rependi gratiam laborum, pro republica susceptorum, ab improbis et ingratis civibus questus est: non dissimulato, quanta in sollicitudine versaretur. Quo maiore studio hominum, dimisso sub vesperam senatu, domum reductus est, plerisque Patrum, et sociorum Latinorumque maximo agmine prosequentibus. Ita quum se domum fortis atque validus recepisset, postridie in cubiculo suo exanimis est repertus.

§. 76. Plutarch. Apoph. Rom., c. 26. — Oros. V, 10. — Cic. pro Murena, c. 31, et in Somn. Scip. idem ad Q. fratr. III, 5, et de Nat. Deor. II, 5. — Diodor. ap. Vales.

§. 78. Plutarch. in C. Graccho, cap. 13. — Cic. in Lael., cap. 3, et Somn. Scip. — Oros. — Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. I.

LXXIX. Creditum est, fraude proximorum illatam ei mortem; et suspecta vehementer uxor Sempronia fuit: quae deformis et sterilis, quum nec amaret maritum, nec ab eo amaretur, facile paruerit Corneliae et triumviris, ut sive venenum viro propinaret, sive (nam et istud traditur) noctu apertis foribus intromitteret homines, virum elisis faucibus oppressuros. Idque servos in tormentis esse confessos, ferunt: at qui hoc resciverint, efferre non ausos, propterea quod infensum populum Scipioni gaudere interitu eius viderent. Repertae quidem feruntur in cervice eius notae; neque aliam ob causam capite velato elatum, quam ut illae tegerentur. At inimici sponte sumptum exitum vulgabant, quod quae pollicitus agrariis fuerat, praestare posse diffideret: quo minus credas auctoribus, qui fato functum tradiderunt.

LXXX, Ita sextus et quinquagesimus aetatis annus vivendi finem attulit viro seculi sui longe principi, de quo verissime pronuntiare visus est, quum mortuum laudaret, Q. Fabius Maximus, fratris eius filius: *gratias* namque *diis immortalibus* egit, *quod ille vir in hac republica potissimum natus esset*: *necesse enim fuisse, ibi esse terrarum imperium*, *ubi ille esset.* Atque haec ipsi quoque eius inimici aequis accipiebant auribus. Neminem enim temere nisi pro republica offenderat, et quia de cetero nihil sibi tribuebat immodice, his quoque non poterat esse supra modum exosus. Ergo licet superstitem in multis experti gravem adversarium fuerant, exstinctum tamen desiderabant, ut publice utilissimum, sibi non ultra, quam ratio pateretur, infestum. Die funeris eius, Q. Me-

§. 80. V. C. 623; A. C. 129. — Vell. II, 4. — Auct. de Vir. ill. cap. 58. — Appian. — Cic. in Somn. Scip. et pro Murena, cap. 36; idem in Lael., cap. 19. — Diodor. ap. Vales. — Plin. VII, 44.

tellus Macedonicus, cui simultas cum Scipione magna intercesserat, liberis suis dixit: «Ite, filii, ex» sequias: nunquam civis maioris funus videbitis.» Ita, quamquam publico funere privassent eum offensiones, efficere tamen, quin omnium ordinum de eo iudicium admiratioque multitudine prosequentium testata fieret, non potuerunt.

LXXXI. Iidemque motus animorum intellecti postea sunt, quum Africani nomine epulum populo Q. Maximus filius in Capitolio daret: ab eo enim Q. Tubero, quod esset eiusdem Africani sororis filius, triclinium sternere rogatus, quia lectis ligneis pelliculas hoedinas pro stragulis iniecerat, et fictilia samia pro vasis argenteis exposuerat, intempestiva frugalitate adeo hominibus displicuit, ut praeturam deinde petens, vir alias integerrimus, civis optimus, ad haec Aemiliorum et Africanorum decora praeferens, non alia de causa repulsam ferret. Quaestio tamen de morte tam insignis viri non est habita: non sine rubore bonorum, quibus apparebat, quum maximum dedecus civitatis interfectus Africanus videri posset, maius multo fore, non vindicatum.

LXXXII. Populi studiis factum id putant, C. Graccho metuentis, ne ille affinis culpae reperiretur: eaque de causa etiam suppressa, quae diximus, servorum indicia. Nam collegas eius in triumviratu Fulvium quidem magna suspicio, Carbonem opinio paene certa onerabat. Nec praetermiserim, in bonis Africani haud amplius triginta duas libras argenti, duas et selibram auri fuisse: hodiernos mores evidenter ar-

§. 81. Appian. — Cic. in Lael., cap. 3, et pro Murena, cap. 38. — Senec. ep. 95, 98. — Val. Max, V, 3, 1, et VII, 5. — Liv. Epit.

§. 82. Plutarch. in C. Graccho, c. 13. — Appian. — Cic. ad Q. fratr. II, 3, et pro Milone, c. 5. — Plin. XXXIII, 1. — Auct. de Vir. ill. c. 58. — Diod.

guente testimonio, posse viros, ex se magnos, altissimum civitatis gradum, etiam sine opum lenocinio parare et obtinere. Ceterum remoto a rebus humanis Scipione, tanquam vinculis exsoluta triumvirorum temeritas exsultare ferocius coepit; non sine maximo detrimento, et tantum non vastatione totius propemodum Italiae.

LXXXIII. Modicum inter has molestias gaudium C. Sempronius, quem profectum in Illyricum diximus, quum Iapodum gentem debellasset, a. d. kal. octobres triumphans in Vrbem invectus est. Mixta ex Illyriis Gallisque Iapodum natio, inter Istrum et Adriam incolit; quae omnis ora stadiorum mille navigatione circumitur: caput gentis Metulum vocatur, urbs Caesaris Augusti bello nobilitata. Cum his commisso certamine, quod et locorum, et hominum magna asperitas erat, nonnihil offendit consul, detrimento haud levi accepto. Sed emendavit hanc fortunam D. Bruti virtus, eius, qui Lusitaniam subegerat. Victi igitur magna pugna Iapodes, pacem ac foedus impetraverunt, *ne quis suae gentis in civitatem romanam reciperetur* pacti. C. Sempronius, erecta iis in locis statua, quae victoriae suae monumentum esset, in eadem situm quoque gentium et intervalla locorum adscripsit.

§. 83. Diod. — Marmor. Capitol. — Strab. lib. IV, p. 217, et VII, p. 3[illegible]3. — Appian. Illyr. — Flor. IV, 12. — Liv. Epit. — Cic. pro Balbo, c. 14. — Plin. III, 19.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XXV.
IN LOCVM LIBRI LX LIVIANI.

EPITOME
LIBRI SEXAGESIMI.

L. Aurelius consul rebellantes Sardos subegit. M. Fulvius Flaccus primus transalpinos Ligures bello domuit, missus in auxilium Massiliensibus adversus Salvios Gallos, qui fines Massiliensium populabantur. L. Opimius praetor Fregellanos, qui defecerant in deditionem accepit, Fregellas diruit. Pestilentia in Africa ab ingenti locustarum multitudine, et deinde necatarum strage, fuisse traditur. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta nonaginta millia septingenta triginta sex. C. Gracchus, Tiberii frater, tribunus plebis, eloquentior quam frater, perniciosas aliquot leges tulit: inter quas frumentariam, *ut semisse et triente frumentum plebi daretur;* alteram legem agrariam, quam et frater eius tulerat; tertiam, qua equestrem ordinem, tunc cum senatu consentientem, corrumperet: *ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur; et quia illis temporibus trecenti tantum senatores erant, sexcenti equites trecentis senatoribus admiscerentur;* id est, ut equester ordo bis tantum virium in senatu haberet: et, continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniae in Italia deducerentur, et una in solo dirutae Carthaginis; quo, ipse triumvir creatus, coloniam deduxit. Praeterea res a Q. Metello consule adversus Baleares gestas continet; quos Graeci Gymnesias appellant, quia aestatem nudi exigant: Baleares a teli missu appellati, aut a Baleo, Herculis comite, ibi relicto tunc, quum Hercules ad Geryonem navigaret. Motus quoque Syriae referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum et Seleucum filium, indignata, quod, occiso patre eius a se, iniussu suo diadema sumpsisset, interemit.

I. Cum Africano iuniore, tanquam non rei modo, sed etiam historiae romanae exstinctum lumen esset, ita proximorum aliquot consulum neque multa admodum, neque illustria gesta conspiciuntur. Cn. Octavii Cn. F. Cn. N. T. Annii Lusci consulatus nihil ferme insigne habet, praeter incrementum luxuriae, quia tum ex attalica hereditate regium instrumentum hastae auctionum subiectum est; nulla iam verecundia emendi habendique, quod populus ipse divenderet.

II. A Massiliensibus legati venerunt, pro Phocaeensium populo deprecatum, quorum urbs, propinqua Leucis, in partibus Aristonici fuerat: id quum ex odio populi romani fecisse viderentur (nam et Antiochi bello pertinaces hostes egerant), senatus urbem nomenque omne Phocaeensium deleri iubebat. Massilienses igitur, quod inde profecti conditores suae urbis essent, haud secus quam pro parentibus solliciti, accuratissimis precibus impetraverunt, ut in gratiam amicissimae fidissimaeque civitatis, saepius hostili, semper infidae parceretur. Regibus deinde amicis, qui auxilia nostris imperatoribus tulerant, quae praemia persolverentur, quum mature deliberatum esset, annitente M. Aquillio proconsule, quem Mithridates Ponticus muneribus suum fecerat, illi Phrygia maior; filiis Ariathis, qui eodem bello occiderat, Lycaonia et Cilicia concessae.

III. Haec partim eum in annum inciderunt, qui L. Cassium Q. F. L. N. Longinum, L. Cornelium L. F. Cinnam consules habuit. Tum quoque sollicita civitas agrariis actionibus erat; et aliorum metu, alio-

§. 1. V. C. 624; A. C. 128. — Cic. de Nat. Deor. II, 5. — Plin. XXXIII, 11.
§. 2. Iustin. XXXVII, 1 et 7, et XXXVIII, 5, et XLIII, 3. — Strab. lib. XIV, p. 647. — Liv. XXI, 20, et XXXVII, 32.

rum exspectatione, quorsum C. Gracchi multis bonis artibus efflorescens adolescentia eruptura esset. Quum enim impigrum sese incorruptumque supra aetatem ostenderet, ac magno populi favore uteretur, qui pro Vectio disertissime dicentem incredibili alacritate, multisque summae benevolentiae testimoniis exceperat; inimicos Tiberii invasit timor, ne hic multo acerbior ipsis adversarius atque formidabilior excresceret, quam quem sustulissent.

IV. Nec enim obscurum erat, quieturum sperari non posse: idque iam satis patefactum nonnullis eius actionibus contentionibusque fuerat. Quare huc consilia tum sua optimates conferebant, ne acerrimi iuvenis vigorem armari tribunitio iure paterentur. Nihil igitur evenire, ut putabant, felicius potuit, quam quod designatus quaestor dimitti aliquo posse videbatur, donec ipsi res urbanas per commodum ordinarent.

V. Sors etiam favere huic proposito visa, quae M. Aemilio M. F. M. N. Lepido, L. Aurelio L. F. L. N. Oreste consulibus, provinciam ei Sardiniam dedit. Sardi enim, quum sub haec tempora rebellassent, causam dederunt Patribus alterum eo consulum cum exercitu mittendi. Missus est L. Aurelius: quaestor additus C. Gracchus. Aiunt, negotium istud haudquaquam ingratum adolescenti fuisse, quod bellicae laudis haud minus, quam togatae, studiosus, neque militiae detrectaret labores, et solvi se civilium certaminum necessitate laetus lubensque pateretur: ple-

§. 3. V. C. 625; A. C. 127. — Appian. — Iustin. XXXVII, 1, et XXXVIII, 5. — Plutarch. in C. Graccho, cap. 1.

§. 4. Liv. Epit.

§. 5. V. C. 626; A. C. 126. — Liv. Epit. — Plutarch. in C. Graccho, cap. 11. — Diod. apud. Vales.

rique contra credunt, ingenio turbidum ac factionum appetentem fuisse. In confesso tamen est, quaecumque ab initio illi ratio mensque fuerit, alias etiam causas, et nescio quam vim occultam, sive renitentis traxisse animum, sive ultro mentem magis etiam validiusque impulisse.

VI. Sane Caelius Antipater, qui temporibus illis vixit, C. Gracchum, scribit, priusquam tribunus plebis fieret, multis narrare solitum, sibi, quo tempore quaesturam petebat, Tiberium fratrem per quietem esse visum haec verba dicere: « Nihil agis, Cai; quantumlibet cunctantem, idem mecum exitus manet. » Hoc anno seculares ludos quartos celebratos esse quidam voluerunt: nam, quod mireris, in re tam illustri, et quae nota temporum insignis esse debuerat, multum opinionibus dissidetur. Neque certior est de censura suspicio: quamquam hoc quidem anno Q. Fabius Maximus Servilianus, L. Caecilius Metellus gerere potuerunt: quos quia censores fuisse certum est, neque magistratus illorum tempus aliud reperitur, hoc anno creatos putare possis; et, quoniam censores alios sequens annus habuit, ob vitium aliquod abdicasse: tanto proclivioribus ad religionem animis, quanto plura et foediora nuntiata tum prodigia fuerunt.

VII. Ex quibus terrae motus, et fulmina, quamquam illo templa aliquot in Capitolio tremuerant, his Romae et circa percussa disiectaque passim multa erant; tamen, quia frequentior horum auditio est, haud ita commovit homines: atrocius visum, quod

§. 6. Cic. de Divin. I, 26. — Val. Max. I, 7; VI, 1, 5, et VIII, 5, 1. — Plutarch. — Censorin. de Die nat. cap. 17.

§. 7. Iul. Obseq. cap. 89. — Posidon. apud Strab. lib. VI, p. 277. — Oros. V, 10.

circa solstitium aestivum, non solum Aetna mons ingentibus flammis colluxit, sed etiam mare ad insulas Liparaeorum sic efferbuit, ut, quibusdam ambustis navibus, socii navales exanimarentur.

VIII. Multis postea diebus, intermicantibus saepe flammis, limum ebulliit mare: qui postremo speciem molarium lapidum concretus praetulit. Haec quum ex Sicilia T. Quintius Flaminius praetor ad senatum praescripsisset, consulti haruspices, *seditiones portendi*, dixerunt. Iis avertendis legati missi, qui et Liparae, et in parva insula, quam *Hieram Vulcani* vocant, diis manibus atque marinis sacra facerent. Nec ideo mitior circum eas insulas grassata mox pestilentia est, contracto, ut creditur, morbo per corruptos afflatu mortifero pisces, quia magnam eorum vim quaquaversum ardens mare tostam expulerat, et multitudo incauta et avida, tanquam munere deorum oblatam, in cibum verterat.

IX. Interim lex de peregrinis Vrbe pellendis a M. Iunio Penno tribuno plebis, cuius pater cum Q. Aelio consul fuit, perlata est, quamquam eam C. Gracchus, priusquam ex urbe proficisceretur, dissuaserat. Humanissimus adolescens, Vrbis usu prohiberi peregrinos, durum profecto et immane arbitrabatur. Ideo quo minus quorumdam pro civibus se gerentium audacia prohiberetur, non repugnabat: temperamentum requirebat, quo nec malis impunita delicta essent, nec boni laederentur. *Esse ex dignitate urbis romanae, ut quae caput orbis terrarum esset, eadem gentium omnium velut communis patria haberetur. Sic etiam Iovem deorum principem, eundem et regem omnium et patrem celebrari.*

§. 8. Iul. Obseq. — Posidon. — Oros.
§. 9. Cic. de Offic. III, 11; idem in Bruto, c. 28, et de Nat. Deor. II, 25, — Festus in voce *Respublica*.

X. « Neque enim alienum est, inquit, imitari numi-
» na, quae colimus, et, quorum beneficio ad summum
» in terris imperium pervenimus, etiam benignitatem
» exprimere. Ipsa quoque natura sic coniunctum est
» universum genus hominum, ut in illius leges pec-
» care videantur, qui ullam eius partem tam superbe
» fastidiunt. Corpora similia omnibus, animos quoque
» virtutis atque rationis capaces dedit; caelum, ter-
» ram, maria publicavit: quae igitur tanta voluit
» omnibus esse communia, noluit profecto, noluit,
» quosdam, non ob aliud, quam quod certis locis
» non sint nati, pro impuris atque contaminatis ab
» attactu nostro conspectuque submoveri.

XI. » Atque haec ita honesta sunt, ut nulla tanta
» esse utilitas queat, propter quam tolli debeant aut
» abrogari. Ego vero legem tuam, M. Penne, haud
» minus damnosam reipublicae, quam indecoram
» esse iudico. Nae si tu illis temporibus vixisses,
» quum conditor Vrbis Romulus tanti mox futuri
» imperii valida fundamenta iecit, peregrinos exesse
» iuberes, suasque res sibi habere. At ille longe sa-
» pientior non in urbem modo, sed etiam in civitatem,
» atque adeo societatem regni, peregrinos accepit:
» quod ita probatum usu atque auctoritate exemplum
» est, ut nunquam a maioribus ea deinde sit inter-
» missa largitio.

XII. « Ex quo igitur hominum genere illi ad tot
» gravia bella fortium fideliumque virorum infinita
» millia paraverunt (quod nisi factum esset, veteres
» Romani vix libertatem tueri, nedum quaerere im-
» perium potuissent), id tu universum una rogatione
» ex oculis nostris, et paene ex animis atque memo-

§. 11. Tac. Ann. XI, 24.

» ria removere conabere? ut quemadmodum ea hu-
» manitate populorum omnium amorem olim conci-
» liavimus, ita his novis consiliis acerbissima commo-
» veamus odia, quae summo studio vitanda essent
» quantumvis potentibus. Semel iterumque factum
» est, ut exire Vrbe socii iuberentur: neque temere
» quidquam unquam aegrius sunt passi, quum ta-
» men ob maximas suspiciones, nec in perpetuum
» emitterentur.

XIII. » At nobis egregius orator peregrina exem-
» pla commendas, qui homines indidem negas ad-
» mitti oportere. Quasi vero nobis, aut cuiquam sani
» capitis sit necessum, alia quam maiorum facta con-
» sultaque sequi, quorum virtute atque sapientia
» tantas opes adepti sumus. At illi maluerunt in con-
» sortium cuiuslibet fortunae vocare quoslibet ido-
» neos, quam ut vecordi cupiditate, quae nunc magna
» ratio multitudinem imperitam stimulat, plura se
» habituros commoda putarent, si qui in Vrbe essent
» soli haberent, neque partem ullam decerpi a pe-
» regrinis paterentur; quasi vero illi hac conditione
» nobiscum degant, ut plus percipiant utilitatis, quam
» afferant.

XIV. » Sed ea in pari stoliditate, aliorum invidia,
» aliorum libido est, ut quia coenaturos minoris, et
» habitaturos largius putent, aequum iudicent, quid-
» libet contra decus imperii et humanae societatis
» iura delinqui. Sed qui praecipui rerum harum ma-
» chinatores sunt, magnam sibi paratam esse prae-
» dam intelligunt, si commotis tot millium fortunis,
» in se suaque auctoritate vel levamentum trepidan-
» tibus, vel novum iniuriae auctarium esse positum

§. 12. Cic. pro Corn. Balbo, c. 13. — Diod. apud Vales. p. 341.

» ostenderint. Quibus enim harum rerum committe» tur curatio, quanti vendent unam forte dieculam, » ut in urbe maneant diutius, quam permissum lege » sit, quibus vel parva mora magnam allatura utili» tatem videbitur.

XV. » Nam aut negotiis, aut quia morbo gravatis » incommoda migratio erit, aut caritate urbis, in qua » nati quidam sunt, alii lubenter et diu vixerunt, ne » festinare cogantur, magna pars pecunia volet de» pacisci. Neque deerunt, qui neque dictam intra » diem exportare res suas queant, neque apud ho» spites, a quibus tractati tam hostiliter fuerint, au» sint relinquere. Quid autem de iis loquar, si a lege » nominatim excipientur, ut audio? quos utique ne» que pauperrimos omnium, neque parcissimos esse » necessum est. Tales potius homines, qui huiusmo» di ob causas pudendis rogationibus hanc urbem in» famant, quum sint ab honestate, et fide, et amore » civitatis alieni, quam qui apud nos non censentur, » exigendi erant: quibus ego similes omnino fuisse » puto multos in iis nationibus, quae, quum aliis » reflorerent, per avaritiam atque stultitiam respu» blicas suas amiserunt. »

XVI. Haec et alia quum dixisset Gracchus, nihilo secius legem populus scivit. Credo ad seditiones minuendas pertinere visum, turba hominum ignotorum atque alienorum civitatem exonerari. Nam ut quisque horum improbissimus erat, turbulentae plebi tribunumque saepe comitiis gaudebat immisceri; et hoc genus hominum plus etiam, quam ingenui cives, tumultuabatur. Hac lege patrem M. Perpernae, eius, qui Aristonicum ceperat, in peregrinitatem esse re-

§. 14. Fest. v. *Respublica*. — Val. Max. III, 4.

dactum, non futilis coniectura est: is enim post filii mortem, repetentibus eum Sabellis, civitate romana, tanquam, nihil ad se pertinente, caruit: memorabili casu, ut qui consul populi romani fuisset, civis romanus non fuisse iudicaretur.

XVII. Eodem anno triumphatum ex Asia reperio. M'. Aquillius a. d. III idus novembr. triumphavit. Ductum ab hoc in triumpho Aristonicum, sunt qui putent: mihi verior ea opinio visa est, quam superiore libro retuli. Honorem istum haudquaquam sine multorum indignatione decretum ei fuisse, argumento est, quod paulo post a P. Lentulo principe senatus, subscriptore C. Rutilio Rufo, repetundarum postulatus fuit; et absolutus magna cum infamia iudicum, sic quoque manifestum fecit, quibus artibus, qualiumque hominum studiis triumphum esset adeptus.

XVIII. Proximus deinde annus M. Plautium L. F. Hupsaeum, M. Fulvium M. F. Q. N. Flaccum consules vidit. Tum quoque non leviora prioribus prodigia nuntiata: fruges in arboribus natae; lactis et olei pluviae in veienti agro, lapidum Arpis; bubo etiam in Capitolio visus; et ambigui sexus homo repertus Romae: ob quod decemviri libros adire iussi, magna imperio pericula, et incertos bellorum motus instare retulerunt. Africae quoque vastatio horribilis ad instar prodigii accepta est: cuius omnes in agris fruges herbasque, cum ipsis arborum foliis, postquam immensa locustarum nubes exederat, deinde vento depulsa in pelagus fuerat, duplicata calamitas est;

§. 17. Plutarch. — Frag. Capitol. — Vell. II, 4. — Sallust. Hist. IV in Epist. Mithrid. — Civ. Divin. cap. 22. — Appian. Civ. lib. I. — Iul. Obseq.

§. 18. V. C. 627; A. C. 125. — Phlegon. Trallian. — Oros. V, 11. — Liv. Epit. — Iul. Obseq.

iisdem bestiolis, quae vivendo famem fecerant, morte sua pestilentiam atrocem excitantibus.

XIX. Stabant immensi in litoribus acervi, undis eo propellentibus, mortiferamque tabem cum teterrimo foetore exhalabant, donec vulgato per omne genus animalium morbo, cadaveribus passim omnia complerentur. Nam et in Micipsae regno ad octingenta millia hominum tum interiisse, et in provincia carthaginiensi supra ducenta millia, traditur. Etiam Vticae, ubi circiter triginta millia militum castra habebant, ad totius Africae praesidium, eadem die per unam portam mille quingenta elata funera sunt; non remittente malo, donec totus ille exercitus tanquam internecione deleretur.

XX. Haec tam tristia non maiore tamen cura senatum, quam propior in Vrbe timor, affecerunt, M. Fulvio triumviralem licentiam in consulatu impotentius exercente. Vir enim inquieti praefractique spiritus, legibus perniciosis tranquillitatem pacemque publicam sollicitare videbatur. Sociis enim, qui se pelli agro querebantur, civitatem romanam solatii causa dabat; ipsis quoque hanc mercedem, ut ampliorem amissis, cupide amplectentibus. Ferebat praeterea, ut provocare liceret ad populum, iis, qui lege Penni postulati civitatem mutare gravarentur: tantaquē haec contumacia agebat, ut multis Patrum precibus minisque venire in curiam vix compulsus, partim monenti, partim oranti senatui, desisteret incepto, responsum non dederit.

XXI. Neque tamen perlatae leges sunt, bona quadam fortuna Massiliensium interiiciente necessitatem,

§. 20. Augustin. de Civ. Dei, III, 31. — Plutarch. in C. Gracch, c. 12. — Appian. Civ. lib. I. — Val. Max. IX, 5.

qui ab accolentibus Gallis pressi, ad auxilium populi romani denuo confugerant. Neque consuli res illa, neque senatui ingrata accidit: illo triumphi spem agitante animo; Patribus importunum consulem probabili aliquo praetextu extrudere cupientibus.

XXII. Quare non difficulter obtinuit, ut ipse sociis auxilio mitteretur. Censores his consulibus Cn. Servilius Cn. F. Cn. N. Caepio, L. Cassius Q. F. L. N. Longinus produntur. Hi aquam, *Tepula* vocatur, Romam et in Capitolium adducendam curaverunt: legibus veteribus censoriis quaedam addiderunt. Aemilium Lepidum augurem, *quod sex millibus aedes conduxisset, quodque villam in alsiensi agro nimis sublime exstructam haberet*, adesse iusserunt: adeo tum adhuc luxus hic videbatur censoria animadversione coërcendus; quod si quis non multis post annis fecisset, eum sordidius, quam senatorem deceret, habitare, dicturi homines erant.

XXIII. Princeps senatus ab iisdem censoribus lectus est P. Lentulus. Iisdem temporibus diu iam quasi sub cineribus gliscens ignis, coniuratione fregellana emicuit, aliquanto immaturius, eoque reprimentibus facilior. Nec dubitabatur, si diutius tegi consilia defectorum potuissent, quin bellum sociale, quod post aliquot annos violentissimum exarsit, eo potius tempore fuerit erupturum. Nunc priusquam latius contagio serperet, fregellanam urbem L. Opimius praetor obsidione cinctam, quum ad bellum tolerandum nullis rebus satis instructa esset, haud difficulter in potestatem redegit; prodente insuper patriam

§. 21. Liv. Epit. — Front. de Aquaeduct.

§. 22. Cic. Verr. I, 55. — Vell. II, 10. — Val. Max. VIII, 1; infra, LXI, 27.

§. 23. Iul. Obseq. cap. 90. — Vell. II, 6. — Cic. Rhet. ad Herenn. IV, 9; Phil. III, 6; de Inv. II, 34; et de Fin. V, 22. — Liv. Epit.

Q. Numitorio Pullo. Captam urbem dirui oportere non dubitatum: de principum poena quum in consilio deliberaretur, plerorumque haud ambigua condemnatione, diu agitata Numitorii causa est, quum recens meritum, prioribus quibusdam dictis eius factisque, quibus aversum a populo romano animum aperuerat, levius videretur: ad extremum tamen deprecanti venia data; plusque valuit, quod rei romanae profuerat, quam quod nocere voluisse arguebatur.

XXIV. Ita bello feliciter gesto, maximisque periculis liberata republica, quoniam hoc terrore compressa inhibitaque sociorum latini nominis conspiratio fuerat, L. Opimius triumphum petiit, nec impetravit: non quin res triumpho dignae viderentur, sed quia de receptis populis triumphari solere senatus negabat; augentibus imperium, non recuperantibus amissa, honorem istum antiquitus decretum, dictitando.

XXV. Ceterum ille tumultus (tumultus enim verius, quam bellum, fuerat) aegros multorum animos magis etiam suspicionibus et cura maceravit; non sine invidia M. Fulvii consulis, Caiique Gracchi, quo praecipuo incentore socii ad res novas consurrexisse dicebantur. Igitur neque tum aequis auribus senatus accepit, quod urbes Sardiniae, quum in praetura et insalubri hieme tunicas ad exercitum mitti L. Aurelius iussisset, detrectaverant imperium, et Romae, per legatos, gratiam mittendi obtinuerant: deinde C. Graccho quaestore circumeunte roganteque, alacri-

§. 24. Cic. in Pison., cap. 39, et ibi Ascon. Pedian. Val. Max. II, 8. — Marcellin. XXV, 3.

§. 25. Auct. de Vir. ill., cap. 65. — Plutarch. in C. Graccho, cap. 11.

ter et prompte praebuerant; unde pluris apud Sardos auctoritatem adolescentuli, quam imperium consulis, quam nomen populi romani fuisse, obtrectatores eius fremebant.

XXVI. Ab eodem deinde animo, quum prorogata L. Aurelio provincia fuisset, legatique regis Micipsae Romam venissent, nuntiantes, *regem C. Gracchi honoris causa frumentum in Sardiniam imperatori misisse*, magna Patrum coorta indignatione, legatio reiecta est. Quibus rebus, sicut ira senatus, ita populi favor in Gracchum in dies augebatur: cui ut se praeberet, quamprimum in Vrbem reverti desiderabat. Contra moliebantur civitatis principes, ut eum, quam possent diutissime in externis nationibus detinerent; donec providere, quae in usum erant, aut avertere ab eo populi amorem, senescentibus, ut fit, per absentiam studiis, potuissent.

XXVII. Igitur C. Cassio Longino, C. Sextio Calvino consulibus, quum de provinciis ornandis ageretur, M. Fulvio in Gallia, L. Aurelio in Sardinia prorogatum imperium est, haud minus, ut proquaestorem Gracchum retineret, quam quia bellum graviter administraverat. Nam et M. Fulvium abesse potissimum simili de causa voluerunt. Et hic quidem rebus gerendis gaudens, prorogatam sibi provinciam aequiore animo tulit. Caius, intellecto Patrum consilio, tanto minus utilem sibi moram in Sardinia ratus, quanto diligentius optimates eam procurabant, confestim ex provincia abnavigavit; et quum famam praevenisset, non modo magnis inimicorum querelis, sed etiam non sine plebis ipsius admiratione ac sermonibus, subito Romae conspectus est.

§. 27. V. C. 628; A. C. 124. — Plutarch. in C. Graccho, cap. 3.

XXVIII. Ceterum quum adesse iussus apud censores, causam suam ingenti facundia, magnisque rationum ponderibus egisset, statim ei non restitutam modo populi voluntatem, sed etiam auctam esse apparuit, quum iniuria facta innocenti videretur. *Stipendia* enim *se fecisse duodecim*, ostenderat, *quum a ceteris haud amplius dena poscerentur: in tertium usque annum in provincia fuisse, quum alios exactus quaesturae annus in Vrbem remitteret.*

XXIX. Alia deinde de moribus abstinentiaque sua loquutus, addidit, *se loculos pecunia onustos portasse in Sardiniam, vacuos reportasse: alios amphoras, quas onustas vino detulissent, auro atque argento refertas domum remisisse.* Neque infelicius deinde suspicionem fregellanae rebellionis, sociorumque in prava consilia clam impulsorum diluit. Quibus actionibus tum apud omnes clarior, tum incitatior ipse (nam frequenti contentione animus incaluerat) tribunatum plebis, matre plurimum dehortante, instituit petere. Hoc aliud maximi motus initium fuit, toto virium suarum pondere resistentibus, quotquot vel Tiberio fuerunt inimici, vel illius legibus similes alias metuebant. Sed horum pugnacitas incitamento plebi fuit, quo cupidius contenderet: tantusque die comitiorum confluxus ex universa Italia, tantum hominum studium fuit, ut infinitam multitudinem non capiente campo, magna pars ex tectis et fastigiis aedificiorum acclamaret.

XXX. Spem enim agrorum varie partim ipsius rei difficultatibus impeditam, partim locupletum artibus extractam iniquissimo animo ferentes, hunc sibi virum

§. 28. Charis. de Analog. lib. I, pag. 61. — Plutarch.

§. 29. Agell. XV, 12. — Fragment. Epist. Corneliae apud Pighium. — Plutarch.

divinitus missum credebant, qui fraternarum legum, suarumque ipse in triumviratu actionum acerrimus vindex, et quod intricatum esset, explicare ingenio, et quod convulsum restituere animo ac auctoritate posset. Igitur quin tribunus fieret, haud magna dubitatio fuit: in hoc tantum feliciter obnisi Patres sunt, uti non pro exspectatione sua primus, sed omnino quartus renuntiaretur: ipse tamen paulo post vigore actionum et eloquentia constituit se omnium facile principem.

XXXI. Interim colonia deducta est, in Volscis Fabrateria: lustrumque in Vrbe sexagesimum Cn. Servilio, L. Cassio censoribus conditum: civium romanorum capita trecenta nonaginta millia septingenta triginta sex censa fuerunt. Sequens annus Q. Caecilio Metello, T. Quinctio Flaminino consulibus, et bella foris, et plus ex urbanis contentionibus terroris domi habuit. Baleares, ignobilis antea natio, nec temere nisi inter punicos auxiliares cognita, tum consularis provincia facti, Q. Metello obvenerunt.

XXXII. Piraticam faciebant audacius iam crebriusque, ut solet, ubi primi conatus impune, et cum praemio fuerunt. Hominum ad triginta millia insulas incolunt duas potissimum (nam Ebusus, quamquam vicina, perperam a quibusdam adiicitur); quarum quae Maior vocatur, et est, ab Hispaniae Tarraconensis litore, ubi Dianium est, spatio mille quadringentorum stadiorum disiungitur; centum millia passuum longitudine, trecentorum octoginta millium ambitu patens. Huic deinde intervallo stadiorum se-

§. 30. Appian. Civil. lib. I. — Plutarch.

§. 31. V. C. 629; A. C. 123. — Vell. I, 15. — Liv. Epit.

§. 32. Strab. lib. III, pag. 167. — Flor. III, 8. — Diodor. V, 17. — Zonar. — Plin. III, 5. — Pomp. Mela.

ptuaginta Minor adiacet, quae sexaginta millia passuum longa, centum quinquaginta in circuitu numerat.

XXXIII. Graeci *Gymnesias* vocaverunt, quia per aestatem praeter sisyrnam nullis vestibus operiuntur. Nobis *Balearium* recepta est appellatio; sive et ipsa graecae originis, ad iactum fundarum, quibus praecipue valent, respicit; sive antiquis fabulis credendum est, nomen a Baleo quodam arcessentibus, quem Herculis Thebani comitem, et ab eo relictum iis locis narrant, quo tempore ad Geryonis abigenda armenta heros ille properabat. Vtraque insula dives habet solum, omniumque rerum, praeterquam vini et olei, ferax: portus sunt commodi, nisi quod, saxoso plerumque ore, curam atque peritiam gubernatorum introitus desiderat.

XXXIV. Absurda quaedam, ut barbaris, instituta sunt, quae referri non attinet: illud etiam sapientibus haud spernendum crediderim, quod aurum et argentum neque signant, neque alibi signatum importari sinunt: edocti, ut aiunt, Geryonis calamitate, cui propter magnitudinem pecuniae bellum illatum ab Hercule fuerit. Ergo qui mercede apud Carthaginienses militabant, pecuniam non reportabant domum; sed vinum emebant, cuius cupidissimi sunt, et mulieres, in hanc quoque voluptatem adeo proiectum genus, ut cum piratis unam mulierem quatuor permutare viris consueverint.

XXXV. Discincti in bellum eunt, scutum ex corio manu gestantes, et iaculum praeusta plerumque cuspide, non saepe ferro, eoque exiguo, praefixum. Maxima vis in fundis est, quas ex melancranide

§. 33. Strab. — Plin. — Liv. Epit. — Lycophr. Cassand. — Dionys. Perieg. — Marcellin. XV, 26.

§. 34. Diodor. — Aristot. περὶ θαυμασίων.

(iungi genus est) scite confectas in proeliis ternas ferunt, una caput vincientes, altera ventrem, dum tertia in manu est: nec ad idem spatium omnibus promiscue utuntur; aliae enim ad longiores iactus sunt commodiores, aliae propiore meta certius validiusque feriunt. Hoc solo genere armorum metuendi sunt, tribuente illis vigorem ac peritiam usu, quem a teneris adhibent: neque matres panem ante dare dicuntur infantibus, quam scopi vicem propositum funda deiecerint.

XXXVI. Pacificum alias hominum genus, cum studio pecuniae plerasque bellorum causas abiecerant, paucorum temeritas in calumniam, et ex calumnia in calamitatem traxit: nec enim publico consilio mare infestum habuerunt, sed cupidus triumphi consul, noxiam videri gentem, quam ipse esse innocens maluerat. Hoc ita traditum a ratione non abhorret: nec enim duas istas insulas consentaneum est, arma romana, quorum non ignorabant potentiam, in se concitare voluisse. Illud etiam incredibilius, venienti ab alto romanae classi, quod praedam putarent, ultro occurrisse.

XXXVII. Quod satis certum est, vim propulsare conati, proelium acre fecerunt, terrore tamen maiore, quam damno; quia Metellus super tabulata navium pelles extenderat, quibus excepta hostium missilia innoxia caderent. Igitur simul cominus ventum, et adversus nudos pila coniici coepere, pecudum in morem sublato clamore dilapsi, sparsique in proximos tumulos, maiore deinde labore inveniendi, quam vincendi fuerunt: unde infestior miles, plurimum ubique sanguinis fudit.

§. 35. — Strab. — Diodor.
§. 36. Flor. III, 8. — Strab.
§. 37. Flor. — Strab.

XXXVIII. Consul, facile pacatis Balearibus, reliquum imperii tempus urbibus condendis consumpsit. Palma orientem versus, in occidua parte insulae Pollentia est posita. In has ex coloniis civium romanorum, quae in Hispania erant, tria virorum millia scripta. Romae triumphum hoc anno M. Fulvius proconsul duxit, quem Massiliensibus sociis adversum infestos et praepotentes accolas auxilio profectum fuisse in consulatu diximus. Salluvii praecipue Massiliam urgebant, quorum in agro condita, nunc invidia finitimorum, nunc metu, nunquam non odio premebatur. Fulvius tamen res haud sane magnas ibi gesserat, magisque ominis causa triumphus ei datus videri potest, quod ea prima trans Alpes expeditio romana fuit.

XXXIX. Adiuverunt haud dubie spes plebis, erectae iam C. Gracchi tribunatu, patronisque suis hanc dare gratiam studentis, non magis praemium prioribus actionibus, quam incitamentum futuris: et senatus, quem adimi posse honorem desperabat, per se potius tribuere maluit. Triumphavit non de Salluviis modo, sed etiam de Liguribus atque Vocontiis, qui forte per agrum suum ducenti occurrerant. Secundae M. Fulvii res, momentum C. Graccho quum ad voluntatem ferendi leges, tum ad fiduciam pertendendi attulerunt.

XL. Ergo omnia subito novis contentionibus fervere coeperunt, graviter accusante potentes Caio, paratamque et popularem ex nece fratris materiam miris artibus ad inflammandos hominum animos versante. Praecipuum ad haec telum habebat, violatae

§. 38. Oros. V, 13. — Strab. — Pompon. Mela. — Appian. Civ. lib. I. — Fasti Capitol. — Liv. Epit. — Liv. V, 34. — Marcellin. XV, 29. — Flor. III, 2.
§. 39. Column. Triumph. apud Pighium.

sacrosanctae potestatis invidiam, quam ita miscebat omnibus actionibus suis, ut non magis interitum Tiberii, quam populo factam iniuriam, deplorare videretur. «At vero maiores nostri, inquiebat, Faliscis » bellum intulerunt, quia tribunum plebis Genucium » contumeliose habuerant: C. Veturium damnaverunt » capitis, quod incedenti per forum tribuno unus » via non decessisset.

XLI. » At, vobis inspectantibus, Ti. Gracchum » isti fragmentis subselliorum occiderunt: vobis in» spectantibus mediam per Vrbem traxerunt, ne quis » locus crudelitatis eorum nota vacaret, et cuius in » Capitolio erepta vita fuerat, eius exanime cadaver in » amnem proiiceretur. Quid iam de amicis eius querar, » qui indefensi indemnatique supplicio affecti sunt? » idque in ea civitate factitatum est, in qua capitalis » noxae reos, si forte lateant, ante suarum aedium » fores occinente tubicine vocari in iudicium mos » est, neque prius in suffragia iudices mitti. Tam illi » religiose, tamque circumspecte, ubi de capite ci» vis quaestio esset, agendum esse censuerunt. »

XLII. Haec atque talia, quum praeter proprii doloris stimulos, etiam oratoris arte, eoque vocis sono dicerentur, qui rebus ipsis mire congruebat, totius populi romani lacrymae concitabantur. Ergo Caius, ubi satis accensos multitudinis animos vidit, leges initio duas promulgat, quarum altera vetabat *honores petere eum, cui a populo abrogatus magistratus esset:* altera *dicere causam in iudicio populi* iubebat *eum, qui indemnatum in magistratu suo civitate expulisset.*

XLIII. Hae leges aperte M. Octavium et P. Popil-

§. 40. Plutarch. in C. Graccho.
§. 42 Quintilian. XI, 13. — Plutarch.

lium petebant: quorum ille tribunatu se coactus abdicaverat, Popillius amicos Tiberii quosdam in exsilium eiecisse dicebatur. Ex his Popillius, non exspectato populi iudicio, solum vertit: Octavium Cornelia servavit, Caiusque, *matris se dare hoc precibus* dicens, ipse antiquavit legem suam; non renitente populo, qui et pietatem filii laudabat, et mulierem non ob liberos modo, sed etiam patrem Africanum magnopere suspiciebat: cuius rei indicium statua quoque praefert ei nomine populi posita, cum hoc titulo: *Cornelia mater Gracchorum.* Sed et Caius, minime ignarus, quanti eam cives facerent, eius mentione nonnunquam ad exagitandos adversarios abusus est: ut quum conviciatorem quemdam increpans, « Tune » Corneliae, inquit, ausis maledicere, quae Tiberium » peperit? qua porro fronte Corneliae te comparas, » quae se diutius mulier, quam tu vir a viro abstinuisti? »

XLIV. Atque huiusmodi dictorum frequens amarulentia nunc etiam in orationibus eius comparet. Ceterum modis omnibus et plebis extollere potentiam, et senatus auctoritatem deprimere cupiens, plura maioraque, quam frater Tiberius, audebat. Principium ab agraria lege fuit, qua acrius atque plenius cavit, *ne quis contra legem Liciniam plus quingentis iugeribus haberet: utque ager publicus pauperibus divideretur.* Triumviros agris dividundis seque et M. Fulvium denuo creavit, C. etiam Crasso in societatem curae assumpto.

XLV. Portoria quoque et vectigalia nova constituit

§. 43. Agell. XI, 13. — Vell. II, 7. — Plutarch. — Cic. in Bruto, c. 34, et post redit. in senat. c. ult.

§. 44. Vell. II, 6. — Plutarch. — Flor. III, 15. — Auct. de Vir. ill. c. 65.

ex Asia et Attali regis hereditate; quo respublica tantis largitionibus sufficeret. Nam et militari lege, qua minorem annis septemdecim rogari sacramento vetuit, vestem gratuitam militi dabat; et annonaria pauperibus frumentum menstruum dividere semisse et triente instituerat: quae largitio quum esset nimia, exhauriretque aerarium, et plebem ad desidiam avocaret, boni repugnabant; sed a pluribus vincebantur. Sumptum praeterea incredibilem munitio viarum suscepta absorbebat, non ad utilitatem magis, quam gratiam et decorem, omnibus exacte dispositis.

XLVI. Ducebantur rectissimae per agros viae, partim saxo quadrato, alibi glarea stratae: ubi torrens aut caverna ruperat iter, pontes imponebantur, aut complebantur depressa, donec totum opus aequalem ubivis faciem praeferret. Id deinde milliaribus distinguebatur: quorum notas et numerum iustis intervallis positae ex lapide columnae indicabant: paulo minus octo stadiis in singula milliaria tribuebatur. Ad hoc frequentes secundum viam erectae erant pilae, quarum ope, qui iter facerent, commodius inscendere in equos, usu ita ferente, possent.

XLVII. Haec aliaque per se curabat, mire sufficiente vigore corporis ad omnia, quae animus imperasset: mirabanturque eum homines, cum legatorum, magistratuum, eruditorum, militum, opificum caterva incedentem, sufficientemque unum omnibus, et amorem universorum ita tuentem humanitate, ut tamen gravitatem eius cuncti revererentur. Sed ista maiorem iuveni invidiam excitabant, quum nihil intactum

§. 45. Flor. — Agell. XI, 10. — Plutarch. — Vell. — Liv. Epit. — Cic. de Offic. II, 21, et pro Sextio, c. 48. — Appian. Civil. lib. I.
§. 47. Vell. — Appian. Civil. lib. I.

intentatumque relinquere videretur, quo sibi magnas opes, regiaeque parem potentiam, auxilio plebis rogationum talium inescatae dulcedine, compararet.

XLVIII. Idque atrocius metui coeptum, ubi, tempore magistratus eius ferme consumpto, M. Fulvius haud obscure disserebat, *altero ei tribunatu ad perferenda, quae instituisset, opus esse*: neque dubius erat populi favor: et ne prohiberi omnino posset, lege iuvabatur, per quam tribunitiis comitiis, si ad numerum tribuni non essent, ius erat populo ex omnibus, quem vellet, allegendi. Iam ergo minus de tribunatu, sed aliquid novum atroxque timebatur: et erant, qui suspicarentur, simplici potestate non contentum, tribuni simul consulisque nomen ac imperium invadere statuisse.

XLIX. Terruerat eos vox, quam inter applausum populi et flagrantium studiorum testificationem iecerat, *se aliquid in beneficii loco a plebe petiturum: quod si adeptus foret, habere instar omnium; sin vero, nihil tamen queri decrevisset*. Comitiorum tamen consularium adveniens tempus ostendit, frustra eum suspectum hoc nomine fuisse; quippe cum amicis C. Fannium C. F. deduxit in campum, petentique suffragator gratiosus et efficax exstitit: ipse autem tribunus plebis, quamquam id quidem non peteret, refectus est.

L. Dum ita Romae dissidetur, etiam Orientis regna multas calamitates discordiis mutationibusque regum pertulerunt. Demetrius iterum rex Syriae, pravitate morum populi et militum odium meruerat, uxoremque Cleopatram, ob superinductam apud Parthos

§. 48. Plutarch.
§. 49. Appian. — Vell.

Rhodogunen, infensam habebat. His, quasi parum negotii haberet, bellum aegyptium adiunxit, socru Cleopatra auxilium adversus fratrem Physconem orante, et auxilii pretium ostentante Ptolemaeorum opes. Acciderat enim, ut Hegelochus Ptolemaei dux, exercitu Alexandrinorum internecione deleto, et praetore Marsya capto, Cleopatram rerum suarum desperatione confugere in Syriam cum thesauris regiis compelleret, a filio generoque subsidium fortunae praesentis petituram.

LI. Sed Demetrium, aliena sollicitantem regna, defectio Antiochensium, qui duce Tryphone rebellabant, de suo coëgit dimicare. Mox enim Apameni, ceteraeque nonnullae civitates, per absentiam regis, qui iam ad Pelusium admoverat copias, exemplum Antiochensium sequutae sunt: et a Ptolemaeo, tanquam adversus communem hostem auxilia, Seleucidarumque aliquem, quem sibi regem constituerent, petierunt. Ptolemaeus iuvenem quendam aegyptium cum ingentibus auxiliis misit, ut, tanquam Antiochi familiae per adoptionem insertus, deiecto Demetrio, Syriam sibi quasi iure vindicaret.

LII. Neque Syri aspernati sunt, quemlibet potius habituri regem, quam prioris ultra passuri superbiam, quae, parthicae arrogantiae conversatione facta prorsus intolerabilis fuerat. *Alexandri* nomen impositum est novo regi, quibusdam Alexandri regis filium dicentibus; quum Protarchus ei pater esset, mercibus permutandis tolerare se solitus; unde *Zabinae* co-

§. 50. Ioseph. XIII, 17. — Appian. Syriac. — Iustin. XXXIX, 11. — Diod. apud Vales.

§. 51. Porphyr. apud Euseb. p. 227. — Ioseph. — Zonar. — Iustin.

§. 52. Porphyr. apud Euseb. — Iustin.

gnomentum Alexandro a Syris est inditum. Forte sub idem tempus a rege Parthorum in argenteo loculo remissum Antiochi corpus, magni favoris occasionem novo regi attulit, quum reliquias non ineptus histrio maxima cum reverentia, lacrymisque ubertim manantibus excipiendo, stultae plebaeculae pietatis opinionem, tanquam domestici funeris dolorem non ferens, iniecisset.

LIII. His auditis, Demetrius a Pelusio cum exercitu redit; nec segnius ab Alexandro occurritur: haud procul Damasco quum signa contulissent, vincitur Demetrius. Tum vero concepta olim odia, postquam ex rebus adversis contemptus accesserat, nemine dissimulante, quum ad Cleopatram, quae tum Ptolemaide cum liberis communibus degebat, ex fuga se reciperet, clausae advenienti portae sunt. Sic ab uxore filiisque desertum se videns, Tyrum navigio petiit, ut saltem sanctitate veteris templi se defenderet. Sed ibi quoque eum inimica sors, et infestae coniugis fraude comparatum exitium exspectabat.

LIV. Ita rex paulo ante potentissimus, nunc famulorum suorum supplex, dum exscensionem facit, praefecti iussu corripitur, et paulo post non sine cruciatu et contumelia occiditur. Nec mora, quemadmodum in sceleribus facile proficitur, et primum quodque facinus ad maiora fere et causam et audaciam praestat, viri necem Cleopatra maioris filii morte cumulat. Seleuco nomen erat: qui, audita morte patris, de iure suo nihil dubitans quum diadema sumpsisset, Cleopatra mater, iniussu id suo factum frendens, arrepto arcu iuvenem sagitta transfixit, iam

§. 53. Porphyr. — Ioseph. — Iustin.
§. 54. Liv. Epit. — Appian. Syriac. — Iustin. — Ioseph. — Porphyr.

non modo voluntate et voce ad iubendum parricidium, sed etiam ad patrandum manu certa.

LV. Sic amoto Seleuco, frater eius Antiochus, cui a nasi magnitudine cognomen *Grypo* fuit, hactenus a matre rex constituitur, ut ille quidem nomen principis, ipsa potestatem obtineret. Inter hos Syriae motus, quum nec tum satis quieta Aegyptus foret, cetera quoque regna multis calamitatibus vexata sunt. Cappadociam morte regis destitutam Nicomedes bithynus affectabat: Ariarathis domum affinitatis iure Mithridates ponticus tuebatur. Neque magis inter hos apud Cappadociam bello, quam Romae largitione certabatur: legatis regum, quia lex Aufeia de rebus istis promulgata erat (ut in oratione C. Gracchi, qui legem dissuasit, scriptum est), aliorum vocem, aliorum etiam silentium impenso pretio redimentibus.

LVI. Babylonios et Seleucenses vicaria potestate quidam Himerus obtinebat, a Phrahate impositus, cuius gratiam per turpia obsequia promeruerat. Is quum ad suum patriaeque genium (hyrcanus enim erat natione) parthicae etiam educationis vitia adiunxisset, tantae crudelitatis fuit, ut omnium, qui usquam fuerunt, tyrannorum supergredi feritatem videretur: neque enim aut occasionem, aut genus ullum saevitiae praetermittebat; multosque Babyloniorum ob leves plerumque causas, cum omni familia in servitutem redegit, misitque in Mediam, ut pro mancipiis venirent.

LVII. Ne monumentis quidem aedificiisque vel sacris, vel profanis pepercit: forum Babylonis et tem-

§. 55 Appian. Mithrid. — Agell. XI, 10.

§. 56. Trog. Prol. XLII. — Athen. lib. X. — Iustin. XLII, 1. — Diodor. apud Vales.

pla quaedam incendit, pulcherrimam partem urbis perdidit. His eius sceleribus licentiam et impunitatem dabat, implicitus bello Scytharum, deinde a suis militibus interfectus Phrahates. Vtriusque initium ei victoria de Antiocho dedit: adeo plerumque nesciunt homines, quid aut quorsum cupiant, saepiusque, sub alia specie ac nomine, malorum suorum origine causisque delectantur. Scythas Phrahates cum Antiocho bellans exciverat; et post victoriam venientibus mercedem pernegabat.

LVIII. Igitur illorum legatus, pro more gentis horrida et truci oratione, « Venimus ad te, inquit, » rex Phrahates, tuis promissis exciti, pactoque sti» pendio, quod negari conditionem, quantum in » nobis est, implentibus, non debet. Si citius, quam » speraveras, bellum confecisti; non ideo minus de» lectum habuerunt Scythae, suisque finibus, ut tibi » militarent, sunt egressi. Tanta iuventus neque co» gi sine spe praemiorum, neque contineri sine prae» statione potest. Nihil praeter arma, quae nunquam » nobis deerunt, attulimus, quo pecuniam, quae » deerat, reportaremus. Non ita facilis auctoranti » exauctorantique turba sumus, ut quoties alicuius » necessitas et negotia poscant, accurramus acciti, » et quum illa praeterierit, remittamur inanes.

LIX. » Plus daturus Antiochus erat, sed parthi» cum nomen, et cognatio gentis effecerunt, ut tuam » causam praeferremus. Ne igitur iniuria dignos exi» stimes, qui tam impigre accurrerunt, ut te ab in» iuriis hostium vindicarent. At sero venistis, inquies: » an igitur postulandum erat, ut alas aptaremus pe» dibus, aut currum solis conscenderemus? si citius

§. 57. Iustin.

» existimatione tua vicisti, fortunae tuae age gratias, » et tanto liberaliorem te exhibe, quanto factus es » potentior. Nec in uno Antiocho cecidisse omnes » Parthorum hostes credas: magna imperia non pa» titur Deus diu sine aemulo consistere. Segniores » ad stipendia tua venient, qui meminerint nulla » mercede venisse: ac semel elusi, semper eandem » fraudem timebunt.

LX. » Sicut operam a nobis, sic a te praestari sti» pendia oportuit: ne illa navaretur, per nos non » stetit: per te stare non debet, ne stipendia reprae» sententur. Si corporibus non pugnavimus, quid » refert? si tantumdem fama scythicorum armorum » effecit, quantum vix aliorum arma potuissent. Non » ante defecerunt ab Antiocho civitates, quam de » scythicis auxiliis auditum est: nec ille tam festinan» ter commisisset pugnam, nisi occupare adventum » nostrum studuisset. Denique ne quid postulare in» debitum videamur, da alium hostem, et videbis, » non accipere Scythas stipendia cupidius, quam » mereri.

LXI. » Si vero nulla te ad aequitatem ratio flectit, » hoc a nobis non ferociter, sed libere dictum acci» pe: pauci, ut de iure ageremus, missi sumus: si » non erit impetratum, iam omnes illi ad exigendum » stipendium aderunt, qui ad merendum venerunt. » Nec dictis defuit fides, versisque in eos armis, pro quibus illa domo extulerant, vastare Parthorum agros Scythae coeperunt. Occurrit cum suis Phrahates, graecosque milites Antiochi bello captos, quamquam ea cum ipsis ratio et causa non erat, ut magnopere deberet atrociter habitis confidere, tamen adversum hostes secum rapit.

LXII. At illi tum pristinorum odiorum, tum re-

centis iniuriae memores, postquam proelio commisso laborare senserunt Parthos, translatis ad hostem signis, internecione copiarum parthicarum ipsiusque regis caede captivitatis suae mala vindicarunt. Scythae, depopulata Parthia, nec ultra fortunae insistentes, ad sua reversi sunt. Neque multo post Laudice, quae Cappadociam post mortem mariti cum liberis sex virilis sexus acceperat, avida regnandi, quum, reliquis veneno interceptis, numerum ad unum parvulum, cui et ipsi nomen Ariarathes fuit, deduxisset, vicissim a populo occisa est.

LXIII. Mithridates quoque cognomento *Evergetes*, qui primus ponticorum regum amicus populi romani appellatus fuerat, eumque bello punico prius, deinde asiatico navibus et copiis iuverat, regnum uxori liberisque infantibus reliquit, insidiis amicorum interfectus. Sed me tot regum uno tempore flebiles exitus, tam foede et quaesita, et amissa regna, scelerumque ac poenarum multiplices vices reputantem, generis humani miseret pudetque. Quae enim, malum, amentia est, vel opibus iniuste partis securam possessionem, vel in ea inquietudine animi, felicitatis partem ullam quaerere?

LXIV. Nisi forte se quisque nequissimum mortalium credit; ceteris neque cupiditatem eandem, neque malitiam fore arbitratur: quasi vero maxima maleficia plurimo ingenio egeant; aut fidum sibi quemquam sperare possit, qui perfidus in coniunctissimos ipse exstitisset! Verum enimvero malis libidinibus excaecatae mentes, inemendabili pervicacia in exitium praecipitant: non sapientiae monitis, non ex-

§. 62. Iustin. XXXVII, 1.
§. 63. Strab. lib. X, p. 477. — Appian Mithr.

perientiae documentis coërcita temeritate; sed argumentis usuque rerum nequidquam circumstrepentibus, rationi non relinquunt locum, exempla horrent et imitantur. Neque enim cessatum ab his artibus postea est, donec pleraeque omnes illae regum familiae stirpitus cum regnis ipsis interirent.

LXV. Sed ab externorum contemplatione malorum ad res urbanas reflectendus est animus, quae et ipsae C. Gracchi altero iam tribunatu maiorem in modum turbabantur. Sic enim iam declaraverat animum suum Caius, ut certum adversarium senatum ei fore dubitare nemo posset. Ergo ad huius infringendam auctoritatem, conferre consilia sua opesque omnes instituit: et quia honestissimus quisque de populo atque locupletissimus partes senatus tuebatur, ipse quoque sibi displicebat, nullam actionibus suis dignitatem ab infimae tantum plebis assensu constare arbitratus.

LXVI. Quo igitur senatum illa parte virium privaret, et consentientes hactenus cum illo populi primores avelleret, vestigia fratris sequutus, quod ille concupiverat, perfecit, ut appellatione iudicum equites a reliquis civibus separarentur. Prius tamen maius adhuc ausum tentaverat, *ut trecentis senatoribus equites sexcenti adderentur*, ferendo: quo illi pacto duplicem in senatu partem virium erant habituri. Deinde, quum hoc atrocius, quam ut obtineri posset, videretur; id omnino, contra Patrum obnisam dimicationem tenuit, *ut non ex senatu, sicut factum antiquitus fuerat, sed ex solis decuriis equitum sorte iudices ducerentur.*

§. 65. V. C. 630; A. C. 122.

§. 66. Liv. Epit. — Plin. XXXIII, 2. — Plutarch. In C. Graccho, cap. 7. — Ruald. in Plut. Animadvers. 26. — Ascon. in Divin. — Appian. Civ. lib. I.

LXVII. Orationem tribuni reliquis etiam rebus omnibus popularem allata postremorum aliquot iudiciorum exempla iuverunt, quum *dedecus ac periculum civitatis* invidiose deploraret, *in qua nemo tam esset nocens, quin absolvi pecunia data posset: sic enim Aurelium Cottam ac Salinatorem nuper, sic modo Man. Aquillium vindictam legum effugisse.* Accendebatur populus re nota ac recenti, quum adhuc in Vrbe legati sociorum essent, de suis iniuriis et absolutione reorum multa passim quiritantes. Hic maxime pudor cohibuit senatum, ne ad extremum obniteretur.

LXVIII. Perlata lege Gracchus exsultans, *nunc vero se dominationem senatus a culmine subruisse* iactavit. Atque haec actio quum ad contumeliam Patrum tota pertineret, addidit ei quoque ex re non ita magna magnum sane momentum. Nam ad ea usque tempora qui cum populo agebant, ad comitium curiamque respicere erant soliti: Caius ad forum obvertit sese, posteaque morem illum tenuit, quod verbis non audebat dicere, facto significans, in iis, quae ad rempublicam pertinerent, plebem potius, quam senatum intuendum, atque illius, quam huius ad voluntatem componendum sermonem esse.

LXIX. Hac iudiciaria lege Caius multum et senatui ademit roboris, et sibi adiecit; praesertim, quia populus ei decurias instituendi describendique in eas ad numerum equites potestatem permiserat. Sed ipse quidem haud diuturnum victoriae suae fructum percipere potuit: senatui quantum inflictum vulnus esset, paucis deinde annis apparuit, quum equites romani,

§. 68. Plutarch.

§. 69. Appian. — Flor. III, 13 et 17. — Diodor. XXXIV, 2. — Vell. II, 6. — Auct. de Vir. ill. — Plutarch.

quibus submisis iudiciorum potestate, vexare quemlibet ex principibus facillimum erat, occasione abutentes, quandoque accusatores subornarent inimicis, ipsi vero rempublicam impune pecularentur: quod neque in provinciis praetores obviam audebant ire, nec in Vrbe leges poterant; quorum alteros terror iudiciorum cohibebat, alteras iudicantium circumveniebat improbitas.

LXX. Sed haec deinceps acciderunt: tum autem perurgens coepta Gracchus legem de coloniis ferebat, nominatim Tarento et Capua: eodemque tempore, sociorum etiam benevolentiam captans, paene ad Alpes usque populis italicis, sub nomine Latinorum, civitatem romanam cum suffragii iure permittebat; quo paratam ad omnia, quae cuperet, sciscenda concionem haberet. Senatus propemodum regali licentia, cuncta, quae collibita animo forent, Gracchum facere facturumque esse prospiciens, neque sese ius suum obtinere posse, donec tribuno studia plebis integra et illibata manerent, adversarium illi collegam eius M. Livium Drusum nova ratione comparat, non qui leges eius intercedendo moraretur, sed qui senatus nomine maioribus largitionibus antiquaret, ut, quibus artibus invaluerat Gracchus, iisdem subverteretur.

LXXI. Non ingenium ad haec Druso, non facundia deerat: auctoritatis vero, quantum aliis vix provecta aetas conciliat, severitate morum et incorrupta iuventa quaesiverat. Hoc igitur leges promulgare aggresso, statim patuit, non tam actionibus Gracchi, quam opibus infensos Patres esse: nam qui, duas ab illo colonias constitui, non ferendum conclamaverant,

§. 71. Tac. Ann. III, 27. — Diodor. apud Vales.

iidem nunc ferri a Druso de duodecim, et in eas terna hominum millia scribi, facile patiebantur: quique pauperibus agrum tributo imposito diviserat, Latinis civitatem cum suffragio dare studebat, eum largitionibus plebem sociosque corrumpere criminabantur; hunc summa ope adiuvabant, tributum remittentem plebi, et socios, militiae quoque, virgis caedi vetantem.

LXXII. Igitur in legibus reipublicae perniciosis, haec tamen non contemnenda utilitas inerat, quod populus senatui, quo auctore haec se facere Drusus dictitabat, conciliatus, Caii conata sensim destituebat. Multum ad haec modestia Drusi iustitiaque valebat, dissimilis superioribus fere latoribus legum. Nam et Caius pleraque rogationibus suis iussa per se exsequebatur, pecuniasque maximas tractabat: ea res tametsi animum eius non corrumperet, suspicionem tamen aliquam afferebat. Drusus, ab omni calumnia liber, alios creavit coloniis deducendis triumviros, pecuniamque populi iussit ab aliis administrari.

LXXIII. Deductae sunt eodem anno Scylacium, Minervium, Tarentum, Neptunia. Interea Caius sive sponte sua, sive quod minui sibi vires sentiebat, senatum lege de provinciis lata delinire studuit: quas per illum constitui decernique iubebat, in consularibus etiam intercedendi iure tribunis negato. Dum haec aguntur, Q. Rubrius tribunus plebis, ne inter illustres collegarum actiones ipse inglorius otiosum magistratum ageret, legem tulerat, ut in solum Carthaginis, a Scipione dirutae, colonia deduceretur. Accepta lege, non aegre repertum, quibus caeremoniis devotum ab Africano solum religione liberaretur.

§. 72. Frag. leg. apud Pighium. — Plutarch.
§ 73. Vell. I, 15. — Cic. de Prov. cons. cap. 2 et 7. — Plutarch.

LXXIV. Triumviros deducendae coloniae C. Gracchum apud omnes, M. Fulvium apud quosdam invenio: tertium ipsum legis auctorem Q. Rubrium fuisse credibile est. Prima coloniarum romanarum extra Italiam haec fuit: multisque res exempli formidabilis videbatur, complures colonias opportunis locis positas intuentibus, quae progressu temporis, originum suarum splendorem, nonnullae et imperium, subitis potentiae incrementis exstinxerunt. Parum prospera haec curatio Caio fuit: quippe domi M. Drusus contra absentem invalescebat, maxime M. Fulvii temeritatem in odium adducendo, cuius verba factaque ob consiliorum communicationem etiam Graccho imputabantur.

LXXV. In ipsa Africa coeptum opus prodigia turbabant. Nam et valido spirante vento, quum signifer summa ope signum retineret, confractum est; et victimae, quae aris impositae erant, eodem turbine raptae. Sed et in urbe dimetienda defixos stipites, qui terminorum indices essent, lupi noctu evulserunt, corrososque longe a locis, ubi positi fuerant, transtulerunt. Quae nuntiata Romam, quum auguribus haud obscura vetantium numinum signa viderentur, moverunt Patres, ut ea de colonia iterum referendum esse arbitrarentur. Et erant ob alia quoque nuntiata prodigia trepidi: vitulus bipes natus fuerat; et in Gallia tres soles, totidemque lunae visi: androgynus etiam ex haruspicum responso in mare deportatus est.

LXXVI. At triumviri nihilo segnius perfecto ne-

§. 74. Cic. contra Rull. — Appian. — Vell. I, 15, et II, 15.
§. 75. Tertull. de Pall. cap. 1. — Plut. — Oros. V, 12. — Iul. Obseq. — Appian.

gotio, coloniaque *Iunonia* appellata, quod in eius divae tutela antiquitus Carthago fuerat, intra diem septuagesimum constitutis, quae usus postulaverat, Romam recurrerunt. In Carthaginiensem coloniam sex millia civium romanorum scripta; quamquam pauciores comprehensi lege fuerant: sed senatus ipse inquietum egenae plebis numerum lubens exhauriebat.

LXXVII. Festinare cogebant Caium tum cetera, tum ex L. Opimio metus, qui se in praetura adversarium ei intenderat, fregellanae rebellionis culpa involvere iuvenem conatus. Hunc proximis comitiis, commendato C. Fannio, depulerat: nunc iterum petentem aut submovendum sibi aliqua ratione videbat, aut graviorem in consulatu inimicum sustinendum. Sentiebat et vetustescere potentiam suam, populumque, eadem iam et aliis, senatuque adeo ipso, largientibus, delinitum praesentium fructu, ad reliqua actionum relentescere.

LXXVIII. Hortatus igitur ad constantiam, *ignominiosum fore, et indignum populo romano*, dixit, *si quae per illos annos cupide appetissent, eadem magno labore parata, nunc temere repudiarent*: et ne ullum praetermitteret lenocinii genus, ex Palatio demigravit in forum; magis hanc popularem habitationem fore ratus, quia frequentes inopes humilesque ea parte Vrbis incolebant. Exhinc reliquas promulgavit leges, tribusque de iis ostendit missurum in suffragia. Quum maximus in Vrbem concursus hominum fieret, senatusconsulto iussi consules edicere, *ne quis, praeter*

§. 76. Plut. — Virg. Aen. I. — Appian.
§. 77. Auct. de Vir. ill. — Plut. — Appian. — Agell. XI, 13.

cives romanos, qui suffragii ius haberent, per eos dies Romae, aut intra quintum ab urbe lapidem esse vellet.

LXXIX. Hoc edicto a Fannio consule proposito (C. enim Fannio, Cn. Domitio Ahenobarbo consulibus ista gesta sunt), tanto impatientior Gracchus, quod, quem ipse consulem fecisset, is suis consiliis tantopere noceret, contrarium consulis edicto edictum proposuit: *si qui sociorum manere Romae vellent, iis auxilio se futurum.* Neque tamen stetit promissis; sed quum unum notorum atque familiarium praeter ora sua trahi videret a Fannii lictoribus, tacitus tulit: sive vim suam flaccescentem impari contentione prodere veritus; sive, ut dicebat ipse, *non praebiturus ansam certaminis, quaerentibus inimicis.*

LXXX. Sed et cum suis ipse collegis per eos dies offensione quadam et discordia commissus ex tali causa est. Dabantur in foro gladiatores, et plerique magistratuum cuneos in orbem ad spectandum instruxerant, quos pecunia locarent. Iussit eos tolli Caius, quo spectare pauperes iisdem ex locis sine mercede possent. Id quum a nemine fieret, exspectans noctem, quae munus anteibat, assumptis, quotquot habebat conductos, fabris, omnem illum apparatum amolitus, in spectaculi diem populo locum vacuum exhibuit.

LXXXI. Hoc facto sicut apud multitudinem magni et constantis viri laudem meruit; ita tanquam nimius et praeferocis animi collegarum commovit odia. Erat enim in eo mirus ad res, quas animo proposuisset, obtinendas ardor, quem etiam in dicendo quum temperandum esse sciret, temperare ipse non posset,

§. 79. Plutarch.
§. 81. Val. Max. VIII, 10. — Diodor. apud Vales. — Plutarch.

novo invento servum musicum cum eburnea fistula post se collocavit in rostris, quoties verba ad populum faceret, ut qui modus vocis ubique tenendus esset, levi indicio submoneret.

LXXXII. Ab eodem ardore fuisse observant, quod praeter morem omnium ad eam aetatem oratorum, inter concionandum nudato brachio ambulavit. Cum ista tamen violentia multas ab eo reipublicae partes egregie constitutas fatendum est: eoque auctore subinde quaedam senatus maiestate amplissimi ordinis digna decrevit. Inter quae, quum a propraetore Q. Fabio missum Romam frumentum ex Hispania esset, frumento vendito, civitatibus, unde sumptum fuerat, restituta pecunia est: propraetor increpitus, *qui provinciis imperium romani populi durum ingratumque efficere instituisset.*

LXXXIII. Ipse legem de horreis aedificandis tulit, in quibus ad usum Vrbis recondi annona posset. Sed et in senatores atque magistratus poenam sanxit, *si quis eorum convenisset, coissetque, quo quis iudicio publico condemnaretur: et de capite civis romani iniussu populi iudicari* vetuit. Sed me iam urbanis turbis tradendis fatigatum, ipsa temporum series ad alia vocans, grato munere afficit, ut aliarum commemoratione rerum tam saevae discordiae fastidium interpoletur.

§. 82. Cic. de Orat. III, 60; contra Rull. II, 5; pro Cluentio, c. 55, et pro C. Rabir. c. 4. — Diodor. apud. Vales. — Quintilian. I, 10. — Plutarch. — V. C. 630; A. C. 122.

TABVLA

RERVM QVAE IN HOC NONO VOLVMINE CONTINENTVR.

VOLVMINIS NONI FINIS.